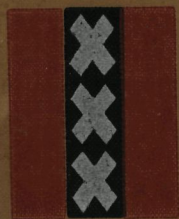


M. SLUYSER &
FRED. THOMAS

TWAALF
BURGEMEESTERS
VIJF HONDERD
JAAR
AMSTERDAM



ANDRIES
BLITZ
AMSTERDAM

M. SLUYSER &
FRED. THOMAS



TWAALF BURGEMEESTERS
VIJF HONDERD JAAR
AMSTERDAM

UITGEGEVEN IN HET JAAR 1939 DOOR
ANDRIES BLITZ

twaaIf BURGEMEESTERS

viJfhonderd JAAR amSTERdam





Mozaik van W. Molin in de hal van het Amsterdamse stadhuis

twaaIf
BURGEMEESTERS
500 JAAR amsterdam

BESCHREVEN DOOR
m. sluyser en fred. thomas



UITGEGEVEN TE AMSTERDAM
IN 1939 DOOR ANDRIES BLITZ

Dat sweert ghy, dat ghy goede Poortmeesters ende beraders van der Stede wesen sult; der Stede goede, eer ende renten bewaren sult, als uwes selven goede; der Stede Poorteren, Weduwen ende Weesen beschutten ende beschermen sult, metter Stede Handvesten ende Rechten, nae uwen besten vermoghen, ende dit niet te laten om eenigherhande saken. Zo waarlyk helpe U God Almagtig!

De Burgemeesters van Amsterdam zijn niet alleen de regeerders van die stad geweest — zij zijn er evenzeer de vertegenwoordigers van. En hoe verschillend van aanleg en persoonlijkheid zij ook mochten wezen, in ieder hunner weerspiegelt zich een tijdperk uit de geschiedenis der trotse stad aan Amstel en aan IJ. Uit de vele Burgemeesters, die Amsterdam bestuurden, zijn er een twaalfstal gekozen, krachtige figuren, die de stad leidden in voorspoed en in tegenspoed. „Zij wist haar kruis en kroon, zo trots als ooit te dragen”. Deze woorden van Adama van Scheltema, in de hal van het Amsterdamse stadhuis aangebracht, waren een aanwijzing voor de keuze der figuren — een keuze die overigens bepaald werd door de aantrekkelijkheid van karakters en tijdbeeld en dus subjectief is.

Telkens blijkt weer, dat de Burgemeesters exponenten van hun tijd zijn. De schrijvers hebben, ieder naar persoonlijk inzicht, deze regeerders en hun tijd getekend. Het was niet hun bedoeling historische studies te schrijven — zij hebben gezocht naar Godsvertrouwen, burgerzin, liefde voor de stad en haar bewoners, standvastigheid in tijden van tegenspoed, eigenschappen welke de levens van deze Schippers naast God van 't Koggeschip kleurig en boeiend maken en achter die burgemeestersfiguren rijst de geschiedenis van Amsterdam; de stad groeit, „in 't verleden ligt het heden”. De sfeer wijzigt zich bij het voortschrijden der historie.

De traditie van de hoofdstad is haar adelsbrief. Die adel legt verplichtingen op, en zeker deze, om ook in de toekomst kruis

en kroon met trots en waardigheid te dragen. De kracht daartoe verleent het voorbeeld van het verleden.

Schrijvers en uitgever betuigen hun dank aan Burgemeester Dr. W. de Vlugt, die zo bereidwillig was om uit zijn particuliere verzameling de foto's af te staan, die het laatste hoofdstuk van dit boek verluchten.

De schrijvers vermelden eveneens met dankbaarheid de naam van hun collega H. Burger, die het aan Dr. W. de Vlugt gewijde hoofdstuk schreef.

INHOUD

Middeleeuwen

JACOB BRASEMAN VAN DEN ANXTER

„Overste der stede naast God ende die Prince” FRED THOMAS 1

Zestiende eeuw

JOOST BUYCK SYBRANDSZ

„Een goed geweten en een goed oogmerk zijn een wisse troost”
FRED THOMAS 26

CORN. PIETERSZ. HOOFT

De burgerzin M. SLUYSER 74

Zeventiende eeuw

WILLEM BACKER

Strijd tussen Toren en Raadhuis FRED THOMAS 95

COENRAAD VAN BEUNINGEN

Hollandse Renaissance M. SLUYSER 115

NICOLAAS WITSEN

De consolidatie M. SLUYSER 138

Achttiende eeuw

PIETER CORNELIS HASSELAER

Laatste Burgemeester van het „ancien regime” FRED THOMAS 159

Negentiende eeuw

WILLEM JOSEPH VAN BRIENEN VAN DE GROOTE LINDT
Derde stad van Frankrijk M. SLUYSER 188

WILLEM DANIEL CRAMER

Het Amsterdam van den eersten spoorweg FRED THOMAS 209

S. A. VENING MEINESZ

„Ik ben regent, geen burgervader!” FRED THOMAS 228

Twintigste eeuw

J. W. C. TELLEGEN

Amsterdam gedurende den Wereldoorlog M. SLUYSER 250

W. DE VLUGT

Groei der waardering — Groei naar nieuwe tijden H. BURGER 282

I

JACOB BRASEMAN

„OVERSTE DER STEDE NAAST GOD ENDE DIE PRINCE”

OP 1 Februari 1439, op Onser Vrouwenavondt te Lichtmisse werd Jacob Braseman van den Anxter gekozen tot Burgemeester van Amsterdam. Met hem aanvaardden Gysbert Jacob Grebbersz., Pouwels Albertsz. en Hugo Heymensz., de laatste voor het tweede jaar, de teugels van het bewind der stad. Voor hun verkiezing was daags te voren in den laten middag het oude stadsbestuur, de aftredende Burgemeester en de Schepenen, ten Stadhuize aan een maaltijd bijeengekomen, om de vereiste schikkingen te treffen.

In den eersten schemer van den nanoen, die bij een grauwe winterlucht al vroeg de hoge kruisen der ramen donker trok in den gloed van het vensterglas, was de zakelijke verhandeling spoedig verlopen in een opgewekt tezamenzijn. Het edel vocht der Portugese kust en van den Rijnsen berg werd tot bloed en goud in kannen en bokalen geheven onvervaard naar het licht van de kaarsenkroon. Schotels en saucieren, opgediend met een keur van spijzen: pastei van kapoenen, braadwild en gevogelte, alles sterk gekruid, bruinvismoten en gedroogde kabeljauwskoppen, overgoten met saus van look en menthe of in meerzwijn met peper gesoden, wachtten nu morsig geleege, op het fijnglanzende linnen, besmeurd door messen en lepels.

De nadis was niet minder verzorgd. Frituur van geronnen zoetemelk, gebak in grote verscheidenheid: Sint Jacobsschelpen, ghecrolde struyf, ghecloven nonnen en roffioelen, te kust en te

keur op zilveren schotels getast, gingen van hand tot hand. Het bondig discours vond nieuwe prikkels als kannen en pyntgens, aan het welvoorzien buffet gevuld, andermaal werden aangedragen, de stemmen luider klonken en het gebaar van hoofd of arm in den schijn van kaars- en haardvuur groteske schaduwen wierp tegen den wand.

Jacob Braseman van den Anxter, viskoper en grondbezitter, wonende aan den Y-kant ter Nieuwe Zijde der stad, ontving dienzelfden avond bezoek van den Schepen Evert Jacobsz. Boel, die verhit nog na den goeden wijn, welke zo overvloedig het nanoensmaal ten stadhuize had besproeid, schertsende bij hem binnenviel. Hij was, zonder lantaarn, op den Nieuwendijk, bij het schaarse licht gestruikeld over een dier, dat blijkens zijn hees geknor en driftig belgerinkel een Sint Cornelis-varken moest zijn geweest, zoals er naar het gebruik dier dagen heel wat zwierven door de stad. De beesten, die zich voedden met afval, rijkelijk langs den weg verspreid, droegen een schel aan den hals om bij schemer of duister hun aanwezigheid kenbaar te maken. Dit schelgerinkel van het verschrikte varken had Boels vrolijkheid gaande gemaakt. Hij piekerde juist, voorzichtig zijn weg zoekend langs stoep en goot van den donkeren Nieuwendijk, over den man zijner keuze, morgen bij de jaarlijkse verkiezing der nieuwe Burgemeesters. Men meende, dat de lakenkoper Pouwels Albertsz. een redelijke kans op het hoge ambt zou maken. En met hem Gysbert Jacob Grebbersz., brouwer uit „Het gekroonde Hert”, zeer gezien in brede kring. Voor de derde plaats werden er meer genoemd, wier aard en geschiktheid Boel op zijn avondlijke wandeling overwoog. Juist wikte hij in zijn gedachten, wat traag na de overdaad van spijs en drank, de kans van den viskoper Braseman, in den loop van het tafeldiscours geopperd, toen zijn onzekere benen struikelden over het borstelig varkenslijf en de schel aan den nek van het dier een hevig gerucht gaf. En terwijl Boel, een ogenblik ontgaan, weer moei-

zaam ter been was gekrabbeld, lachte hij luidop: Braseman zou het worden! De schel moest een teken zijn. Was niet de open-geslagen schoudermantel der Heeren Burgemeesters bezet met zilveren bellen, symbool van het hoge ambt, welks drager aldus zijn komst steeds en overal wist gemeld?

Braseman stapelde hout bij de vuurplaat van zijn schouw, toen de opgewekte Schepen bij hem binnentrad. Hij luisterde met een half oor naar het vreemd verhaal van duisternis, varken en schel, om scherper toe te horen, wanneer, als merkwaardige gevolgtrekking, zijn burgemeesterschap ter sprake kwam. Boels plotselinge geestdrift kon hem matig bekoren, nog minder de aanleiding tot diens bezoek en hij had zich zijn kans op de hoge uitverkiezing ooit op schoner gronden gedacht. Niettemin ontving hij den invloedrijken gast met veel voorkomendheid en schonk hem in ruil voor zijn wonderlijke boodschap, den besten wijn van het huis.

Toen schepen Boel onzekerder nog dan zijn komst was geweest, de woning van den viskoper verliet, lichtte deze hem met zijn lantaarn bij. Buiten sloeg de winteravondlucht koel om de slapen; den verhitte Evert Boel verkwikte zij merkbaar. Beiden stonden een ogenblik op de stoep voor het huis en ademden den wierigziltten geur van het wassende Ywater, dat zacht knaagde en klopte aan de wering. Vaag zichtbaar waren de rompen der schepen aan de kade, ergens viel het schijnsel van licht uit een volksverblijf, waar rook van de stookplaats naar buiten drong.

Braseman in gedachten wees over water en schepen: „Dààr groeit de grootheid onzer stad,” sprak hij langzaam. En hij vervolgde: „De kogge prijkt in der stede wapen, de overheid is haar schipper naast God. Het moge dan stormen, ééns zal het betyen, op ebbe volgt altoos weer vloed. En na uren van blakte keert gunstige wind. Burgemeesters van Amsterdam zullen den druk van het roer moeten kennen, vertrouwd met den gang van het schip, de wisseling van het getij. Een andere hand mag den

roerstok grijpen, niet altijd wellicht met denzelfden greep, maar wèl door eenzelfde liefde bewogen en met den koers vooruit." In de stilte, die een ogenblik viel, gorgelde het water met ijl gerucht. Men hoorde het schuren van een scheepswand, telkens rakend het ruwe steigerhout.

Evert Jacobsz. Boel nam afscheid. „Alles moge dan gunstig uitvallen morgen," zei hij slechts. Braseman knikte zwijgend. Alleen, greep hij zijn mantel, doofde het lantaarnlicht. Naar gewoonte van jaren maakte hij zijn avondwandeling langs het Y, over de Nieuwezijds Kolk tot Damrak en Nieuwebrug, steeds langs het water gaande, zodat hij het horen kon pal naast en onder hem en luisteren naar die vertrouwde stem, nu eens fluisterend en zuchtend of opgewekt prevelend, dan driftig en vol verzet in nachten, dat masten zwiepten, de stormwind float door vallen en pardoens. Hij kon zich niet van het water verzadigen, dat hem van jongsaf had bekoord. Als kleine jongen reeds zwierf hij naar den loswal, kende hij alle schepen, hun herkomst en bestemming. Soms liet hij zich heimelijk in een vissersvlet zakken en buigende over den rand het water door zijn vingers spoelen. Dat water had een sterken geur en de smaak was zout.

Later was hij viskoper geworden, daar het beheer van zijn grond, het geërfd bezit aan huizen en landerijen, niet met de vaart en het schippersleven te verenigen viel. De vishandel trok hem aan, omdat hij den omgang zocht der rauwe klanten, de vrije en franke kerels, die hun viswant schoten ver buiten het veilig Y en met hun hulken de haring vingen, staalblauw en glanzend als metaal. Nu wist hij zijn afnemers tot ver het achterland in, zijn omzet steeg met elk seizoen, maar het bleef zijn vreugde om zelf te helpen de vangst te sorteren en mee te bewerken voor het gebruik. Zo waren zijn handen gehavend en ruw van schubben, pekels en zand, de geur van vis en de geur van de zee hingen aan hem als iets van zijn eigen wezen. In de stad nochtans stond

Jacob Braseman bekend om zijn helderen kop en zijn inzicht in velerlei zaken.

Reeds eerder deken der viskopers werd zijn naam al jaren genoemd bij verkiezing van Schepenen der stad, maar geen enkele maal verkreeg hij daarbij de vereiste meerderheid van stemmen. Niet allen waren hem goedgezind. Zijn scherp oordeel en onbewimpeld standpunt werden door velen gevreesd. De candidatuur voor het hoogste ambt was evenmin een verrassing, wel echter de overwachtse steun van een wispelturig, doch invloedrijk man als Evert Jacobsz. Boel, wiens mening in hoogste kringen veel gezag droeg. En al bleef er een lichte wrevel over de wijze, waarop Boel de zaak bij hem had ingeleid, toch meende Jacob Braseman nu alle redenen te hebben om zich te verheugen over zijn gunstige kans en verwachtingen te koesteren, omtrent een uitslag, welke onder andere omstandigheden minstens twijfelachtig was geweest.

Terwijl dus de viskoper Jacob Braseman, gaande langs het Y, zich rustig en ongemoeid met goede gedachten bezig hield, was zijn vriend en begunstiger Evert Boel nog lang niet aan het eind van den bewogen dag. Hij had, onzeker door duisternis en drank, voorzichtig tastend de Kerkstraat bereikt en stond al vlak bij zijn woning, toen hij werd opgeschrikt door luid rumoer uit een der zijstraten. Het rossig licht van walmende flambouwen kwam snel nader en in den onheilspellenden schijn zag nu de brave Schepen een menigte van mannen, die met kannen en kruiken, maar ook met knuppels en messen zwaaiden. Voorop liep een reus van een varens-gast, die aan een hellebaard een oud stuk zeildoek droeg, waar een grote schenkan op stond afgebeeld. Twee mannen sloegen op trommels, de anderen zongen en schreeuwden, enkelen, wankelend achteraan, lalden met hese stem.

Het Droncke-Gilde was in aantocht! Nu Februari en daarmee de Vasten naderde, hield het naar oude gewoonte zijn avondlijken omme-gang, zoals de andere, meer eerbare gilden dit plachten

te doen met fakkels en muziek. Doch wel was het beeld verschillend: trok een stasy van vrome en vroeде gildebroers des avonds door de stad, dan openden zich de deuren en stroomde het volk naar buiten. Kleine kinderen, haastig een dek om de rillende schouders, zagen van vaders arm met grote en blijde ogen het schone schouwspel aan en zelfs in klooster en convent ontsloot men de poorten, om vluchtig een blik te slaan op den langen stoet in flakkerend fakkellicht. Het Droncke-Gild daarentegen trok uit door lege en doodse straten, langs deuren zorgvuldig gegrendeld en vensters met luiken gedicht. Geen eerzaam poorter waagde zich buiten en reeds bij het ver gerucht sloot men zorgvuldig en haalde de angstige kinderen uit bed. Een nonnetje in haar cel maakte het teken des kruises als buiten den veiligen kloostermuur de tierende stoet werd gehoord.

Erger nog werd dit dronken bedrijf als er geen geld meer stak in zakken en tassen om rinkelend op de toog der taveernen het bier en den wijn te doen vloeien. Dan beukten de knuppels op een deur, viel bonzend de klopper met zoveel kracht, dat schotels wankelden op de schouw. De bewoners, benauwd en beducht, reikten het drinkgeld door een kier en de wilde troep toog verder om elders opnieuw een schatting te eisen. En wee den welgestelde, die in hun armen liep. Hij moest zijn schone clinckairts offeren, soms ook volgen naar de kroeg, in de wilden verhitten kring méé van zijn geld de gevulde kruiken heffen. Dit alles was een oud en bevestigd recht, de schout roerde zich niet. Het zou Evert Jacobsz. Boel niet beter vergaan dezen avond. Wel week hij snel en schichtig in de schaduw van een pothuis, doch een der schelmen had hem reeds bemerkt. Het volgend ogenblik was hij omstuwd door een joelenden troep, die hem betastte op zijn geld om hem dan arm in arm juichende mee te voeren naar de taveerne „Het Roode Paard”, waar de waard reeds de schuimende kannen over de ruwe tafels schoof. Vergeefs was elk weer. Goede Sint Andriesguldens tot den laatsten witten stuiver

klopten de gildebroers uit zijn zak. Het goud-gele bier vloeide zo rijkelijk, dat verder de optocht verliep. Enkelen wankelden buiten, de meesten echter bleven tot den morgen, als blokken gezakt tussen tafels en banken. Met het hoofd op den schouder van een dikken smidsgezel sliep ook de Schepen Evert Boel en snurkte luid.

*

In den morgen van 1 Februari, met hoge, strakblauwe lucht en schittering der laagstaande winterzon, begon het jonge Amsterdam zijn dagtaak. Het Y vol schepen lag te blinken, de Waterlandse oever, groen en grijs met ergens een torenspits, de Volewijk bruin van het riet en een lichtenden horizon achter Pampus. Het middeleeuws Amsterdam, zeestad bij uitnemendheid, legerde haar smalle, houten huizen dicht langs het water. Twee maal per dag trok de vloedstroom der Zuiderzee door het brede Y tot diep in het Hollandse land en de wierigzilde geur van het water hing over kaden en in de straten, vermengd met sterken reuk van teer en pek, de vislucht aan de losplaats. In den breeden Amstelmond, natuurlijke haven, en binnen de palen langs het front der stad, schuurden de hulken der vissers aan de schoeiing, onaanzienlijk naast koggen en gaffelschoeners, die wrang roken naar het Noordse woud.

Bont en bedrijvig was het stadsbeeld. Blauwe rook, de adem der werkzaamheid, hing over de spitse daken, van riet meest, soms ook met lei gedekt. De houten gevels, gevoegd als een scheepswand en als deze gepekt en geteerd, torsten hun brede luifels, waaronder de vensters in glas in lood, door neerslaande luiken ten halve gedekt, slechts schemerig licht aan werkstee of nering gunden. Daarbinnen werd kostelijk laken verhandeld, geurde het wittebrood op de plank naast knappende poffen en bollen, daar werkten de meesters van het gild met leerling en gezel. Zeevarenden van Oost- en Noordzeekust en verder nog, die met

hun kleine, wakkere schepen de rijke lading haalden, graan en hout en zout en wijnen en kostbaar koopmansgoed, gestapeld in hoge, smalle pakhuizen, bewogen zich langs kaden en straten tussen poorters der stad en dorpers, die ter markt kwamen. In laaggezolderde kroegen en taveernen schoven de forse, ruig-gemutste klanten hun laarzen naar de stookplaats, spoelden zij den zilten neerslag van den zeewind uit hun kelen met Amstellersdams of Haarlems of Hamburger bier, koel en schuimend, dat elk zijn smaak ontleende aan het aroom van het plaatselijk water, waarmee het was gebrouwen.

Markt werd gehouden in de Lane, de ganse, lange Kalverstraat. Koeien en kalveren in het gelid, aan weerszij van de huizen, wachtten er op kopers. In het smal en glibberig pad tussen de dampende beestenlijven verdrongen zich boeren en handelaars, afkomstig uit wijde omgeving.

Hoog boven de lage huizen verhieven zich de kerken, Sint Nicolaas gewijd, patroon van stad en zeevaart en aan de Lieve Vrouw en Sinte Catherijne. Wijd geopend stonden de deuren van het Godshuis, dat opgenomen was in het volle leven van alledag, zoals het eenvoudig, gelovig volk dit ten nauwste verbonden wist met den enen dienst van God. Geen betere plaats dan de kerk kenden de armste vissers, die er hun netten verstelden en te drogen hingen. Slepers versjouwden er hun vrachten, de ene deur in, de andere uit, als dit de kortste weg was. En eindelijk kwam ook de jeugd, die stoeide op het kerkhof rondom, tussen de zerken op de graven en het bleekgoed, door hun moeders gespreid, er bij regen een schuil- en speelplaats zoeken. Nog richtte zich op de kerken der stad het hele toenmalige leven. Dààr werden de jonggeborenen ten doop gehouden, dààr traden man en vrouw tezamen voor God om hun verbond voor het leven te sluiten, daar bouwde elk gild zijn heiligdom, vandaar ging de priester met kaarslicht en schelgerinkel naar een stervende om den laatsten troost te brengen. En rond de kerk begroef men de

doden in den grond van water doorspoeld, op de graven ravotte de jeugd, zwoegde het groeiende Amsterdam. Op hoogtij riepen de klokken ouden en jongen en zij kwamen uit hun huizen, van Kerkstraat en uit de Nes, van Nieuwendijk, Molenstraat en Lane, uit smalle stegen, die namen droegen van Heiligen en vrij liepen op den Burgwal. In het late licht van zomerse avonden zaten zij bijeen op de stoepbank der huizen en vertelden hun kinderen het oude verhaal van het grote wonder, dat God hier in Zijn stad had gewrocht, van de jaarlijkse Sacramentsprocessie, die uittrok door de straten, van Amstels eer en Amstels opkomst. Op het blinkende water wiegden de masten, de vloedstroom klopte aan de wering en hoog boven toppen en daken stonden de torens, scherp omtekend tegen den hemel, als wachters over de stad.

*

Bij het luiden van der Stede klok, des morgens negen uur, kwamen de kiezers van Burgemeesteren, de Oud-Raad genaamd, bijeen op het Stadhuis. Het waren regerende Burgemeesters en Schepenen, oud-Schepenen en oud-Burgemeesters, die volgens Privilegie, door Hertog Albrecht op 16 Januari 1400 aan Amsterdam verleend, drie nieuwe Burgemeesters kiezen zouden, welke gekozenen op hun beurt een der aftredenden als vierde in hun college moesten aanwijzen.

Zodra de grote Oud-Raad in zijn kamer ten Stadhuize verenigd was, een schare van oudere mannen, beproefd in den dienst der stad, persoonlijk vertrouwd met den ernst, de zwaarigheid van het ambt, traden regerende Burgemeesters, naar waardigheid bekleed, uit hun kamer. Hen volgde een Secretaris, dragende het boek, waarin de Privilegiën, slaande op de verkiezing, stonden opgetekend. De deuren der raadkamer sloten zich, allen namen hun plaatsen in. Regerende burgemeesters hadden hun zetels achter de zware, langwerpige tafel, met den blik naar buiten op

den Dam. De Schepenen vonden hun stoelen links van de Burgemeesters; tegenover hen waren de plaatsen van oud-Burgemeesters, achter en terzijde van wie de oud-Schepenen zich opstelden.

Na het teken des Kruises bad men staande het voorgeschreven gebed om Gods zegen af te smeken. De Secretaris sprak de woorden langzaam en met nadruk en allen stemden in met een krachtig Amen. De voorzittende Burgemeester belastte dan, na een kort inleidend woord, den Secretaris met voorlezing der Privilegiën, op al de punten voor de handeling van dit ogenblik van kracht. In de stilte vol plechtig zwijgen klonk dan de tekst van Albrechts Privilegie, de bevestiging van de macht en onafhankelijkheid van Amstels burgemeesters tot in lengte van dagen: „Voirt soe sullen alle die ghene, die scepen of raet geweest hebben binnen onser stede van Aemstelredam alle jair kiezen up Onser Vrouwen Avondt te lichtmisse bi meerre stemmen uut te gaen drie goide knapen tot rade van onser stede voirscreven, ende die en sullen niet jongher wesen van jaren dan viertich jair; ende der sullen der drie rade tot hem kiezen enen van den oude rade, diere tnaeste jair te voren raet in geweest heeft; ende dieselve gekoren oude raet sal die drie jonge rade voirscriven eeden, als dair toebehoirt; ende der en sullen onse baillu noch scout van Amstelredam dair ghene stemme in hebben.”

Alle aanwezigen kenden den tekst. Zij hadden hem gelezen en herlezen, meer dan eens vernomen in het openbaar. Maar zij luisterden opnieuw naar den vertrouwden inhoud, luttele zinsneden, welke nochtans een bevestiging waren van de glorie hunner stad, die bij haar Burgemeesteren alle macht berusten wist, terwijl hun keus noch door schout noch door baljuw, die het landsgezag vertegenwoordigden, werd beïnvloed. Zij wisten *niet*, dat deze regels, door Albrecht vastgesteld, van kracht zouden blijven, bijkans vier eeuwen lang, dat nog in 1794 den 1sten

Februari, Burgemeesters van Amsterdam zouden worden gekozen op deze wijze.

Dan las de Secretaris, voortgaande, den tekst uit de Handvest van den jare 1387, betrekking hebbende op graden van bloedverwantschap, verboden tussen Burgemeesters onderling en tussen hen en de Schepenen. Uit de Handvest van 1394 de bepaling, dat Burgemeesters tenminste zeven jaar poorter moesten zijn geweest en uit de Handvest van 1397 wat terzake bloedverwantschap nader werd vastgesteld.

Het ogenblik der verkiezing was nu aangebroken. De voorzittende Burgemeester gaf als eerste zijn stem voor den eerste der drie nieuw te kiezen ambtsdragers. Hij noemde Gysbert Jacob Grebbersz., lakenkoper, meermalen Burgemeester der stad, om dan te vragen de drie met hem zittende Burgemeesters, de Schepenen, de oud-Burgemeesters en oud-Schepenen, allen naar hun rang van den oudste in regering tot den jongste toe, hun stem of indien anders, hun tegencandidaat. Gysbert Jacob Grebbersz. verenigde alle stemmen op één na. De tweede regerende Burgemeester stelde vervolgens den tweeden nieuwen Burgemeester op en hield omvraag, de rijen langs, tot den eersten Burgemeester als laatste. De gestelde candidaat, de bierbrouwer Pouwel Albertsz., oud-Burgemeester, verkreeg volgens verwachting alle stemmen op drie na. De derde Burgemeester stelde den derden candidaat: Ruysch Jacob Coppensz., scheepsbouwer en oud-Burgemeester. Drie Schepenen, als eersten stemmend, de Wisselaer, van Bergen, Wormboutssoen, stemden hem. De vierde, Mr. Jacob Ruysch vroeg een ander; Meeus Pieter Reiniersz., oud-Schepen en toen viel de naam, die opzien en beweging bracht in heel het hoog gezelschap: Jacob Braseman van den Anxter.

Evert Jacobsz. Boel noemde hem en het was als een uitdaging. Alle blikken richtten zich op den Schepen, die, bleek nog na zijn kwaden nacht, vorsend rondzag, zijn vrienden langs, na-

drukkelijk om steun. Twee laatst stemmende Schepenen gaven die, Daen Meynertsz. Braseman, een verre verwant, Hendrick Kuyper, vertrouwde van Boel. Nu wisselden de stemmen in fellen strijd, vol spanning wendden zich de hoofden naar den Secretaris, gebogen op zijn perkament. Er viel stilte in den kring. De pen van den schrijver kraste, van buiten hoorde men het ver gerucht van de stad. De Secretaris verhief zich. Hij las de getallen en den naam van den viskoper Jacob Braseman.

De voorzittende Burgemeester stond recht. Het was zijn keuze niet geweest. Hij aarzelde even nu hij sprak. Dan gaf hij order, dat boden werden gezonden om den laatstgekozene ten Stadhuize te verzoeken. De anderen, die aanwezig waren, wenste hij geluk met hun verkiezing. Als de vergadering uiteenging, de Schepen Evert Boel in haar midden, rumoerig hem betuigend verbazing, wrevel of voldaanheid, keerden de oude dragers van het ambt voor het laatst naar hun kamer terug. In de raadkamer wachtten inmiddels de nieuwe Burgemeesters in gezelschap van den Secretaris op hun derden ambtgenoot, met wien zij uit het aftredend college den vierden naast zich kiezen moesten.

De boden van de stad hadden kort te zoeken. De vismarkt was niet ver, het gilde van Sint Pieter zetelde van ouds bij het hart der veste, op den Middeldam, waar van den zeekant zo goed als langs de rivier de vis werd aangevoerd. Vissers, kopers en huisvrouwen verdrongen zich om de banken, waar de buit, nog levend vaak, lag uitgestald: een keur van zeevis tot rob en bruinvis toe, gewilde lekkernij dier dagen, maar ook het puik van de zoetwatervangst.

Braseman, met twee gezellen, keurde een koop, dingend op den prijs, terwijl zijn handen grepen in de vis, glibberig en kil. Zijn mantel voor daags gebruik was vuil en vers besmeurd, op zijn armen hoog ontbloot glinsterden schubben en zand. In het minst niet verwonderd zag hij op, toen de boden bij hem stonden, nieuwsgierig omstuwd door het marktvolk, dat op het

eerste gerucht van alle kanten samenliep. Ogenschijnlijk rustig hoorde hij de boodschap aan, werend de verbaasde vragers, die drongen om hem heen. Met de boden ging hij mee. Hij had den koop na een redelijk bod bevestigd, wiste zich handen en armen, wierp zijn mantel uit en reikte dien een gezelschap. Dan schreed Jacob Braseman, de nieuwe Burgemeester, in rijk met goud bewerkten rok van zwart fluweel gemaakt, over den Dam naar het Stadhuis.

In raadkamer kozen de Burgemeesters Gysbert Jacob Grebbersz., Pouwel Albertsz. en Jacob Braseman van den Anxter den bekwamen Hugo Hymensz. uit het oud-college. Deze, daartoe door een bode verzocht, voegde zich bij hen. Op de eerste plaats die hem toekwam nam hij de nieuwe dragers van het ambt den eed der Burgemeesters af, luidende volgens het oudste voorschrift: „Dat sweert ghy, dat ghy goede Poortmeesters ende beraders van der Stede wesen sult; der Stede goede, eer ende renten bewaren sult, als uwes selven goede; der Stede Poorteren, Weduwen ende Weesen beschutten ende beschermen sult, metter Stede Handvesten ende Rechten, nae uwen besten vermoghen, ende dit niet te laten om eenigherhande saken. Zo waarlyk helpe U God Almagtig!”

De nieuwe Burgemeesters, bekleed met de tekenen hunner waardigheid, begaven zich hierna in hun kamer en aanvaardden onmiddellijk het bewind. Zij deden den Schout ontbieden, troffen voorzieningen voor het kiezen van twee presiderende Schepenen des anderen daags. Eindelijk maakten zij schikking voor den groten maaltijd, waaraan naar oud gebruik de gehele stedelijke regering zou aanzitten in den nanoen van Vrouwendag, den 2den Februari.

Dien avond ontving de nieuwe Burgemeester Jacob Braseman van den Anxter vele vrienden in zijn woning, die hem met zijn uitverkiezing geluk kwamen wensen. Zij begrepen niets van het zot gedrag van den Schepen Evert Boel, die een onogelijk Sint

Kornelis-varken mee onder de gasten in huis had geschopt. Wel werd er gemeesmuild om de grap, dat een Schepen zijn kater versloeg door een haringkoopman te kiezen, maar tenslotte was men het eens, dat niets grootser was op dit feest dan de nadorst van Schepen Boel, die zich billijk hierop liet voorstaan.

*

Het Amsterdam waar Jacob Braseman op één Februari 1439 met de waardigheid van Burgemeester werd bekleed, was jong en berstte schier van levenskracht. Wars van de weelde en praal der Bourgondische heren was zij rijker dan zij. In de smalle, houten huizen leefde en werkte een geslacht, dat driftig zijn groei en macht verbreidde en deed gelden tot nieuwen vooruitgang en groter welvaart. Zelf bouwde men zijn schepen, groot en deugdelijk in de vaart. Zij haalden het hout uit Noord en Oost, den bitteren geur van blank eiken, de harslucht van den pijnstam snoof men prikkelend aan den loswal.

Voor huizen en schepen was dit hout, steeds nieuwe erven werden gepaald, de werfgrond langs het water trilde van hamer-geklop. Teerpotten walmden op de vuren, als wierook wolkten rook en damp om stapels en klampen, waar hoog een kiel stond opgezet, het rondhout als reuzenarmen, die in hun welving de rijkdom van de wereld omvatten wilden. Glanzend van pek het gevlamde hout, gleden de rompen der koggen te water, zij kregen kastelen achter en voor, een hechte tuigage.

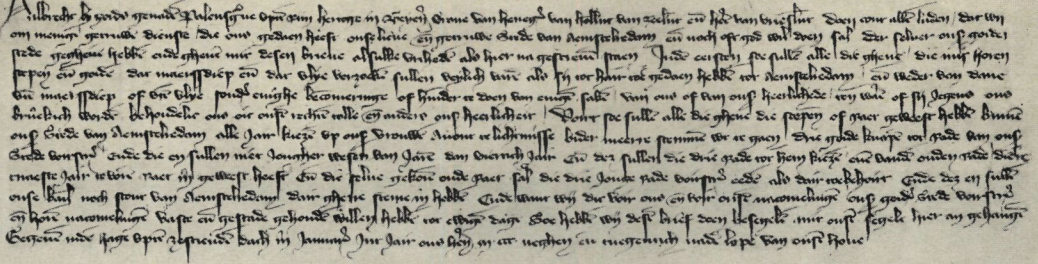
Lübeck zwichtte met zijn vloot voor Amsterdamse schepen, Brugges macht taande, de handel aan het Y stak Dordrecht naar de kroon. De rood en zwarte vlag met drie Sint Andrieskruisen ontplooidde in den wind in West en Oost. Brittannië, Frankrijk, Spanje, overal in de havens werd deze vlag ontzien. Was het een stad dan wel een ganse landstreek, die zoveel schepen telde en kooplui zond, voortvarend en bekwaam? De vijand, dien zij dwong met een geweld van schepen, meende te wijken voor de macht

van een geheel gewest; in waarheid slechts een stad van twaalfduizend zielen welgeteld. De houttuinen aan den Ykant spraken van den bloei dezer vaart, de korenmarkt verhandelde het graan voor heel het achterland, zout haalde men uit Bretagne voor eigen gebruik en doorvoer naar het Oosten. Uit Hamburg kwam het bier, vergeefs poogden de Wendische steden het laken uit Amsterdam van markt en nering te weren en eindelijk was de haring een Amsterdamse waar, gevangen en gezouten waar God Zijn zegen gaf.

Maar deze macht en rijkdom moesten bevochten en verdedigd worden. Thans ook, in den winter van 1439, had Amsterdam een oorlogsvloot van twintig zeilen in zee. De Oosterse oorlog, verbeterden strijd om vrije vaart op havens en kusten der Oostzee, was het jaar te voren uitgebroken. Lübeck, de sterke Hanzestad met haar bondgenoten, stond tegen Amsterdam, dat van de Hollandse steden haar meest geduchte vijand was. De vrije vaart op Oostland, de handelsbetrekkingen met Liven, Letten en Russen vormden den inzet, uiteindelijk echter de heerschappij ter zee. Tot 1441 zou deze oorlog duren, die Hollanders en Zeeuwen en Amsterdam vooral veel gewin bracht, de Hanze grote schade. Van de kusten van Frankrijk, waar in de baai van Bourgneuf de rijke zoutvloot, bestemd voor de havens der Oostzee, den Hollanders in handen viel, tot in de monden van Weser, Elbe, de Belten en de Sont verschenen de schepen der Amsterdammers, den vijand bestokend in eigen water, buitgierig stropend en kapend al wat in den weg kwam. Op Noord- en Zuiderzee voeren deze schepen als meesters van het water, den bezem in den mast. Het kleine Amsterdam beheerste de zee „mit grote vlote van scepen, mit luden van koopmanscappen ende dairtoe mit luden van wapenen,” het ordonneerde de zeevaart onder zijn zegel, paalde met zijn haven en schepen aan gans een wereld, zijn Kogge, bezeild en bewapend, kwam San Marco's leeuw gelijk, gevleugeld en met klauwen, de marmeren trots

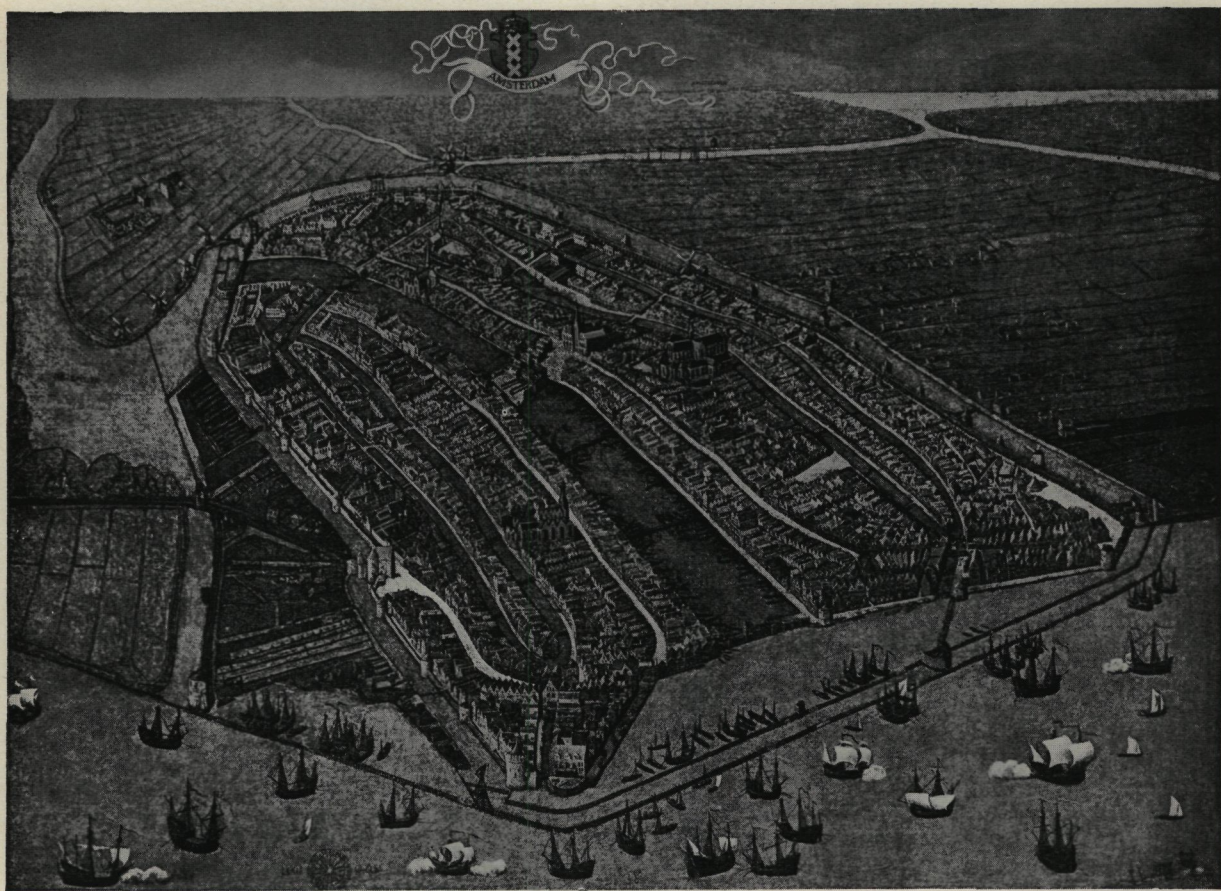
der verre Dogenstad, wier glorie taande, toen Amstels sterre rees. Te water sterk, maar ook te land. De groeiende stad moest worden beschermd. Nog had zij zich veilig gewaand binnen haar grachten: de Achterburgwal ter Oude zijde, de Grimborgwal, het Spui, de Achterburgwal ter Nieuwe Zijde. Maar buiten de grachten verrezen hutten en huizen, vooral naar het Oosten een ganse wijk vol nering en bedrijf: werven en lijnbanen, houtzaagmolens en ankersmidsen. Hier werden koggen gebouwd, getuigd en uitgerust, voorzien van alles wat zij behoefden op hun vaart. Dit land, de Lastage, lag onbeschermd. Het volk, dat er woonde, was vrijgevochten en ruw, het gaf de kracht van zijn handen om schepen te bouwen voor Amsterdam, maar was bereid voor een enkel pint bier den brand te steken in heel het bedrijf.

Zware belegeringen had Amsterdam tot dan toe niet verduurd. Die van Gelre en het Sticht mochten al stropen en branden over de grens, de stad zelve lieten zij ongemoeid. Anders werd dit, toen Jan van Beierens dood de Hoekse en Kabeljauwse twisten met nieuwe hevigheid deed ontbranden. De Hoekse adel, de Kennemers, West-Friezen en Waterlanders, de steden Gouda, Schoonhoven en Oudewater schaarden zich achter Jacoba. In Utrecht en Amersfoort vond zij bondgenooten. Maar Haarlem, Leiden en Amsterdam, de groote Kabeljauwse steden, hadden Philips erkend als „Ruwaard en Oir” en stonden thans pal voor de rechten van Bourgondië. Zo was het land vol krijgsgerucht. Tweemaal achtereen, in 1425 en 1426, verdreef Jacoba bij Alphen de Kabeljauwse macht en sloeg het beleg voor Haarlem. Voor Amsterdam dreigde een aanval uit het Sticht; Utrecht en Amersfoort hadden de bijkans onbeschermden stad voor het grijpen. De drang der omstandigheden deed nu een groot plan rijpen. Een belangrijke uitleg der stad, de derde na 1342 en 1380, werd bepaald. Men groef een nieuwe stadsgracht van Amstelbocht tot Y, de Nye Uiterste Grafte, in later eeuwen Klove-



Felle bruno te Amsterdam, 1452

Voor de tweede maal in betrekkelijk korten tijd werd Amsterdam in den avond van 24 Mei 1452 en den nacht daarop volgend door een zwaren brand groten-deels verwoest. Niets vermochten brandhaken, ladders en lederen brandemmers tegen de overmacht van het vuur, dat in de nog merendeels houten huizen vrij spel had



Het middeleeuwse Amsterdam, zoals Cornelis Antonisz. de stad in 1536 in kaart bracht. De stadsgracht werd gevormd door de huidige Geldersche-Kade, Kloveniersburgwal, Binnen-Amstel en het Singel. Voor het havenfront in het IJ de dubbele paalwering met in het water het Rode Blockhuys

niersburgwal en Gelderschekade. Hierlangs verrezen bolwerken en torens, in het Noorden aan den hoek van het Y de latere Schreierstoren; in het Zuid-Oosten, beheersend de Amstelbocht, het vijandig Sticht toegewend, de toren „Swijght Utrecht”. Zo was de stad dan, in het Oosten vergroot en versterkt, gereed tot afweer.

Doch de krijgskans keerde. Hertog Philips van Bourgondië kwam binnen Amsterdam. Van hier zond hij 300 Picardische boogschutters, versterkt met 200 gewapende Amsterdammers naar het Noorden. Zij ontzetten Hoorn, dat door de Kennemers werd belegerd, sloegen het landvolk, dat voor Jacoba streed. Ter zee verscheen een wonderlijk schip, zo groot en sterk „als een blockhuys”. Het voerde de Amsterdamse en Bourgondische kleuren en werd de „Katte” genaamd. Dit fort ankerde voor den mond van de Eem, blokkeerde Amersfoort en Utrecht. Die van het Sticht benutten den strengen winter om de ingevroren Katte met geschut te naderen, maar de dooi redde het danig benarde schip en eenmaal weer in open zee keerde de kans. De Katte handhaafde zich op haar post, ook toen Philips Amersfoort belegerde en sneed elken toevoer af. Amsterdamse koggen lagen vooraan in den slag bij Wieringen, waar de hulpvloot van Willem van Brederode in September 1427 werd verslagen.

Voor haar aandeel in den zege van Philips, die nu met Jacoba tot een vergelijk kon komen, werd Amsterdam door den hertog beloond met tal van geldelijke regelingen ten gunste der stad. Zo kon zij zich van den oorlogslast en al de geleden schade herstellen en nu het Kriegsgevaar was geweken, legde men ook het grote werk, de voltooiing der nieuwe vestinggracht ten Zuiden en Westen van de stad stil.

Tien jaar later brak de Oosterse oorlog uit, de strijd tegen de Hanze, die met openlijk geweld slechts kort, maar met verbeterden felheid om de verovering van handel en scheepvaart, het verwerven van invloed en macht tot diep in de eeuw zou duren en

eindigen met een volkomen zegepraal van het machtig Amsterdam.

Toen Jacob Braseman ten stadhuize de leiding der stad kwam delen, was de strijd met de Hanze in vollen gang, nog zonder vooruitzicht op een gelukkig einde. In de vergadering der Burgemeesters werd hem, het meest van allen vertrouwd met schepen en scheepszaken, de zorg voor de vloot en het oorlogsverloop ter zee overgedragen. Geen beter dan hij begreep ook het belang en de betekenis van dezen strijd. Hij, de viskoper, geboren en getogen aan en op het water, die zijn vrienden telde onder machtige scheepsheren zo goed als bij het ruwe volk, kinderen der eerste moedige Ommelandvaarders, met wie hij op menigen moeilijken tocht had verkeerd. De Haringvitten van het Oostland, het zware leven op de koggen kende hij als zij. Zo genoot hij hun vertrouwen en had gezag bij hen.

De strijd tegen Lübeck en de Hanze was met grote geestdrift begonnen, waaraan de herinnering lang levend bleef. De Hollandse leeuw was van zijn banden bevrijd, getuigde een later handschrift: „O gij Hollantsche steden al gemeen de tijt is verleên, dat gij voor den graef van Hollant quaemt, ende claeghe over die Oostersche steden, wat verdriet zij ons deden op die zee. Die Graef heeft gaerne gehoort haer woort, ende heeft verstaen haer sinnen, ende gaf haer oirlof, dat zij den leuw uyten banden soudén doen springen. Ende sij sijn met dit antwoord wederomme gegaen. Wat ist dat sy hebben gedaen? Scepen maecten sij reedt ter zee, ende sijn te seyle gegaen, dat haer Godt geleyde. Haer zin was rechtevoert: wien sij sagen, bijcomen! Sij waren onversaeght ende quaemen haer terstont an boert, seggende: Geeft jou gevangen! Die Graef heeft ons oirlof gegeven. Den leuw is uyten banden!”

De leeuw was „uyten banden”, de schepen waren zijn klauwen. Jacob Braseman rustte er vele uit, niet slechts de grote, sterke koggen, maar ook hulken, kraayen, evers en baardsen. Ook

buizen en ballengiers werden zeilree gemaakt en bewapend. Op den werfgrond zwoegde men tot in den nacht bij het licht van fakkels. Op het Y verenigde zich de schepen, die elders waren getimmerd, in steden en in dorpen, om zich te voegen bij de vloot, een bos van masten, rahouten, blokken en touwen. Jacob Braseman nam zijn beproefde scheepsheren overal aan boord, onderzocht met hen het binnenwerk, de tuigage, hoe de touwen waren gedraaid, of de zeilen nieuw waren en sterk. Zij klommen tot in den mastkorf. Braseman gaf ook acht op bussen en serpentynen, kruut en proppen. Hij monsterde zelf de bemanning.

Ervaren zeevolk koos hij uit de beste Schonenvaarders, zij die den vijand kenden en zijn kust, bekend en vertrouwd in de verste havens van het Oostland. Zij zouden de „ruterer” zijn, die de vloot bemanden en ook de kaperschepen, die alleen of met weinigen zee in gingen. Hij zocht hen aan den loswal en in de taveernen, ruwe knapen, voor hel noch duivel vervaard, gevreesd in de havens van het Westen en Zuiden, op de Vitten van Oostland. Hij dronk met hen een kan bier, en huurde hen voor de vaart en voor den krijg. Velen kenden hem persoonlijk en reikten hem ten afscheid de hand. Zijn woord en het mes zouden den strijd beslissen.

Braseman zag de schepen uitvaren. Hij was de laatste, die van boord ging en wachtte op het uiterste hoofd tot alle zeilen voor den gunstigen wind om den hoek van het Y waren verdwenen. En als zij keerden, veel later, in de stad, die hen uitzond, was het de Burgemeester, wiens mantel en rok men al van ver herkende temidden van het volk, dat op de kade stond. Een vlet bracht hem als eerste langsij. Hij voer van schip tot schip en vroeg wie er gebleven waren of wie er werd vermist.

In de vergadering van Burgemeesters, dagelijks ten stadhuize, vielen harde woorden. De tafel was bedekt met kreukend perkament vol staten en getallen. Vaak stonden zij gevierden recht,

de eerste Burgemeester gebarend op een cijfer, zijn stem zo luid en hard, dat boden uit hun dommel schrokken en luisterden aan de deur. Met drieën streden zij tegen één. De oorlog kostte geld, de beste schepen werden de „negocie” onttrokken, er was gebrek aan geschikt varensvolk, dat nu diende op de vloot. De onbekwamen, die aan wal bleven, werden ontevreden en betwistten op leven en dood de manschap der thuiskerende kapers hun buit. Elken nacht was er onrust en kwaad gerucht.

Het was ook duidelijk, zo meende men, dat de Hertog den vrede zou herstellen. Een bevel om de kaapvaart te staken lag gereed. Waartoe zou Amsterdam zich verdere offers getroosten? Wachte niet het grote werk om ook ter Nieuwe Zijde de stad te land een weerbaarheid te geven, passend voor een „principael frontierstad, gelegen ten naeste bij Gelreland”. Het was beter, het dure geld te besteden aan „waeckhuysen, diverschen artillerien, waerscuwers ende dierghelijcke soudaten ter goede bewaernisse der stede in dezen periculosen tijdt.” Was daar nog niet het geschil met Haarlem, om de vrije vaart door „’t gat inde Heyligen weg” naar de grote meren. Een sterk Amsterdam alleen kon hier zijn wil doen gelden.

Braseman stond rustig tegenover hen: niet te land, maar op zee zal Amsterdam zijn macht en grootheid winnen. De schepen zijn het scherpste wapen. Nu is er de kans, die nimmer weerkeert. Als Amsterdam de Hanze slaat wint men de zee, de heerschappij te water. En van het water komt het al.

Lang streefden zij hem tegen, maar gaven toch het geld voor nieuwe schepen en voor het beste volk. De zomer uit tot in den winter kruisten dertig koggen met voorkastelen, wemelend van gewapend volk, bij Marstrand. Door Lübeck gewaarschuwd hield Wismar zijn Bergenvaarders binnen. Zo heerste Amsterdam tot op de verre zee. Maar Hertog Philips verbood de kaapvaart en onderhandelde te St. Omer over vrede. De nieuwe Burgemeesters namen op 1 Februari 1440 Gysbert Jacob

Brebbersz. naast zich als den vierde. Jacob Braseman niet herkozen, verscheen weer op de markt. Zelfs zijn beste vrienden geloofden, dat hij de stad benadeeld had.

Eer het voorjaar was nochtans moest men opnieuw den strijd aanvaarden. De onderhandelingen te St. Omer waren mislukt. Andermaal voer in April een vloot uit Amsterdam. De Burgemeester Jan Claes Simon Hodinx droeg het bevel. Maar het gros der schepen was achtergebleven, onvoldoende toegerust. Het wachten kostte veel geld. Toen kwam, op hoog verzoek, de viskoper Jacob Braseman in de vergadering der scheepsheren. Met ruime volmacht toog hij aan het werk. In Juli 1440 stak de tweede vloot bij gunstigen wind in zee. Jan Heinenzoon, vertrouweling van den Hertog, voerde haar aan. In een schrijven aan den landsheer bracht hij verslag uit: Wanneer de schepen in Oostland verschijnen, zijn zij gevreesd om éénen man. Geen zwakke stee op heel de vloot, het beste varensvolk aan boord; een weerbaarheid met zorg gekweekt, met vaste hand gericht. De vloot is sterk, de manschap trouw, één bracht haar in zee: Jacob Braseman, viskoper te Amsterdam.

Het volgend voorjaar hing de rook van brandende schepen in de monden van Elbe en Weser. De Amsterdammers maakten er groten buit. En later, op een morgen in Maart, klommen de donkere zeilen der vloot de een na de ander den horizon over en gleden op een wakkerenden wind in het blauwe water van de Belt. Daar wiegden, voor anker onder de kust, een menigte koggen, van Lübeck en Dantzig. Zij waanden zich veilig, dicht bij huis. Het eerste schot als een donderslag wekte het scheepsvolk uit zijn slaap. Die van Lübeck en Dantzig weerden zich kranig, doch waren verrast en niet gereed. Op enkele schepen hees men de zeilen en week voor den vijand uit. Nog lang droeg de wind hun een brandlucht na. In Lübeck bracht hun komst verslagenheid en rouw.

Die zomer kwam de vrede tot stand. De Hanze had den strijd

verloren, de macht der Wendische steden ging goeddeels over op Amsterdam.

Nog éénmaal, vier jaren na den vrede, zou Jacob Braseman als Burgemeester zetelen op het hoog gestoelte. Moeilijke jaren waren gevolgd op den Oostersen oorlog. Niet alleen zuchtte Amsterdam onder de hoge lasten van den krijg, maar bovendien sprak men haar aan voor het grootste deel der schadevergoeding, te betalen aan onzijdigen, wier schepen tijdens den oorlog waren gekaapt en verbeurd verklaard.

Antwerpen en Brugge, Pruisen en de Lijflandse steden stelden een grote vordering. In Holland meende men, dat Amsterdam betalen moest. De grote tegenspeler der stad was Willem van Lelaing, Stadhouders van Philips, die tijdens afwezigheid van den Hertog, die naar Bourgondië was gereisd, zijn Hoekse voorkeur gelden deed en Amsterdam een groten haat gezworen had. In den strijd om de schadevergoeding, die heel het gewest in tweedracht bracht, laaide nog eenmaal de tegenstelling tussen Hoeken en Kabeljauwen met grote hevigheid op.

Met goedvinden der regentes, Philips gemalin Isabella, aan wie hij een gans verkeerde voorstelling van zaken gaf, stelde de Stadhouders van Amsterdam in gebreke en gaf bevel tot executie, wat echter niemand aandorst. Tegelijk trachtte hij het Kabeljauwse van Amsterdam een Hoekse regering te geven en zo zijn wil in de eerste koopstad van Holland geldend te maken.

Door list en brutale inmenging gelukte dit, althans ten dele, op 1 Februari 1444. Twee Hoeken en twee Kabeljauwen werden, met schending van het Handvest, gekozen tot Burgemeesters, terwijl men overeen kwam, het geschil hieromtrent te laten rusten tot na den terugkeer van Philips uit Bourgondië. Het jaar daarop evenwel brak de Stadhouders zijn woord. Hij zond in het laatst van Januari Reinoud en Gysbrecht van Brederode met manschappen binnen de stad. Door den Schout en Hoekse burgers geholpen verjoegen zij de Kabeljauwse leden

van den Grooten Raad. Op 2 Februari 1445 had Amsterdam vier Hoekse burgemeesters en zeven Hoekse Schepenen.

Toen Hertog Philips korten tijd later te Brussel terugkeerde, wachtten hem daar de verdreven Amsterdamse Kabeljauwen, om hem hun nood te klagen. Lelaing werd ontboden en beide partijen door den Hertog gehoord. Het ontslag van den Stadhouder volgde. In het najaar trok Philips persoonlijk naar het Noorden en stelde in de steden gemengde regeringen in, de Kabeljauwen in de meerderheid, doch met naast zich bekwame gematigde Hoeken. Op zijn uitdrukkelijk bevel moest heel de strijd thans rusten, niets mocht meer aan oude partij-schap herinneren.

Op Sint Elisabethsdag, 19 November 1445, beierden en klepten de klokken van Amsterdam. Hertog Philips hield zijn intocht, geestdriftig begroet door het volk. Met hem keerden de Kabeljauwen, die uit hun stad verdreven waren, in hoger aanzien terug. Dienzelfden dag vormde de Hertog een nieuwe regering, waarin zeven Kabeljauwen en vijf Hoeken. Eerste Burgemeester werd Jacob Braseman.

*

In den nacht van 24 op 25 Mei 1452 woedde een vreselijke brand in Amsterdam. Het eerste alarm kwam van de Oude Zijde. Bij de Inrebrugge ten Noorden der Oude Kerk lekten de vlammen uit een pakhuis, een opslagplaats van teer. In korten tijd waren de belendingen door het vuur aangetast. Er stond een sterke Noord Oostenwind, die den hoog laaienden gloed joeg van huis tot huis, door stegen en sloppen tot het water van het Damrak, dat vol met schepen lag. Touwen en zeildoek vatten vlam, een ra stortte brandend neer. Als angstige dieren rukten de hulken aan hun trossen. Mannen sprongen van boord tot boord, hakten de touwen door. Weg met de schepen, de haven uit!

Maar het vuur was sneller. Twee, drie hulken brandden, een

ganse rij. In dichten rook en een regen van vonken joegen de vlammen naar den overkant. De Nieuwe Zijde brandde. Dwars door de stad, tot waar geen huizen meer stonden, raasde de alles vernielende kracht van het vuur. Armzalige houten huizen van Amsterdam! De in pek gedrenkte wanden, hun rieten dak, de hitte alleen van het naderend vuur, een enkele vonk was voldoende om het vonnis te voltrekken. Woningen, inderhaast verlaten, pakhuizen tot de nok gevuld, de beide kerken der stad, twee kapellen, veertien kloosters, vier gasthuizen en het stadhuis met zijn archief werden in één enkelen nacht verwoest. Toen de ochtend van 25 Mei aanbrak, stond heel de stad, op enkele buurten aan den Ykant na, in vlammen.

Jacob Braseman in zijn woning bij het Y schrok op uit zijn eersten slaap. Buiten geraakte hij in een gedrang van mensen, die naar de schepen trokken. De nacht was hel verlicht en de hemel rood. Geroep van stemmen ging verloren; van ver kwam een gerucht zo fel en zo aanhoudend, dat dichterbij een vreemde stilte viel. Met vele anderen klom Braseman aan boord van een vaartuig, dat voor den loswal lag. Reeds stiet men af, maar altijd nog sprongen vluchtenden het wijkend scheepje na. Sommigen vielen te water en verdronken, enkelen kwamen zwemmend achterop.

Niemand gaf acht, toen Jacob Braseman zich bukte en helpend greep naar een kleine hand, die uit het water naar het scheepsboord tastte. Zo wist ook later niemand of de viskoper aan boord was geweest. Deze, een ouder man reeds, viel te water en dreef snel van het veilige schip. Slechts kort vocht hij voor zijn leven. Hij sperde den mond wijd, maar zijn keel gaf geen geluid. Toen proefde hij het water, dat zout was van smaak. Nog eenmaal kwam hij boven. Zijn groot-open ogen, vertroebeld door het water, zagen in een laatsten opslag naar de stad. Hij zag de masten der schepen, ra's, stengen en pardoens, scherp en zwart tegen een baaiërd van vuur.

Eén ogenblik en alles veranderde. De masten en stengen groeiden uit tot torens en trotse gevelspitsen. Zij waren talrijk en zeer hoog. De klank van vele klokken vulde de lucht. Mensen, feestelijk uitgedost, schreden langs den loswal met fier gebaar. En er voeren schepen aan, groot en vermetel als het Y nog nimmer had gedragen. Toen glimlachte Jacob Braseman; er kwam als zachte muziek van doedels en pijpen langs zijn oor

II

JOOST SYBRANDSZ. BUYCK

„EEN GOED GEWETEN EN EEN GOED OOGMERK ZIJN EEN WISSE TROOST”

OP een zonnigen middag van Oogstmaand 1521 gaf de grootpoorter der stede Amsterdam, Pompejus Occo, in zijn huis ter ere van een hogen gast een luisterrijk feest. Niemand minder dan Christiaan de Tweede, Koning van Denemarken, Noorwegen en Zweden, deed den Amsterdamsen burger de eer aan om tijdens zijn verblijf in de stad, in diens huis, genaamd „Het Paradijs”, gelegen in de Kalverstraat niet ver van den Dam, zijn intrek te nemen. En het was te dezer gelegenheid, dat op een schonen Augustusmiddag de woning van Pompejus Occo met feestelijk gerucht was vervuld, de vertrekken van het huis, rijk en smaakvol gemeubeld, een weelde van zomerse bloemen bevatten, in welker geur zich mengde de ijle reuk van benjoë en uitgelezen bougieën.

Een voornaam en zwierig gezelschap was dezen middag in „Het Paradijs” bijeengekomen. De eerbare stamgasten van „Polen” in de huidige Kalverstraat, die er hun koffie drinken, de bitterballen prijzen of een goed diner savoureren, zullen zich geen ogenblik verdiepen in de herinnering aan wat er voor vierhonderd jaar op deze plek van Amsterdam is gebeurd. Want waar nu „Polen” staat, verhief zich destijds de woning van Pompejus Occo, strekkende van Kalverstraat tot aan het Rokin, dat in die dagen nog geen kade had, maar houten steigers, uitgebouwd achter de huizen in het brede water.

Hadden zij toen geleefd, zij zouden zich wellicht niet zonder

wangunst in naburige taveernen hebben opgehouden, om ongezien toch een glimp op te vangen van hen, die genodigd waren tot dit uitgezocht festijn. Veel volk was in de Kalverstraat samengestroomd, dat zich vergaapte aan het gezelschap, dat Occo's huis binnenging, in kostbare kleding gehuld. Voor de woning stond de erewacht van vierentwintig Kloveniers, welke door het stadsbestuur den Deensen Koning ter beschikking was gesteld en in wier midden de vorstelijke gast zich door de straten der stad bewoog. De Kloveniers hielden nieuwsgierigen op een afstand en weerden de bedelaars, die gasten wilden naderen.

Een Koning de gast van een burger der stede, verblijvend in zijn huis, was stellig een bijzonder gebeuren. Toch had Christiaan de Tweede alle reden Occo die eer te bewijzen. Meer dan menig bondgenoot van koninklijken bloede was deze Amsterdammer hem met zijn vriendschap van dienst. De Koning in zijn rusteloos pogen om macht en invloed te winnen, steunde niet het laatst op zijn goede Amsterdamse betrekkingen. Den weg naar de machtige koopmanschap aan Amstel en Y was hem gewezen door Sigbritta, moeder van 's Konings geliefde, die eenmaal als Sybrecht Willemsd. arm en behoeftig in Amsterdam werd geboren en later in haar onderhoud voorzag door fruit langs de huizen te venten. Aan het Deense Hof wist zij groten invloed op den Koning te krijgen, welken zij ook na den plotselingen dood van haar dochter Duifje, die als Duveke het hart des Konings had gestolen, behield. Door haar toedoen werden Amsterdamse kooplieden verzocht naar Denemarken te komen, met wier kennis en vele betrekkingen de Koning den invloed der Hanze op handelsgebied in zijn rijk zocht te breken. De verbindingen tussen het Deense hof en leidende kringen van Amsterdam ontwikkelden zich voorspoedig. In het bijzonder stond de voorname Pompejus Occo bij den Koning in hoog aanzien. Hij was zijn bankier en factor, die niet slechts in geldmidde-

len voorzag, maar in elke voorkomende behoefte, van de levering van buskruit, klinkers en kaas tot een minnemoer toe voor 's Konings jonggeborene. Ook in het grote politieke spel van den Koning vervulde Occo menige belangrijke opdracht.

Het bezoek van den Koning aan Amsterdam en aan Occo's huis in Augustus 1521 was allerm minst van eigenbaat ontbloot. Bij het huwelijk van Christiaan den Tweede met Isabella, een zuster van Keizer Karel den Vijfde, was hem een bruidsschat van tweehonderdvijftigduizend goudguldens toegezegd. Daarvan ontving hij in 1520 na lang onderhandelen een eersten termijn van honderdduizend Carolussen, waarna de tweede termijn, van vijftigduizend guldens, verviel op Sint Jansdag 1512. Er was in de Nederlanden weinig geestdrift om voor den Deensen Koning dit geld op te brengen, zodat Christiaan het raadzaam achtte zelf op den vervaldatum ter plaatse te zijn. Zo bracht op een Juni-avond een Kamper schipper een koopman, in wijden Spaansen mantel gehuld, van twee dienaars vergezeld, over de Zuiderzee naar Amsterdam. Het was Christiaan de Tweede, de machtige Noorse Koning, die zijn geld kwam halen.

De Koning nam bij Occo zijn intrek, maar vertrok spoedig naar Brussel, waar hij zijn jongen zwager Karel den Vijfde ontmoette, die juist van den befaamden Rijksdag te Worms was teruggekeerd. De nog jeugdige Karel, die spoedig onder den invloed kwam van den ouderen, meer ervaren Christiaan, reisde met hem door Brabant en Vlaanderen, waar zij overal met grote feestelijkheid werden begroet. In Brugge ontmoetten zij Erasmus, te Antwerpen Albrecht Dürer, die van den Koning een portret vervaardigde. Het eind was niettemin, dat Christiaan in Augustus weer te Amsterdam was en nog altijd zonder geld.

Ook Amsterdam ontving den Koning met hoffelijkheid en feestvertoon, doch evenmin genegen zelfs maar een duit te offeren. Zo was Christiaans verblijf ten huize van Pompejus Occo voor den een noch den ander onverdeeld vreugdevol. Nochtans be-

sloot Pompejus den vorstelijken gast en vriend een groot festijn te bereiden, naam en vermaardheid der Occo's waardig. Des middags onthaalde hij den Koning en heel het nobel gezelschap, dat tot Christiaans eer in Occo's huis te zamen was gekomen, op een waterspel, door Broeders van het Gilde der Binnenlandvaarders op het brede Rokin vertoond. De Koning en de verdere gasten konden dit schouwspel rustig en genoegelijk van den steiger achter Occo's huis volgen en zij vermaakten zich niet weinig als een der rappe gasten, die, in schuitjes staande, elkaar met steekstokken te lijf gingen, kopje onder dook.

De feestdis, hierna aangericht, was rijk en welvoorzien. Aan het zelfdraaiend braadspit in Occo's haard bruineerde het beste wild en gevogelte. Reigerpastei, gerookt ossenvlees, gezouten zalm, een keur van vlees en vis werd opgediend. Als vloeibaar edelsteen vulde de wijn van Orleans en Romagne de bokalen. Bottels en glazen rinkelden als klokjes; met geloken oog keurden de fijnproevers den besten Malvezij.

In den avond bereikte het feest zijn hoogtepunt. Toen wierp het licht van tweehonderd kaarsen glansen langs zwart panne en karmozijnkleurig zij, met marter afgezet, schitterde op borduursels van zilver, scharlaken en goud, straalde in kalfsleren laarzen, door naarstige hand tot spiegels gewreven. Veertig der „schoonste maechden van der stad” dansten ter ere des Konings, die zelf de rijkgeklede vrouwen en dochters der hoogpoorters van Amsterdam op het bal ten dans leidde.

Koning Christiaan, wien de goede wijn, de klank van hobo en vedel, de warreling en het feestgerucht, zijn zorgen deden vergeten, zag met welbehagen rond in den vrolijken kring der gasten. Zijn blik zocht de groep der lustige knapen, der vrolijke meisjes, de ontluikende schoonheid vooral van Ballichje Occo, jongste dochter van den bankier. Daar stond Sybrant Occo, Pompejus' zoon, in levendig gesprek met den tengeren Hajo Hermannus, een Fries zoals ook de gastheer, wiens schoonzoon

hij worden zou, als Poppe Ockesz. oorspronkelijk uit Oost-Friesland stamde. Juist voegde zich bij hen een rijzige knaap, mager en hoekig gebouwd, met een smal, scherp getekend ge-laet. De sterke neus en kin gaven hem, ofschoon hij nog jong was, een vastberaden uiterlijk, zijn ogen, groot en donker, die rustig voor zich uitzagen, glansden wanneer zijn aandacht werd ge-boeid.

De Koning, wiens belangstelling was gewekt, vroeg zijn gastheer naar den knaap. Pompejus Occo prees de opmerkingsgave van den Vorst: deze jongen was de vijftienjarige jongste zoon van Sybrand Buyck, bestuurder van het Gasthuis, een voornaam en vermogend Amsterdammer. De jonge Joost stond bekend als een begaafd leerling van het College ter Oude Zijde, een even-wichtige natuur, te ernstig haast voor zijn jaren. Hij en zijn vriend Cannius, die in Leuven studeerde bij Erasmus op het College „de Lelie”, kwamen veel in het huis der Occo’s met zijn uitgebreide bibliotheek, die tot hun beschikking stond. En Pompejus fluisterde den Koning toe, hoe zijn dochter Ballighje op dezen Joost verliefd was en hoe ook hij in dien veelbelovenden jongen een uitstekend schoonzoon zag.

Joost Buyck werd door zijn gastheer tot den Koning geleid, die zich verwonderen mocht over de rijpheid van geest, de welbe-spraaktheid van den jongen vóór hem. Toen Joost zich terug-getrokken had prees de Koning in breiden kring rondom den Amsterdamsen knaap, wien hij een grote toekomst voorspelde. Maar één ding moest hij leren: een lach had Christiaan niet van hem gehoord. Bij de kwinkslagen, welke de Vorst op dit uur van het feest in hun gesprek had gemengd, plooiden geen lach den mond van den jongen, die met zijn antwoord beleefd maar na-drukkelijk den koning ontweek.

Diep in den nacht eindigde het feest. Buiten in de Kalverstraat wachtten stadsdienaars met brandende toortsen, het geleide der jongedochters, die den Koning met haar dans hadden vermaakt.

Ook huisknechten stonden er met fakkels en lantaarns om verre gasten veilig thuis te brengen. Bij het afscheid nam Christiaan zijn gastheer een ogenblik ter zijde. Hij riep ook Joost Buyck, die reeds het huis verliet. Toen zij gedrieën waren, sprak de Koning: „Alleen een ridder is Occo's dochter waardig!” Hij lachte; ondanks alle gulheid van het ogenblik, den goeden zin en vriendschap, wel wetend wat hij deed.

Occo fronste de wenkbrauwen, Joost Buyck vertrok geen spier van zijn gelaat. Enige dagen later werd de jonge Joost in den adelstand verheven. Den Koning baatte het niet. Zonder geld „toech hy al stilzwygende ende al heymelicke uit de stede ende reet na de Goude.”

De jonge Joost was een der beste leerlingen van het Amsterdamse St. Nicolaas College ter Oude Zijde, vermaarde stichting van Willem Eggert. In het Amsterdam dier dagen bloeiden wetenschap en kunst. Erasmus' geest was er sterk en levend, geheel in tegenstelling met zijn eigen stad Rotterdam, welke in cultureel opzicht ver bij het toenmalig Amsterdam achter stond. De renaissance had nieuwe schoonheid doen opbloeien. De mens ontdekte en kende zichzelf weer, hij leerde het mooie in en rond zich opnieuw waarderen.

Het Amsterdams humanisme drukte zijn stempel niet het minst op het onderwijs. De studie der klassieken, het verbeterd taalonderricht — niet alleen de moedertaal, maar ook Latijn, Grieks, Frans en Duits, het eerste vooral — hadden gunstigen invloed op het geestelijk leven der toenmalige jeugd. De welsprekendheid werd ernstig beoefend; de leerlingen voerden op gezette tijden klassiek en ander tooneelwerk op.

In welsprekendheid muntte Joost uit, het toneel lag hem minder. Dagen lang was hij stil en in zichzelf gekeerd, een snuffelaar in de libryen, die van Occo vooral, rijk voorzien zij het slordig beheerd. Vaak toefde hij in diens gastvrij huis, verdiept in zijn lectuur. Dan kwam wel de mooie Ballichje Occo binnen

geslopen, rakelde het vuur in den haard op en zette zich bij hem neer. Soms las hij haar voor, dikwijls echter zaten zij zwijgend te zamen en keken in het spel der vlammen. Zij spraken niet anders dan over de boeken en wat er in de stad gebeurde. Beiden kinderen van Amsterdam, kenden zij de straten en stegen, de burgwallen, de schepen op het Y, de kapellen der kloosters. Zij bezagen dit alles met jonge ogen, maar wisten toch, dat hun stad schoon was en sterk.

Voor al Joost zwierf vaak door Amsterdam, bij voorkeur in den avond. Hij hield van de schaduw tussen de huizen, terwijl hoog het licht nog in een venster blonk, hij minde den schemer over het water, die hem beklemde en verrukte tegelijk. Vaak ging hij op dit uur een kloosterkerk binnen en knielde er tot de gloed der vensters was gedoofd en slechts de bevende schijn van de Godslamp zijn schaduw grillig deed bewegen over de plavuizen. Was het zomer en kwam de schemer laat, dan zocht hij wel de vlet van een visser, dien hij kende en roeide buiten de palen het Y op. Daar keek hij naar de stad, naar haar torens, dakruiters en gevelspitsen en wachtte tot de avond viel. Hij zag, hoe de torens van kerken en raadhuis het laatste licht vingen, de kruisen en de kogge, hoog boven de donkere veste, nog gloeiden met geheimzinnigen glans.

Op den avond van een warmen Augustusdag, toen geen rimpel trok over het Y en van heel ver de stemmen klonken van kinderen, die stoeiden aan het water, werd Joost in zijn wrakke boot door noodweer overvallen. Hij had geen acht geslagen op wolken, die dreigend aan den einder samentrokken. Plots joeg een harde wind over het Y, golven spatten op, de brekers dreigend wit in het vallend duister. Weerlicht vlamde en krakend rolde de donder.

Met al zijn kracht roeide Joost tegen wind en stroom in. Korten tijd scheen hij te winnen, maar de afstand was te groot. De vlet steigerde op de golven, het water vloog met plenzen binnen.



JOOST SYBRANDSZ. BUYCK
(1506-1588)



Het middeleeuws stadhuis van Amsterdam in zijn nadagen (Saenredam). De toren is zijn spits reeds kwijt; op de platte stomp hangt der stede klok in een juk. Op den voorgrond in het midden de Vierschaar. Links het voormalig St. Elisabeth-gasthuis langs de Gasthuissteeg. De gebouwen vertonen reeds duidelijk de sporen van grote bouwvalligheid



In den middag van 11 Mei 1535 werden op het galgeveld in den Volewijk de lichamen van 27 Wederopers; die des morgens sneuvelden bij den strijd om het stadhuis, dat zij den avond te voren overrompeld hadden en bezet, bij de benen aan een dubbele galg opgehangen, hun beide aanvoerders er schrijlings bovenop. Het galgeveld met zijn staken en raderen en half vergane lichamen van terechtgestelden was een oord vol verschrikking, dat den tijdgenoot nochtans niet zoveel afschuw inboezemde als dit nu het geval zou zijn

Joost Buyck vocht voor zijn leven, heel den weerstand van zijn forse schouders, zijn sterke armen zette hij in. De dollen kraakten. Toen verspeelde hij een riem.

Storm en tij joegen de boot voor zich uit. Het werd zo donker, dat stad en schepen uit zicht verdwenen. Zo dreef de vlet het Y af, in den wilden nacht naar de Zuiderzee. Bleek zat Joost Buyck op de achterdoft. Hij had geen hoosvat gevonden, het water spoelde over zijn voeten. Nu bad hij, wachtend op wat komen zou.

Hoe lang de bange tocht duurde, wist hij later niet meer. Plots wierp een golf de boot op harden grond. Een tweede golf, hoog over alles heen, sloeg de vlet vol water. Voor zich zag Joost een donkere lijn tegen de lucht: een dijk! Hij sprong van boord, zich stotend en kwetsend aan ruwen steen. Nog drie keer brak een golf over hem heen, dan klom hij op den veiligen wal.

Alles was donker rondom. Doornat en bevend van kou liep hij schuin tegen den wind, wetend in die richting de stad. Hij volgde, voorzichtig voortgaande, het pad op de kruin van den dijk. Na enigen tijd nam de storm in hevigheid af, even snel als hij was opgezet. Door een kier van de wolken zag Joost de sterren. Eindelijk, toen alles rustig was, kwam ook de maan.

Nu lag verweg de stad voor hem en wist hij zich op den Diemer-dijk. Er was niemand in de omgeving. Hij voelde zich nat en ellendig. Bij een bocht van den dijk bleef hij staan. Hoorde hij niet zijn naam roepen? Er naderde iemand, klein en tenger, in een mantel gehuld. Zij stonden tegenover elkaar: Joost Buyck en Ballichje Occo, zij bevend en met angstige ogen. De jongen sloeg zijn armen uit en drukte haar tegen zich aan. Het was voor het eerst van zijn leven. Samen gingen zij zwijgend naar de stad. Zij zagen de torens en de masten der schepen, waartussen het maanlicht blonk. Over het water, rustig weer, trok een lange zilveren weg. De jongen en het meisje keken er naar.

*

Op 4 Mei 1530 werd in de Nieuwe Kerk het huwelijk ingezegend tussen Joost Sybrandsz. Buyck en Ballichje Occo. Met trots zagen Sybrand Buyck en Pompejus Occo naar het bruidspaar voor het altaar; de jonge mooie bruid naast den slanken jongeman, wiens levenskans zo uitermate gunstig stond. Buyck had geluk met zijn kinderen. Beide zoons Cornelis en Joost zou hij met de hoogste waardigheid der stad bekleed zien, den eersten bovendien als Ambachtsheer van Amstelveen. Zijn dochter Etgen huwde een braaf en voornaam burger der stede, Pieter Jansz. de Wit. Ook Occo zag zijn kinderen in aanzien en eer. Sybrand Occo, zijn zoon, als Schepen en Burgemeester, zijn oudste dochter gehuwd met Hajo Hermannus, Kanselier van Friesland, de jongste, Ballighje, aan de zijde van Joost Buyck, die jaren lang de eigenlijke regent van Amsterdam zou zijn. De bruiloft van Joost en Ballighje werd met groten luister gevierd. Verwanten en vrienden waren er in groten getale om in het geluk van het jonge paar te delen. Daar was de jeugdkameraad van Joost Buyck, de nog jonge maar om zijn geleerdheid reeds vermaarde priester Nicolaus Cannius, met wien hij zoveel uren in stilte van den avond gestudeerd had en gesproken over het grote geheim van leven en dood, de eeuwige waarheden en 's mensen lot en bestemming. Samen leefden zij in den ban van het grote licht dier dagen, den hoogvereerden Meester Erasmus, wiens werken zij lazen en elkander verklaarden, diep in het nachtelijk uur, tot een nieuwe wereld voor hen openging, den geest verrijkend aan de bron van schoonheid en wetenschap. Beiden, Nicolaus en Joost, tezamen onder het gehoor van geleerde mannen, zoekend naar hun gading in de libryen, vorsend bij kaarslicht in grauwe folianten, zagen hun hoogste levensvervulling in het priesterschap. Voor het altaar en voor de studeercel wisten zij zich geroepen. Zij spraken erover zonder veel woorden op avonden, dat Nicolaus zijn vriend volgde naar den Ykant of op het water, om den dag te zien wijken. Tot dien

middag dat Nicolaus, de stille Amsterdamse jongen, met zijn bruine gelaatstint, zijn groten neus en sluike zwarte haren, naar Leuven zou vertrekken en zij voor het laatst een kerk en kapel hadden bezocht, die hen dierbaar was. Zij stonden op de Nieuwe Brug bij 't Paelhuys en zagen naar de schepen en naar de stad. Met enkele woorden bekende Joost zijn scheidenden vriend, dat hun wegen niet slechts nu, maar voorgoed uiteen zouden gaan, dat hij het geluk van een gezin begeerde en leven wilde voor de stad, die zijn liefde had.

Nicolaus had hem zwijgend aangehoord en gewezen op de torens ter Oude en Nieuwe Zijde, en van het Stadhuis. „Dat is Amsterdam,” zeide hij, „waar wij tot dusver alles hebben gevonden wat ons goed en gelukkig maakte. Laten wij het trouw zijn, elk op onze wijze, wanneer wij geroepen worden om tot zijn geluk en dat van zijn burgers te werken. Aan Amsterdam mogen wij verwezenlijken het geloof in de idealen, die wij er wonnen in onze jeugd.”

*

Dezen morgen nu had Cannius het huwelijk van zijn jeugdvriend ingezegend en verheugde zich ter bruiloft in de aanwezigheid van zovele voorname en geleerde stadgenoten. Niet slechts de eerste poorters der stede werden op het feest gezien, ook vermaarde mannen van wetenschap en kunst als Alardus Amsteldamus, huisvriend der Occo's, wier rijke bibliotheek, de zeldzame handschriften vooral, zijn grote belangstelling had. Cornelius Crocus, vermaard als rector der Latijnse School, later de eerste Amsterdamse Jezuiet, behoorde met andere humanisten eveneens tot den kring van geleerden en kunstenaars, die in Occo een vriend en beschermer vond en dezen dag niet achterbleef den hooggewaardeerden begunstiger zijn meeleven te doen blijken.

Joost Buyck was bij zijn huwelijk 24 jaar en stond aan het begin

van een rijke loopbaan. Zoon van vermogende ouders, aan de invloedrijke Occo's verwant, in de stad bij allen die hem kenden geacht en gezien, vrienden tellend onder de machtigen zogoed als bij het volk. Men zag hem op de Nieuwe Brug, bij kooplieden en scheepsheren, uitziende over het Y als weer een rijke vloot huistoe kwam. Eenvoudige gildebroeders, neringdoenden, schippers en scheepsbouwers, allen kenden hem om zijn belangstelling voor hun bedrijf, voor de moeilijkheden, waarmee zij te kampen hadden. Misschien was hij hooghartig in zijn wijze van doen, stootte hij af in het eerst door zijn ernst en de scherpte van zijn trekken; wanneer hij echter sprak, won hij de mensen, hoog en laag, voor zich en voor zijn inzichten.

Heel jong nog, twee jaar na zijn huwelijk, werd Joost Buyck voor het eerst tot Schepen gekozen. Meer dan zes en veertig jaar, van dien dag af, zou hij als Schepen, Burgemeester en Raad der Stede het lot van Amsterdam in handen houden, de macht delend met een kleine groep van mannen, wier leider hij uiteindelijk worden zou. Van het eerste ogenblik af begreep Buyck de grote verantwoordelijkheid van zijn ambt in den uit menig opzicht zo moeilijken tijd, dien men beleefde. Hij voelde zich in zijn groten geloofsijver een lasthebber Gods, voor wien het hemels recht het hoogste was. Hij had een grote zekerheid verworven, een zielekracht waaruit hij putte, telkens opnieuw in uren van zorg en zwaarigheid, bij het nemen van verstrekkende besluiten. Hij kon gebeurtenissen en verhoudingen niet anders zien dan in het licht ener eeuwige bestemming en wat hij had leren erkennen als zijn duursten plicht, voerde hij uit, onverzettelijk tegenover alles en allen, zo goed als jegens zichzelf.

Verwikkelingen waren er van het eerste ogenblik af. Als Joost Buyck aandeel nam in de regering der stede, vormde reeds enkele jaren de opkomende beweging der Wederdopers, een fanatieke secte, die vooral onder de kleine burgerij haar aanhangers telde, een bron van zorg voor het stadsbestuur, dat nu

eenmaal ook geloof en geweten van zijn onderzaten in het rechte spoor moest houden. Nog altijd was de houding der Amsterdamse regeerders gematigd tegenover de nieuwe stromingen, zodat de Wederdopers hun leer vrij gemakkelijk konden verbreiden. Werden er al ter dood gebracht dan geschiedde dit meest te den Haag, vanwege den Stadhouder en het Hof van Holland, welke het gerecht in Amsterdam te mild achtten. De bekendste „profeten”, die uit Munster in Westfalen, de haard der beweging, naar de Nederlanden en naar Amsterdam werden gezonden, waren Jan Jansz. van Kampen, benoemd tot „bisschop van Amsterdam”, Bartholomeus Boeckbinder, Pieter Houtzager en bijzonder de voortvarende Jan van Geel. Zij wonnen een groten aanhang, vooral aan de Nieuwe Zijde der stad.

In het voorjaar van 1534, toen Joost Buyck voor de tweede maal Schepen was, kwam het tot uitbarstingen. In den middag van Passiezondag werden de brave Amsterdammers opgeschrikt door een vijftal mannen, die als uitzinnig door de straten liepen met zwaarden en bussen zwaaiende en roepende: „Wee! wee! In den naem des Heeren, die gebenedyinghe is aan die Nieuwe Zijde ende die vermaledyinghe aan d’ Ouwe Zijde.” Aan het vreemde schouwspel was spoedig een einde en de overheid kende ditmaal geen genade. De vijf zwaardloopers werden nog dezelfde maand onthoofd. Maar de Wederdopers bleven roerig en de Stadhouder, Graaf van Hoogstraten, kwam met het Hof van Holland op 2 Mei naar Amsterdam, om persoonlijk een onderzoek in te stellen. Zestien Wederdopers werden ter dood veroordeeld, onthoofd, gevierendeeld of verbrand. Zes en dertig anderen, die berouw hadden getoond, trokken in witte hemden met kaarsen in de hand ten teken van boetvaardigheid door de stad.

In October was de Stadhouder opnieuw te Amsterdam, waar hij Burgemeesters en Schepenen, onder wie Joost Buyck, als mede de zes en dertig Raden ernstig onderhield over hun slapheid.

Hij deed den gematigden schout, Heyman Jacobsz. voortijdig uit zijn ambt ontheffen, wiens plaats na veel aarzeling werd ingenomen door Claes Gerrit Mattheuszoon. De gevangenneming van twee Wederdopers op 7 October en het gerucht, dat in de eerstvolgende nachten nog tweehonderd anderen van hun bed zouden worden gelicht, deed grote onrust in de stad ontstaan. In den avond stroomde een groot aantal burgers naar het Stadhuis, die zich blijkbaar in huis niet veilig waanden en den gansen nacht op den Dam bleven samenscholen. Dit herhaalde zich nog twee avonden. Drie rotten Schutters bewaakten het Stadhuis onder bevel der Schepenen. Den derden nacht hadden Joost Buyck en Jan Hollesloot in deze hoedanigheid de wacht.

Bij deze gelegenheid bleek voor de eerste maal welk een invloed de jonge Joost Buyck reeds op de poorters van Amsterdam oefende. Vergezeld van vier Schutters trad hij voor de menigte en vroeg waarom zij hier nog altijd wachtte. De poorters antwoordden, dat zij geen kwade bedoelingen hadden, maar niet het gevaar wilden lopen 's nachts van hun bed te worden gelicht. Joost Buyck sprak nu de mensen toe, overreedde hen huiswaarts te gaan en stelde zich borg voor hun veiligheid. Het einde was, dat om twaalf uur allen vredig te bed lagen en de rust op den Dam was hersteld.

Intussen begon de nieuwe schout zijn werk met grote voortvarendheid. Drie Wederdopers werden gegrepen en twee van hen verbannen. Onder hun aanhangers groeide de onrust. Een profetie uit hun midden voorspelde immers de naderende zege: „Duisternisse zoude er wesen binnen dezer stede tussen d'Oude Zijde ende Nyeuwe Zijde, drie daeghen lange gedurende ende dat dan de Heer de stede zoude leveren sonder bloetstorting.” De Wederdopers roerden zich en scholen openlijk samen. Maar de duisternis kwam niet en de zege evenmin. Op den laatsten dag des jaars werden wederom twee Wederdopers terechtge-

steld. Een man stierf door het zwaard en zijn lichaam werd op het rad gesteld. Een vrouw werd in het Y verdronken. „God wees die zielen barmhertigh ende verleent die regenten van der stadt wysheyt ende syn Godlycke gratie, die nu bysonderling ende tot allen tyden van noede is!” schreef Joost Buyck naar aanleiding dezer gebeurtenis.

In het jaar 1535 zou het Wederdopersdrama tot bloedige ontknoping komen. Joost Buyck, van nabij getuige der gebeurtenissen, beschreef ze nauwkeurig. Zo vermeldt hij in zijn geschrift, hoe in de eerste dagen van Februari de „profeet” Hendrick Hendricksz., van beroep kleermaker, met een twaalfstal Wederdopers vergaderde ten huize van Jan Zyvertsz., een lakenkoper in de Zoutsteeg, die echter zelf op reis was. Hier bad de profeet „op syn buick also, dat het al scudde en beefde, dat op de camer was.”

Na het gebed sprak de profeet tot een zijner volgelingen: „Ick heb ghesien Gods mogentheyte, Gods persoon, ende mit hem gesproken. Ick heb gheweest in den hemel ende in der helle. Dat oerdeel Gods is naeckende ende gy diener syt in der ewicheyt vermaledyt. Die hel en is jou niet goed ghenoech, dan duer die onderste diepte zo zult gij sincken.” De Wederdoper, dit horende, schrok niet weinig: „Vader almachtich, weest mijn barmhertich ende goedertieren!” riep hij uit. De profeet troostte hem echter, zeggende: „Nu bent gij een kint Gods ende jou sonden sijn jou vergeven.”

Nog enkele malen kwam men 's nachts bijeen; vrouwen verlieten heimelijk bed en huis om naar den profeet te komen luisteren. Zo gebeurde het ook in den nacht van 11 Februari. Tot in den vroegen ochtend spraken en baden mannen en vrouwen tezamen. De profeet stond dan plotseling op, rukte zijn klederen uit en wierp ze in het vuur, welk voorbeeld door alle aanwezigen, mannen en vrouwen werd gevolgd. Geheel naakt liepen zij met den profeet omstreeks drie uur de straat op, den kouden Febru-

arinacht in, roepende: „Wee, wee, Hemelsche Vader, wraeck, wraeck!” En zij maakten „alsulcken vreselijcken gheluyt ende ghescrey, dat gans Amsterdamme noyt vreselycker gheluyt gehoert en hebbe, noch meende te hoeren. Twelck in sommige herten tot in hoege jaeren niet vergeeten werde.”

De Amsterdammers, op zo vreemde wijze uit hun slaap opgeschrikt, kleedden zich inderhaast, grepen hun haakbussen en snelden de straat op. Binnen een half uur waren de naaktlopers op één na gegrepen. „Ende als syluiden opter stede huys ghevangen saten, zo hebben zij hemluyden niet gescaemt, noch ghedect, ofte willen decken, zeggende, dat zij de naecte waerheit waeren.” Veertien dagen later werden de mannen onthoofd en hun lichamen op het Galgeveld in de Volewijk op raderen gezet. De vrouw van Jan Zyvertsz. uit de Zoutsteeg, die haar woning voor den profeet had opengesteld, werd voor haar huisdeur opgehangen. Intussen bleven de Amsterdamse Wederdopers, die in stilte wel drieduizend en meer aanhangers telden, hun kans afwachten om met list en geweld de macht in handen te krijgen.

*

Op 10 Mei 1535 hielden de Broeders van het Heilige Kruisgilde hun jaarlijksen maaltijd op het Stadhuis. Tot dit gilde behoorden de aanzienlijksten der stad en naar gewoonte waren de Burgemeesters, de Schepenen, de Raden en de Schout mede aan den feestdis genodigd. De gilde-maaltijd was trouwens een feest voor heel de stad. Op den Dam en elders werden pektonnen gebrand om het volk te vermaken, de taveernen zaten vol en er was niemand, die zich aan de algemene vreugde onttrok.

Terwijl ten Stadhuize het feestmaal in vollen gang was, de schoutendienders en boden in eigen kwartier al even vrolijk de kruiken lieten rondgaan, kwam een veertigtal Wederdopers bijeen in twee huizen aan de Pijlsteeg. Het ogenblik tot handelen,

met zorg gekozen, was voor hen gekomen. Vanuit de Pijlsteeg zouden zij den Dam en het Stadhuis overrompelen, heel het voornaam gezelschap, daar tegenwoordig, de regeerders der stad met hen, neersteken of gevangen nemen. In de Retoryckerkamer boven het Waaggebouw, tegenover het Stadhuis, waren haakbussen gereed gezet; honderden geloofsgenoten in heel de stad zouden wachten op het luiden der klok in den Stadhuistoren om dan naar den Dam ter hulp te snellen.

Het feestmaal ten Stadhuize bereikte, naarmate de avond vorderde, zijn hoogtepunt. Men genoot van een keur van spijzen, rijkelijk besproeid met den besten wijn. Kaarsen vlamden hoog op hun pitten, in de verhitte gezichten der aanzittenden schitterden de ogen in het milde licht. De tafels langs gonsden de stemmen, men lachte en sprak met veel gebaar.

Plotseling werd de Burgemeester Ruysch Jan Bethsz. door een bode van tafel geroepen. Niemand sloeg er acht op, doch toen even later ook de andere Burgemeesters, door boden gewaarschuwd, de eetzaal verlieten, stokten de tafelgesprekken en ging een onrustig gefluister van mond tot mond.

Den vier Burgemeesters wachtte buiten de zaal een kwade boodschap. Burgers stonden er met een jongen, bleek en nerveus. De knaap had gehoord, dat de Wederdopers, wel 700 man sterk, een overval beraamden op de stad. Wilde men hem niet geloven, dan kon men hem in de gevangenis werpen, zeide hij, maar de heren mochten zich zelf overtuigen: boven in de Waag lagen de haakbussen gereed! De Burgemeesters aarzelden nog; op aandrang der burgers echter zonden zij drie schoutendienders naar de Waag. Deze keerden na enkele minuten inderdaad met de haakbussen terug.

Tijd voor maatregelen restte al niet meer. Op dit ogenblik klonk van den Dam verward gerucht, hoorde men kreten en schoten. De Burgemeesters snelden naar de feestzaal en enkele ogenblikken later vluchtte heel het gezelschap in het wilde van tafel

weg, deuren en gangen door naar een achteruitgang, waarlangs men nog veilig ontsnappen kon. De laatste, die aldus het Stadhuis verliet, was Joost Buyck. Vergeefs had hij getracht de Gildebroeders, die talrijk genoeg waren, tot kalmte te manen en, samen met schoutendienders en stadsboden, tot afweer te bewegen. Ontnuchterd door den schrik had niemand echter moed. Men luisterde niet naar hem en ook de dienders, die bijna allen dronken waren, dachten niet aan verzet.

Zo drongen de Wederdopers, die aangevoerd door Jan van Geel en Hendrik Goetbeleet uit de Pijlsteeg onverwachts over de Vischmarkt den Dam waren opgestormd, gewapend met rambossen, partesoenen en hellebaarden, nadat zij de zwakke wacht hadden overmand, juichend het Stadhuis binnen. Tot hun verbazing vonden zij kamers en zalen verlaten; slechts een schoutendiender lag er nog, stomdronken, ronkend onder een tafel. Men sloeg geen acht op hem, maar stormde naar den toren om de klok te luiden. Ontzet staarden zij daar omhoog: het klokketouw was weggesneden en verdwenen, het afgesproken sein kon niet worden gegeven! De Wederdopers vermoedden allerm minst, dat de snorkende diender, beneden onder zijn tafel, enkele uren tevoren in een vlaag van dronkemansbaldadigheid het zeel had doorgesneden en nu het eind als hoofdkussen gebruikte.

Lang konden de onthutste Wederdopers zich niet op den toestand bezinnen. Buiten in de stad roffelden trommen, Schutters, ijlings gewaarschuwd, kwamen in het geweer; van de Oude Zijde, waar weinig Wederdopers woonden, snelden de poorters gewapend toe. Men draalde niet met den aanval. Onder bevel van burgemeester Pieter Colijn bestormden Schutters en burgers het Stadhuis, maar de Wederdopers gaven hen door de vensters de volle laag. Meester Colijn werd dodelijk getroffen, verscheidene burgers lagen gekwetst op den Dam.

Tot den ochtend bleef het nu rustig, maar bij het eerste licht zagen de mannen in het Stadhuis, dat alle toegangen naar den

Dam waren bezet en met „hoppesacken” versperd, zodat zij geen hulp meer hadden te wachten. De nieuwe dag, die aanbrak, zou voor de meesten van hen de laatste worden, zij bereidden zich voor tot een strijd op leven en dood. En terwijl de zon in den stralenden voorjaarsmorgen hoger en hoger klom, woedde in het hart van Amsterdam een bittere kamp. De Stadswacht had zich genesteld in het Waaggebouw en opende vandaar uit met haakbussen een hevig vuur tegen de vensters van het Stadhuis. Bovendien werden op de Damsluis twee slangen en een cortou geplant, waarmee men de deuren van het Sint Elisabethgasthuis, dat aan het Raadhuis grensde, open schoot. Hierlangs drongen de burgers nu binnen en in een vreselijk handgemeen dreven zij de Wederdopers van kamer tot kamer. Het langst hield hun verdediging stand in de grote zaal, waar de feesttafel van den vorigen avond tot verschansing diende en bottels en kruiken, schotels en schalen op de binnendringende poorters neerdaalden. Bloed en wijn vloeiden gelijkelijk over het blank damast, gewonden en stervenden wentelden zich tussen wildbraad en pasteien, de tafelmessen voor enkele uren in vreedzaam gebruik, drongen thans, wanhopig gericht, in borst en armen der vechtenden. Drie en twintig Wederdopers weken ten leste de raadkamer in, hun aanvoerder, Jan van Geel, vluchtte naar den toren, waar kogels der Schutters hem dodelijk troffen, zodat hij op den Dam te pletter viel. Schietend en stekend door vensters en deuren werd ook de laatste haard van verzet gesmoord. Slechts twaalf verdedigers overleefden den strijd, terwijl er zeven en twintig sneuvelden. De aanvallers telden twintig dooden en een groot aantal gewonden.

Vreselijk was de wraak der overheid. Nog dienzelfden dag hing men de lijken der gevallen Wederdopers met de voeten aan een dubbele galg in de Volewijk, de aanvoerders er schrijlings bovenop. Drie dagen later ondergingen de gevangen oproerlingen hun zware straf: „Men leyde ze op een banck, ende men

sneedt haer levendich haer hart uyt, ende beul wierp 't haer levendich in 't aensicht tot henluyden seggende: Vreet nu dyn verraderlijcke herte! ende woerp ze mitsdien van 't scavoet, dat voor 't stadthuys ghemaect was, opter aerden needer, ende dan wederom een ander. Ende daerna werden sy gequartiert ende die quartieren an galgchen voor de poirten ghehangen, ende die hoeffden tot allen poirten uytgesteecken."

In de weken en maanden die volgden, werden nog tientallen Wederdopers terechtgesteld. Een wreed lot was hun „Bisschop" Jacob Jansz. van Kampen beschoten, ofschoon deze met den aanslag niets te maken had gehad. Een schoutendiender vond hem, verborgen in een turfhok. Op de pijnbank gelegd, weigerde hij te bekennen, dat hij de stad had willen verraden. Niettemin bracht men hem op het schavot om, zo beschreef Joost Buyck, die van de foltering getuige was, „te sitten in een stoel mit een blicken myter op syn hoefft. Ende daerna is hem syn tong affgesneden, omdat hij daarmede God gheblasphemeert hadde ende syne quade leringe ghesayt onder den scamelen gemeente. Ende daerna is hem syn rechterhand mit een byl affgehouden, daarmede hy ghedoept hadde. Ende daerna bonde hem die beul op een vleysbank ende hieu hem mit een vleyshouers byl dat hoefft aff. Ende dat lichaem werde ghebrant opte Plaets."

Het hoofd met den myter op en de hand van den „Bisschop" werden ter afschrikwekkend voorbeeld op de Haarlemmer poort tentoongesteld.

En het slot van dit drama? Wat den Gildebroeders, wier feestdis zo gruwelijk werd verstoord, toen zij weer tot zichzelf kwamen, het meest aan het hart ging, was dat zij er hun halven maaltijd bij waren ingeschoten. De Overlieden van het Gilde beklagden zich dan ook bij het Stadsbestuur over „de schade, die tzelve gilde in den oploop van de Herdoopers van eeten ende drincken geleden had." Vier jaar lang vielen zij de stedelijke

regering hierover lastig; eindelijk betaalde deze een vergoeding uit de kas der stad.

*

Acht malen was Joost Buyck tot Schepen gekozen, toen hij in 1549 werd geroepen tot de hoogste waardigheid der stad en als Burgemeester zijn plaats innam „in het toerentgen”, de eenvoudige bestuurskamer beneden in den zwaren stadhuistoren. Van hieruit werd het Amsterdam dier dagen geregeerd, de machtige koopstad, na Antwerpen de tweede der Nederlanden, ofschoon zij in omtrek en inwonertal pas op de vijfde plaats kwam. Nog steeds was de Oosterse handel een der voornaamste bronnen van bestaan. Tweemaal 's jaars kwamen alleen uit de Oostzee vloten van twee- tot driehonderd schepen voor de palen en hoeveel lading zij ook aanbrachten, alle handelswaar vond terstond afnemers, zodat de vloten binnen enkele dagen weer uit konden zeilen. Men kende tijden, dat vijfhonderd en meer schepen voor de stad lagen en de rijke en machtige kooplieden van Amsterdam zagen met trots naar het scheeprijk Y; men kon de kielen tellen die hun eigendom niet waren. Niet alleen handel en scheepvaart kenden een gouden tijd, ook de scheepsbouw bloeide, in nering en bedrijf heerste voorspoed.

Groot was de stad nog niet. Zij werd begrensd door Gelderschede, Kloveniersburgwal, de Binnen Amstel achter de Doelenstraat om en het Singel tot de Haarlemmersluis. Binnen die stadsgracht verhieven zich zware muren, door halfronde torens versterkt. De Ykant lag open aan het water. Hier was op enigen afstand van de kade een dubbele rij palen in den Ybodem geslagen, welke aldus een bescherming vormde en tevens een veilige haven schiep. Ter hoogte van de Nieuwe Brug werd de toegang tussen de palen beheerst door het „Roodt Blockhuys”, een halfrond waterfort met kanonnen bewapend. Bovendien verhieven zich aan de Haringpakkerij langs Texelschede en

Kamperhoofd — de tegenwoordige Prins Hendrikkade — bolwerken eveneens met geschut bezet, die aldus het Y bestreken. In het Oosten der stad lag de Lastage met haar werven en verwante bedrijven nog altijd buiten den stadsmuur. Tegen verrassende overvallen werd zij beschermd door den Montelbaenstoren, een voorpost der stedelijke verdedigingswerken. Buiten de eigenlijke stad vond men langs de binnenzijde der huidige Haarlemmerstraat een wijk van vissers en viskopers, waaraan nog de Binnen Visschersstraat herinnert. Zuidelijker bereikte men het Karthuizerklooster, en geheel naar het Westen, nu Haarlemmerdijk en Vinkenstraat, een buitendijks land, de „Rietvinck” genaamd, gelegen voorbij de limietpaal der stad, waar op 31 Juli 1566 de eerste haghepreek der Gereformeerden van Amsterdam werd gehouden. De laatste maal geschiedde dit op 25 Mei 1578, ditmaal aan de andere zijde der stad langs den Sint Anthoniesdijk, buiten de limietpaal van het Leprozenhuis. De stad telde twee hoofdkerken voor de parochies van Oude en Nieuwe Zijde. Verder vijf kapellen, drie gasthuizen, negentien kloosters en een Begijnhof. Het grootst en meest bekend was het Minderbroedersklooster, gelegen tussen den Oude Zijds Achterburgwal en de huidige Nieuwmarkt. Acht grote en kleinere poorten gaven toegang tot de veste, de zwaarste waren in het Westen de Haarlemmerpoort en de Sint Anthoniespoort, thans het Waaggebouw, in het Oosten.

Dit Amsterdam was altijd nog de middeleeuwse stad. Haar handel en scheepvaart bepaalden zich tot verkregen betrekkingen in West- en Zuid-Europa, het Noord-Oosten vooral. Hadden de grote gebeurtenissen reeds lang hun schaduw vooruit geworpen, het keerpunt der Amsterdamse historie naderde thans snel. Uit het oude zou een nieuw Amsterdam geboren worden; een roemrijk en schoon verleden moest wijken voor een anderen tijd, die nieuwe schoonheid en groter glorie brengen ging. Die overgang, de jaren 1567 tot 1578, is wellicht de moeilijkste tijd ge-

weest, die Amsterdam heeft beleefd, een periode, bij welker beoordeling de meningen botsen en de oude onverdraagzaamheid, welke zo sterk het kenmerk dier bange dagen was, opnieuw tot leven komt.

In het bijzonder geldt dit den hoofdpersoon van dit Amsterdamse drama, den Burgemeester Joost Sybrandszoon Buyck, wiens persoonlijkheid op den loop der gebeurtenissen haar stempel heeft gedrukt. Die door den een als stout en listig, vals en wreed wordt afgeschilderd, een regeerder naar het stelsel van Alva, een Amsterdammer met een Spaans hart, door anderen echter geprezen om zijn volharding en geduld, zijn onwankelbare trouw en dappere standvastigheid, een der grote en ridderlijke figuren der zestiende eeuw.

„Een goed geweten en een goed oogmerk zijn een wisse troost”, schreef hij in zijn wapen. Hier is de sleutel tot het geheim van dezen veelomstreden Burgemeester, tragisch door een levensstrijd vol tegenslag en ontgoocheling, meer nog wellicht door alle wanbegrip en kwade trouw, waarmee men hem bij zijn leven, maar vooral daarna te lijf is gegaan.

In het eerste jaar van zijn burgemeesterschap, 1549, speelde zich een gebeurtenis af, die voor Joost Buyck en zijn verderen levensgang van grote betekenis zou zijn. Philips Prins van Spanje, zoon van Karel den Vijfde, bezocht als toenmalig Graaf van Holland en Heer der Nederlanden Amsterdam, waar hij gehuldigd werd en in handen van den jongsten Burgemeester den eed aflegde op privileges en keuren der stad. Dit trots en plechtig ogenblik liet niet na op Joost Buyck diepen indruk te maken en zijn trouw aan het hoogste gezag onwankelbaar te bevestigen. Naar eer en geweten zou Joost Buyck zich nu en in later tijd aan de zaak des Konings verbonden weten en veel wat hem eenmaal werd euvel geduid, was slechts de vervulling van wat hij achtte zijn harden, maar hoogsten plicht.

Als overtuigd Katholiek kon Joost Buyck, opgegroeid in een tijd

van onverdraagzaamheid, welke kwade eigenschap niet alleen de aanhangers der Moederkerk bezielde, maar vrijwel alle gezindten, zodra zij de macht in handen kregen, tegenover de opkomende nieuwe leer niet anders dan streng afwijzend staan. Het publiek recht van de zestiende eeuw legde trouwens op de overheid den nadrukkelijken plicht te verhoeden, dat hun onderzaten „rechtsstreeks of zijdelings werden verleid of getrokken tot eenige kwade dwaling ” De aanvankelijke vrijheid, welke de aanhangers der nieuwe overtuigingen ook in Amsterdam, ondanks de uitgevaardigde plakaten genoten, leidde bovendien tot onverantwoorde daden, welke tenslotte niet zonder scherpem terugslag konden blijven. De Katholieke geestelijkheid stond al te vaak aan openlijken hoon bloot. In de kerken, tot zelfs op de altaren, plakten kwaadwilligen vijandige pamfletten. Dit kon de overtuigde Katholieken niet anders dan grieven, want juist in Amsterdam onderscheidde zich de priesters door hun eenzaam leven en oprechten godsdienstzin.

Den slechtsten dienst aan de zaak der Reformatie in Amsterdam bewezen tenslotte de Wederdopers, wier fanatisme geen grenzen telde. De aanslag op het Stadhuis en hun pogen om in Amsterdam de macht in handen te krijgen, verwekten bij het grootste deel der burgerij schrik en ontzetting en brachten de overheid er toe haar standpunt te herzien. Niet alleen weerde men van toen af Hervormingsgezinden uit het stadsbestuur, maar angstvallig werd gewaakt, dat nergens de nieuwe leer zich vrij en openlijk meer ontplooidde.

Deze reactie heeft op haar beurt de Katholieken geen goed gedaan. Van de scherpe bestrijding, te vuur en te zwaard, waaraan de andersdenkenden van toen af bloot stonden, moesten zij onvermijdelijk den terugslag ondervinden. Terwijl de vervolging de aanhangers van de nieuwe leer juist in hun overtuiging sterkte, verzwakte in eigen gelederen de geloofskracht, wist men den Godsdienst zelf niet langer te scheiden van de onverbodde-

lijke wreedheid, waarmee de uitvoerende macht hem zocht te handhaven. Bovendien groeide, ook onder de beste Katholieken, het verzet tegen de Spaanse macht, de overheersing, die vreemd aan land en volk, zich met geweld deed gelden.

Over de juiste verhouding tussen andersdenkenden en Katholieken in het Amsterdam dier dagen lopen de meningen al evenzeer uiteen. Hoe lang steunde het Katholiek gezag nog op een meerderheid der bevolking, of heerste men slechts gedekt door de mantschap, die tot zijn beschikking stond? Dit laatste is ongetwijfeld meer dan eens het geval geweest, maar toch zou men verkeerdt doen de gedragslijn, waarin de stedelijke overheid tot het laatst toe heeft volhard, uitsluitend op persoonlijke overtuiging en inzicht der betrokkenen terug te wijzen, daarbij ten hoogste gesteund door een Katholieke minderheid en beïnvloed door de geestelijkheid der stad. Deze gedragslijn toch mag in menig opzicht typisch Amsterdams heten, gericht op een zo onafhankelijk mogelijke positie ten opzichte van het centraliserend gezag, een heilig Amsterdams egoïsme, dat ook in later tijd nog menigmaal met hoger macht in botsing zou komen.

Zeker, de politiek van Joost Buyck en zijn medebestuurders was Katholiek en Koningsgezind, maar uiteindelijk Amsterdams. Bleef men aan den enen kant van den vrijheidsstrijd afzijdig en weigerde men zich naar Prins en Staten te schikken, anderzijds wenste de stedelijke overheid elke Spaanse bevoogding of invloed te weren. Tot het uiterste heeft het stadsbestuur zich verzet tegen het legeren van Spaans garnizoen, hoezeer dit ook zijn macht en oogmerken had kunnen begunstigen. Opmerkelijk is het evenzo, dat de pogingen, door het Gereformeerde bevolkingsdeel aangewend om met geweld den gang van zaken in andere richting te leiden, steeds geschiedden steunende op eigen kracht en zonder hulp van buiten. Het duidelijkst bleek dit in Februari 1567 toen Calvinisten en Katholieken gewapend tegenover elkander stonden, terwijl buiten de poort Hendrik van

Brederode met zijn Geuzen gereed lag om zijn geloofsgenoten ter hulp te komen. Maar deze wensten die hulp niet, het geschil tussen Amsterdammers over de zaak van Amsterdam zou door ingeborenen zelf worden uitgevochten. De Geuzen van Brederode kwamen er niet aan te pas.

Ook tijdens de scherpe blokkade door de West-Friezen te water en door Sonoy te land, welke de stad aan den rand van den ondergang bracht, werd van Gereformeerde zijde, ondanks groeiende meerderheid, de ontevredenheid in de stad en de gunstige kansen, herhaaldelijk geboden, geen enkele poging gedaan de Staatssen binnen te halen. Men kende de wangunst der West-Friese steden — had niet Enkhuizen het paalkistrecht, dat Amsterdam toekwam, aan zich getrokken en derfde Amsterdam dientengevolge de inkomsten uit heffing op schepen voor de afbakening van het vaarwater — en de Watergeuzen wien men niet licht het rantsoeneren in 1567 der Oostzeevloot vergaf, waren ook bij de Gereformeerden van Amsterdam verre van populair.

Voor een groot deel waren het, de goeden niet te na gesproken, lieden zonder overtuiging, die met geweld en uitpattingen den godsdienststrijd op de spits dreven. De Katholieken konden hen nooit vergeven, dat zij het waren, die bij den beeldenstorm den toon aangaven en hen met grove uitpattingen krenkten in hun heiligste gevoelens. De Gereformeerden waren al evenzeer overtuigd, dat het „nyet en waren dan schuymse van boeven en rabauwen,” vijf, zes maal gebrandmerkt en waarlijk niet om des geloofs wille. Zij wisten ook, dat dit ruwe volk bezeten werd van een dodelijken haat tegen alles wat Amsterdams was.

Nog sterker zou dien afkeer tegen inmenging van buiten in wat uitsluitend een zaak van Amsterdam werd geacht blijken bij den aanslag van het Staatse vendel uit Haarlem onder Herman Helling op 23 November 1577. De Haarlemmerpoort werd overrompeld, tot op den Dam rukte men door, maar de Gereformeerden der stad roerden zich niet. Integendeel! Burgers steun-

den de stadssoldaten en schoten uit hun huizen en van de daken op den Staatsen troep. Behalve twee gewezen Watergeuzen, Claes Ruychhaver en Dirk Duyvel, was geen der uitgeweken Amsterdammers met de invallers binnengekomen. De aanslag mislukte dan ook volkomen.

Neen, Amsterdam hield zijn lot in eigen hand. De zege der Reformatie, de inbezitname der macht op 26 Mei 1578 door de Protestanten, was wederom het werk der Amsterdammers zelf. Sonoy lag weliswaar met troepen in de buurt, doch men wist zijn hulp bij voorbaat overbodig. Amsterdam ging ook nu zijn eigen weg.

Maar voor het zover kwam, had Amsterdam moeilijke jaren door te maken. Nog in 1566 stonden de kansen der Reformatie ook hier gunstig. De Katholieke overheid trad gematigd op. Roomsgezinden en andersdenkenden waren het eens in hun afkeer van het Spaans gezag, zoals dit steeds meer de politieke vrijheid bedreigde. Hendrik van Brederode, de grote Geus, kwam vrij in de stad. Hij woonde in de herberg „De Prins van Oranje” op den Dam en was ook buiten den kring van zijn geloofsgenoten zeer gezien, omdat hij vat had op dien Amsterdamsen zin voor humor, welke door alle tijden heen het volk aan Amstel en Y heeft gekenmerkt. Wanneer de Burgemeesters uit de vensters van „het Torentje” den Dam opkeken, konden zij zien, of Brederode in zijn herberg was. Meestal dromde er dan een groot aantal mensen samen, dat, als de Geus zich vertoonde, hem hartelijk toejuichte. Of zij het met genoegen zagen was natuurlijk een andere vraag. In den zomer van 1566 werden de eerste haghepreken gehouden, voorlopig buiten de Veste. Zij trokken veel volk en de overheid deed geen poging van betekenis om dit te beletten. Het gevolg was, dat de haghepredikers eindelijk ook binnen de jurisdictie der stad verschenen, en zelfs trok de bekendste van hen, Jan Aartsz., een mandenmaker uit Alkmaar, op Woensdag 21 Augustus aan het hoofd van een grote menigte, die

naar hem had geluisterd, door de St. Anthoniespoort de stad in. Op 23 Augustus bereikten Amsterdam de eerste berichten over den beeldenstorm te Antwerpen en nog dienzelfden dag ving ook hier het werk der vernieling aan; in de oude Sint Nicolaaskerk werd in enkele uren vernietigd, wat de godsdienstzin van vele geslachten had opgebouwd en saâmgebracht. Opgeschoten jongens en rabauwen kweten zich grondig van hun taak. Bij de invloedrijke Gereformeerden waren de meningen verdeeld, enkelen van hen moedigden het vernielingswerk aan, de meesten echter hielden zich afzijdig. De Katholieke overheid, in haar grote gematigdheid nog aarzelend, greep pas in, toen het te laat was en dorst evenmin de grootste belhamels te straffen. Zij meende met overleg méér te kunnen bereiken en zo besprak men met enkele vooraanstaande Gereformeerden de maatregelen om verdere uitspattingen te voorkomen. In overleg met hen werden de kerken tijdelijk gesloten, verdere tegemoetkoming betracht jegens andersdenkenden, maar ook het beeldstormen op lijfstraf verboden, alsmede elke openbare belediging over en weer. Scheen men zo voor de moeilijkheden een oplossing te hebben gevonden, korten tijd later keerde Joost Buyck, die als oud-Burgemeester naar het Hof van de Landvoogdes was afgevaardigd, met slechte berichten uit Brussel terug. Margaretha kon onmogelijk toestemmen in de overeenkomst, die te Amsterdam tussen beide partijen was aangegaan en welke zij beschouwde als in strijd met den wil des Konings. Joost Buyck verklaarde, „dat Haer Hoogheit mondeling geseyt hadde, dat die van Amsterdam hierover noch geen roode hembden gedragen hadden”. Zo bleef het gisten in Amsterdam. De jaarlijkse „kerkmisse” in September bracht veel volk naar de stad. In de Kalverstraat vooral was een drukte en gewoel van belang. Op Dinsdag 17 September kwam het andermaal tot een uitbarsting, welke zich thans richtte tegen de Capelle-terheylygenstede tussen Kalverstraat en Rokin. Uit de mensenmenigte in de smalle straat maak-

te zich plotseling een wilde troep los, die met balken, breekijzers en touwen zich toegang verschaftte tot het Godshuis. Men meende de kapel verlaten te vinden en vóór de magistraat zou kunnen ingrijpen alles te hebben vernield. Maar toen de beeldstormers binnendrongen, stuitten zij op verzet. Het Heilig Sacramentsgilde, waartoe de voornaamste vrouwen der stad behoorden, was juist in vergadering bijeen. Moedig traden zij de beeldstormers tegemoet. Aan haar hoofd stond Ballighje Occo, huisvrouw van Joost Buyck, die met rustige stem de indringers waarschuwde voor de gevolgen van hun daad. Wilden zij niet horen, goed, dan zouden de vrouwen zo nodig met inzet van haar leven, het dierbaarste heiligdom der Amsterdamse Katholieken verdedigen. De mannen weifelden, enkelen wilden toeslaan, er was immers geen tijd te verliezen, maar de opgeheven vuisten, stokken en messen zakten onder den dwingenden blik van Occo's dochter, weken voor den levenden muur van schouder aan schouder, waarin slechts bloedige bressen waren te slaan. De beeldstormers dropen af, beschaamd en boosaardig, maar vastbesloten om een volgende gelegenheid beter te kiezen. Deze liet niet lang op zich wachten. Op 26 September werd een Gereformeerde in de Nieuwe Kerk begraven, volgens de overeenkomst „met stilheit ende sonder enige papistische ceremoniën”. Een menigte volks stroomde samen, drong de kerk binnen en verdreef de wacht. Enkele vooraanstaande Hervormden wisten echter het „gemeen volck ende rappalie” tot rede te brengen en met zachten drang naar buiten te drijven. Anderen daarentegen zetten de mensen opnieuw op. Er werd geld uitgelooft voor wie elders de spits wou afbijten. Dat was niet voor dovemansoren gesproken: „dit volck uut de kerck synde, syn gelyck als eendrachtich door alle straten en stegen geloopt recht naer het minnebroersklooster bij de Sint Anthoniespoort”. Loris Jacobsz Reael, een der voorname burgers, die vergeefs trachtten „het rasende volck te stillen” en daarbij „in groot perycel syns

levens geraeckte", beschreef later de vernieling in dit klooster: „Maer sy vonden dat gemeene volck soo ontsteecken dat sy hoe langer hoe yvriger worden om int klooster te breecken, daar syn terstont eenige treffelycke burgers ingeloopen int klooster om te verhoeden, dat de monnicken geen leet aen haer lichaem soude geschieden, en hebben se oock altesamen onbeschaedight uut het klooster gebracht. Het dolle volck was doende met schueren en breecken, met de sellen der monicken op te smyten, de boeken te schueren, die sy daerin vonden. Dit heeft beweecht twee burgers om in de libery te gaen ende door een venster op een seker erf alle die boecken te salveren; . . . salveerden oock het rundt en alle eetbare waren . . . dit volck, dat nu int klooster alsoo geraest hadden, hebben met dollen raesenden vier in de minnebroederskerck gevallen en haer met een wonderlycke furie begeven tot het beeldenstormen, dat sy se allen aen stucken braecken. Dit gedaen synde is elck naer huys gelooopen”.

Den volgenden dag, een Vrijdag, kwam het opnieuw tot opstootjes: „Int wegghaen spraek een vant gespuys:” ick weet een aenslaghe, laet ons met gemeene hant nade Cathuyzers gaen; gisteren vleesch, nu vis”. En syn met menichten seer confuselyck gelooopen na het Cathuyserklooster, leggende omtrent twee roerschoten van de stat. Daer binnen synde gecoomen, hebben sy sommige glazen int pant ende sommige beelden in de kerk ende eenighe boecken gebroocken ende geschuerd; veel van haer volck bleven den ghehelen nacht daer etende en drinckende, wat sy daer vonden”. Nog weifelde de overheid om strenge maatregelen te nemen. Pas veel later trok de schout er met enige schutters op uit en slaagde er nog in vier van de ergste schavuiten te grijpen. Maar reeds in de Haarlemmerpoort werden de belhamels ontzet, terwijl de schout zelf voor het grauw moest vluchten en het vege lijf slechts kon redden door zich bij een bakker achter den oven te verbergen.

Had de magistraat aan haar gematigdheid tenminste als het nodig

was een krachtiger houding gepaard, wellicht was alles nog goed gekomen. Nu echter boette zij door haar pogen om allen tevreden te stellen steeds meer aan gezag in. Evenals in de dagen der Wederdopers heerste bij een groot deel der bevolking toenemende ongerustheid. Doortastend optreden verwachtte men, maar in plaats daarvan trachtte men met nieuwe besprekingen en overeenkomsten de gemoederen over en weer te sussen. Het kon niet anders of op al deze gebeurtenissen moest een terugslag volgen. Zelfs de Prins van Oranje, nog altijd Stadhouder des Konings, die omtrent de jaarwisseling in Amsterdam was, zag geen kans de moeilijkheden op te lossen. Noch de Katholieken, noch de Protestanten, die op aandrang des Prinsen de hun afgestane Minderbroederskerk weer prijs hadden gegeven en deswege veel „versmaetheid van onwetende papisten mosten lyden” waren bij ’s Prinsen vertrek met den toestand en de getroffen regeling tevreden.

De nieuwe Burgemeesters, onder wie Joost Buyck, die in Februari 1567 het bewind overnamen, besloten anders te handelen. Daar men niet zonder grond de schutterij onbetrouwbaar achtte en de ervaring van het afgelopen jaar had bewezen, dat niet met toegeeflijkheid, maar met krachtig optreden wellicht nog alles te winnen was, besloot men zelf soldaten in dienst te nemen. De Burgemeesters waren daartoe gemachtigd door een besluit van de Landvoogdes, dat hen toestond de schutterij te schorsen en driehonderd man te werven, die zonder uitzondering goede Katholieken moesten zijn.

Ofschoon de voorbereidingen daartoe in het diepste geheim geschiedden, lekte er genoeg uit om het Gereformeerde volksdeel in beroering te brengen. Heel den 24sten Februari was het onrustig in de stad. Reeds ’s middags waren enige voorname burgers naar het „Torentje” gegaan, maar de Burgemeesters gaven op hun vragen ontwijkend antwoord. ’s Avonds laat groepte een aantal mensen samen voor „De Papegay”, de woning van Joost

Buyck. Een afvaardiging vroeg den Burgemeester te spreken, die in zijn slaaprok de burgers te woord stond. Jan Bethsz. Roodenburgh, een der hoofdleiders der Protestanten, beschreef dit bezoek: „Eenige Burgheren van de principaelste ende trefelijkste van de Religie gheghaan zijnde bij den Burghemeester Joost Buyck om hem af te vraghen wat van de aenneminghe der knechten was, ende hem voorhoudende de murmuratie onder de burgheren, ende datter wel een groote beroerte soudē moghen ut volghen, gaff voor antwoordt datter gheen knechten aenghenomen en waren, noch it nieuws voorghe-nomen, ende dat dien van de religie wel mochte tevreden wesen; ende zoo bij den voorsz. burgheren weeromme gheseyt worden, dat zij verseeckert waren datter veel knechten in 't heymelyck aenghenomen waren, heeft hij sulcx bekend, zeggende zulck op schrijven ende last van de gouvernante (Landvoogdes) te doen, ende dat die niet en werden aenghenomen omme imant te creyncken maer omdat de stadt in ruste soude worde ghehouden, ende dat zij luyden harder autoriteyt wilden houden, ende doen wat haer liefde, ende also daer eenighe woorden meer vielen zoo dieghenen als binnens ende buytenshuys, ende wel tweehondert sterck waren, zoo is die beroerte meerder en meerder gheorden”. Aan persoonlijken moed ontbrak het Burgemeester Buyck ook thans niet. Bij dezen oploop voor zijn huis trotseerde hij de woede der menigte, gereed met zijn antwoord op alles wat men hem toevoegde en dat hij daarbij niet wars bleek van krachtige termen bewijst de getuigenis van een tijdgenoot, hoe zijn woorden op dat oogenblik „niet naar burghemeesterlycke deftigheid smaakten”.

Dat Joost Buyck vat op de mensen had zou daags daarna andermaal worden bevestigd. Den 25en Februari dreigde de spanning in de stad zich te ontladen. In den nacht te hoop gelopen, stonden beide partijen, Katholieken en andersdenkenden, gewapend tegenover elkaar. De Gereformeerden hadden hun tijd benut. Zij

verzamelden en wapenden zich en dien morgen bezetten zij de Warmoesstraat, het Damrak, den Nieuwendijk, waar zij zich verschansten. Ook de Burgemeesters brachten hun aanhangers op de been; zij kwamen samen op den Dam. Zo sterk was de verdeeldheid onder Amsterdams bevolking, dat twee broers, die elkaar dien morgen in het harnas hielpen, pas op vraag en weder-vraag begrepen, dat elk een kant uitging. De strijd zou ongetwijfeld in het nadeel der overheid zijn uitgelopen, ofschoon het Joost Buyck en de zijnen niet aan dapperheid ontbrak en het bijna gelukte door een omsingelende beweging de kans te doen keeren. Maar het kwam niet tot bloedvergieten. Heel den dag werd tussen de Magistraat en haar gewapende tegenstanders bemiddeld, vooralsnog zonder gevolg. Tegen den avond trad Joost Buyck zelf zijn opstandige burgers tegemoet. Bijna had hem dit het leven gekost. Uit de troep werd een roer op hem gericht, maar nog voor het schot afging, sloeg een hand het wapen weg. Het was Pieter de Wit, 's Burgemeesters zwager, die bij de tegenpartij aan het verzet deelnam, doch hem aldus het leven redde. Joost Buyck verloor geen ogenblik zijn kalmte. Hij sprak de mensen toe en wist hen te overreden hun verzet op te geven en naar huis te gaan. Voor de tweede maal herstelde het woord van Joost Buyck de rust in de stad.

In de nu komende maanden volgde een stille strijd tussen Joost Buyck en zijn groten tegenspeler Hendrick van Brederode, die op 27 Februari weer in Amsterdam was verschenen met de heimelijke bedoeling er de macht in handen te nemen. Brederode had veel vrienden in de stad, buiten lagen zijn troepen gereed en elken dag kwamen aanhangers van elders naar Amsterdam, die zijn invloed versterkten. Joost Buyck wilde het niet tot een openlijke botsing laten komen, maar hield den toestand scherp in het oog. De troepen van Brederode bleven buiten, zorgvuldig waakte men op muren en poorten, de vreemdelingen in de stad werden nauwlettend gade geslagen. Zijn hoogsten troef speelde

Buyck, toen hij Brederode het bevel deed aanvaarden over de Burgemeesterlijke troepenmacht. Zoo verdroeg men elkaar zonder dat de macht zich verplaatste, tot de loop der gebeurtenissen, de komst van Alva en de vlucht van den Prins, vanzelf ook leidde tot vertrek van Brederode.

In den avond van 27 April verliet de grote Geus Amsterdam. Burgemeesters boden hem het gebruikelijk afscheidsmaal aan. Joost Buyck zat er naast den man, die zijn felle tegenstander was, nochtans zonder haat of wrok. De vriendelijke woorden, over en weer gewisseld, waren stellig gemeend. En ook met lege handen liet Amsterdam Hendrik van Brederode niet vertrekken. De stad schoot hem 2500 gulden voor en de Gereformeerden brachten nog 8000 gulden voor hem bijeen. Het stadsbestuur voorzag hem rijkelijk van proviand en scheepsbehoeften en hij werd „met veel toortsen te schepen geleid”. Twee karveelen vormden een eeregeleide tot het Vlie.

Alles wijzigde zich te Amsterdam. Met de vrijheid der andersdenkenden, voor zover het de beleving van hun godsdienst betrof, was het gedaan. Het stadsbestuur regeerde opnieuw in ouden Kabeljauwsen geest — het verbond tussen vorst en stad — steunende dus onmiddellijk op de landsregering en zich daarnaar richtend. Slechts één zorg vervulde hen daarbij en wel de onafhankelijkheid der veste, het weren van vreemd garnizoen en elke directe inmenging in de zaken der stad. Toch konden de Burgemeesters niet beletten, dat op 8 Mei vreemde troepen onder Noircarmes Amsterdam binnenrukten; zij verkregen echter dat deze bezetting beperkt bleef en kort van duur. Ook de nieuwe Stadhouder, de Graaf van Bossu, kwam binnen de stad. Hij vorderde dat de bezettingstroepen uitsluitend bij Gereformeerden zouden worden ingekwartierd, maar Joost Buyck en zijn medebestuurders waren vóór alles Amsterdammers en hadden een harden kop, zodat zij „naemaels anders hebben geordonneert ende hebben die knechten doen logheeren zoowel bij

de Catholijken burghers als bij die Geusen". Ook wisten zij een maand uitstel te krijgen van de uitvoering der strenge bevelen, welke de Landvoogdes tegen de Hervormde predikers en hun vooraanstaande aanhangers had uitgevaardigd. Zo konden duizenden Amsterdammers, Gereformeerden allereerst, maar ook zij die voor alles de vrijheid minden, hun stad verlaten. De meesten gingen met al hun roerend bezit scheep en onder hen waren tal van kooplieden en neringdoenden, wier handel en bedrijf voor de stad verloren ging.

Een scherpe vervolging brak uit. De bezittingen der ballingen, hun huizen en erven, werden verbeurd verklaard, de schutterijen ontbonden en van de achtergebleven Gereformeerden werden er velen voor het gerecht gedaagd. Te Brussel velde de Raad van Beroerten de harde vonnissen, welke in Amsterdam weer ten uitvoer werden gelegd. In hoeverre hadden Joost Buyck en zijn mederegeerders op de vele terechtstellingen, die nu volgden, invloed? Waarschijnlijk moesten zij lijdelijk toezien, ook dan wanneer zij ten gunste der slachtoffers hadden gepleit. Zeker zou Joost Buyck zijn belofte aan Egbert Meynertsz., hem te waarschuwen als er gevaar duchtte, hebben gehouden, indien hem dit mogelijk was geweest. Stellig zou hij zijn eigen zwager Pieter de Wit, die hem eenmaal in den bangen avond van 25 Februari 1567 het leven redde, voor den dood op het schavot hebben behoed, wanneer niet hoger macht zich deed gelden. Waarschijnlijk had de invloedrijke schout, de haatzieke Pieter Pietersz., bijgenaamd „Drakenbloed", steunende op het gezag van den Bloedraad, de hand in het wrede spel.

Zo rookten de brandstapels op den Dam, de vlammen lekten hoog naar den hemel. Dreigend verhief zich de galg, het koord spande zich bij den roffel van tamboerijnen. Onder het zwaard vielen de hoofden, raven zwermde op de Volewijk om staken en raderen in den schemer van bloed en tranen, die daalde over de stad.

Op 1 April 1572 namen de Watergeuzen den Briel; de vrijheidskamp der Nederlanden was in vollen gang. Tien jaar lang bleef Amsterdam in dezen strijd afzijdig, want al hield het in naam den Spaansen kant, in werkelijkheid was men uitsluitend bedacht op eigen recht en welstand. Voor den oprechten Amsterdammer, die in liefde tot het vaderland, voor de roemrijke herinnering aan zijn vrijheidstrijd in het bijzonder, bij geen ander achterstaat, vormt dit stuk stedelijke historie een moeilijk probleem, dat zich tenslotte belichaamt in de ene en veelomstreden figuur van Joost Buyck. Dan kan hij vervallen in smaad en verachting voor dezen man, wiens beginselen en mening den koers in Amsterdam in die veelbewogen jaren nadrukkelijk bepaalden, hij kan in hem den verrader zien, die om behoud van eigen macht de zaak van 's lands vrijheid, het aanzien en de welvaart van zijn stad offerde. Maar toch zal hij eerbied moeten hebben voor de onwrikbare overtuiging van dezen burgemeester, die God en Zijn leer en alle gezag bij de gratie Gods meer meende te moeten gehoorzamen dan de mensen. Die geen duimbreed week van wat hij als Katholiek volgens opvatting dier dagen als zijn duren plicht beschouwen moest, die tegen den druk en de groeiende ongunst van zijn tijd stand hield tot het laatst. Men kan dit heroïsch, men kan het ook tragisch vinden, maar voor smaad is er bij eerlijke beschouwing geen plaats.

Als Amsterdammer tenslotte blijft Buyck onaantastbaar. Al meende hij van de gehoorzaamheid, aan Kerk en Koning verschuldigd, niet te mogen wijken, Spaans gezind werd hij nimmer of nooit. Rusteloos heeft hij geijverd om de eer, de macht en het recht van Amsterdam onaangetast te houden. Geen stad heeft zich feller verzet tegen invordering van den tienden penning dan juist Amsterdam en het was Joost Buyck, die in het benauwdst van den tijd zelf naar Brussel reisde en van Alva uitstel en daarmee afstel van betalingen verkreeg. Onophoudelijk bleef de Magistraat in verzet tegen den Landvoogd, weigerend een Spaans

garnizoen — de bezetting onder Noircarmes was slechts van korten duur — weigerend een kasteel op de Lastage, weigerend alle hulp en steun voorzover er geen Amsterdams belang mee was gemoeid. Op 27 Mei 1572 beklagde Bossu zich bij Alva: „De Burgemeesters van Amsterdam hebben mij heden met ronde woorden gezegd, dat zij geen garnizoen in hun stad ontvangen willen. Tweemaal zijn dertig of veertig soldaten van de oorlogsschepen voor de poort geweest, maar de Burgemeesters zijn zeer gebelgd tot mij gekomen, zich beroepende op hun vrijbrief”. Met de eigen binnensoldaten handhaafde men zich zowel in de stad als tegen de rusteloze bedreigingen van buiten.

Want in die jaren 1572—1578 was Amsterdam in feite een belegerde stad. Niet alleen lag de zeehandel geheel stil, daar de West-Friezen de Zuiderzee afgesloten hielden, tegen wie Bossu vanuit het Y vergeefs slag had geleverd — voeren in 1565 vanuit Amsterdam 504 schepen alleen ter Oostlandvaart, in 1574 waren het er nog slechts twee en in 1576 zelfs geen enkel meer — ook te land moesten handel en verkeer wel verlopen, toen Sonoy met zijn troepen de stad steeds nauwer omringde. De werven en bedrijven op de Lastage gingen in vlammen op, om de Geuzen geen kans te geven er zich te nestelen, het Karthuizerklooster, door hen als schans benut, werd verwoest. Tot een geregeld beleg kon Sonoy echter niet overgaan, daartoe ontbrak het zijn troepen aan sterkte, maar wel belette hij vrijwel elken toevoer naar de stad, verhinderde de visserij op het Y en liet zelfs een aantal oude schepen zinken, met zand en stenen geladen, dwars door het Y van Diemerdijk tot Waterland. Op den ouden Westzanertoren hadden de Geuzen hun uitkijkpost; vandaar uit leidde men de blokkade der stad.

Slechts tijdelijk kwam er opluchting. Alva en Don Frederik verschenen in Amsterdam, de eerste voor geld, de laatste om ruggesteun voor zijn troepen. De Amsterdammers op hun muren

zagen Don Frederiks leger den Amstel overtrekken en buiten langs der stede gracht opmarcheren. De Spanjaarden hadden Naarden veroverd en uitgemoord en rukten nu op naar Haarlem: vendels boog- en busschutters, met helm en maliënkolder, kornetten ruitery, hoog te paard, de haak- en donderbussen, slangen en falkonetten, het veldgeschut op voorwagens, de halve en dubbele serpente en de lange, lange rij van wagens met leeftocht en oorlogstuig, met brandewijn en deernen. Het Minderbroedersklooster lag vol gekwetsten van het jongste beleg, zwaar gewonde Spaanse soldaten die gedurig: „O Naarden, O Naarden!” riepen! Ook Haarlem werd belegerd en genomen; van de Spaanse legerheren verkregen de burgemeesters van Amsterdam genade voor de zusterstad. Het lot van Naarden bleef, dank zij hun bemiddeling, aan Haarlem bespaard.

Doch Alkmaar en Leiden weerstonden den Spanjaard, wat Amsterdam opnieuw in verlegenheid bracht. Reeds in den herfst van 1573 schreven Burgemeesters aan Alva, hoe hun stad tot armoe en ellende kwam door het verval van de vaart naar Oost en West, het verlies van schepen en goed en het grootste deel der kapitalen, waarmee men handel placht te drijven. Alle scheepvaart, zuchtten zij, is gestremd, de levensmiddelen zijn duur; voor brood en bier betaalt men tweemaal zoveel als in afvallige steden. Op den dag van Leidens ontzet, toen er vreugde was in alle Prinsgezinde plaatsen, klaagden Joost Buyck en de zijnen bij Alva's opvolger Requesens, dat de Geuzen de zee bedekten met hun schepen en alle koopvaart aan zich trokken. Dit schrijven was als een noodkreet: de Geuzen bloeien en wij vergaan; zij hebben alle nering en koopmanschap en wij vallen in miserie en armoe, zij hebben overvloed en wij onuitsprekelijke duurte van allen leeftocht. Reeds heeft het gebrek grote sterfte aan pestilentie in onze stad veroorzaakt en wij zien met angst den winter tegemoet. Als Amsterdam geen voorraad krijgt — „sullen die goede ondersaeten van de Coninklycke Majesteit

dezen aenstaenden wynter van honger vergaen ende sterffen, 't welck een seer beclaegelicke zaeck zoude zijn". En het werd een zware winter voor Amsterdam. Zelfs sloeg het volk der stadsschepen aan het muiten, omdat men gebrek had en zijn geld niet kreeg. Burgers en stadssoldaten kwamen in het geweer. Zij bezetten de Nieuwebrug, maar het volk op de schepen richtte zijn kanonnen op de brug en het zou tot een bloedig vechten zijn gekomen, wanneer niet opnieuw Joost Buyck tussenbeide was gekomen. Naar dezen man wilden de muiters luisteren. Zij staakten hun verzet.

Amsterdam was een treurige stad in deze jaren: het Y zonder schepen, de pakhuizen leeg, tal van huizen onbewoond, in de winkels gebrek aan het meeste, hongersnood-prijzen van brood en erwten, kaas en vis. En er was geen geld meer. Alva, dien men grote bedragen had geleend, vluchtte heimelijk als een bankroetier de poort uit. Voor de allernoodzakelijkste betalingen ontbrak het de stedelijke regering op den duur aan middelen. Zo zag men zich genoodzaakt het grootste deel van het zilver uit kerken en Godshuizen, van schutterijen en gilden te verzamelen en tot noodmunt te versmelten. De noodmunten droegen het opschrift: „Pro Aris et Focis". Voor altaren en haardsteden.

Want zijn altaren en haardsteden zag Amsterdam opnieuw en gevaarlijker nog bedreigd. Al was Sonoy, die zich met troepen te Diemerdam had verschanst, door eigen kracht verdreven, voortdurend stond de stad aan gevaar van verrassende overvallen bloot. Al die jaren leefde men in staat van beleg, zo waakzaam en wantrouwend, dat zelfs de schepen, die Amsterdam nog de bitter nodige turf brachten, niet meer binnen de stad mochten, maar buiten werden gelost. Er mochten eens Geuzen onder de turf verborgen zitten. Ook schaatsen op het bevroren Y werd den Amsterdammers in den winter van 1576 ontzegd. Immers de Y-kant der stad, van Schreyershoek tot Heilige Cruijstoren,

lag open en hoe licht konden zich gevaarlijke elementen onder de rijders mengen. Vooral op de Waterlandse boeren, die met schaats en verrejager, een soort spies, die tevens als polsstok werd gebruikt, naar Amsterdam kwamen, werd scherp acht gegeven. Zo behoorde het bont tafereel der schaverdijnende Amsterdammers, jongen en ouden, met paren of „ien hiele streeck al afterammekaar”, de joelende ijspret bij wimpel-versierde kramen, waar brandewijn werd getapt, worst en heetekoek gegeten, met arren en voortscherende zeilsleden, tegen den achtergrond der stad en het ingevroren havenfront, tot het verleden. Slangen en serpente in het Roode Blockhuys stonden dreigend gericht over het blankgestolde Y, bij nacht trokken de stads-soldaten er opuit, om thans op hun beurt de Geuzen op hun schepen, vastgeklonken in het ijs, te bestoken. Doch de Geuzen zongen:

„Amsterdam, ick woud u raden,
Dat ghy 't hooft leght in den schoot,
En valt aen 's Prinsen genaden
Soo hebt ghy gheen en noot
U backen ende u brouwen
dat is toch al ghedaen
De zee zullen wij inhouden,
Ghy cont er ons niet uyt slaen.

Maar Amsterdam legde het hoofd niet in den schoot, al was het in Februari 1577 ook de laatste stad van Holland, die niet met den Prins was. Joost Buyck, op 1 Februari tot eersten Burge-meester gekozen, droeg in dat moeilijke jaar de feitelijke macht. Na den dood van zijn vrouw in 1575 was hij een eenzaam, versomberd man geworden, nog slechts gedreven door ijzeren wil tot plichtsbetrachting, het geloof in zijn bijzondere roeping. In het Torentje zetelde hij als vanouds, de zeventigjarige burge-

meester, besturend een schip, dat nauwelijks bij den zwaren wind, in den al maar sterkeren tegenstroom te dwingen was. Doch slechts de overmacht der zich wijzigende omstandigheden zou hem het roer ontwringen.

Want op den duur werd Amsterdams positie onhoudbaar. De druk der Staten van Holland op dit laatste bolwerk van 's Konings invloed in het gewest werd steeds groter. Weliswaar dorst men nog altijd geen geweld te gebruiken, maar men maakte de stad het leven zuur genoeg. Toen bovendien de Pacificatie van Gent de verhoudingen nog sterker wijzigde ten gunste van den Prins, besloot Amsterdam, zij het in geregeld overleg met Don Juan, den nieuwen Landvoogd te Brussel, zich met hen te verstaan. Zo zond men afgevaardigden onder leiding van Sybrand Buyck, 's Burgemeesters zoon, en zelf oud-Burgemeester, naar Dordrecht, waar Prins en Staten verbleven, om over een verdrag van voldoening tot overeenstemming te komen, mits men althans niets van zijn principes behoefde te offeren. Immers, zo schreef Joost Buyck, aan zijn gedeputeerden, „soude die pacificatie hiertoe dienen soe soude het wel eene beclaegelycke zaecke zijn voer ons die dus langhe Godt Almachtich ende Syne Co. Majt. soe getrouwe syn gebleven ende ons goet ende bloet daervoor gestreckt hebben”.

De onderhandelingen vlotten dan ook niet al te best. Amsterdams afgevaardigden waren niet genegen ook maar iets van hun standpunt prijs te geven. Wat zij bereiken wilden, was slechts aan de insluiting der stad een einde te maken. Men kon het dan ook te Dordrecht niet eens worden, maar hervatte kort daarop de besprekingen te Brussel, niet het minst door het aandringen der Amsterdamse burgerij, die naar een satisfactie snakte als uitkomst uit den nood, waarin men leefde. De Burgemeesters drongen dan ook op spoed aan: „Alsoe deur 't langhe vertreck van de zaecke van onse satisfactie de gemeente geheel gaende wort, ende dagelijcx op ons soe fulmineeren, dat wy deselve

quaelyck connen stillen ende alle middelen soecken omme deselve met civilicheyt ende bequamicheyt te appaisseren". Maar ook te Brussel kwam men niet verder; Joost Buyck besloot nu zelf aan het hoofd ener afvaardiging de zaak ter hand te nemen. In Juli reisde men naar Alkmaar, waar de Prins zich ophield, doch deze verklaarde de Amsterdammers voor halsstarrig en veeleisend. In het bijzonder bleken zij ongenegen hun stads-soldaten te ontslaan; een standpunt dat Prins en Staten beschouwden „geheel absurd ende impertinent te syn". Te Alkmaar werd evenmin iets bereikt.

Intussen werd de Amsterdamse overheid door den Landvoogd Don Juan met vermaningen en achteraf loze beloften nog in haar standpunt gesterkt. De Staten van Holland besloten toen, tegen den wens van den Prins, die in vrede met Amsterdam tot een accoord wilden komen, de stad door list of geweld te nemen. Het eerste mislukte, de slecht voorbereide aanslag op Amsterdam van 23 November onder Overste Herman Helling, werd krachtig afgeweerd. Eindelijk gingen toen de Staten tot het laatste dwangmiddel over: op 29 December 1577 begon Sonoy de stad met voldoende troepen te omsingelen; bij den aanvang van het nieuwe jaar was Amsterdam volkomen ingesloten. Zij het nog altijd zonder strijd.

Te Delft en later te Den Haag hervatte men de besprekingen over de satisfactie. Joost Buyck en met hem zijn medebestuurders waren desnoods bereid geweest vijandelijkheden tegen Sonoy te openen, doch de Vroedschap en de groote meerderheid der burgerij wensten vrede en een spoedige oplossing. Toch werd er nog enkele malen, zij het op kleine schaal, tussen stadssoldaten en belegeraars gevochten; aan beide zijden vielen dooden.

De Staten van Utrecht gelukte het tenslotte de partijen tot elkaar te brengen. Op 8 Februari ten leste sloot Amsterdam met Prins en Staten het verdrag van satisfactie, „vast onverbrecke-

lijcken ende van waerden te houden ende doen onderhouden ten eeuwighen dagen”, dat 24 artikelen telde, een perkamenten boek in folio, van twaalf bladzijden, met zeven zegels voorzien. Van hun principe hadden Buyck en de zijnen niets losgelaten. De Katholieke godsdienst bleef in rechten onbeperkt, zowel in de stad als haar Ambachtsheerlijkheid. Wel echter mochten de ballingen terugkeren en kregen andersdenkenden vrijheid van overtuiging; evenmin waren zij verder uitgesloten van de ambten. Maar op één belangrijk punt hadden Burgemeesters tenslotte moeten zwichten: hun stadssoldaten zouden zij ontslaan, de schutterijen herstellen. De stad herwon overigens haar privileges en rechten; alleen de paalkist bleef in Enkhuizen, een bitter verlies voor Amsterdam, waarin men node berustte.

Amsterdam kon nu weer ademen. Het beleg werd opgebroken; de schepen voeren weer uit. Aan den loswal kreunden en knarsten de windassen, heffend en torsend den versen last. Tal van ballingen keerden terug naar de stad, maar in het Torentje begrepen de regeerders, dat hun dagen waren geteld. Zij bezaten geen macht meer om hun gezag te doen gelden. Op de Katholicken der stad konden zij slechts voor een klein deel rekenen en dit veroordeelde nog hun daad. Vooral de neef van Joost Buyck, de pastoor der Oude Kerk, Mr. Jacob Buyck, even onwrikbaar van overtuiging en onbuigzaam van wil als zijn oom, veroordeelde de satisfactie en wenste haar niet te erkennen. Vooral de gevorderde eed van hulp en trouw aan Aartshertog Matthias, die tegen den wettigen Landvoogd Don Juan als Gouverneur-Generaal werd uitgeroepen, was hem een gruwel. Liever dan dat ging hij vrijwillig in ballingschap: in de week na Pinksteren, dat in 1578 op 18 Mei viel, den uitersten datum, waarop men den eed moest afleggen, reisde hij verbitterd jegens de stad, welker geest hij met dien van Sodom vergeleek, uit Amsterdam weg.

Veel groter was echter het aantal dergenen, die zich schaarden

om Meester Duncanus, pastoor der Nieuwe Zijde. Met hem deelden zij de opvatting der Vroedschap, welke had gemeend zich op de beste voorwaarden met haar „ketterse” bureu te moeten verstaan, in het uiteindelijk belang der stad. En tenslotte de meerderheid van het Katholieke volksdeel, welke het onverschillig liet wat er mocht gebeuren, wanneer slechts handel en nering blijvend zouden herleven. Ook aan Protestantsen kant onderscheidde men twee groepen. De gematigden hadden stellig niet het plan de Satisfactie te schenden. Zij wensten slechts een der voornaamste bepalingen in hun geest uit te leggen. Dat met de uitzetting van het oude stadsbestuur ook die der geestelijkheid gepaard ging en de godsdienstige bepalingen van de overeenkomst met voeten werden getreden, was opnieuw het spel der elementen, die ook den beeldenstorm op hun geweten hadden. De instemming van den Prins van Oranje had dit laatste zeker niet.

Het geschil, dat uiteindelijk leidde tot den ondergang der oude stadsregering en de uitzetting der Katholieke Regenten, liep feitelijk slechts over de uitvoering van een onderdeel der militaire bepalingen van de Satisfactie. Het verlies der eigen soldaten, alsmede de wederoprichting der schutterijen, waarin het Gereformeerde volksdeel, de teruggekeerde ballingen vooral, aan groten invloed wonnen, had de Burgemeesters reeds tot machteloosheid gedoemd. Het laatste waar men zich aan vast hield was het commando over de Schutterij. Commissarissen van de Staten van Holland waren in de stad om van de Regenten te eisen, dat zij het commando zouden prijsgeven. Men beriep zich op dringende bevelen van den Prins, doch een bewijs daarvan kon men niet overleggen. De Stadsregering, ofschoon zij begreep, dat thans haar rijk ten einde liep, hield voet bij stuk, gesteund door Joost Buyck, die zelf sinds 1 Februari geen Burgemeester meer, toch geregeld in het Torentje verbleef om zijn zittende geestverwanten met raad en daad bij te staan.

Zaterdag 24 Mei had Van der Myle, de invloedrijkste der Staten-commissarissen, zijn besprekingen over het commando met de Burgemeesters afgebroken. Zijn laatste woorden in het Torentje waren een bedreiging geweest: de Heren Regenten, zo zij bij hun weigering bleven, moesten op de gevolgen bedacht zijn. Maar Joost Buyck verhief zich van zijn zetel, nog groot en sterk en zijn oude ogen glansden in het bleek, met zilveren baard omkranst gelaat. „Als wij gaan, gaan wij met ere”, sprak hij. Een ogenblik zagen beide mannen elkaar aan. Dan boog Van der Myle en verliet het stadhuis.

*

In den morgen van Maandag 26 Mei sloot Joost Buyck zijn woning en begaf zich naar het Torentje. Op den Dam heerste een grote drukte. De boter- en kaasmarkt in vollen gang bracht als van ouds het landvolk der omgeving naar Amsterdam om er zijn zuivel, zijn spek en eieren aan den man te brengen. Handelaars groepten samen, vrouwen en meisjes met huik en schorteldoek keurden de uitgestalde waar. In het Waaggebouw verdrongen zich wegers en slepers, achter de dubbele deuren, wijd geopend, zag men de schalen aan lange koorden rijzen en dalen. Als de grijze, nog ongebogen figuur van den oud-Burgemeester met den hogen kastoren hoed, den fraaien plooiakraag en zwierigen mantel tussen de kramen en bonte groepen schreed naar het Stadhuis, weken de mensen eerbiedig uiteen, groetend en buigend. Een ogenblik glimlachte Joost Buyck: tientallen jaren was het zo geweest, hoe lang zou het nog duren?

Hij was nu op alles voorbereid. Dien laatsten Zondag had hij orde gesteld op zijn zaken en als het middag werd, verliet hij zijn woning om eenmaal nog te zwerven door zijn stad, naar de plaatsen, die hij kende van zijn jeugd en die hem dierbaar waren. Lang stond hij op de Nieuwebrug en zag naar de schepen, die weer het Damrak vulden en over het Y, opnieuw met masten

beplant. In den eersten schemer van den avond vond hij een vletterman bereid om hem naar buiten te roeien, voorbij de palen. En als vroeger zag hij den blauwen avond dalen over de stad, het stervend licht branden in de kruisen der kerktorens, op de kogge van het stadhuis. Een verbaasde nachtwaker opende laat in den avond op aanhoudend geklop een zijdeur van de Nieuwe Kerk. In het licht van zijn geheven lantaarn zag hij het strenge bleke gelaat van oud-Burgemeester Buyck. Aarzelend week hij terug, maar op een kort verzoek ging hij den ouden Regent voor de kerk in, tot bij een zerk in het koor. Daar knielde Joost Buyck op het graf van Ballighje Occo en bad. De nachtwacht met zijn licht zag van verre toe. Het schijnsel van de lantaarn wierp de schaduw van den knielenden man spookachtig groot over zerken en plavuizen.

Nu, dezen morgen, ging Joost Buyck met opgeheven hoofd naar het stadhuis, waar de zittende Burgemeesters hem in spanning en zorg wachtten. Men begaf zich in vergadering met de Raden, om voor de beslissende uren, die komen zouden, zijn houding te bepalen. Inmiddels waren in een logement op den Dam ook de Staatse Commissarissen bijeen gekomen. Bij hen voegde zich een vijftal voorname Amsterdammers, allen Gereformeerd, die het oogenblik genaderd achtten om de historie zijn loop te geven en op hun beurt de leiding van de stad in handen te nemen. Enkele malen, in de nu volgende uren, togen uit het logement „tusschen de meenighte door” afgevaardigden naar het Stadhuis, om de Regenten te bewegen tot overgave van het commando. Het kwam tot „woorden en weêrwoorden”; nog een en andermaal verschenen de commissarissen voor de regeerders „om de laatste proef van hun rekkelijkheid te nemen”. Joost Buyck, die tot dan toe bij alle besprekingen gezwegen had, nam deze laatste maal het woord en wees de afgevaardigden er kort en krachtig op, dat zij zich bemoeiden met dingen, die hun niet aangingen. Deze boodschap brachten Commissarissen naar hun

logement en de hier vergaderden wisten thans wat hen te doen stond.

De maatregelen waren getroffen. Een schot uit het venster van de Waag gaf het teken. Onmiddellijk rukten schutters en stads-soldaten met wapperende Princevlaggen den Dam op. De vendels, tot dan toe door het Stadhuis bevolen, werden thans onder nieuw commando tegen de regering aangewend. Geschut werd in stelling gebracht, barricaden opgericht. Want nog was de nachtwacht ten stadhuize en stonden de haakbussen van de Vierschaar dreigend naar buiten gericht. Joost Buyck en de zijnen wisten echter, dat alle verweer vergeefs zou zijn. Zij boden geen tegenstand. Gevankelijk voerde men de oude Regenten naar de Waag, in afwachting van hun lot.

Hierover was echter reeds besloten. In het Damrak lag een steigerschuit gereed. De Burgemeesters en oud-Burgemeesters, Schout en Schepenen, de leden van den Raad, op enkelen na, wien de nieuwe machthebbers welgezind waren, leidde men naar deze schuit. Toen allen aan boord waren, boorden de schipper en zijn knecht het vaartuig langzaam het Damrak door naar het Y. Zwijgend zag de toegestroomde menigte van den wallekant en uit de huizen toe. De blikken richtten zich op één vooral: Joost Buyck, de eens zo sterke en gevreesde Burgemeester, een mensenleeftijd lang bestuurder der stad. Daar stond hij tussen de anderen, groot en recht, ondanks zijn 72 jaar. Zijn ogen staarden over de mensen heen naar de gevels der huizen, de toppen, de torens. De stadhuisklok sloeg het eerste middaguur. Amsterdam was om.

Nauwelijks was het schip met de uitgebannen Regenten buiten de palen en uit het zicht, of er werd een tweede schip op het Damrak, thans bij de Nieuwebrug, in gereedheid gebracht. Meester Duncanus, pastoor der Nieuwe Kerk, werd er heen-gevoerd en korten tijd later dreef een woeste menigte vanuit het Sint Anthoniesklooster de Franciscaner monniken onder

smaad en hoon naar boord. Joelend en scheldend zag men toe, hoe ook dit schip langzaam naar buiten werd geboomd, door de palen het Y op.

De schippers, die hun aanwijzingen hadden, zetten de schepen ver van de stad bij den Diemerdijk aan den grond. Joost Buyck, die als laatste van boord ging, herkende de plaats. Hier ongeveer was het, dat hij als jongen in het bange avonduur door storm en wind werd aangespoeld; nu had hem, ouden man, de tijstroom van het leven naar juist dezelfde plek weggevoerd. Maar waar hem eens de jonge liefvallige vrouw in zijn ellende was nagekomen en in zijn hart een ongekend gevoel had wakker gemaakt, stond hij thans alleen, een grijs en verlaten man. Uit zijn starre oog, waarmee hij eenmaal nog den dijk afzag naar de verre stad, die in den voorjaarsmiddag blonk, gleed een traan hem in den grauwen baard.

Tien jaar overleefde Joost Buyck zijn uitwijzing uit Amsterdam. Hij vestigde zich te Leiden, waar hij woonde op den Steenschuur, bij het Haagsche Schouw. Velen zijner familieleden waren te Amsterdam gebleven. Daar zou zijn neef, Hendrik Buyck, in 1595 een belangrijk aandeel nemen in de oprichting der Compagnie van Verre, waaruit later de Oost Indische Compagnie ontstond. De nog altijd Katholieke familie genoot een hoog aanzien.

In het jaar 1588 overleed Joost Buyck in den hogen ouderdom van 82 jaar. Zijn stoffelijk overschot werd naar Amsterdam gevoerd en in stilte ter aarde besteld naast dat van zijn vrouw in het graf in de Nieuwe Kerk, den grond, die hem dierbaar en heilig was.

Tijdens zijn ballingschap is van Joost Buyck een schilderij vervaardigd, dat den grijsaard weergeeft met al de vastberadenheid van zijn wezen. Het is voorzien van een bijschrift met acht Latijnse verzen, welke Vondel heeft vertaald:

Hier ziet ghy 't grijze hoofd van burgemeester Buyck
De Solon dezer stede, en Aemstels roem en puick
Het nutste lid des Raets, dat zonder wedergade,
Getrouw aen Godt en Recht, zijn burgren quam te stade
Noch dreef 't oproerigh graeuw, al 't eerloos opgeruit,
Dien trouwen helt des lants en vader entlyck uit;
Opdat zijn deught door ramp ten hemel toe gesteigert,
Bij Godt ontging het loon, het welck hem d'aerde weigert.

Een nationale held zal deze Burgemeester nooit kunnen worden.
Maar hij was een groot en goed Amsterdammer, gelovig, sterk
en trouw als weinigen.

III

CORNELIS PIETERSZOOM HOOFT

DE BURGERZIN

DE vader was haringkoopman en had zijn magazijn en woonhuis op den Nieuwendijk, bracht het tot burgemeester van Amsterdam en is tegenwoordig bij de historici bekend; de zoon werd de beroemde drost van Muiden, *zijn* naam kent iedereen en naar hem noemde de hoofdstad een brede straat. Maar *beiden* hebben het geestelijk leven van hun tijd verdiept, bronnen gegraven, waaruit de weldadige stromen der beschaving rijkelijk vloeiden over de Hollandse velden, beiden lieten het volk van Amsterdam rijke schatten, die onvergankelijk zijn.

De beeltenis van den zoon is duizenden vertrouwd, zo zichtbaar voor het menselijk oog van de vele gravures en schilderijen, als voor de verbeelding, die den dichter ziet, omgeven door den beroemden Muider kring. Maar de beeltenis van den vader, den ouden Cornelis Pieterszoon.... ge staat in het Rijksmuseum voor diens conterfeitsel en ge zegt: dien man ken ik! Waar heb ik dien meer ontmoet? Dat gezicht is mij vertrouwd, er hangt om deze gestalte een sfeer, die de mijne is; deze man zou, lang geleden, eens mijn vriend geweest kunnen zijn. Vreemd is dat; hij is immers al driehonderd jaar dood!

Gij vergist u inderdaad niet, bezoeker van het Rijksmuseum, gij kent dezen ouden Cornelis Pieterszoon zeer goed, al hebt ge hem in levenden lijve nimmer ontmoet. En ge kent zéker zijn gelaat: er is iets in dit gezicht van den groten Zwijger, en iets

van Oldenbarneveldt, en ja, er is ook iets in van den milden Abraham Lincoln en van den wijzen Thomas Masaryk. Een rustig en bedachtzaam man, zoals ge hem daar ziet zitten, maar wel een *kerel*, sterk en eerlijk en degelijk als het ouderwetse wagenschot. Van hem dichtte Vondel, dat de keur op dit leven was: „Indien 't gemeen u roept, bezorgt het als uw eigen”; bijna drie eeuwen later zou de onbaatzuchtige Lafayette een wapenspreuk van gelijken zin kiezen, en weer later, zou de geschiedschrijver dien ouden Amsterdamsen burgemeester een lid noemen van de grote geestelijke familie, waartoe Frederik de Grote, Franklin en Mirabeau behoorden.

Een groot man dus, deze Cornelis Pieterszoon Hooft? Hij zelf wilde niet meer zijn dan: een burger, en hij werd het in den dieperen zin van dat woord, dat immers spreekt van de verantwoordelijkheid, die de enkeling draagt om *borg* te zijn voor állen!

*

De familie Hooft kwam uit de Zaanstreek; daar hadden zich de leden van het geslacht met veel gewin toegelegd op den handel met de landen aan de kusten van de Oostzee; zij stichtten aldus een hechte familietraditie van koopmanseer en degelijkheid. De geschiedenis van de familie was de adelbrief van den jongen Cornelis Pieterszoon (hij werd in 1547 geboren) en zijn richtsnoer tegelijkertijd: handeldrijven is de bron, waaruit het volk kracht put, en handel zonder eerlijkheid brengt handelaar noch klant gewin.

De vader van den jongen Cornelis Pieterszoon was omstreeks 1560 naar Amsterdam vertrokken. Daar had de oude het nieuwe geloof omhelsd; de zoon met den zin voor rechtschapenheid, die den loop van zijn gehele leven zou bepalen, en onstuimiger dan zijn vader, werd een vurig ijveraar. De tijden waren onrustig; de band, die deze landen en Amsterdam verbond met het rijk van den Spaansen koning, werd knellender. Er waren, die, ge-

dreven door zin voor de ongebonden vrijheid en gehoorzamend aan een onstuimigen dadendrang, dienst zochten op de vloot of in het leger; anderen baden en predikten in stilte; weer anderen hoopten heimelijk op een overwinning van Oranje, maar beleden in het openbaar luidruchtig hun trouw aan den koning. Cornelis Hooft, onvervaard en met een wijder blik dan velen zijner leeftijdgenoten (hij had reeds menig jaar van zijn jonge leven in het buitenland doorgebracht) getuigde fier en frank van zijn beginselen, die revolutionnair waren: hij was een republikein en hij is het zijn ganse leven gebleven, al dwongen de omstandigheden hem later tot een compromis met eigen overtuiging.

Twee en twintig jaar oud was Cornelis, toen hij Amsterdam verliet, vluchtend voor Alva en diens geweldig „oderint dum metuant”, laten zij mij haten, als zij mij maar vrezen; hij was één uit de groep jonge en oude mannen, die den grond der onderdrukking verlieten om in het vreemde land te wachten op gelukkiger tijden — sterke karakters, die de vrijwillige verbanning verkozen boven de schijn-vrijheid der geveinsden. Cornelis Pieterszoon Hooft zwierf door het Duitse land, was nu eens te Koningsberg, dan weer elders, kreeg uit brieven van vriend en verwant mededeling van den stand van zaken thuis en toen dan de tijding hem bereikte, dat de geesten in Amsterdam gekeerd waren, aanvaardde hij, in 1578, de terugreis; het was na de Alteratie.

Hij begon een handel in haring en graan, achteraan op den Nieuwendijk; de zaken gingen goed, want de inmiddels gehuwde Cornelis Pieterszoon had veel relaties in den vreemde verworven, de naam Hooft was wijd en zijd bekend als borg voor eerlijkheid, hijzelf was energiek en rechtschapen. In de stad achtte men hem, vermoedde men in dezen robusten jongen de leiderskwaliteiten, die hem later op zo belangrijke plaats zouden brengen.

In het jaar 1582 verkoos men hem tot schepen, twee jaar lid tot Raad. De vijfendertigjarige Raad Cornelis Pieterszoon Hooft werd een achtbaar, zeer invloedrijk lid van de Vroedschap.

*

De oorlog met Spanje was in vollen gang, maar mannen met het onverklaarde voorgevoel voor de naderende conjunctuur, die er in alle eeuwen geweest zijn, bespeurden reeds den gouden bloei van de volgende eeuw. Het gerucht van de schatten uit het verre Indië was werkelijkheid geworden; honderd jaar geleden had Columbus de nieuwe wereld ontdekt, die men aanvankelijk een deel van de oude, reeds bekende, waande. Holland zocht den zee-weg naar Oost-Indië en bereidde zich op de ontdekking voor. De middeleeuwse maatschappij groeide uit haar vormen, er kwam goud, veel goud naar deze streken, en ook specerijen en kostbare ivoeren tanden; de wereld moest zich inrichten om al deze schatten op te nemen en te verwerken. Er ontstonden nieuwe behoeften, zo overzee als aan deze zijde van den Oceaan. De grenzen van de werkplaats verwijsden zich; in plaats van voor de enge stadsgemeenschap moest men nu werken voor groter verband. De meester werd handelaar, de kramer reder, de koning onbeperkt heerser over millioenen heidenen, wier naaktheid moest worden bedekt en wier zielen moesten worden gered. De kunst om het boek te drukken had de grootste omwenteling van alle tijden veroorzaakt, want nu kon de gemene man de schatten van wijsheid en verstand deelachtig worden; de wetenschap begon algemeen te zijn. De grenzen, die de kennis tussen de mensen getrokken had, vervaagden. En met deze omwenteling groeide de zucht tot critiek op alles wat men tot dusver als onwrikbaar had aanvaard: de absolute macht des konings, het enig en ondeelbare Geloof.

Het volk van haringvisser, kramers, beurtschippers en boeren bond den strijd aan voor het recht op eigen erf en, wijl de ge-

bondenheid aan den koning van Spanje een hinderpaal bleek op den weg naar die vrijheid, beoorloogde het dus diens bloedigen Hertog, wiens daden van geweld de verspreide groepen muiters tot één volk vormden. In dien strijd moest, als het kon, het Katholieke Zuiden en het Protestantse Noorden aaneengesloten tegenover Alva staan; wie niet verdraagzaamheid, de hoogste deugd voor allen, die de vrijheid prediken, als dierbaar pand voor eigen volk bewaarde, was een vijand van de eenheid des lands.

Maar toen de worgende greep van Alva, die allen dicht bijelkander had gedrukt, verslapte, schoten de tegenstellingen van geloof en belang weer op tussen de vroeger zo eensgezinden. Predikanten verketterden elkander, de partijstrijd woekerde verder, verdraagzamen stonden tegenover onverzoenlijken, drijvers tegenover gematigden, wijze bedachtzame staatslieden tegenover felle fanatici.

In de stedelijke gemeenschap — zo zelfstandig en dus zo belangrijk in die tijden van het prilste nationaal gevoel — kon de Burgemeester of het lid van den stedelijken raad, een macht ten kwade zijn, wanneer hij partij koos ten gunste van een der uitersten; hij werd een macht ten goede, wanneer hij met het gezag van zijn persoonlijkheid de vaan der verdraagzaamheid hoog hield, te midden van het gewoel der partijen.

*

Het jongste lid van de Vroedschap van Amsterdam, Cornelis Pieterszoon Hooft, hield in Juni van het jaar 1584 een rede tegen verlening der grafelijke waardigheid aan den prins van Oranje, zo althans duidt de historieschrijver de werkelijke betekenis van deze rede, die ogenschijnlijk slechts uitstel van de beslissing vroeg, totdat het oordeel van Zeeland in deze kwestie gebleken was.

Er trad uit deze redevoering reeds een rijpe politieke persoonlijk-

heid de vroedschap tegemoet, een man, die de mensen kende en hun zwakheden, die gevoeligheden aan dezen en genen kant wist te ontzien en die, vormgevend aan bestaande krachtige verlangens, zijn wil deed overheersen.

Nu eens hoonde hij, maar nimmer té scherp, de leden van de Vroedschap; zij hadden hoog opgegeven van de eer, die de gezanten in Denemarken, door zekere maatregelen hadden genoten, maar zij hadden uit het oog verloren, dat deze maatregelen kostbaar waren geweest „zo dat wij de eer, den Gezanten aangedaan, duur genoeg hebben moeten betalen”; dan weer streelde hij de eigenliefde der poorters, omdat „immers de Gemeente is de getrouwste Lijfwagt van een Vorst, die gunst bij zijn onderzaten heeft” . . . „doch zo ’t volk, ’t welk God verhoeden wil, eens wars werdt van de Regenten, zou zij, is het te dugten, eenen kwaaden uitslag hebben.”

Cornelis Pieterszoon Hooft kreeg zijn zin in de Vroedschap; het besluit om de moeilijke beslissing uit te stellen werd heimelijk genomen en niet te boek gesteld.

Een jonge man nog, jonger dan de andere leden der Vroedschap, had met deze redevoering groot gezag verworven onder allen, die belang stelden in de toekomst van stad en land. De bevolking van Amsterdam voor-voelde in dezen schranderen man den toekomstigen burgemeester, den wijzen leidsman, die stad en poorters in de moeilijke uren zou kunnen bijstaan met raad en daad.

Vier jaren bleef Cornelis Pieterszoon Hooft Raad van Amsterdam; daarna verkoos men hem tot Burgemeester; hij moest nog veertig jaar oud worden, een omstandigheid, die niet licht telde in die dagen, toen men, naar het voorbeeld der antieken, de raad der ouden zwaarder gewicht gaf dan het oordeel der jongen.

Ongetwijfeld heeft de Raad Cornelis Pieterszoon een belangrijke rol gespeeld in de gebeurtenissen, die verband hielden met

de komst van graaf van Leicester naar Amsterdam, want het is niet aan te nemen, dat een zo schrander brein als het zijne gesloten werd buiten het beraad op de loze plannen, die Leicesters toeleg moesten verijdelen. De Engelsman, die in 1586 tot Landvoogd der Verenigde Provinciën was aangesteld, wekte, door zijn ondoordachte uitlatingen en door zijn gedragingen, het scherpste wantrouwen der Amsterdammers. Menig voorbeeld uit de eigen geschiedenis en uit die van anderen had hun geleerd, dat grote vreemde heren nimmer bij de eerste kennismaking hun eigenlijke bedoelingen openbaren, en zij vreesden, dat een mild voogdijschap van den Engelsman over Hollandse poorters licht kon ontaarden in een herhaling van de dwingelandij, die men immers nog slechts kort met grote offers van geld en goed had gebroken. Er moet in die dagen in de kamers van het oude stadhuis bij het overleg menigen raad gegeven zijn en er moet menige fellen woordenstrijd zijn gevoerd, totdat ten slotte het omzichtige beleid zegevierde; wie den beleidvollen staatsman uit zijn redevoeringen had zien te voorschijn treden, die wist ook, dat Hooft den raad der onstuimigen onverbiddelijk moest hebben afgeslagen. Amsterdam zou, zo luidde ten slotte de beslissing, den graaf van Leicester ontvangen, met veel eerbewijs, met feest en vuurwerk, maar altijd op haar hoede, elk uur van zijn verblijf binnen de muren bedacht op mogelijk verraad en dag en nacht gereed om een poging tot overrompeling weerstand te bieden.

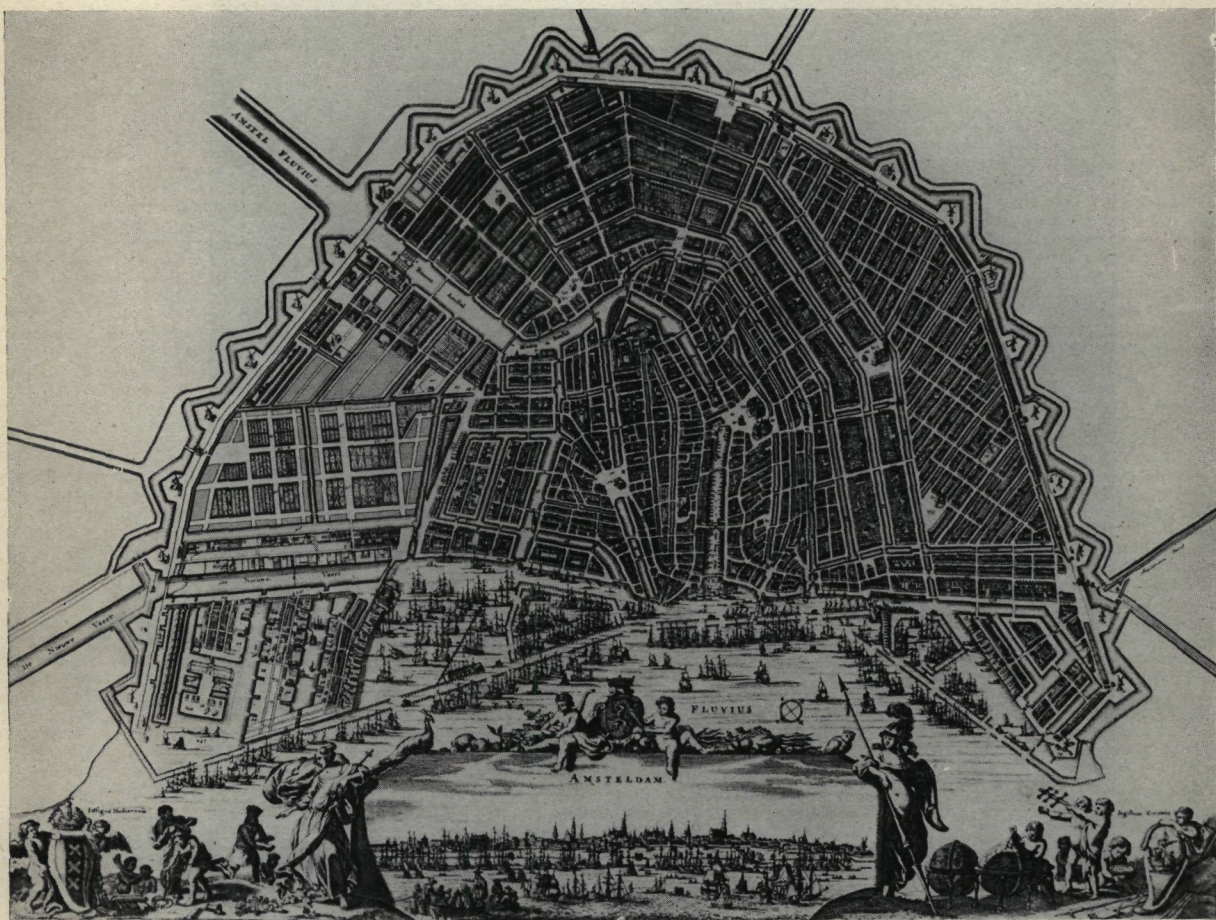
De graaf kwam van Haarlem per schip over het Y naar Amsterdam en nauwelijks was hij op het gebied der stad aangekomen, of, volgens vooraf beraamde plannen, sneed, met een ogenschijnlijk onhandige manoeuvre een der hoplieden, Leicester van zijn gevolg af. De vloot van schepen, die ter ere van den graaf gereed lag, volgde het schip van den hopman; zo voer men de stad binnen, vooraan de graaf in de gijzeling van de erewacht, veel later zijn gevolg, de officieren en de krijgslieden.



C. P. HOOFT (1574-1626)

Er is iets in dit gezicht van den groten Zwijger, en iets van Van Oldebarneveldt, en ja zeker ook iets van den milden Abraham Lincoln en van den wijzen Thomas Masarijk. .

(naar het schilderij van C. v. d. Voort in het Rijksmuseum te Amsterdam)



Amsterdam op het hoogtepunt van zijn bloei: de stad na de grote uitleg der 17e eeuw in de krans van haar 26 bolwerken. Deze stadsuitbreiding zou voldoende blijken voor meer dan twee honderd jaar! Pas diep in de 19e eeuw werd op grote schaal weer buiten de Singelgracht gebouwd. De bolwerken waren toen reeds geslecht. Van de molens, die op de kaart nog in groten getale de wallen stofferen, is thans alleen nog „de Gooyer” in stand

Amsterdam toonde wel grote bezorgdheid voor het welzijn van den graaf; een stoet van vertrouwde lijfwachten was aangesteld, die 's graven veiligheid moesten beschermen. Zij volgden hem 's daags en 's nachts; overal waar hij ging of verbleef was de lijfwacht present en zij beschermden met haar voorzichtige zorg niet slechts 's graven leven, maar vooral het welzijn der stad.

En toen er 's avonds een groot feestmaal was aangericht in het stadhuis op den Dam en de pektenonnen brandden ter ere van den hogen gast, toen nam de geslepen Hooft met veel innerlijke vreugde waar, hoe de brooddronken Engelsen het kostelijke eten en de geurende taarten en pasteien uit de vensters van het huis op straat wierpen — niets kon immers de eenvoudige en degelijke Hollanders ernstiger ontstichten dan de verspilling van wat de armen ontbeerden.

De graaf van Leicester feestte met het stedelijk bestuur in een der kamers van het stadhuis. Het was een fraaie kamer. Een der wanden was met grote en kleurige tapijten versierd; en achter die tapijten lagen de schutters gereed met sabel en geweer, om bij het minste teken van onraad te voorschijn te komen en den graaf als gijzelaar te nemen voor de vrijheid der veste.

Zo mislukten de plannen, die men den graaf van Leicester had toegedicht en toen in 1587 de graaf opnieuw Amsterdam bezocht en met diplomatisch beleid het stedelijk bestuur aan zijn zijde trachtte te krijgen, vrijdelden de sluwe schepenen opnieuw den toeleger. Later werd bekend, dat de woede van den graaf zich sterk richtte tegen den Raad Cornelis Pieterszoon Hooft, den wijzen raadgever der stad; en dat, ware 's graven toeleger gelukt, Hooft een der eersten zou zijn geweest, die met zijn leven had moeten boeten.

*

In 1588 verkoos men Cornelis Pieterszoon Hooft tot Burgemeester. Van dien stond kende de stadsbestuurder slechts één gebod,

Twaalf Burgemeesters 6

dat zijn leven zou beheersen: de eed, dien hij bij de aanvaarding van het ambt had gezworen en die, het zou later blijken uit zijn adviezen en memoriën aan het stedelijk bestuur, hem elken dag voorhield „wadt wij dragen voor een levray en hoe sorchfuldich en oprechtich onse voorsaten hebben verstaen, dat men in zodanige zaecken behoirde te handelen.” Zó luidde de eed des Burgemeesters: „Dat zweert ghy, dat ghy goede poortersmeesters en beraders vander stede wesen zult, der stede eere, goeden en renten bewaren zult als u zelfs goeden, der stede poortenaren, weduwen en wesen beschudden en beschermen zult, metter stede hantvesten en regten nae uwen besten vermogen, en dat nyet te laten om geen derhande zaecken.”

Bezielde door den zin van dezen eed wordt Cornelis Pieterszoon Hooft het voorbeeld van den Amsterdamsen burgerzin.

In den fellen strijd der theologiserende en disputerende predikanten koos hij de partij van het midden; wanneer zijn woord weerklonk drong het aan op bedachtzaamheid en vrede tussen bewoners van de stad. De oude republikein in hem stierf niet, maar wanneer het belang van stad en volk van hem vorderde, dat hij eigen inzicht ondergeschikt maakte aan de verlangens der anderen, gehoorzaamde hij, niet mokkend en in stilte intrigerend voor eigen opvatting, maar met brede gemoedelijkheid en altijd vastberaden.

Er was naast den partijenstrijd der theologische groepen veel in de stad, dat zijn hart bekommerde; er gingen geruchten, die uit dikwijls onbekende bronnen stamden, en die de eer en goeden naam der stedelijke bestuurders bekladden. De stad groeide uit haar oude grachten, zij zocht uitbreiding aan alle kanten en gevangen door den zucht tot gewin bezweken enkele poorters voor de verleiding, waartegen de burgemeesterseed waarschuwde. Onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden schoot op als onkruid tussen de stenen; men verketterde elkander, ja, stond den ander naar het leven.

Burgemeester Cornelis Pieterszoon Hooft zag dit alles met grote bekommernis en waarschuwde de stad voor de heilloze gevolgen. Hij was als de stamvader van een grote familie, die door de wildernis trekt op zoek naar nieuwe vruchtbare gronden. Hij wist, dat alle beginselen, waarvoor hij in zijn jeugd vrijwillig de verbanning had gezocht, waarvoor duizenden gevallen waren en tienduizenden hadden geleden, dreigden verloren te gaan, wanneer de onderlinge naijver sterker werd dan de band van den gemeenschappelijk doorleefden vrijheidsstrijd. Hij sprak in de Vroedschap woorden van verdraagzaamheid, schreef in zijn gespierde taal de rustige memoriën en adviezen, breed van conceptie en ernstig van vorm.

Een wijs man sprak tot zijn medeburgers, een man, die den oorlog had gezien en had leren verafschuwen; een man, die de Heilige Schrift had gelezen en her-lezen en die den geest der naastenliefde over zich had voelen vaardig worden.

„Want alhoewel dat ick mene, dat noyt yemandts oorlogen voor Godes ogen beter gejustificeert zijn geweest als dyegeene dye bij den Coninck Daudid gevoert en beleydt sijn geweest. . . . soo is euenwel den selfden in sijnen ijver om den Heere een tempel te timmeren door Godt den Heere gestuytet en hem tselfde ontsegt geweest, *ter oorsaeke vande grote oorlogen dye hij gevoert ende de veelheydt vandt bloedt twelck hij gestort hadde.*”

Merkwaardige uiting van een man, wiens volk nog midden in den strijd tegen den overheerser stond, in een tijd, die vol was van oorlogsgerucht.

En elders schreef hij:

„Dyenvolgende seyt men oock in breder verstandt, *het volck wil geleydt en neyt gedwongen wesen.*”

En op een andere plaats herhaalde hij met instemming:

„De kercken, dye metter oorloge verkregen sijn, sullen door d'oorlogen wederomme t'ondergaen; *tgene dat door uytterlick geweldt te wege gebracht werdt, dat werdt door contrary geweldt*

wederom wechgenomen. Ick hou der nyet van, dat men het Euangelie mette wapenen en metter oorloge verbreyden en voortplanten wil: wandt het oorloch den geenen dye int begin vroom ende godtvruchtich sijn, stracks quaet en godtloos maeckt."

Dezelfde mildheid toonde hij ook jegens de Joden, die in Amsterdam verbleven. Er waren er genoeg in de stad, die naar buitenlands voorbeeld Joden, die uit de oorden der omdoling, gekomen waren naar het erf der vrijheid, wilden brandschatten en plunderen. Hoor, hoe Cornelis Pieterszoon Hooft zich tegen deze fanatici keert:

„Ick hebbe tot nocht toe geen andere verstandt gewest, dan dat een Magistraet, onder de wetten en lasten daertoe staende, incumbeert voor openbaar geweldt en moettwille te beschermen, alle dye geene, wye het oock sij, dye onder sijn gebiet en jurisdictie zijn geseten.

Alsoo weten wij, dat in verscheyden landen ende onder verscheyden regierungen van de Christenheydt veel Joden en in Turckien oock grote menichte van Christenen haar sijn onthoudende, sonder dat mijn gedenckt bij mijn leven gehoort te hebben, dat men ergens toegelaten heeft sodanige luyden te tracteren nae de discretie van 't gemene volck.

Ende so men de Joden, hyer ter stede residerende, gelijk dese voors. luyden hadde getracteert, *ick kânt nyet anders verstaen, dan dat men van stads wegen haer daertegen hadde behoort te beschermen, ende tegen den handtdadigen rechtelick en met goeden ernst te procederen."*

Er sprak uit zijn redevoeringen en geschriften ongetwijfeld het gevoel van uitverkorenheid; hij voelde zich de aangewezen leidsman van een deel van het volk, dat gelijk eens de kinderen Israëls, verkozen was boven de andere volkeren om Gode te dienen, maar nooit dreef dit gevoel hem tot misprijzing van de gevoelens van anderen of tot zelfverheffing. De stad en haar belang eiste, dat de burgers in vrede te zamen leefden, maar die

noodzaak van het dagelijks leven verdiepte zich in den geest van Cornelis Pieterszoon Hooft tot een levensbeschouwing, die hij, als het nodig werd, niet aarzelde te verdedigen tegen den haat en onverstand zijner stadgenoten.

*

In het jaar 1597 had het stadsbestuur zich bezig te houden met een ernstige zaak van geloofsvervolging.

Een fluweelwerker Goossen Michielszoon Vogelzang van Buuren, was uit Engeland teruggekomen en had in Amsterdam leerstellingen verspreid, die den tegenstand van vele predikanten en schepenen gaande maakten. Goossen Vogelzang was een wonderlijke man, één van de vele gelovigen uit zijn tijd, die, dank zij de boekdrukkunst, zich op eigen gelegenheid een grote hoeveelheid kennis hadden kunnen verwerven, zonder nochtans in staat te zijn het verworvene te ordenen en vrij te houden van woekeringen. In zijn jeugd had hij enige jaren de Latijnse school bezocht, maar de studie van die taal had hij niet kunnen voleindigen, wijl hij ambachtsman moest worden. Terwijl hij echter zijn ~~zand~~acht beoefende, leerde hij zichzelf ijverig alles wat hem nog aan de kennis van het Latijn ontbrak. Later leerde hij Grieks en weer later ook Hebreeuws. Naar zijn eigen getuigenissen had niemand hem den twijfel aan zijn oorspronkelijk geloof bijgebracht; die twijfel was ontstaan, toen hij nadacht over alles wat hij geleerd en gezien had in de wereld, want voor zijn ambacht was hij in Geneve geweest, in Duitsland en in Engeland. Zoals velen in dien tijd had de zucht om te getuigen hem gedreven tot het schrijven van een boekje „Het licht der waarheid”, waarin hij zijn leerstellingen verkondigde; op straat en in bijeenkomsten predikte hij zijn nieuwe geloof.

De Kerkeraad verlangde van Burgemeesteren, dat zij Goossen Vogelzang de verdere verbreiding van zijn beginselen zouden verbieden en zo deze weigerde zodanig bevel te gehoorzamen,

dan moesten strenge straffen worden beraamd om te voorkomen, dat anderen zouden navolgen wat Vogelzang begonnen was. Het oude Clarissenklooster aan den Heiligeweg was in die jaren vervangen door het Rasphuis en twee schepenen (zij waren nog gematigd, vergeleken bij het oordeel van anderen) meenden, dat de lastige geestdrijvende Goossen Vogelzang in het tuchthuis zou moeten boeten voor de beroering, die hij in de stad had gewekt.

De verdediging van burgemeester Hooft, die zich het lot van Vogelzang had aangetrokken, werd een breed opgezet pleidooi voor menselijkheid en verdraagzaamheid.

Het was alsof de vijftigjarige burgemeester alles wat hij met duizenderlei kleine vermaningen en besluiten gepoogd had tot stand te brengen, bedreigd voelde door den geloofsijver der predikanten, die een andere overtuiging dan de hunne niet wilden dulden binnen de stadspalen.

De burgemeester gevoelde, dat in de zaak-Vogelzang de beslissing ging om groter bezit dan om alleen het lot van een enkelen man; het ging om de vraag of het stadsbestuur oppermachtig zou blijven in de stad, dan wel of de predikanten zich met de vrijheid der burgers zouden kunnen bemoeien. „Wij hebben,” aldus ving zijn verdediging aan, „de wapenen aangenomen om geweld en dwingelandij af te weren; niet om te heerschen over eens anders gewesten. Dat geweetensdwang vooral der tegenwoordige Regeeringe niet voegde, zijnde aan dezelfde, en aan Prinse Willem, voor haar, onder zulke voorwaarden, nimmer de poorten geopend.”

En tegen de stadspredikanten, die „op de preekstoel uitvaren tegen de wethouders, die zig niet tot de Gemeente begaven, met onderscheiding van Schout, Burgemeesteren, Schepenen en Raaden, die zij met kwalijk toegepaste Schriftuurteksten, wel durfden vervloeken,” keert Hooft zich met de trotse woorden: „Zo dit plaats hadt, dan zou de dwingelandij hier te lande niet ophouden; maar alleen de dwingeland veranderd zijn.” In een

tweede vertoog behandelde hij de zaak-Vogelzang in bijzonderheden. Vogelzang, „dien hij niet wist immer gezien te hebben, hadt zig, ongezien zijn armelijke gelegenheid, en zwaaren last van kinderen, zo hem van geloofwaardige luiden berigt was, altoos eerlijk gedraagen. Hij was, om zijn tegenwoordige gevoelen, voor eenigen tijd, van de Gemeente afgesneden. De Kerk hadt dan 't haare gedaan. Zij behoorde zig daarmee te vrede te houden en den armen man niet meer moeilijk te vallen.”

En hij vervolgde dan: „Beter was 't, dat men den Kerkelijken eens ernstelijk aanzeide, dat zij zig hadden te houden binnen de paalen van hun beroep.”

Door menselijk medegevoel werd zijn verdediging bewogen, toen hij zich keerde tegen degenen, die voor Vogelzang zware straf eisten. Hij kon niet goedvinden, „dat men den man, tot bederf van zijn vyf kinderkens en van zyn zwangere huisvrouw, in den Haage deed opsluiten. De oud-Burgemeester, doctor Maarten Koster, hadt, al voor elf jaaren by zekere gelegenheid, beweerd, dat de Overheid, in geloofszaken, geen gezag altoos hadt over de onderzaten. Dat was ook, van 't begin des oorlogs af, beweerd geweest. *Was dit gevoelen goed geweest, toen 't ons tegen ging; 't behoorde, met onzen voorspoed, niet ten kwaade veranderd te zyn.*”

En in het slot van zijn verdedigingsrede, dat hoogmoedig en nederig tegelijkertijd was, zeide hij: „dan zou men eendragt in den Staat behouden, en elkanderen de hand blijven bieden, in 't wederstaan van den algemeenen vyand; daar zo zy, die naar nieuwe vervolging scheenen te haaken, hunnen wensch verkreegen, het verval van den Staat onvermydbaar was.” Hij bad zijn hoorders: „dat niet op zyn persoon, maar op 'tgene hy gesproken hadt gezien mogt worden, en dat men alles in opregtheid en zonder vooroordeel overwegen mogt; dan zou, hoopt hij, God eene genadige uitkomst geeven en men de oude spreuk waar bevinden, *dat de onderlinge verdediging de veiligste is.*”

Dat Vogelzang uit de stad werd geleid en dat degenen, die op

zware straf hadden aangedrongen het pleit verloren, was voor de ontwikkeling van de geestelijke vrijheid binnen de stadspalen van historische betekenis; de verdraagzaamheid van burgemeester Hooft had gezegevierd.

*

Middelerwijl vocht de stad voor haar economisch bestaan niet slechts tegen buitenlandse concurrentie, maar ook tegen binnenlandse. De Middeleeuwen, waarin elke stad zijn eigen staatkunde voerde, lagen nog te kort in het verleden om reeds geheel gestorven te zijn; stadsheerlijkheden, die uit de oude tijden waren overgebleven, bedreigden rechten en privilegien van andere steden. De samenhang in provinciaal verband was nog in haar eersten groei, om van den samenhang tussen de provincies zelve te zwijgen. De strijd met de wapenen tussen de buursteden mocht tot het verleden behoren, de oorlog met economische middelen was nog niet geëindigd en woedde hier en daar zelfs nog in volle hevigheid.

De provinciale overheden trachtten voor zoveel dat in haar vermogen lag deze lagere tegengestelde belangen te doen terugwijken voor de grotere gemeenschappelijke, maar niet altijd werd dit streven met succes bekroond en dan waren andere middelen nodig om de onwillige Vroedschappen tot rede te brengen. De stad moest zich leren voegen in den staat; kon deze ontwikkelingsgang anders dan moeilijk gaan in een tijd, toen het begrip van den staat zelf nog slechts in enkele hoofden vorm gekregen had?

In de Middeleeuwen was de verbinding tussen Haarlem en Amsterdam het Spaarne geweest; door dat water konden de Amsterdammers de andere steden in Zuid-Holland bereiken. Maar omstreeks het jaar 1400 hadden de Haarlemmers, die de grote betekenis van het Spaarne voor de verbinding tussen de steden kenden, een hoge tolheffing ingevoerd voor alle schepen, die het Spaarne passeerden. De Amsterdammers, die niet alleen

om economische redenen, maar ook om strategische (er waren dagen, dat de beide steden niet in het zelfde kamp stonden) de voorziening van leeftocht voor de stad in vrije vaart wilden verzekeren, zonnen op middelen om den weg naar de andere steden buiten het Spaarne om te kunnen houden. De stad groef dus een kanaal, dat langs anderen weg de verbinding mogelijk moest maken, maar op het grondgebied van Kennemerland legden de Haarlemmers een dam in de, Kostverloren genoemde, vaart en bezorgden den Amsterdammers nieuwen overlast. Een nieuw middel werd beraamd om aan de dwingelandij der Haarlemmers te ontkomen; men bouwde een overtocht of Overtoom, waar de schepen doormiddel van met de hand bewogen lieren over gladde planken en langs hellingen uit en in het stadswater konden worden overgebracht. De Kostverlorenvaart, de Overtoom en de werktuigen, die moesten dienen om de schepen van de ene vaart met hoger peil in de andere met laag peil over te brengen, werd in de gehele vijftiende eeuw een bron van voortdurenden strijd tussen de Haarlemmers en de Amsterdammers. Nu eens maakten die van Haarlem de werktuigen onklaar, dan weer kregen die van Amsterdam het verwijt te horen, dat zij de hellingen, waarlangs de schepen afgleden, verwaarloosden. Over en weer moesten boeten betaald worden, men maakte elkander het leven onaangenaam en berokkende, door den fellen naijver schade aan het gemeenschappelijke belang. De oplossing van de eeuwenoude moeilijkheden tussen de Haarlemmers en de Amsterdammers, onder de bemiddelende leiding van prins Maurits, toonde het brede inzicht van Burge-meester Hooft, die, doelbewust strevende naar een provinciale gemeenschap, waarin de stedelijke overheden zich zouden voegen naar het belang van allen, in eigen kring aandrang op slechting van den ouden wrok tegen Haarlem, maar naar buiten optrad als de moedige, vasthoudende en berekende verdediger van de belangen der stad, die hij trouw gezworen had.

Het verdrag tussen Amsterdam en Haarlem, dat in 1606 gesloten werd, bezegelde niet alleen de samenwerking tussen beide steden en maakte aldus voorgoed een einde aan een vijandschap, die men zich in onzen tijd tussen twee zozeer op elkander aangewezen steden nauwelijks voorstellen kan — de diepere betekenis van de overeenkomst was, dat Amsterdam bij de behartiging harer stedelijke belangen, het gemeenschappelijke nut met andere steden in het oog vatte.

De grootste stad in deze landen was op weg te worden: hoofdstad des lands.

De les van verdraagzaamheid en eerbied voor het algemeen, die burgemeester Hooft zijn burgers zo menigmaal had ingeprint, was de bevolking niet voorbijgegaan; de stad had die les begrepen en zij zou er voortaan in het verkeer met andere steden profijt van trekken.

*

Van het jaar 1588 tot het jaar 1610 is Cornelis Pieterszoon Hooft achtmaal Burgemeester geweest.

Gedurende zijn regering was het grondgebied van de stad sterk uitgebreid. Niet alleen dat de stedelijke gemeenschap behoefte had gekregen aan een nieuw rasphuis, waar de boeven met straffe hand en lieflijk gemoed van het kwaad werden bekeerd en tot het goed werden gedwongen, maar de nieuwe uitbreiding van den handel, had de beurs doen verrijzen en vele nieuwe huizen. In 1578 was de laatste grote uitbreiding van de stad ondernomen, maar middelerwijl was het getal der inwoners zodanig gegroeid, dat men in 1585 opnieuw op middelen zon om het grondgebied van de stad te vergroten. In het Westen der stad werden de stadspalen verzet, van den Haarlemmerdijk naar de plaats waar thans de Gasthuismolensteeg is en later nog naar de oude Regulierspoort. Toen, juist aan het begin van de nieuwe eeuw, de eerste scheepsladingen met kostbare specerijen uit Indië in Amsterdam arriveer-

den, werden naar den kant van het Rapenburg de pakhuizen gebouwd ten gerieve van de Oost-Indische en West-Indische maatschappijen. De oude muren en poorten werden gesloopt, nieuwe vestingwerken en wallen aangelegd op de plaats waar vroeger de landerijen de stedelijke gebieden hadden omzoomd.

Een grote bouwbedrijvigheid voer door de nog kleine stad. De armen, die in of tegen de oude muren woonden, moesten hun huizen ontruimen. Weilanden verwisselden van eigenaar, de grondprijzen stegen snel. De winzicht van enkelen voerde strijd tegen de belangen van allen en niet altijd won het belang van de stad het pleit.

Burgemeester Hooft heeft in den strijd tegen grondspeculaties en corruptie in het gemeentelijk bestuur een groot aandeel gehad, al hebben de geschiedschrijvers later de motieven van zijn daden verschillend geduid. Er is van zijn hand bewaard gebleven een memorie, streng en logisch opgebouwd, als waren de wetten van het morele verkeer tussen de burgers regels der wiskunde, met groten ernst geschreven en vernietigend voor dengeen, tegen wien hij zich richtte.

De grondspeculanten, tegen wie Hooft zich richtte, waren nochtans zijn beide zwagers Oetgens en Kromholt, die, zoals hij breedvoerig aantoonde, de gemeente voor meer dan honderdduizend gulden hadden benadeeld.

Alweer ging, evenals bij het proces tegen Vogelzang, de betekenis van den strijd tegen deze corruptie in het stedelijk bestuur ver uit boven het bijzondere van het geval; het was een strijd, die den burgerzin tot inzet had. Het ging om de vraag of binnen de veste, waar het recht heerste, enkelen de vrijheid zouden krijgen om zich met onzuivere middelen mateloos te verrijken ten koste van de bevolking. Hooft zag de stad als een weeskind, dat geen anderen beschermer op aarde heeft dan den gemeenteraad en hij waarschuwde tegen een verwaarlozing van die taak door de Vroedschap „wandt ick nyet anders kan verstaen, dan dat

de ruine van de stadt noodtsaeckelick en eerder als men waent, zal moeten volgen, in gevalle daertegen met goeden ernst nyet en werdt voorsyen."

Gronden met voordracht opkopen omdat men weet, dat zij voor de gemeente nodig zijn, zo toornt hij, is alsof „soo tgemene landt in noodt zynde, de heren Staten Generaal gedrongen wyerden resolutie te nemen, om in der haest een swaere expeditie te doen, waertoe zeer grote mennichte van zeekere behoeften zouden werden vereyscht, dye nergens anders dan op een zeekere plaatse zouden wesen te become, als by exempel van salpeter, bussencruyt ofte dyergelijcke, ende eenen van de heren zelfs, dye nyet alleen over dye voors. resolutie hadde geweest, maer deselve met eenen groten yver hadde gevordert, buyten weten van zijne medebroederen en alleen om zijn particulier profyt daarmede te doen, alle dye voors. behoeften lyet opcopen met intentie om dezelfde aen't landt nyet te willen overdoen, of men zoude hem voor eenen penninck twee ofte drye, ick late staen acht of thyen moeten geven...."

De regenten, zo betoogde hij verder, „*staen op een tooneel, van waer hare actien by groot en kleyn aanschouwt ende geoordeelt mogen werden*”.... „dat is wat anders, als boven ordinaris gagie meer voordels, ofte min beswaer als andere goede burgers te willen genieten of dragen."

Nu waren inderdaad de misstanden tegen welke Hooft toornde van groten omvang. De speculanten hadden, met de kennis, die zij als lid van het stedelijk bestuur hadden verworven, gronden buiten de stadsmuren gekocht tegen 45 stuivers de roede, die zij later de gemeente verkochten tegen zeventien gulden de roede, zodat de stad voor dezen koop ruim honderdduizend gulden meer moest betalen, dan eigenlijk nodig ware. En bij een andere gelegenheid hadden zij, op dezelfde wijze, de stad opnieuw een voor dien tijd ondragelijke schade berokkend.

De eis, dien Hooft aan het slot van zijn aanklacht stelde, moge

niet ingewilligd zijn geworden, hij spreekt toch van de recht-schapenheid dergenen, die dachten zoals Burgemeester Hooft: „dat zy alle tzelfde repareren, *met afstandt van alle erfven, voor den prijs daervoor zij dye originelick hebben gecocht.*”

Zijn strijd tegen de corruptie in het stadsbestuur heeft Hooft de vijandschap van velen, van zijn naaste familie in het bijzonder, berokkend. De eeuwen hebben al deze kleine twisten uitgewist; een latere tijd heeft de levensbeschouwing van Cornelis Pieterszoon Hooft erkend als de neerslag van de edelste en onbaatzuchtigste gevoelens, die de mensheid hebben geleid door dalen van rampspoed naar de hoge toppen van menselijkheid, verdraagzaamheid en gemeenschapszin.

*

Cornelis Pieterszoon Hooft naderde den zeventigjarigen leeftijd; sinds 1610 was hij geen burgemeester meer van de stad, maar alles wat de gemeente betrof, had nog zijn volle belangstelling. Andere tijden en andere zeden waren gekomen. Het volk, dat hij en anderen, door de woestijn van dwingelandij had geleid naar de landen der vruchtbare vrijheid, had nieuwe meesters leren kennen en waarderen. In enkele Hollandse steden had men veranderingen getroffen in de regelen van het stedelijk bestuur; de tijden waren moeilijk en prins Maurits ijverde voor een leiding van de overheid door mannen, die sneller en doeltreffender zouden werken. In het stadsbestuur van Amsterdam waren geleidelijk aan velen de opvattingen van den Prins gaan delen; een andere tijd vroeg andere vormen en andere mensen. Daar kwamen dan op 2 November 1618 de heren van de stad bijeen; Prins Maurits was in hun midden.

Hun gezichten stonden ernstig, want zij wisten welk besluit van hen verlangd werd. De Prins verklaarde, „dat hy hier gekomen was om volgende den last van de regierderen van 't Landt, deselve zes en dertig Raden te bedancken voor haren

dienst, ende met eenen te ontslaan van den eed, dien zy luyden als Vroedschappen gedaan hadden; mitsgaders van den eed ende 't recht, 't welck haar, als Schepen ofte Raed geweest hebbende, in 't kiezen van Burgemeesteren, is toecommende."

De heren hoorden de woorden des Prinsen aan, knikten instemmend en maakten zich gereed de zaal te verlaten.

Maar de grijze oud-Burgemeester Cornelis Pieterszoon Hooft verhief zich van zijn zetel en vroeg verlof een toespraak te mogen houden. Het werd een wijdlopipe redevoering, doch de breedsprakigheid van den ouden man kon niet verhinderen, dat uit zijn woorden de oude liefde voor de stad en haar vrijheden opgloeide. Maar de Prins antwoordde op deze breedvoerigheid kortaf:

„Bestevaer, 't moet nu voor deez' tyd zo zyn. De nood en dienst van 't Landt vereischen het,” en dat was het ganse bescheid, dat de grijze Hooft ontving. De nieuwe vroedschap werd door den Prins ingesteld en beëdigd. Het was geen tijd meer voor praten, er moest gehandeld worden.

Acht jaar heeft Hooft dezen smadelijken dag overleefd. Op den eersten Januari van het jaar 1626 stierf hij, negenentachtig jaar oud. Van hem dichtte Vondel:

„O spiegel van de deugd! o voorbeeld zonder vlekken
 „Nooit zooptge bloet en mergh der schamele gemeent,
 „Noch stopte d'ooren voor haar rammelend gebeent.
 „Wat lietge uw zoonen na, toen 's levens licht wou neigen?
 „Indien 't gemeen u roept, bezorgt het als uw eigen.
 „Zoo was uw uiterste aem slechts waere klaere deught,
 „Daar gy, vermaerde Stadt, uw kroon meed cieren neught."

*

Zijn conterfeitsel hangt thans in het Rijksmuseum in Amsterdam; wanneer ge het ziet, lezer, ontbloot uw hoofd, want deze man was niet slechts Burgemeester van Amsterdam. Hij was ook haar *eerste* burger.

IV

WILLEM BACKER

DE STRIJD TUSSEN TOREN EN RAADHUIS

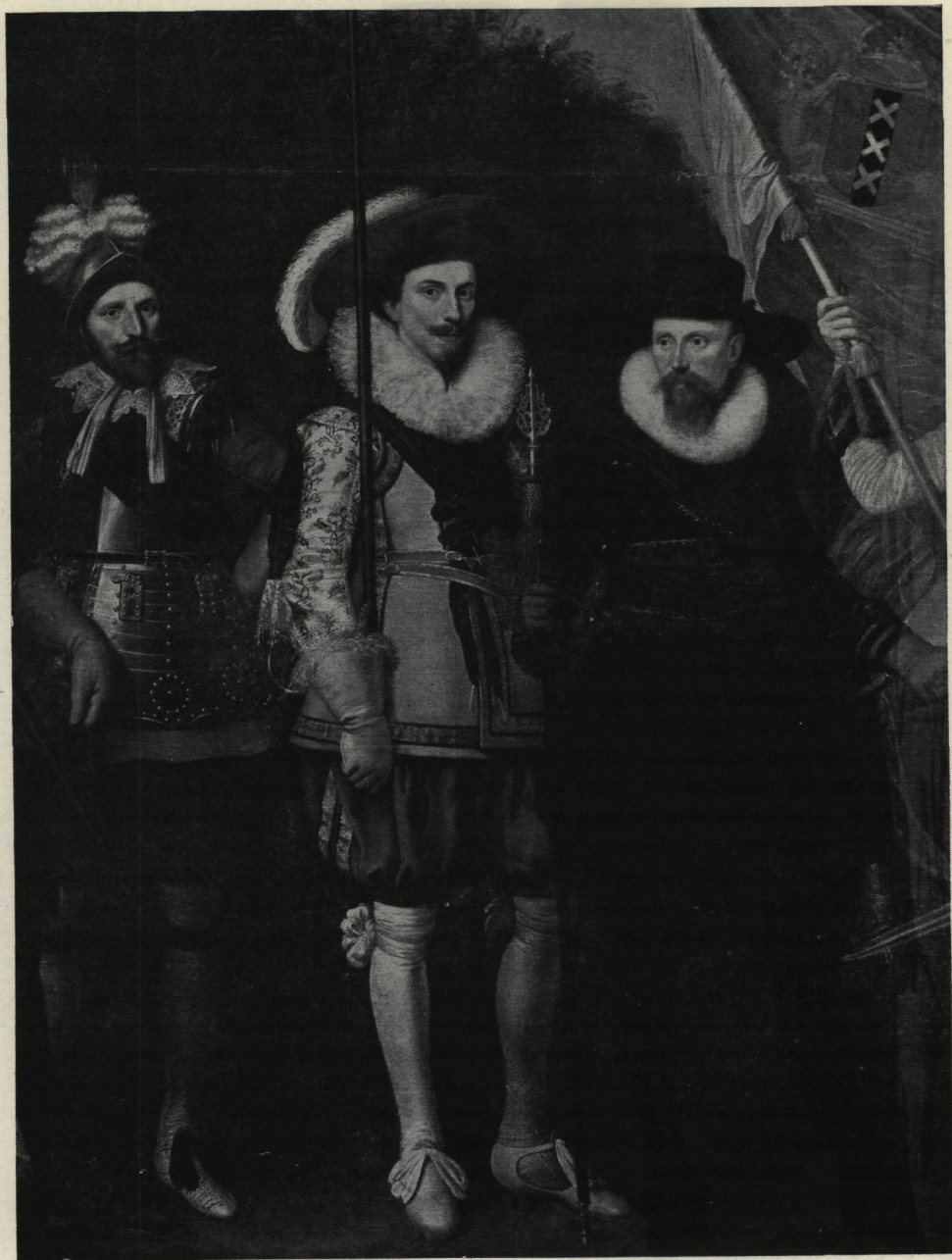
HET moet een voorrecht zijn geweest in het Amsterdam van de gouden eeuw te mogen leven, deel van de stad toen zij zich schitterend verhief tot een grootheid, glorie en macht als nimmer tevoren en nooit meer sindsdien. „Amsterdam zal comen te prospereeren ende verbeteren boven alle steden” had de Prins van Oranje kort na de alteratie voorspeld; zijn vooruitziende blik faalde ook nu niet. Op het einde der zestiende, in de eerste helft der zeventiende eeuw beleefde Amsterdam een economischen opbloei, een welvaart in al de lagen van haar bevolking die schier fantastisch mochten heten en op hun beurt een rijkdom schiepen en een macht, waarop de stad zich trots verhief. In weinig langer dan een mensenleeftijd vormde zich het beeld: haar handel en nering, haar buitenlandse betrekkingen, relaties met verre gewesten, eindelijk ook haar uiterlijk aanzien zoals het zich in twee eeuwen tijds nauwelijks wijzigen zou.

Een enkel geslacht, bruisend van energie en van levenskracht, ongebreideld schier in zijn expansiedrang, bouwde zich een stad tot zijn onvergankelijke glorie, die nog in honderden van jaren het uiterlijk, de schoonheid, de atmosfeer zou behouden, haar in dezen tijd verleend. Om het middeleeuwse Amsterdam, met zijn burgwallen, zijn smalle straten, zijn doolhof van stegen en sloppen, met zijn kleine huizen, nog tal van houten puien, de oude kerken en kapellen, voormalige kloostergebouwen, werd

in twee kort opeenvolgende periodes een monumentaal uitbreidingsplan verwezenlijkt, waarin de grote, concentrische grachten de meesterlijke opzet vormden. En langs deze grachten verrezen de koopmanshuizen, naast en over elkander, de smalle gevels, sierlijk oprijzend, gedekt met kuiven en krullen, de bredere panden door lijsten en frontons bekroond. Kleine paleizen waren het, vol gratie en schier vorstelijke zwier, beheerst door eenvoud, de sterke kracht van een jong, onbedorven geslacht.

Van Campen, de Keyser, Vingboons bouwden voor de eeuwen. En niet aan de grote grachten alleen, maar ook in de oude kern, waar geleidelijk het zestiende eeuwse stadsbeeld wijken moest voor de rusteloze bouwdrift van de gouden eeuw. Nieuwe kerken verhieven zich en in de torens zongen carillons, honderd en meer klokken, getuigend rusteloos van Amstels burger-trots en rijkdom. Voor het brede havenfront spoelde het Y, het machtige Amsterdamse water; een beeld zonder weerga van aan- en afvarende schepen, de zeilen gebold, vlaggen en wimpels gestrekt in den wind, de golven brekend en bruisend langs fors en boeg. Achter hun ankers de Indiëvaarders, hoog de masten, stengen en raas, de zeilen geklaard om te hijsen op eerste bevel. Groots en wijds, vol ruimte en leven was het Y dier dagen. Het water vol bedrijf, vertier op kaden en loswal, waar windassen rammelden, de blokken der kranen piepten, waar zich koopmansgoederen stapelden, afkomstig uit heel de wereld. En in de schemerige pakhuizen snoof men den sterken geur van kruiden en specerijen, het goud dier dagen, dat hier ter markt werd gebracht. En telkens weer stiet het zeevolk der machtigste koopstad van Europa de sloepen af, wraggelend aan den steiger, om scheep te gaan naar onbekende kusten.

Nog voer men de oude wegen, ter Oostlandvaart en hogerop de Noordkaap om tot Archangel. Gemiddeld vijfhonderd schepen met graan kwamen jaarlijks door de Sont met bestemming



WILLEM BACKER (1595-1652)
als luitenant der Schutterij in 1623. Rechts van hem Abraham Boom die in 1625 tot Burge-
meester werd gekozen



De Dam, het Forum van Amsterdam, ten tijde van den grootsten bloei der stad. De afbeelding is in zoverre fantasie, dat zij den nimmer voltooiden toren van de Nieuwe Kerk, door Jacob van Campen ontworpen, laat zien. Op den achtergrond het nieuwe Raadhuis, in het midden van den Dam het Waaggebouw, geheel vooraan het water van het Damrak. De afbeelding toont duidelijk, hoe de Dam het middelpunt is van het bedrijvig leven der 17e eeuwse stad



Het Paalhuis bij de Nieuwe brug, een wintergezicht in het 17e eeuwse Amsterdam door Beerstraaten. Links het eerste huis van het Damrak met het bekende torentje. Het houten gebouwtje van de Noord-Hollandse Tram in het open Havenfront is op dit oude Paalhuis geïnspireerd

Amsterdam; de houtschepen waren niet veel minder in getal. Het graan bleef slechts tijdelijk in Amsterdam gestapeld, om verder te worden vervoerd naar alle windstreken, het hout werd verwerkt door de industrie. Ook de Walvisvaart had aan het Y haar zetel, tijdelijk het monopolie der Noordse Compagnie. Naar het Westen lokten de havens van Frankrijk, Spanje en Portugal, Lissabon vooral, stapelplaats der Indische producten, ongeacht de schade die men leed door het kapen der Duinkerkers en het begrijpelijk risico van den handel met Philips' onderdanen, den vijand, die men te land en te water bevocht, een wel eigenaardig bedrijf, waarbij men op alles moest voorbereid zijn. De expansiedrang van den Amsterdamsen handel dreef de schepen al verder en verder. De Straatvaart opende de havens der Middellandse Zee; tot Venetië en de Levant zeilden de „Overkostelijcke en rijkgeladene Straatvaarders.” De betrekkingen tussen Amsterdam en Venetië waren altoos zeer hartelijk geweest. Zij vonden hun bekrachtiging in het verdrag tusschen de Republiek der Verenigde Nederlanden en Venetië, tussen „de Leeuw met het Swaerd en de Leeuw met het Boeck”, in 1620 gesloten. Maar uiteindelijk zocht men den vrijen weg, onafhankelijk van Lissabon, „de gherade ende wel handelbare vaert, die voerde tot aan de uyterste ende rijckste palen van Azië ende den eylanden Oceani.” Eerst Noordwaarts door het ijs poogde men dien weg te banen, een moedig ondernemen, dat grote offers vroeg, maar niet tot het begeerde doel leidde. Beter slaagde men in Zuidelijke richting. Nog in de zestiende eeuw rijpten daartoe de plannen. De eerste Compagnie van Verre werd opgericht en rustte schepen uit voor „een reyse op de landen liggende voorbij de Cabo de Bona Esperanza.” De eerste Indiëvaart onder de Houtman en Keyser slaagde en ofschoon de winst niet groot was, gaf zij de Amsterdammers moed om op den ingeslagen weg krachtig voort te gaan en zich in Oost en West den toegang tot 's werelds rijkdommen te ontsluiten.

Sedert groeide de betekenis van den Indischen handel, welke Amsterdam tot stapel- en marktplaats maakte der kostbare specerijen uit het Oosten aangevoerd. De Oost- en West-Indische Compagnieën verkregen het monopolie. Haar winsten vloeiden naar groot en klein. Zij gaven duizenden handen werk. De kooplieden van Amsterdam, die snel in macht en aanzien stegen, verlieten de Nieuwebrug, waar zij steeds vergaderd hadden. Voor hen bouwde Hendrick de Keyser de eerste Amsterdamse beurs op den Dam aan het eind van het Rokin, welke in 1630 werd geopend:

Een wandelperk daer Moor met Noorman handeldrijft,
Een kerck daer Jode, Turck en Christen in vergaeren,
En aller taele school, een merckveld aller waeren,
Een borse die all 's werelds borsen stijft.

Niet slechts de handel ontplooidde zich, ook nering en bedrijf ging het goed: de laken- en linnen-, satijn- en zijdeweaverijen, de scheepsbouw en aanverwante nijverheid, suikerraffinaderijen, waarvan er te Amsterdam „omtrent sooveel ghetelt wierden als in 't geheele Christenrijck”, de bedrijven van brouwers en jeneverbranders, van vermaarde drukkers als Blaeu en Elsevier. Voor wetenschap en kunst niet minder een tijd van ongekenden bloei. Grote mannen leefden en werkten binnen de stad. Aan het Athenaeum Illustre, in 1632 geopend, doceerden Vossius en Barlaeus. Amsterdam werd door Vondel bezongen, door Rembrandt geschilderd. Hij en Bartholomeus van der Helst portretteerden de regenten, het stadsbeeld inspireerde een Beerstraten, een Aert van der Neer, een Jan van der Heyden, het binnenhuis Pieter de Hooch. Ludolf Backhuysen, de van der Velde's, zij bewaarden op hun doeken de sfeer van het scheeprijk Y. Met Vondels Gysbrecht werd op 3 Januari 1638 de nieuwe schouwburg aan de Keizersgracht geopend. In de Oude Kerk bespeelden de Sweelincks, vader en zoon, het orgel. Aan het Molenpad

goten de Hemony's hun klokken, de nimmer zwijgende stem der zeventiende eeuw. Het was een wonderlijke stad, dit Amsterdam, de keizerlijk gekroonde, uitzonderlijk begunstigd op elk gebied. En zij die deze stad bestuurden, waren Koningen gelijk, bekleed met bijna onbeperkt gezag. Nergens als te Amsterdam waren Burgemeesters zo machtig en invloedrijk, nergens beschikten zij over zo grote middelen, nergens tenslotte kwam die macht in handen van zo krachtige, bekwame regeerders als Amsterdam hebben geleid. Vooral in de eerste helft der gouden eeuw, toen de regentenaristocratie nog niet door weelde- en praalzucht was aangetast, toen nog het eenvoudig, kloeke beginsel hun doen en laten bewoog, was dit bewind voor Amsterdam een zegen. Van den roemruchten Andries Bicker, die „met zijn vlag den grooten oceaan beschaduwde,” machtig in Amsterdam, in feite regeerder der ganse Republiek, kon worden getuigd, dat hij „onberispelyck in leven, heylig in handel en wandel, waeckte voor de welvaart der stadt.”

Zij waakten voor de welvaart aan Amstel en Y, de Amsterdamse Burgemeesters en dit bracht hen al te vaak in botsing met hoger gezag, met den Stadhouder, met den Raadpensionaris, zodra deze aan plannen smeedden, die niet strookten met het belang der stad. Een Oldenbarneveldt, Frederik Hendrik, Willem II, Johan de Witt, Willem III, zij allen ondervonden, dat zij bij hun politiek met Amsterdam rekening hadden te houden. Zo was het vroeger geweest, zo zou het ook later zijn, heel de geschiedenis door; telkens en telkens weer zorgde Amsterdam door zijn macht en invloed, dat zijn oogmerken en belangen niet werden geschaad. Het geld was hierbij een eerste factor. Amsterdam, door zijn handel en nering rijk en vermogend, betaalde de helft van alle belastingen in Holland en had dienovereenkomstig zeggenschap in de Staten. Zonder Amsterdam was elke onderneming financiëel onmogelijk, van den anderen kant gaf Amsterdam die medewerking dan ook alleen, wanneer dit

strookte met zijn belang. De tegenstelling, die hieruit groeide, bleek duidelijk toen Frederik Hendrik zich opmaakte om Antwerpen te veroveren. Tot dan toe had Amsterdam hem gesteund bij zijn succesvolle krijgsbedrijven, nu echter weigerde het zijn medewerking, daar deze verovering, die Antwerpen weer in den vrijen handel zou inschakelen, voor Amsterdam nadelig moest zijn. Bovendien zag Amsterdam op dat oogenblik meer heil in een krachtige interventie tussen Zweden en Denemarken, waaruit wellicht een ontheffing viel te winnen van de verplichting tot betaling der Sonttol. Een ernstige grief tegen Amsterdam en tegen deze stad vooral was ook het feit, dat men er met den vijand handelsbetrekkingen onderhield en er geen bezwaar in zag hen van schepen en materiaal te voorzien. Was het wonder, dat Frederik Hendrik van Amsterdam sprak als van zijn grootsten vijand, dien hij gaarne zou hebben vernederd.

Ook de vrede van Munster is het werk geweest van de Amsterdamse politiek. Frederik Hendrik wenste een voortzetting van den krijg, die zo gunstige kansen bood; de Amsterdammers daarentegen achtten het voordeliger vrede te sluiten, te meer daar Spanje aannemelijke voorstellen deed. Het Amsterdamse standpunt zegevierde, de stad stond op het toppunt van haar macht.

*

Waaraan ontleenden de mannen, die in deze jaren, maar ook voorheen reeds en later, vier eeuwen lang, de stad bestuurden, hun grote macht, zodat zij een positie konden innemen, vrijwel onafhankelijk van elk gezag in de Republiek? Het burgemeesterschap te Amsterdam steunde op het privilege van Hertog Albrecht, in 1400 verleend, waarbij de jaarlijkse keuze der vier hoogste machthebbers was geregeld en directen invloed van hooger hand werd uitgeschakeld. Van zeggenschap der burgerij was nog minder sprake; de Vroedschap, voor zover men die naar hedendaags begrip als haar vertegenwoordiging beschouwen kon, kwam aan de verkiezing niet te pas.

Hetzelfde gold voor het dagelijks bestuur. De Burgemeesters regeerden. Van hen ging het initiatief uit. Zij kenden en beheerden met thesauriers de financiën. Zij raadpleegden de Vroedschap, het college van 36 leden, wanneer zij het nodig achtten de heren bijeen te roepen en waren vrij in hetgeen zij hun wensden voor te leggen. Zij handhaafden de orde door het opperbevel over schutterij en militaire bezetting. Met den Schout, in naam het hoofd van het stedelijk bewind, en de Schepenen vormden zij „Mijne Heeren van den Gerechte”, bevoegd tot uitvaardigen van keuren; gelijke bepalingen konden de Burgemeesters overigens ook zelfstandig kracht van uitvoering verleen. De Burgemeesters hadden ook recht op alle benoemingen, niet alleen in de stedelijke college's, maar ook in de landsbediening, wanneer dit bij toerbeurt door Amsterdam moest geschieden. De Schepenen, negen in getal, waren belast met de rechtspraak; voor een doodvonnis behoeften zij echter de instemming der Burgemeesters.

De Vroedschap miste elken directen invloed op het stadsbestuur. Zij had jaarlijks het recht een dubbeltal op te maken, waaruit de Stadhouder negen Schepenen koos. Daardoor kon zij zich dus tot op zekere hoogte indirect doen gelden bij verkiezing van Burgemeesteren, welke immers geschiedde door Burgemeesters, oud-Burgemeesters, Schepenen en oud-Schepenen, maar het is duidelijk, dat dit slechts op den zeer langen duur het geval kon zijn. Bovendien waren de verhoudingen doorgaans zo, dat de Vroedschap en meestal ook de Stadhouders zich bij het voorstellen en benoemen van Schepenen naar den geest der Burgemeesters richtten.

Het aantal lagere bestuurscollege's, waarop Burgemeesteren door het recht van benoeming invloed hadden, breidde zich, naarmate de stad in belangrijkheid en bevolking toenam, steeds meer uit. Thesauriers, weesmeesters, accijnsmeesters enz. hielpen onder hun oppertoezicht de stad regeren. Ook in de recht-

spraak kregen lagere college's bevoegdheid, zo voor kleine zaken, geschillen, huwelijksaangelegenheden. Als opperkerkvoogden hadden Burgemeesters tenslotte ook invloed en macht in Kerkelijke aangelegenheden.

Aldus werd Amsterdam bijna vier eeuwen lang geregeerd, een stelsel dat den grootsten tijd ook heeft gestrekt tot zegen der stad. Want deze oppermachtige bestuurders, al waren velen van hen niet in de laatste plaats op eigen voordeel bedacht, hebben hun stad naar best vermogen gediend, vaak met opmerkelijke gaven van geest en hart. Aan hen niet het minst dankt Amsterdam de welvaart en rijkdom, de macht en glorie, welke het veroverde en zo lang behouden mocht. En de Amsterdamse burgerij dacht er niet anders over. Een enkele periode daargelaten, wist zij zich één met haar regering, overtuigd dat haar belangen ten stadhuize werden behartigd, ook al had zij daaraan geen deel. Pas toen het oude regime ten einde nijdde, zijn fouten tot wantoestand hadden geleid, bleken ook de aristocratische regenten, door weeldezucht verslapt, van het volk vreemd, kwam er wantrouwen en verzet.

De macht der Burgemeesters, hun grote onafhankelijkheid, was vooral ook naar buiten van betekenis. Daardoor immers namen zij een sterke positie in tegen elke macht, die het belang van Amsterdam bedreigde, daardoor konden zij een eigen, doelbewuste politiek voeren, een Amsterdamse politiek, welke zich gelden deed en waarmee werd rekening gehouden tot ver buiten de grenzen, bij het grote politieke spel in Europa. Op den dag dat in Amsterdam het burgemeesterschap zijn oude betekenis verloor, eindigde ook de geheel eigen rol, die Amsterdam in de staatkundige geschiedenis van ons land heeft gespeeld. Toen Amsterdam officieel tot hoofdstad werd verklaard, was het dit in werkelijkheid niet meer.

Waar zetelden de regeerders van het opbloeiend Amsterdam, de schitterende stad der jonge zeventiende eeuw? Nog altijd in het middeleeuws stadhuis, dat na den groten brand van 1452 weer op de plaats van het oude, verwoeste gebouw was opgetrokken. Het stond op den Dam in de rooilijn van de Kalverstraat, door dicht bebouwde straatjes van de Nieuwe Kerk gescheiden: in het midden de toren, een echt stedelijk donjon, aan den Noordkant geflankeerd door het hoofdgebouw, ter andere zijde door de Vierschaar, een open hal, met zuilen geschraagd, welke ongeveer drie meter op den Dam vooruit sprong. Hoog in den toren hing der stede klok, beneden was de kamer, waar vanouds de Burgemeesters vergaderden „in het torentje”. Boven in het hoofdgebouw lag de oude raadkamer, een zaaltje, dat met vier vensters op den Dam uitzag. Vanuit deze vensters geschiedden de officieele afkondigingen. Beneden werd na 1609 het goud en zilver der vermaarde Amsterdamse wisselbank, waar millioenen omgingen, geborgen. Aan den buitenkant tegen de pui had men kramen verhuurd. In de Vierschaar werd rechtgesproken; de Amsterdammers, staande in de open hal, konden door traliewerk de rechtszittingen daarbinnen volgen.

Dit oude stadhuis werd naar het Noorden begrensd door de Vogelsteeg — op den hoek was vanouds de kaak, waar zij, die daartoe veroordeeld waren, te kijk moesten staan — in het Zuiden door de Gasthuissteeg, de huidige Paleisstraat. Achter het complex, dus op het terrein tot aan den N.Z. Voorburgwal, lagen het St. Elizabethgasthuis en tal van particuliere huizen. Om ruimte te winnen was het gasthuis reeds lang bijgetrokken, de voormalige kapel werd benut voor grote vergaderingen, daarachter lag de nieuwe raadkamer. Geleidelijk werden de meeste belendende perceelen aangekocht en in gebruik genomen voor stadskeuken en turfhuis, concierge-woning en pijnkamer en vooral voor de administratie der zich gestadig uitbreidende lagere bestuurscollege's. Tenslotte werd de Vogel-

steeg overbouwd om ruimte te winnen voor de z.g. Desolate Boedelkamer, de plaats waar de faillissementen werden behandeld.

Zo vormde het stadhuis een rommelig allegaartje achter het oude voorcomplex, dat bovendien den tand des tijds duchtig ondervond. Hoeveel politieke stormen waren ook niet in bijkans twee honderd jaar over die daken, kantelen en torenspits gegaan. Het had er zo vaak gespannen, niet het minst in dien Meinacht van 1535, toen de Wederdoopers er werden belegerd. Aan dat oproer bewaarde men in woord en beeld nog tal van herinneringen op het stadhuis. Met de jaren nam de bouwvalligheid echter toe. Reeds in 1601 had „stadstimmerman” Hendrick Staets de torenspits, die bedenkelijk overhelde, weer recht gezet, 14 jaar later brak men haar af en plaatste een dakje op den kop. Ook dit werd in 1640 nog verwijderd, zodat der stede klok nu open en bloot in een juk op den torenromp hing. „Hier zat de heerschappij wel jammerlijk bekrompen.” En dat niet alleen: het werd ook levensgevaarlijk. Op 28 Januari 1639 verklaarden Burgemeesters aan de Vroedschap, dat „het stadthuys vrij wat bouwvalligh is tot veele plaetsen, zulx datter t’eenen oft t’anderen tijd eenigh ongeluck uyt gevreesd wordt te sullen ontstaen.” Een jaar later werd besloten tot den bouw van een nieuw stadhuis, dat beter dan het bestaande uitdrukking zou geven aan de macht en de glorie van Amsterdam.

*

Onder de grote Burgemeester-figuren, die in deze jaren het machtige Amsterdam met zijn wereldomvattend bedrijf hebben geleid, komt Willem Backer niet op de eerste plaats. Naast sterke mannen als Andries Bicker en Cornelis de Graeff moest hij wijken voor het tweede plan. Hij was het hoofd der in die dagen reeds sterk geslonken Gereformeerde fractie in het stedelijk bestuur, de z.g. „harde Gereformeerden” die hun beginsel

ook in de politiek streng doorvoerden. Hij was een rustig, beschaafd man, wiens gehele leven door zijn sterke overtuiging werd geleid, die zelden op den voorgrond trad, doch naar wien men luisterde als hij zijn stem verhief. Zeven en twintig jaar maakte hij deel uit van het stadsbestuur en vervulde tal van functies. Zo was hij van 1626 tot 1629 Commissaris van Huwelijksche Zaken, in 1629 en 1630 Commissaris van de Grote Accijnzen, Rekenmeester in 1632, Commissaris van Kleine Zaken in 1634 en 1635, Weesmeester in 1640, 1643 en 1646 en Thesaurier Ordinaris in 1641, 1644 en 1652. Hij werd tot Schepen gekozen in 1631, 1633, 1636 en 1637, het burgemeesterschap vervulde hij vijf maal: in 1639, 1642, 1645, 1647 en 1651. Verder werd hij in 1624 benoemd tot Heemraad van Nieuwer Amstel, in 1629 tot Heemraad en in 1638 tot Hoofdingeland van de Watergraafsmeer. Slechts kort was hij bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. Bemerkende echter, „dat onder zijn confraters de wagen niet al te recht gonck, heeft hij het selve afgelegd ende liever gehad het profijt te missen als met oogluycing te schijnen te gedoogen eenige valscheyt.” Een man van zijn karakter leende er zich ook weinig toe de Compagnie te leiden, waar winzucht vooralsnog het enig oogmerk was en sluikhandel en lorredraaijerij door hoog en laag werden beoefend om eigen zak te spekken. Meer in zijn geest was de functie van curator van het jonge Athenaeum Illustre, waartoe hij in 1636 werd gekozen.

Willem Backer werd in 1595 geboren als enige zoon van Cornelis Jorisz., haringkoper op den Nieuwendijk „In den rooden Hoorn” tegenover de Engelsche steeg. Zijn moeder was Grietge Backer, dochter van Willem Backer Willemsz., bijgenaamd „Rijcke Backertge”, wonende op den O.Z. Voorburgwal bij de Liedelsbrug, die in 1569 bij decreet van Alva om den gelove werd uitgebannen en zich te Bremen vestigde, waar hij in 1575 stierf. De jonge Willem groeide op in het Amsterdam,

waar de schatten van de wereld zich schenen op te stapelen. Hij zag de groter wordende Indië-vloten uitzeilen en terugkeren, het scheepsvolk feestelijk begroet. Op den loswal snoof hij de geuren der kostbare lading. Overal was de stad vol leven en bedrijf. De grote grachten werden gegraven, er werd gesloopt en gebouwd, waar men ook kwam. Een nieuw Amsterdam, met hem geboren, zag hij groeien met luister en pracht.

Op 28-jarigen leeftijd, in September 1623, nam Willem Backer als luitenant der schutterij met zijn vendel deel aan de verdediging van Zwolle. Naar het gebruik dier dagen liet zijn compagnie zich uitschilderen, zodat op het schutterstuk van Claes Pietersz. Lastman en Adriaen van Nieulandt, dat thans in het Rijksmuseum hangt, de jonge Willem Backer is te zien in de zwierige dracht van zijn tijd. Twee jaar later deed Backer zijn intree in de Vroedschap, waar hij, geheel in den geest van zijn opvoeding en de traditie van zijn geslacht, zich aansloot bij de Calvinistische groep, welke toen nog onder leiding van Reynier Pauw groten invloed had. In 1627 huwde hij de 19-jarige Bregitta Spiegel, dochter van dr. Laurens Jansz. Spiegel, den schatrijken zeepzieder „in de drie Spiegels” op de N.Z. Melkmarkt, Raad en Schepen, die den titel voerde van Heer van Achttienhoven.

Zelf vermogend zou hij ook van zijn schoonouders aanzienlijk kapitaal erven, kwam hij door hen in het bezit van de fraaie huizinge „Nuyssenburch” bij Overveen. Hij vestigde zich op de Deventer Houtmarkt, den N.Z. Voorburgwal bij de Wijdesteeg, een geacht en welvarend Amsterdammer, een man van gezag. Op 3 Mei 1647 werd hij, regerend Burgemeester, door den Doge van het bevriend Venetië, Francisco Molino, tot Ridder van St. Marcus benoemd.

Op politiek terrein is Burgemeester Backer niet op den voorgrond getreden. Wel heeft hij, in de eerste dagen van zijn burgemeesterschap, mee de spits afgebeten bij het conflict tussen de stad en Frederik Hendrik. De Stadhouder streefde reeds lang

naar vereenvoudiging van het omslachtig staatsapparaat. Hij vormde een stadhoudelijk „Cabinet”, vooraanstaande mannen in den lande, die zijn vertrouwen hadden en waarmee hij het Uniegezag, buiten de Staten om en tegen den zin van Amsterdam, trachtte te centraliseren. Vooral zijn marinepolitiek, die streefde naar eenheid in defensie en de macht der steden over de vloot moest uitschakelen, wekte fel verzet der Amsterdamse regering. De bekwame en heerszuchtige Andries Bicker was in deze dagen de ziel van Amsterdams dwarsdrijverij, welke uiteindelijk was gericht op volledige autonomie in zaken van handel en scheepvaart en dus lijnrecht tegen 's Prinsen plannen in ging. Met de hulp van intrigerende elementen in de stadsregering hoopte nu de Prins door een overrompelende actie zijn voornaamste tegenstanders den voet te lichten en aldus het verzet der stad te breken. Uit de vergadering van Staten-Generaal en Raad van State kwam het besluit om Amsterdam te „bezenden”, wat betekende, dat een voorname deputatie werd uitgestuurd, welke door persoonlijke overredingskracht de Amsterdamse regeerders tot andere gedachten moest brengen. Op 8 Februari 1637 verschenen de heren in Amsterdam en verzochten tot de Vroedschap te worden toegelaten. Daar konden zij met steun van 's Prinsen aanhang wellicht de meningen voor zich winnen en zo de positie van Bicker en de zijnen verzwakken, zo niet onmogelijk maken. Maar de Burgemeesters — Abraham Boom, Jan Cornelisz. Geelvinck, Gerbrand Claesz. Pancras en Willem Backer — weigerden de deputatie den toegang tot de Vroedschapsvergadering. Een afzonderlijke stad, zo verklaarden zij listig, had niet de bevoegdheid om, buiten medewerking der Staten van het Gewest, met de overheid der Unie te onderhandelen. Zo moest de bezending, zonder iets bereikt te hebben, naar den Haag terugkeren. Amsterdam stond sterker dan ooit. Nog eenmaal zou Amsterdam een hoge bezending weigeren en wel in den zomer van 1650, ditmaal met den Stadhouder, den jongen

Prins Willem II persoonlijk aan het hoofd. Dezen keer liep het conflict over afdanking van krijgsvolk na den vrede van Munster. De Prins werd met veel eerbetoon ontvangen, maar zijn verzoek om audiëntie in de Vroedschap werd hoffelijk doch beslist afge-
wezen. De Prins beraamde daarna zijn aanslag op Amsterdam, waarvan de toeleg mislukte.

*

Bij den bouw van het nieuwe stadhuis zou Willem Backer een bijzondere rol spelen. Niet zozeer als lid der Commissie van Toezicht op de uitvoering, maar vooral als tegenspeler van Burgemeester de Graeff. Op 11 Januari 1645 werd de Nieuwe Kerk door brand geteisterd, waarbij de kap, „haer blaauwe sluier”, en een deel van het binnenwerk werden vernield. Bij de plannen tot herstel bracht men uit breiden kring den wens naar voren, dat bij de kerk een toren zou verrijzen, „de Koningin van Aemstels hoofdgebouwen” waardig. Maar de stedelijke regering had reeds besloten tot den bouw van een nieuw stadhuis en achtte het niet verantwoord gelijktijdig twee zo grote werken uit te voeren. Wat moest dus voorgaan: het stadhuis of de toren? Een sterke groep stond achter de Graeff, die voor alles een nieuw stadhuis verlangde, de kerkelijken, de predikanten voorop, steunden Backer in den eisch, dat men den toren voorrang zou verleen. Burgemeester Backer won het pleit.

Jacob van Campen, wiens naam reeds werd genoemd voor het nieuwe stadhuis, vervaardigde in opdracht twee modellen voor een hogen toren en reeds in Mei 1646 werd met het grondwerk begonnen. Het bouwwerk zou rusten op 6363 palen, waarvan 4593 zware masten, de rest z.g. halve of stopmasten. Het inheien alleen was reeds een zwaar karwei. Op 27 Augustus werd de eerste paal geslagen. Zes weken lang haalden zestig man het grote houten blok, dat 1200 pond woog, aan trekkabels omhoog; de slagen, waarmee een mast in den bodem werd gedreven,

daverden ver in het rond, maar het Amsterdam dier jaren kende dit gerucht en was er mee vertrouwd. Het werk vlotte niet te best, zodat een tweede hei werd bijgezet. En in het voorjaar besloot men de houten blokken door metaal te vervangen, waardoor het gewicht tot 1400 pond vermeerderde en thans in totaal 140 man dag in dag uit hiermee werkzaam waren. Eindelijk op 6 Juni 1647 werd de laatste paal geslagen. Naar oud gebruik was er „een menigte van burgerskinderen soo groot als kleyn, die tot gedachtenisse aen de hey trokken.” Het was aardig om er zich later op te beroemen en dus het footje aan den heibaas wel waard.

Op 20 Juni 1647 werd de eerste steen gelegd, grote dag voor de torenbouwers, voor Burgemeester Backer niet het minst. Zijn enige zoon, de toen 14-jarige Cornelis, verrichtte de plechtigheid en de trotse vader zag daarin een symbool. Maar het oude noch het jongere geslacht zou de illusie verwezenlijkt zien. Wel werd kort na den vrede van Munster op 14 Mei 1648 het herstelde kerkgebouw in gebruik genomen, waarbij de predikant Frederik Keslerus in zijn eerste woord van den kansel dus van een dubbele rede tot dankbaarheid mocht gewagen, maar spoedig daarna werd het werk aan den bouw van den toren stil gelegd. Men was tot halve hoogte van het kerkgebouw gevorderd, toen:

De wijze magistraat, om d'eendragt niet te storen,
Sloot in de kerk de vreê en uit de kerk de toren.

Verschillende overwegingen gaven daarbij den doorslag. Zuinigheid allereerst. Zij die het onverantwoordelijk achtten twee zo kostbare bouwwerken uit te voeren, kregen steun van hen, die een spoedige voltooiing van het nieuw stadhuis belangrijker beschouwden dan den bouw van den toren, welke tenslotte een twijfelachtige luxe was. Anderen betwijfelden of het aspect van den Dam, het Amsterdamse Forum, door een zo hogen toren naast het

nieuwe stadhuis wel winnen zou. Werd bovendien het laatste bouwwerk door het eerste niet al te zeer in de schaduw gesteld? En zelfs de Kerkelijken waren het niet eens. De meeste predikanten keerden zich van den kansel heftig tegen het stadsbestuur, indien dit bij zijn besluit mocht blijven. Men dreigde met de wraak des hemels voor een zo werelds standpunt, maar de wrekende hand Gods werd al evenzeer afgeroepen over de torenbouwers zelf, wien door anderen het voorbeeld van Babel voor ogen werd gesteld.

Twée gebeurtenissen maakten aan den strijd een einde. In den nacht van 7 Juli 1652 brak brand uit in het oude stadhuis op den Dam, waarachter men reeds op terrein, dat door sloping van aangekochte percelen werd verkregen, met grondwerk voor het nieuwe was begonnen. In drie uur tijds waren de oude middeleeuwse gebouwen, juist als vóór twee honderd jaar in den Meinacht van 1452, door het vuur verwoest.

„Alout Stadhuis, verminkte Stêhuis,
Gewoon van ouderdom te bucken,
En onderstut met jonge krucken,
Hoe stortghe in 't graf met dit gedruis,
In 't midden van den brand en 't rooken;
Nu 't onvoldraegen Raethuis vast
Zijn leden krijght, en groeit en wast?”

Inderdaad, het nieuwe raadhuis, nog weinig meer dan fundamenten, moest nu met Vondels woord wel leden krijgen en groeien en wassen, wilde het als een Phoenix uit de as van het oude herrijzen, zoals tijdgenoten dichtten.

Maar bovendien stierf op 5 October van datzelfde jaar de grote voorstander van den torenbouw, Willem Backer, die als leider der Kerkelijke fractie werd opgevolgd door zijn zwager, Burgemeester Gerard Schaep, Heer van Kortenhoeff, bekend als „seer suynich en girich, wel gestudeert, maer niet gauw van

verstant en gants niet wel bespraecht.” Voor de verwerkelijking der torenplannen kon men van dezen man al heel weinig verwachten.

Algemeen was rouw om Backers dood. De gevoelens welke zijn heengaan wekte, werden door Six van Chandelier vertolkt:

De stad verliest een steun, de nieuwe kerk een suil,
Waar zal het Y nu schoolen?
De Burgemeester, wien de deughd in zilver haar,
Geen merck gaf van getallen,
Ook in den Godsdienst, als een goude kerkpilaar,
Die viel. Ach! schaadlik vallen.

Niets stond thans de voltooiing van het raadhuis meer in den weg. Burgemeester de Graeff, de grote stuwcr van het werk, zag zijn levensideaal in vervulling gaan. Op 20 Januari 1648 werd de eerste der 13.659 palen ingehcid, den 29en October van hetzelfde jaar de eerste steen gelegd. De bouwcommissie had het „generale verdeelingsplan van de principaelste vertrecken ende camers” gereed. Maar over het definitieve plan was lang gedelibereerd. Lag het aanvankelijk in de bedoeling slechts een betrekkelijk bescheiden terrein voor den bouw te bestemmen, later ging men ertoe over den beschikbaren grond te vergroten. Jacob van Campen maakte in 1647 een ontwerp, dat aanvaard werd en waaraan in Januari 1641 begin van uitvoering werd gegeven. Terwijl dus het werk in vollen gang was, kwam de bouwcommissie nog eenmaal terug op haar beslissingen en stelde voor om het bouwterrein te vergroten tot de oppervlakte, die het thans nog heeft. Het stadhuis zou dus groter worden en indrukwekkender, dan men zich het ooit had voorgesteld.

Welke omstandigheden en overwegingen tot dit besluit leidden, bleef voor de buitenwereld verborgen. Niet onmogelijk, dat het voornemen om den bouw van den toren stil te leggen, wat uiteindelijk tot definitieve stopzetting leidde, met deze zo ingrij-

pend gewijzigde plannen verband hield. Nu de toren er niet kwam, kon men allicht ruimer in den zak tasten, om het Kapitoool der grootmachtige stad aan het Y nog luisterrijker aanzien te geven. In elk geval maakte Jacob van Campen een nieuw ontwerp, dat werd aanvaard en waaraan 1 October 1648 uitvoering werd gegeven.

Zeven jaren duurde de bouw, waarvan de kosten op zeven millioen werden geraamd. Toen was het bouwwerk nog niet gans voltooid, maar kon de stadsregering, die na 1652 op het Prinsenhof zetelde, toch reeds haar intrek nemen. Zo verhief zich voor de bewonderende blikken der volop meelevende Amsterdammers 's werelds achtste wonder als een triomf der schone kunsten. Maar den schepper zelf, den „verwonderlijcken en dapperen schilder en bouwmeester” Jacob van Campen bracht die triomf slechts leed en ontgoocheling. De voorspelling, hem in zijn jeugd gedaan, dat zijn naam zou „steigeren tot aan het gestarnte en eeuwiglijk, gelijk een ceder van den Libanon groeien bij de naneeven,” werd al te letterlijk bewaarheid. Pas het nageslacht zou zijn roem verkondigen, de tijdgenoot ontsloeg den kunstenaar nog voor het werk was voltooid en gaf de eer aan een ander.

Van Campen was voor de uitvoering van zijn werk aangewezen op medewerkers, die den bouw leidden. Zijn bekwame helper was Pieter Post, maar Amsterdam wenste van zijn diensten geen gebruik te maken. Het wees als uitvoerder den stadsbouwmeester Daniël Stalpaert aan, die als metselaar was begonnen, een man dus uit de practijk, maar die aan de kunst en allure van Van Campen niet kon raken. Voor Stalpaert waren er grenzen van het mogelijke, technisch en financieel, grenzen die het artistiek brein van den genialen ontwerper niet kende. Dat Stalpaert bij een zuinige overheid, die zelfs door malaise, als gevolg van den oorlog met Engeland, in 1653 den bouw hoger dan de eerste verdieping wilde staken, in het gevele kwam ten

kode van Van Campen, lag voor de hand. De eigenzinnige Stalpaert voerde ook verschillende onderdelen van den bouw niet uit volgens ordonnantie van den bouwmeester, ten dele wijl hij diens opgave onuitvoerbaar achtte, vaak echter ook uit minder eerlijke motieven.

En eindelijk slaagde Stalpaert er in Van Campen zo met intrigues te verstrikken, dat zijn positie onhoudbaar werd en ontslag door de stedelijke overheid moest volgen. Een minder fraaie rol speelde hierbij de beeldhouwer Quellijn, beschermeling van Van Campen, die zich niet ontzag Stalpaert bij zijn ondergronds gewroet te steunen met het oogmerk meer opdrachten te krijgen, dan waarin het ontwerp van den meester voorzag. In 1654 werd Van Campen ontslagen. Hij stierf in 1657 op zijn landgoed Randenbroek. Stalpaert had getriomfeerd: bij de inwijding van het raadhuis en ook later vermeldde men zijn naam als de schepper van den bouw.

Op 29 Juli 1655 werd het nieuwe Kapitoel, zij het nog onvoltooid, in gebruik genomen. Nog was de strijd om den toren niet geheel vergeten. Vondel herinnerde er aan in zijn „Inwydinghe van het Stadhuis”:

Toen Stalpaert mij de kunst aldus liet zien en hooren
Op 't Raethuis, steegh mijn lust, daer Sint Katrijnes toren,
Wanneer hij dien volbouwt, in zijnen vollen krits,
Nog hooger dan de Dom van Utrecht, met zijn spits
Die lucht niet raecken sal

Maar ook de felste voorstanders van den torenbouw hadden berust in het onvermijdelijke. Predikanten kwamen ten stadhuize de Burgemeesteren gelukwensen. Zij werden „ter tafel geplaatst en heerlyck getracteerd.” Bovendien kregen zij ieder van het stadsbestuur een vaatje Rijnschen wijn thuis bezorgd. En dat de vrede daarmee beklonken was, bleek uit de getuigenis, „dat de heeren omtrent negen uren allen vertrocken, naedaet zij seer

vrolijk en soet zijn geweest." Aan den ouden strijd zou slechts de heugenis bewaard blijven in den naam van de straat, welke raadhuis en kerk voortaan scheidde: de Mozes- en Aäronstraat, symbool van de tegenstelling tussen wereldlijk en geestelijk gezag.

Tot de vele gelukwensen, die de Burgemeesteren Cornelis de Graeff, Joan Huydecoper, Joan van de Poll en Hendrik Dirksz. Spiegel op 29 Juli 1655 ontvingen, behoorde ook het bekende gedicht van Constantijn Huygens:

„Doorluchte Stichter van 's Werelds Achtste Wonder,
 Van sooveel Steens omhoog, op sooveel Houts van onder,
 Van sooveel Kostelicks, soo konstiglick verwrocht,
 Van sooveel Heerlickheits tot sooveel Nuts gebrocht:
 God, die u Macht en Kracht met reden gaf te voegen,
 God, geef' u int Gebouw, met Reden en Genoegen
 Te toonen wie gij zijt, daer ick 't al in sluyt,
 Heil zij daer eeuwigh in en Onheil eeuwigh uyt.
 Ist oock soo voorgeschickt, dat dese Marmre Muren
 Des Aertrycks uijterste niet hebben te verduren
 En werd het noodigh, dat het Negende verschijn'
 Om 's achtsten Wonderwercks nakomelingh te sijn:
 God, uwer Vad'ren God. God uwer Kindren Vader.
 God, soo nabij u, sy die Kindren soo veel nader,
 Dat haere Welvaert noch een Huys bou' en besitt,
 Daerbij dit nieuwe sta, als 't oude stond bij dit."

Deze laatste regels zijn thans, na drie honderd jaar, anders dan de dichter vermoeden kon, actueel geworden. Het Amsterdam der twintigste eeuw staat voor de opdracht 's werelds negende wonder te bouwen.

V

COENRAAD VAN BEUNINGEN

DE HOLLANDSE RENAISSANCE

OP de weinige portretten, die er van hem bekend zijn, staat hij afgebeeld als een rijzige man met wonderlijke sterk-lichtende ogen; om de volle lippen zweeft een spottende glimlach, een tikje cynisch schijnt hij; de nerveuse spitse vingers rusten in gedwongen onbewegelijkheid op de heup. Als het niet ware om de merkwaardige ogen, die uw aandacht vingen en vasthouden, dan zoudt ge dit portret met slechts matige belangstelling voorbijgaan, zoals ge in het museum zoveel regentstukken passeert; ge ziet een aantal blozende mannen in zelfbewuste houdingen en dat is alles. . . . maar het zijn de ogen op dit portret, ze houden u vast! Ge kijkt aandachtiger en het lichaam van dezen afgebeelden, ogenschijnlijk zo ongedwongen-rustig poserend voor den geduldig werkenden schilder, schijnt opeens vol van trillend leven. Een mens vol innerlijke spanningen moet dit geweest zijn.

Kijkt ge den man op het portret in het eene oog, dan vormt uw geest de karakteristiek van het waargenomene: moedig, onverschrokken, vasthoudend, meedogenloos! Kijkt ge hem in het andere, dan is het alsof de man op het linnen, weke feminine trekken krijgt. „Een wispelturige, nerveuse, ijdele vrouw” denkt ge.

Het is het portret van Coenraad van Beuningen, dat ge ziet; de vreemdste persoonlijkheid, die ooit eerste burger van Amsterdam geweest is; een man geboren in de zeventiende eeuw, maar reeds gevangen door de nerveuse haast van een veel later ge-

slacht; een verscheurde persoonlijkheid, nu eens een Middeleeuwse monnik gefolterd door religieuze visioenen, dan weer Humanist en moderne vrijgeest.

Het toneelstuk „Berkeley Square” verhaalt van den jongen Peter Standish, die dank zij een magische formule uit de twintigste eeuw weet te ontsnappen en in de zeventiende eeuw rond-dooft, mens onder mensen, maar eenzame in een wereld, die zijn gedachten ver vooruit zijn.

Zulk een Peter Standish zou Coenraad van Beuningen geweest kunnen zijn.

*

Toen Coenraad van Beuningen op 17 Mei 1622 het levenslicht aanschouwde, bevond de koopstad Amsterdam aan den Amstel en het Y zich op een kentering der tijden.

Een goede honderd jaar te voren waren de voorouders van den jongen uit het Oosten des lands (waarschijnlijk om des geloofs wille) naar de groeiende handelsstad gekomen. De oorlog om de vrijheid had de landen geteisterd, maar nu scheen het einde van den strijd toch in een niet te ver verschiët te liggen.

De schippers en de kleine kramers, de handwerkslieden en de meesters der ambachten hadden de gekende wereld zien groeien met een snelheid, die verbijsterde. Nieuwe werelddelen werden ontdekt; vertegenwoordigers van vreemde mensenrassen dwaalden als levende bewijzen van de grootheid der schepping over den aardbol, Indianen en Chinezen, Maleiers en Vuurlanders. Het kleinbedrijf zette uit, de gezellen waren met hun oude plaatsen en hun nederig bestaan niet langer tevreden. Er gingen vreemde geruchten rond van schatten in verre werelddelen, die te grijp lagen voor iedereen. Een geest van avontuurlijkheid beving alle mensen en dreef hen de havens uit, in de wrakke houten scheepjes over de zeven zeeën op zoek naar nieuwe landen, nieuwe horizonnen, nieuwe rijkdommen.

De vormen van de middeleeuwse maatschappij waren niet langer in staat om den stroom der geurige en kostbare schatten, die uit de Indiën over West-Europa begon te vloeien, te beheren en te verwerken. De grenzen der mensengemeenschap zette zich uit, groeide tot een door kleine groepen geleiden wereldhandel. De handelscompagniën werden in werkelijkheid tot bijna zelfstandige handelsstaten met eigen vloten, eigen soldeniers, eigen politiek; de leiders dier handelscompagniën waren kooplieden en vorsten tegelijkertijd. Als zij, die leiders, op de hoge stoepen van hun herenhuizen stonden, wisten zij zich koningen gelijk — koningen, in wier dienst honderden mannen hun leven waagden en duizenden gekleurden zwoegden — koningen niet tevreden met het loon, dat hun behoeften bevredigde, maar trotse mannen, die ver vooruit dachten en die schatten vergaarden voor het nageslacht, dat eens de huizen zou bewonen met de beschilderde plafonds en de iriserende vensters. Hun burgemeesters en pensionarissen waren hun gezanten; zij bestuurden de stedelijke en de landspolitiek, geleid door het beginsel, dat de rijkdom van den koopmansstand de welvaart van het gehele land betekende; zij voerden oorlogen voor de regenten en sloten vrede voor hen. Een nieuwe adel groeide op in de mannen, wier grootvaders nog als schippers op Leiden voeren, een winkel in scheepsvictualiën of een handel in erwten en bonen dreven: de adel van den nieuw verworven rijkdom. Hij wist zich te doen gelden, deze nieuwe adel.

En met de uitzetting van de grenzen der oude middeleeuwse maatschappij, waarin het zo goed was te leven in de rustige zekerheid van de beperktheid der wereld en de oneindigheid der ongekende schepping, groeide de behoefte aan nieuwe denkbeelden omtrent recht en onrecht. De zee, de oneindige akker waarin de schepen hun voren trokken, was vol dreigende gevaren; stormen konden er loeien en angstwekkende monsters doken op uit de diepten — maar ook oefenden vreemde kaap-

vaarders er hun roofziek bedrijf uit; en vrijbuiters lagen verscholen in de baaien en krekten van verre eilanden, wachtend op de volgeladen schepen, die thuis voeren; ja, koningen van andere mogendheden eisten de zeeën voor zich op en weerden de schepen van anderen.

Het was nodig om op al deze verwarde zaken orde en regel te stellen. De eenvoudige voorstelling van de wereld, die zo plat als een pannekoek en het middelpunt van het heelal was, had afgedaan, sinds moedige mannen rond den gansen aardkloot waren gezeild. Naarmate de mens zichzelf uit het vermeende middelpunt van het heelal verplaatst zag naar een onogelijk klein sterretje, wentelende tussen millioenen andere werelden in een oneindige ruimte, schroeide feller de vlam van het heimwee naar de kennis van den oorsprong aller dingen. De boekdrukkunst had hem medebezitter gemaakt van alle kennis en alle wetenschap. Scherpe geesten zochten verder, waren niet tevreden met het verworvene, maar speurden en redeneerden, bestreden spitsvondigheden met vernuft.

In deze wereld werd de kleine Coenraad van Beuningen geboren, een geestige jongen.

Zestien jaar oud stond hij als student ingeschreven aan de Leidse academie; hij studeerde er letteren, maar zijn onrustige geest was met deze beperkte studie niet tevreden. Hij zocht de wijdere gebieden van de oude en nieuwe filosofie en van de godgeleerdheid. Onder de jonge studenten in Leiden woedde de strijd tussen de wijsgerige en godsdienstige richtingen van die dagen; te midden van den maalstroom van disputen worstelde de gevoelige knaap met zijn innerlijke begeerte naar een niet dogmatisch Christendom, een alomvattend geloof, dat zijn eenheid niet zocht in uiterlijke vormen maar in innerlijke belevenis. De jonge student Coenraad van Beuningen, loot uit een rijk geslacht van kooplieden, verwierp de ijdelheden en weelde van deze wereld en predikte voor zichzelf en zijn tijdgenoten matigheid

en onthouding, ja hij gaf het voorbeeld en deed zijn tijdgenoten verbaasd staan door den eenvoud, waarin hij leefde.

Men kan zich denken, dat de vreemde knaap, die dagen lang stil in een hoekje kon zitten peinzen, dan plotseling weer van een duivelsen spotlust bezield scheen, of wel ver weg van de mensen over de stille landwegen doolde, voor zijn familie een bron van zorgen was. Hij paste zo weinig in de reeks van sterke mannen en vrouwen, die den naam van Van Beuningen hadden gedragen; op twintigjarigen leeftijd scheen hij reeds buiten de lijst van zijn tijd te staan, een vreemde gecompliceerde verschijning in een wereld, die worstelde om het behoud van den eenvoud. Het moet voor het hoofd van de familie wel een opluchting geweest zijn, toen het hem gelukte om den jongen Coenraad geplaatst te krijgen als secretaris van den knappen rechtskundige Huig de Groot, die zich in wijden kring reeds naam had verworven. In het Parijse huis van de Groot verbleven vele jongelieden, die hun geesten voelden groeien in den dagelijkschen omgang met den meester; hoe trok dit huis, waarin het humanisme lijfelijke gestalte gekregen had, den jongen Coenraad.

Slechts één jaar bleef Coenraad in Parijs, waar de Groot woonde; het snelle rythme van zijn leven dreef hem ook hier reeds snel naar andere oorden en andere kringen. Hoevele malen nog zou Coenraad door een grillig lot gestuurd worden naar verre steden, vreemde landen, altijd met belangrijke opdrachten, steeds hunkerend naar rust, maar nimmer vergund om er lang te blijven — totdat de eeuwige rust hem opnam?

Het was weer dank zij een familie-relatie, dat de een en twintigjarige jongeling secretaris van Amsterdam werd.

Zes jaar vervulde hij deze functie en het valt ons niet moeilijk om ons voor te stellen, welke een leerschool deze tijd voor den bevattelijken jongeman geweest moet zijn. Want ongetwijfeld waren de toestanden in de stedelijke overheid niet altijd even ordelijk en correct, maar juist doordat zich in en om het raad-

huis het gehele spel van menselijke hartstochten, boosheid en hebzucht afspeelde, was deze plaats voor Coenraad van Beuningen de gelegenheid om de kennis te verwerven, die hem veel later, in diplomatieken dienst, onschatbaren voorsprong op anderen deed verwerven: de mensenkennis. De functie van secretaris bracht hem in aanraking met de grote kooplieden; hij leerde de diepere motieven van hun handelingen kennen, de machtige hefbomen, die werelden in beweging brachten, die oorlogen ontketenden en stromen gouds naar deze landen deden vloeien. Zijn scherpe analyserende geest deed hem dit gehele spel van ijdelheid en heerszucht doorzien; zijn warm gemoed, dat hem eertijds gedreven had naar de plaatsen, waar het Christendom in innerlijken dienst beleefd werd, deed in zijn hart een alles overheersende liefde groeien voor het doelwit van al dit werken, zwoegen en intrigeren: Amsterdam.

De ervaringen uit het jaar, dat hij bij Huig de Groot had doorgebracht, zijn brede kijk op de wereld, dien hij daar had verworven, vermengden zich met dit gevoel van liefde voor zijn vaderstad.

Het belang van de gehele wereld, dat was de bloei van Amsterdam!

Voortaan zou deze grote gedachte het leven en streven van Coenraad van Beuningen beheersen.

*

Een grillige persoonlijkheid was deze Coenraad van Beuningen wel; hij bezat een ongebreidelde fantasie en zijn vermogen om aan zijn gedachten uitdrukking te geven was ongeëvenaard. Hij kon, wanneer een gedachte hem gevangen had, urenlang onafgebroken over hetzelfde onderwerp praten, soms uitschietend in toorn of verontwaardiging, dan weer vol ingehouden hartstocht, fluisterend smeken. Wanneer hij aldus zijn ziel uitstortte was het onmogelijk om met tussenwerpingen zijn aan-

dacht af te leiden, of een betoog te plaatsen tegenover het zijne; het was alsof hij zich bedronk aan zijn eigen woorden en deze welsprekendheid boeide zijn toehoorders, om het even of zij hem sympathiek gezind waren. Hen boeide de vindingrijkheid, waarmee hij steeds weer nieuwe argumenten wist aan te dragen ten bewijze van de juistheid van zijn uitgangspunt, dat hij meestal intuïtief geformuleerd had, maar waaraan hij met grote onverzettelijkheid vasthield. Dan weer wondde hen de scherpe spot, waarmee hij degenen te lijf ging, die hem niet welgezind waren.

Zijn handschrift was vol van dezelfde wonderlijke grilligheid; dikwijls lijkt het door twee verschillende mensen geschreven, zo kan het midden in een zin van haastig nerveus tot grote beheerstheid groeien en omgekeerd. Hij was ongetwijfeld een virtuoos mens, een, die zich de eigenschap der kunstigheid zeer wel bewust was en die niet schroomde er mede te schitteren, zo dikwijls hij het nuttig achtte. Hij kon een spelenderwijs opgeworpen onhoudbare stelling overnemen en verdedigen met een vuur en met een vloed van krachtige argumenten, totdat hij zichzelf overtuigd had en de eens speels aanvaarde stelling niet meer kon scheiden van zijn eigen overtuiging.

Hij was een mens, een gepassioneerde, die leefde uit zijn emoties — na perioden van ontzaglijke activiteit volgde telkens weer een periode, waarin hij als een Middeleeuwse monnik wegvluchtte uit het gewoel der wereld om in lange eenzame afzondering te zoeken naar iets, dat hij nimmer vond: zichzelf.

*

Zes jaren is Coenraad van Beuningen secretaris van Amsterdam geweest; daarna legde hij plotseling het ambt neer en vertrok naar Rijnsburg. Een jaar lang bleef hij in de eenzaamheid; de zaken des lands en der stad interesseerden hem ogenschijnlijk niet. Alle eerezucht was naar het schijnt in hem gedooft. Geen

dreigde te verzinken in de vergetelheid der landelijke afzondering. Het jaar 1650 bezorgde hem, op voorspraak en na aandrang van zijn familie, het ambt van pensionaris der goede stad Amsterdam. Dat ambt vroeg van zijn vervuller grote bekwaamheid en sterk vertrouwen; de pensionaris moest de stad in alle zaken van advies dienen, hij moest de vergaderingen van de schepenen bijwonen, maar — nog belangrijker! — hij moest de afgevaardigden der stad begeleiden, wanneer zij voor beraad naar de Staten van Holland togen. In de Staten van Holland moest hij het woord voeren — dat kon hij! — hij moest er nauwkeurig aantekening houden van al het gesprokene en verhandelde, in persoonlijke aanraking met de andere afgevaardigden de belangen der stad trouw behartigen en weer thuis gekomen aan de oevers van den Amstel, nauwkeurig verslag kunnen doen van alles wat voor de stad van belang kon zijn. Geen geringe verantwoordelijkheid voorwaar! Twee jaar vervulde hij dit ambt; hij deed het met grote bekwaamheid en tot volle tevredenheid van allen, jegens wien hij verantwoordelijk was. In die twee jaar leerde hij ook de gebroeders de Witt kennen, met wie hem een hechte vriendschap verbond, die pas verbroken werd, toen de politieke moord een einde aan het leven der gebroeders maakte.

In 1652 brak de Engelse oorlog uit; op den 15en Augustus van dat jaar vertrok Coenraad van Beuningen naar Zweden om er een opdracht te vervullen, die voor den goeden afloop van dezen oorlog tussen twee handeldrijvende natiën, van beslissende betekenis kon worden. Want met Zweden waren deze landen verbonden door tractaat en het was voor den politieken strateeg van dezen oorlog, den knappen Johan van Oldenbarneveldt, van het hoogste gewicht om te weten of Zweden zich in dezen oorlog slechts afzijdig zou houden van den handel in oorlogstuig op Engeland, dan wel of het een uitgesproken vijandschap jegens dat land aan den dag zou leggen.

Twee jaar bleef Coenraad van Beuningen in Zweden. Hij streed

er met de wapenen der diplomatie voor de stad, die zijn liefde had, maar in de volbrenging van zijn zending slaagde hij niet. Toch heeft, ondanks de werkelijke mislukking van zijn opdracht, de twee jaren, die hij in Zweden doorbracht, zijn reputatie als diplomaat gevestigd. Kon het ook anders? Zijn wonderbaarlijk aanpassingsvermogen, zijn vaardigheid in het woord, de geestige conversatie, waarin hij een meester was, zijn ruime mensenkennis en de tradities van een groot koopmansgeslacht, waaruit hij gesproten was, deden hem aan het hof van Christina, schitteren. Zijn boeiende persoonlijkheid bekoorde vorsten en diplomaten; in menige correspondentie kwam zijn naam voor, in menig brief werd gewag gemaakt van een geestige boutade, een vernuftig betoog, een kernachtige uitspraak van den gezant van Amsterdam. In het vaderland verheimelijkte Johan de Witt zijn bewondering voor Coenraad van Beuningen geenszins; in Zweden wenste Christina, toen de bijzondere zending was afgelopen, dat hij als gewoon gezant zou blijven.

Maar Coenraad van Beuningen weigerde. Hij verlangde naar Holland terug; hem verteerde het oude heimwee naar de rust der eenzaamheid. Bevrediging van dit heimwee werd hem echter niet geschonken, want, nauwelijks in Amsterdam terug, wachtten hem weer nieuwe diplomatieke opdrachten naar de landen aan de oevers van de Oostzee, waar voor de koopstad zulke grote belangen lagen en waar de aanwezigheid van een wijs en invloedrijk diplomaat node kon worden gemist. Men kon hem niet ontberen, al maakte hij op zijn post van reizend diplomaat, want nu eens was hij hier dan weer daar, het zijn lastgevers in Holland lang niet gemakkelijk. Hij was een man van sterke besluiten en de bijna pathologische koppigheid, waarmee hij een eens verworven gedachte kon vasthouden, dreef hem bijna altijd tot sterke daden, zonder aarzeling uitgevoerd en zonder angst voor de consequenties beraamd. Hij schroomde ook niet, wanneer hem dit in het belang van zijn vaderstad geboden leek, zelfstandig

stappen te ondernemen, die hem dikwerf in Amsterdam de afkeuring van velen bezorgden, maar zijn integriteit stond boven allen twijfel verheven en het was aan deze omstandigheid toe te schrijven, dat de Witt, hoe dikwijls deze met hem ook van mening verschilde, Coenraad van Beuningen altijd trouw en vriendschappelijk genegen bleef.

In Januari 1660 zag hij dan eindelijk de kans om zijn sterker geworden heimwee naar de rust der ambteloosheid te bevredigen. Hij legde het ambt van pensionaris neer . . . drie maanden duurde de rust, toen kwam hem in zijn eenzaamheid de tijding verrassen, dat zijn vaderstad nieuwe en grote gevaren dreigden door de handelspolitiek, die Frankrijk was gaan voeren.

Het inzicht in het gevaar, dat uit Frankrijk dreigde, was bij van Beuningen niet aanwezig, toen hij in 1660 de opdracht aanvaardde om als buitengewoon gezant naar dat land te gaan, maar wel zag hij het eerder en scherper dan de meeste zijner tijdgenoten. Het relaas van zijn optreden in Frankrijk vormt een der boeiendste hoofdstukken uit dit aan spannende voorvallen zo rijke leven. In het milieu van geraffineerde politici, geslepen diplomaten en oorlogszuchtige veldheren, werkte deze man onafgebroken voor de veiligheid van zijn stad. Hij intrigeerde er en verzoende weer. Hij zocht en kreeg contact met den Engelsen gezant en bespiedde tegelijkertijd diens woorden en daden met den scherpen argwaan van een, wiens dierbaarste bezit bedreigd wordt. Aanvankelijk koesterde hij de hoop, dat het zou gelukken om met Frankrijk tot een verzoening te komen, al verheelde hij zich niet, dat zelfs bij het slagen van deze verzoening, in de toekomst gevaren voor complicaties zouden blijven bestaan en dat deze landen goed zouden doen zich op deze gevaren voor te bereiden. Hij werkte onafgebroken aan de vorming van bondgenootschappen, die de Staten van Holland in een komenden oorlog zouden kunnen steunen of hun flanken zouden kunnen dekken. Hij zond vermaningen naar Amsterdam en trachtte in Parijs de

machten te neutraliseren, tegen welke hij gewaarschuwd had. Terwijl hij in Parijs vocht voor de belangen van de koopstad, gaf hij in zijn rapporten een zo voorzichtige voorstelling van zijn beleid, dat zijn positie in het vaderland geen gevaar kon lopen. Hij was hard als het kon, plooibaar als het moest; sluw en berekenend, maar soms weer van een allen veroverende openhartigheid. Langzamerhand groeide echter in hem de overtuiging, dat de vijandige gezindheid, die Frankrijk jegens de Nederlanden aan den dag legde, de uiterste waakzaamheid gebod. Waarschijnlijk was het deze zekerheid, die hem dwong in 1668 naar zijn vaderland terug te keren om het voor te bereiden op den zwaarsten strijd, dien hij zag komen.

In de Staten-Generaal gaf de uit Frankrijk teruggekeerde Buitengewone Gezant Coenraad van Beuningen een uiteenzetting van zijn opvattingen, verwachtingen en wensen. Wij kunnen ons thans met grote levendigheid voorstellen hoe dit betoog den leden van de Staten-Generaal moet hebben geboeid; hij was immers een begenadigd redenaar, hoe sterk moet de liefde voor zijn vaderstad hebben gegloeid in de redevoering, die hij uitsprak, nu hij, van zijn zending in het vaderland teruggekeerd, bevrijd van de zorg voor de voorzichtigheid, die zijn diplomatieke positie hem eertijds gebod, vrijuit kon zeggen, dat de toekomst hem benauwde. Deze redevoering deed den naam van Coenraad van Beuningen in Holland schitteren met zo fellen glans, dat de stralen van den gloed doordrongen tot Frankrijk, waar men thans bemerkte, welk een gevaarlijk tegenstander hij was: de laster, dien men over hem uitstortte, bewees hoezeer men hem vreesde.

Het oude heimwee naar de eenzaamheid moet hem in die dagen sterker hebben gekweld dan ooit, maar bevrediging vond het niet meer.

Coenraad van Beuningen had zijn roeping gevonden: hij zou Amsterdam bewaren voor den heerszucht der Fransen. En Am-

sterdam bood hem gelegenheid zijn roeping te volgen: in 1669 benoemde het hem tot burgemeester.

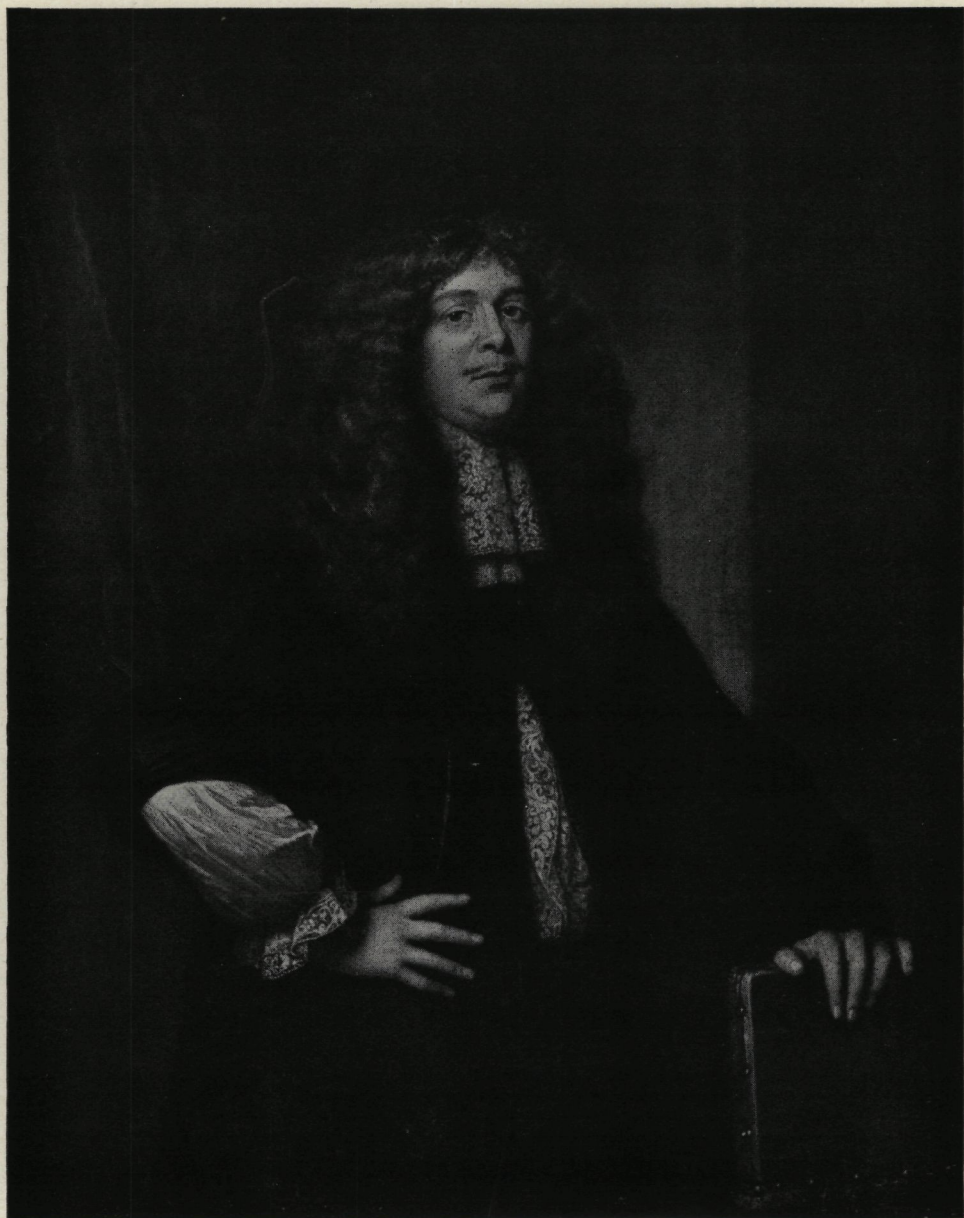
*

Zeven en veertig jaar oud was Coenraad van Beuningen, toen hij, zij het na enige strubbelingen, benoemd werd tot Burge-meester van zijn vaderstad. Zijn schitterende carrière als diplomaat in buitengewonen dienst had hem in zijn vaderland, maar ook ver daarbuiten, grote vermaardheid doen verwerven. Telg uit een rijk koopmansgeslacht, had hij door gelukkige speculaties, geleid door zijn scherp inzicht in de ontwikkeling der politieke verhoudingen, zoveel rijkdommen gevoegd bij die, welke hij reeds bezat, dat men hem een der rijkste mensen van zijn tijd mocht noemen. Zijn deftig huis aan den Amstel, tussen Keizersgracht en Herengracht, met zijn brede gevel en royale versieringen, spreekt nog in onze dagen van den welstand der vroegere bewoners.

Vijanden had Coenraad van Beuningen in groten getale, zoals ieder mens vijanden verwerft, wanneer hij moedig door het leven gaat en onverzettelijk naar een ver liggend doel streeft — maar ook vrienden telde van Beuningen, machtige vrienden, zoals de Witt, politieke vrienden, zoals burgemeester Valckenier, die in stilte den invloed van Coenraad van Beuningen weleens vreesde, maar voor het oog van de wereld zijn grote bekwaamheden eerde door aan te dringen op zijn benoeming tot rechterhand van de Witt, tot staatssecretaris van Buitenlandse Zaken. In het roerige, bedrijvige Amsterdam van het midden van zijn eeuw stond Coenraad van Beuningen als een der stedelijke leiders, die ver in de toekomst trachtten te blikken. Hij wierp zich met de volle kracht van zijn begaafde persoonlijkheid op het economische probleem van de stad, dat hij in de eerste plaats zag als een vraag van geld. Zijn gehele afkomst, het milieu, waarin hij verkeerde en de afspiegeling van de economische op-

vattingen van zijn tijd, deden hem het geld zien als den grondslag van de welvaart des lands. Op de vergroting van dezen rijkdom, de versterking van de handelsbalans, was zijn werk als burgemeester gericht. Bij dit krachtige economische beleid dreef hem de gedachte, dat met wapenen alleen een oorlog niet gevoerd en zeker niet gewonnen kan worden, maar dat de economische kracht des lands in de jaren voor het uitbreken van den krijg, vele latere veldslagen voorkomt. En de oorlog met Frankrijk was onvermijdelijk. Het optreden der Fransen in Lotharingen en elders, deed de scherp-ziende Hollandse kooplieden van die dagen zeer wel begrijpen, dat de botsing met den groten buur uit het Zuiden komen moest, al waren er, die aanvankelijk het belang van Engeland bij de handhaving van een zelfstandigen beheersers van de Rijnmonding hoger taxeerden dan later in de praktijk bleek; Coenraad van Beuningen behoorde tot deze laatsten.

Het jaar 1672 bracht de lang gevreesde ramp tot vlak in de nabijheid der Amsterdamse grenzen. Op 7 April 1672 verklaarden de koningen van Frankrijk en Engeland den oorlog. Het gevaar uit het Zuiden kwam met snelle schreden nader. Anderhalve maand later, op 18 Mei volgden de oorlogsverklaringen van den keurvorst van Keulen en van den Bisschop van Münster. Nu dreigde het gevaar ook uit het Oosten. En van overzee kwam de Engelse vloot opzetten en dreigde het land af te snijden van de koloniën. Een grote radeloze angst beving het volk. Van alle kanten bedreigd stortte zijn innerlijke weerstand ineen; alleen in Amsterdam, dat juist door de strategische posities van den oorlog in het laatste hoekje van het slagveld lag, hield men de hoofden koel en de harten hoog. Reeds in de laatste maanden van 1671 had men, het gevaar vrezende, maatregelen genomen, die de stad en haar bezittingen zouden kunnen beveiligen. Men had de grachten in staat van verdediging gebracht, de vestingwerken, die niet geheel gereed waren, met groter spoed uitgevoerd. Men



COENRAAD VAN BEUNINGEN
(1622-1693)

De vreemdste persoonlijkheid, die ooit burgemeester van Amsterdam geweest is

(Naar het schilderij van Caspar Netscher in het Rijksmuseum te Amsterdam)



Het huis aan de Amstel waar eens een Amsterdamse burgemeester aan een ijzeren ketting geklonken heeft gelegen

onderhandelde met Naarden en legerde in deze belangrijke vesting voldoende troepen om dit knooppunt van wegen en vaarten zo lang mogelijk te kunnen houden; en met de Utrechtsen onderhandelde men over bescherming van de schansen aan den Vecht en aan de Rijnse Vaart. In 1672 stonden de Fransen in het Zuiden; in het Oosten stonden die van Münster en Keulen al in Overijssel en zij rukten onweerstaanbaar naar het Westen. Als Nijmegen den Fransen in handen viel lag Utrecht voor hen open en eenmaal in het Sticht zou de directe aanval op de Hollandse steden nog maar een zaak zijn van luttele maanden.

In de beraadslagingen omtrent de doeltreffendheid der verdediging speelde Coenraad van Beuningen een belangrijke rol, doortastend als hij was, waar het belang van zijn vaderstad op het spel stond, moedig als zijn advies steeds luidde, wanneer het ging om den Fransen invloed te keren, — en in de Novemberdagen van het jaar 1672 ging het om de angstige vraag of men Holland zou kunnen beschermen door zijn overigens gevaarlijksten vijand: het water. Reeds in Mei had men elders het water te hulp geroepen. In sommige vaarten en kanalen stond het meer dan acht duim boven zijn gewone peil, maar de grote waterwolf lag nog in zijn kooi. Amsterdam wenste zijn bezittingen, de omliggende landen en behuizingen, voor het water te sparen, zolang het kon. Coenraad van Beuningen behoorde tot de officiële raadgevers van den Prins in de zaken van de verdediging door het water en men kan zich denken, dat de beslissing hem moeilijk gevallen moet zijn, geslingerd als hij werd tussen het enge belang van de stad, dat uitstel, ja afstel van de noodlottige beslissing vroeg, en het belang van de Staten, die een doortastend oordeel vroegen.

De kansen van den oorlog werden den Fransen elken dag gunstiger. De twaalfde November 1672 trokken de Fransen over den Rijn — nog aarzelde Amsterdam. De stad verhoogde haar

weerbaarheid, breidde de voorbereiding tot de onderwaterzetting uit — maar liet de daad zelf nog achterwege.

Twee dagen later rukte de vijand nader; uitstel van het moeilijke besluit ware nu zelfmoord. De dijken van de Diemermeer, de Bijlemermeer, den Ringdijk en den Amsteldijk werden doorgestoken en oorlogsschepen gelegd op de strategisch belangrijke punten. Amsterdam was nu in volkomen oorlogstoestand gebracht; en de vijand rukte nader. Het Statenleger was tot Utrecht teruggedrongen, waar de naderende gevaren en de toestand van onzekerheid een zo grote anarchie schiepen, dat de stadsregering wijken moest voor het gepeupel. Op den negentienden November bemeesterde de vijand Naarden; op den drie en twintigsten Utrecht; thans lag Amsterdam voor het grijpen.

Een koortsachtige bedrijvigheid beving, in het aangezicht van den naderenden ondergang, de bestuurderen van de stad. Legers werden aangeworven, inwoners geprest tot dienst bij de schutterij of op de schepen. Op den Amstel en het Y werden versterkingen aangebracht; men requireerde de jongens uit de weeshuizen en zette hen aan het werk op de schansen. Een grociende ontevredenheid onder de bevolking, die zich uitte in mishandeling van overheidspersonen en gezagdragers, wist het gemeentebestuur spoedig te bedwingen.

De Staten van Holland hervonden hun moed en kracht in de samentrekking van troepen, die, onder leiding van Oranje, den vijand, die Amsterdam reeds zo dicht genaderd was, wisten terug te dringen. Muiden redde de stad. De oproerige bewegingen, waarvan op 20 Augustus de gebroeders de Witt het slachtoffer waren geworden, doofden snel. Er kwam weer rede in het volk; voor het land daagde de redding.

Toen dan de wapenen gestrekt waren en de onderhandelingen voor den vrede begonnen, stelde de koning der Fransen de zware eisen van den overwinnaar. Een nieuwe golf van moedeloosheid ging door het land; na alle leed en schade, die de oorlog gebracht

had, dreigden nu de schandelijke voorwaarden van den vrede het laatste zelfrespect bij regering en volk te doven. Maar de regeringen van enkele steden, die van Amsterdam vooraan, verzetten zich met hand en tand tegen den geest van doffe berusting, die over het land scheen te komen. In bewogen vergaderingen wisten zij door te zetten, dat de afgevaardigden naar de vredesonderhandelingen geen vrije volmacht medekregen, doch dat deze onderhandelaars verplicht werden om niet alleen met de landsregering, doch ook met de voornaamste stedelijke regeringen overleg te plegen over den inhoud der vredesvoorwaarden.

Bij het sluiten van den vrede en de consolidatie van de in 1672 geschapen nieuwe toestanden, zat Coenraad van Beuningen dan aan in alle belangrijke conferenties waar beslist werd over de toekomst van land en volk.

De campagne, die de Fransen tegen hem voerden is wat felheid aangaat, pas in de nieuwste geschiedenis geëvenaard en wij, die met het onbevangen oog van een generatie, die drie eeuwen later leeft en de gebeurtenissen van die dagen hartstochtloos kan bekijken, door het objectief van den geschiedenisschrijver de persoon van Van Beuningen trachten te zien — wij ontwaren een man, die zelfs in het wildste tumult van oorlogvoering en onderhandeling, bevangen was door een heimelijk verlangen naar stilte en afzondering.

Zijn tijdgenoten spraken van hem met woorden van hoge achting of van diepe verachting, maar vijand noch vriend konden verzwijgen, dat hij somtijds overvallen werd door een machteloze wanhoop, een geestelijke moeheid, een verlangen om alle wereldse ijdelheden van zich af te schudden en weg te gaan, ver weg naar de stilte. De zaken van stad en staat lieten hem echter niet los. Hij nam deel aan de vredesonderhandelingen in Keulen, hij onderhandelde met Michiel Adriaanszoon de Ruyter, die de kust bewaakte, over de samenstelling van de vloot en de kansen van den oorlog ter zee; het landsbelang dreef hem naar

Brussel, waar hij zijn gezaghebbend oordeel gaf in vragen van de samenstelling van het leger te land.

De verwarring van 1672 was te groot geweest en de terugtocht der Statenlegers in het eigen land te ver, dan dat de vrede zonder inwendige veranderingen in het vaderland kon worden gesloten. De Witt was vermoord. Politieke stromingen kenterden. Inzichten veranderden, nieuwe braken zich baan. Het getal der vijanden van Coenraad van Beuningen in het vaderland verminderde niet; naarmate de herinnering aan de rampen van 1672 bleker werd, nam de tegenstand tegen Van Beuningen toe.

Hij zelf begon de vermoeidheid der jaren te ondervinden; hij werd knorrig en ongedurig; tegenspraak, die hij altijd al moeilijk kon verdragen, bracht hem tot woedende uitvallen, die het aantal zijner vijanden vergrootten.

Nu de gemeenschappelijke vijand teruggedrongen was, namen de binnenlandse politieke verschillen weer in kracht toe. Het kwam tot een aanslag op het leven van Coenraad van Beuningen. De toeleg werd tijdig verijdeld, maar schokte zijn zenuwgestel zeer.

In zijn persoonlijk leven vond Coenraad van Beuningen de tegenpool van al deze onrust niet. Hij was celibatair en toonde zich in zijn persoonlijk leven cynischer dan hij werkelijk was.

Zo vocht hij de eerste jaren na het rampjaar voor de verdediging van zijn positie, maar het hanteren van den degen viel hem al moeilijker.

De zon van zijn leven neeg ter kimme. Hij, eens een der rijksten van zijn tijd, raakte verward in een reeks ongelukkige speculaties en transacties, die zijn groot vermogen deden slinken. Zijn geest kon dezen nieuwen staat van zaken moeilijk vatten; hij, die altijd met zoveel succes de belangen van anderen, van zijn vaderstad in de eerste plaats, verdedigd had, kon de werkelijkheid van de naderbij sluipende armoede niet aanvaarden. Wilder werden de speculaties, onbeheerster de daden. De perioden van moede-

loosheid werden groter en volgden elkander met steeds groter snelheid op.

Het was op 5 Januari 1686, dat de vroedschap van Amsterdam zich officieel en in het openbaar met zijn dalend prestige moest bezighouden; het verval van Coenraad van Beuningen was van dien dag af publieke zaak geworden.

Er gingen praatjes door de stad; het gemeen besprak de kansen van het einde van Coenraad van Beuningen. Er waren er, en niet de eersten de besten, die hem voorspelden, dat hij sterven zou door de handen van den beul, anderen, dat hij niet zou sterven dan nadat hij gehuwd zou zijn met een lichtekooi; op 64-jarigen leeftijd, zes maanden nadat de Raad zich met zijn dalend prestige had moeten bezig houden, huwde hij inderdaad met zijn oude maitresse Victoria van den Heuvel, maar dit huwelijk bracht hem nog groter ellende, want zijn echtgenote bleek een loszinnig, gierig vrouwspersoon, belasterde in het openbaar haar man en verweet hem zijn onverstandige daden van koopmanschap.

Zijn politieke rol was uitgespeeld, maar van het stedelijk toneel verdween de figuur van Coenraad van Beuningen niet.

De opgang van den begaafden jongeling naar de hoogste toppen van rijkdom en macht had plaats gevonden ten aanschouwe van allen; hij zou, evenzeer ten aanschouwe van allen, in kommer en jammer ondergaan.

*

Er is geen twijfel aan, dat Coenraad van Beuningen de laatste jaren van zijn leven krankzinnig geweest is.

Toen de brandende liefde voor zijn stad hem steeds verder van de eenzaamheid van Rijnsburg verdreef, moet het dezen genialen geest reeds grote moeite hebben gekost om zich staande te houden; toen echter zijn rijkdommen verdwenen, vluchtte hij uit de wrede wereld in de schuilplaatsen van zijn fantasie. Hij begon een vermakelijk straat-type te worden, een seniele fantast, die miljoenen uitdeelde zonder ze te bezitten, die zaken deed zon-

der ernstig genomen te worden, die op politieke beslissingen aandrang zonder dat iemand notitie van zijn woorden nam. Hij veroorzaakte volksoplopen, wanneer zijn vrouw hem op straat uit groepjes mensen haalde en hem, met onzachten drang voerde naar het huis vlak bij den hoek van de Herengracht en den Amstel, waar ze hem opsloot en ranselde, zodat de voorbijgangers zijn angstkreten hoorden.

En hij begon vreemde visioenen te zien. Als zijn geest helder was, schreef hij brieven, waarin hij zijn krankzinnige angsten van de in pijnen en martelingen doorwaakte nachten neerschreef en zich beklaagde, dat de bureu niet op zijn hulpgeroep waren naderbij gesneld om hem te verlossen uit de handen zijner pijnigers. Hij beschreef, in lange brieven aan vrienden en in boeken de gezichten, die hij gezien had; hij waarschuwde de bevolking in straatpredikatiën voor het naderende wereldgericht, dat komende was. Op 13 Maart 1689 had hij boven de stad een vreemd vuur gezien en een menigte rode vuurbollen, die in kleine vlammen waren opgegaan en boven een stal op de Reguliersgracht had hij een doodkist gezien, in kleuren van den regenboog en omgeven door vreemde gestalten. Zijn grote kennis van Hebreuws, Latijn en Grieks, zijn ontzaglijke belezenheid op theologisch gebied, gaven aan deze uitingen van een verward brein een bekoring, die toch nog velen pakte.

Sneller voltrok zich het verval.

*

Het is geen wonder, dat de volkslegende, die zich later van de levensgeschiedenis van Coenraad van Beuningen gretig heeft meester gemaakt, om het slot van dit merkwaardige leven tal van verhalen heeft geweven, die in de historie onvoldoenden steun vinden, maar die leren hoezeer de tragiek van dit langzame sterven ook zijn tijdgenoten beroerde. Geslachten na elkander hebben gestaan voor het brede huis aan den Amstel, waar eens een

burgemeester van Amsterdam aan een ijzeren ketting geklonken heeft gelegen en met zijn eigen bloed — zo fantaseerde de volksverbeelding — op de stenen van den gevel met Hebreeuwse en Griekse karakters de voorspellingen grifte van den naderenden ondergang der wereld en van de gezichten uit de Openbaring, die hem waren verschenen.

Zijn vrouw trok zich van het lot van haar man slechts weinig aan. Er is in de verhalen zijner tijdgenoten sprake van een andere vrouw, die in Amsterdam een kwaden roep genoot, en die somwijlen naar den Amstel sloop om den armen man wat lafenis te brengen. Zijn wettige echtgenote leefde in den Haag en verkocht er gaandeweg alles wat haar man nog bezat. Een wrede bewaker liet zij in Amsterdam achter, die den krankzinnige behandelde overeenkomstig de opvattingen, die te dien dage werden gehuldigd, wanneer men geesteskranken wilde genezen.

Het lijden van Coenraad van Beuningen werd nog verergerd door de omstandigheid, dat de perioden van krankzinnigheid werden afgewisseld door dagen, waarop hij volkomen helder van geest was. Dan wist hij met zijn ongeëvenaard redenaars-talent de bewakers te bewegen hem te verlossen van de boeien, waarin hij geklonken was. Een enkelen keer lukte het hem dan om uit de stad te komen en een van zijn oude studie-genoten op te zoeken. In den kring van geleerde theologen hield hij dan zijn redevoeringen, verdedigde hij zijn opvattingen, predikte hij zijn ondogmatisch Christendom en er zijn tal van brieven bewaard, waarin deze vrienden vol verbazing vermeldde, dat een kranke van geest op zo geleerde wijze vermocht te spreken.

De dagen van helderheid werden steeds minder talrijk; de nacht van den waanzin spreidde haar vleugelen steeds dichter over dezen zieken geest.

In 1690 brak eindelijk de periode van den absoluten nacht voor hem aan; dagen van helderheid zou dit leven niet meer kennen. Maar hij bleef preken.

Hij hield met zichzelf wijsgerige maaltijden, waarbij hij betoogde, zichzelf bestreed en weerlegde. Hij dwong zijn oppasser en de dienstmeid om naar die predikatiën te luisteren. Soms werd hij gevaarlijk; vooral wanneer men hem dwingen wilde inbreuk te maken op de leer, die hij in zijn waanzin ontworpen had, namelijk, dat de mens geen eten mag nuttigen, dat eens geleefd heeft. Hij vergeleek zichzelf met de figuren uit de Heilige Schrift. Het verhaal van het lijden van Jezus greep hem in hoge mate aan; hij vereenzelvigde zich met den Godszoon, die, zoals hij uitriep, ook door zijn tijdgenoten voor dol is aangezien, en in lijden nochtans de Verlosser van allen werd.

Zijn leed werd nog vergroot, doordat het personeel er behagen in schiep hem angst aan te jagen; 's nachts speelde de bewaker voor spook of figureerde als kwelduivel en deze wrede plagerijen vergrootten zijn dolheid en zijn vasthoudend geloof in mirakelen, die hem waren geschied en voor anderen onzichtbaar waren gebleven.

In de rustige ogenblikken van zijn ziekte, waande hij zich onmetelijk rijk. Hij smeed met denkbeeldige rijkdommen, gaf schenkingen aan vreemde diplomaten, bezwoer de staatslieden van zijn tijd om den enigen grondslag van een gezond volksbestaan, den rijkdom, niet in gevaar te brengen.

Zo sleepte dit kranke lichaam zich door de dagen.

Op 20 October 1693 stierf hij — vergeten door de stad, die hij zozeer had liefgehad en die hij zo vurig had verdedigd.

*

Niet in alle opzichten mag het leven van Coenraad van Beuningen symbolisch heten voor de geschiedenis van zijn stad in die bewogen jaren; wél weerspiegelt zich in de lotgevallen van den enkelen mens het leven van het grote geheel om hem heen, maar deze reflex is geen mechanische verkleining, die tot in elk detail op het grote gelijkt.

De hoofdlijnen van het merkwaardige leven van Coenraad van Beuningen mogen nochtans ook de trekken heten van het leven van Amsterdam.

Worstelend tegen de machten, die haar jonge sterke bestaan bedreigen, verteert haar innerlijk het verlangen naar de oude rustige tijden. Terwijl zij den nieuwen stadsuitleg bouwt en haar mannen rond de Kaap zeilen, hangt er in de stad op het Begynenhofje en in menig stil straatje nog de vertrouwde sfeer van de Middeleeuwen. Grote koopstad als zij is in de wereld harer dagen, verdelen alle strijdvrage van den tijd haar bevolking, woeden er politieke twisten, beoorlogen elkander de regenten, botsen er de belangen. Maar wanneer dan de gemeenschappelijke vijand van alle kanten de grenzen bedreigt, sluit het twistende, disputerende en politicerende Amsterdam zich aaneen en geeft het redeloze, radeloze en reddeloze volk van Holland het voorbeeld van moedige vastberadenheid. Het lijdt voor de historieschrijvers geen twijfel, dat door het voorbeeld van Amsterdam het rampjaar 1672 een keerpunt der vaderlandse geschiedenis werd. In dat jaar treft de gelijkenis van het lot van de stad met het karakter van haar eersten burger in dien tijd wel zeer sterk, want het verlangen naar het stille Rijnsburg moge Coenraad van Beuningen's leven hebben verteerd, toen het grote belang van Amsterdam hem riep, sloot hij de heimwee in zijn hart en toonde zich aan de wereld als de onverschrokken verdediger, die geen weifeling kende.

Maar dan houdt de gelijkenis op.

Terwijl Amsterdam onder een landsregering, die Van Beuningen in zijn leven bestreden heeft met alle felheid, waarover hij beschikte, opwaarts gaat naar een tijd, waarin de herinnering aan de Middeleeuwen bleker en bleker gaat worden.... verzinkt van Beuningen in den nacht van den waanzin.

Een burgemeester ging, Amsterdam bleef.

VI

NICOLAAS CORNELISZ. WITSEN

DE CONSOLIDATIE

AN het einde van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw staat, ver uitstekende boven de Amsterdammers van zijn dagen, de figuur van Nicolaas Witsen; vele malen is hij burgemeester geweest en zijn regering strekt zich uit over een tijdvak van drie en twintig jaren.

Hij beleefde de periode van de consolidatie na de rampen van het jaar 1672 en had er zijn deel in: hij was medespeler in het grote politieke stuk, dat Willem III aan het slot als Koning en Stadhouder deed zien; hij mocht zich rekenen tot de vertrouwde vrienden van Czaar Peter de Groote; aan zijn ondernemingszin dankt Nederlands Indië heden ten dage nog de koffie-cultuur, die, dank zij zijn krachtigen steun, van Arabië naar Java werd overgebracht; hij was chroniqueur en ijverig journalist, die alle gebeurtenissen van zijn tijd boekstaafde en die op zeventigjarigen leeftijd nog eens een uitvoerig overzicht neerschreef van alles wat zijn ogen hadden gezien; hij was scheepsbouwkundige en kende de geheimen van den sterrenhemel; hij was een knap jurist, een kundig diplomaat; zijn activiteit als kaartentekenaar en landschapbeschrijver dwingt nog heden ten dage bewondering af; op zijn naam staan een aantal gedichten en spelen; en als ge het Prentenkabinet in het Rijksmuseum bezoekt, kunt ge in een map tekeningen en gravures vinden, die de jonge Nicolaas Witsen met bekwame hand vervaardigde. Daarnevens was hij

een actief burgemeester, die voor zijn stad vele reizen deed, met krachtige hand regeerde, in vele commissies en colleges zat; hij was filantroop, koopman en politicus.

Rijk is het leven van Nicolaas Witsen dus ongetwijfeld geweest; het begon op 8 Mei 1641, het eindigde op 15 Augustus 1717 en bij zijn dood dichtte men:

„Men bouw' geen marm'ren Spitsen,
Geen grafnaald voor Heer Witsen
Die deugd en wijsheid kent,
Heeft hem in 't hart geprent.”

*

In de Koestraat te Amsterdam, op de plaats waar thans het Museum van het Wijnkopersgilde staat, is Nicolaas Witsen ter school gegaan; daar stond in die dagen het oude Bethanienklooster, dat ingericht was als Latijnse school. Aan den overkant van het Gildehuis staan thans nog de drie kleine huisjes, in welker gevels de beeldjes van „Geloof”, „Hoop” en „Liefde” zijn gemetseld; daar woonden later de professoren van de school.

De familie Witsen had de stad reeds vele en bekwame regeerders geleverd; zij gaven den jongen Nicolaas het rijkste geschenk voor zijn verdere leven: een goeden naam en een eerlijke reputatie.

De vader van Nicolaas was schepen en burgemeester geweest en schoon de geschiedschrijver van hem vermeldt, dat hij een stevig glas wijn boven alles minde, toch zijn er in de opvoeding van den jongen elementen te vinden, die er op duiden, dat de vader zijn zoon Nicolaas reeds vroeg bestemd had voor het hoge ambt, dat deze later zo roemrijk zou bekleden. Want in de aantekeningen van den jongen Nicolaas (hij heeft van zijn prille jeugd af alles wat hij beleefde, hoorde of zag uitvoerig te boek gesteld) vinden wij het relaas van een reis naar Engeland, die

den knaap met enige familieleden, in opdracht van zijn vader maakte. Het oorlogsschip, dat het gezelschap vervoerde, trof ruw weer op zee; acht gevaarvolle dagen duurde de overtocht en men kan zich denken welke indrukken deze gebeurtenissen op het verbeeldingsleven van Nicolaas hebben geoefend. De reis verruimde zijn blik, verrijkte zijn mensenkennis, prikkelde zijn ondernemingsgeest. In Engeland verwelkomde Cromwell hen; zaken van staat en van politiek waren het onderwerp der gesprekken, waaraan de jonge knaap deelnam. Voorwaar dit moet een goede leerschool geweest zijn voor den zelfbewusten Witsen. En later, aan de Universiteit van Leiden, was de studie van de beide rechten het eigenlijke doel, maar zijn belangstelling voor wiskunde, astronomie en Oosterse talen was groot; het leven van Nicolaas Witsen zou later bewijzen, dat de juridische studien, die hij in 1664 succesvol beëindigde, zijn studie op andere gebieden in het geheel niet hadden benadeeld.

De beëindiging van de universitaire studie moet den vader van Nicolaas opnieuw de gedachte hebben gegeven, dat er geen betere voltooiing der opvoeding van een toekomstigen stadsbestuurder mogelijk ware, dan verre reizen.

De toekomst van Amsterdam lag immers in het buitenland; de roem van de grote en vermaarde koopstad aan de Zuiderzee verbreidde zich over verre landen. Snelzeilende schepen voerden de mare van het krachtige handelsvolk naar alle windstreken; gezanten van vreemde hoven kozen Amsterdam tot woonplaats. De weg naar Indië rond de Kaap de Goede Hoop, eens het doelwit van vele avontuurlijke tochten en, eindelijk gevonden, bron van grote vreugde en nog groter rijkdom — de reis rond de Kaap begon in andere landen té bekend te worden. Bovendien duurde zij lang en was zij gevaarlijk. De ruimere kennis van de aardrijkskunde, de verrijking van de kennis van de zeevaart, het betere inzicht in de structuur van het Heelal, had bij scherpzinnige geleerden de vraag doen rijzen of er niet

naar het Noorden een doorvaart te vinden zou zijn, minder stormachtig en korter dan de lange weg om Afrika. Zo had men de ontzaglijke voorraadschuren van het oude Rusland beter leren kennen, zijn rijkdommen aan hout, graan en mineralen; de oude handel op de Oostzee nam in betekenis toe.

Het lag dus voor de hand, dat de jonge Nicolaas Witsen, toen eenmaal zijn academische studiën volbracht waren, meegestuurd werd met een handelsdelegatie, die de lange en gevaarlijke reis naar het hof van Czaar Alexis in Moscou ondernam. Van deze avontuurlijke reis met schepen en, te land, met hondensleden door winterse landschappen en in ijzige koude, is meer dan één beschrijving bewaard gebleven.

De reis was in vele opzichten beslissend voor den loop, die het leven van Nicolaas nemen zou. Gedurende die reis begon de jonge man namelijk met de uitvoering van een werk, dat hem gedurende vijf en twintig jaar van zijn leven in beslag zou nemen; het maken van een kaart van Tartarije en het schrijven van de geschiedenis van Oost- en Noord-Tartarije. Maar, tweede reden, gedurende die reis is ook de grondslag gelegd voor de nauwe verbindingen van Amsterdam, en van Nicolaas in het bijzonder, met het Czarenhof, waaruit later de sterke vriendschap met Peter den Groote zou groeien. En, derde reden, gedurende deze reis kon de jonge Nicolaas met eigen ogen aanschouwen welk een machtige stad Amsterdam geworden was, want toen het feestelijke maal van de Amsterdammers met den Czaar aller Russen begon, werd de eerste dronk uitgebracht op de gezondheid van Czaar Alexis maar de tweede? De Czaar wenste den tweeden dronk uit te brengen op het heil van zijn zoon, maar de Amsterdammers weigerden; zij meenden, dat nu de Staten van Holland aan de beurt waren om toegedronken te worden en de maaltijd eindigde in gekrakeel. Dat konden Amsterdammers zich veroorloven. Zelfbewust waren die Amsterdammers en wanneer we de vele portretten bekijken, waarop

Nicolaas Witsen staat afgebeeld, dan treft ons telkens opnieuw de uitdrukking van gevoel voor eigen kracht, die uit dit sterke gelaat spreekt.

*

De schrijver, die van het dadenrijke leven van Nicolaas Witsen wil schetsen, staat voor een overdaad van onder-werpen.

Hij kan Nicolaas Witsen's carrière als Raad van Amsterdam, Burgemeester en lid van het College van Gecommitteerden, schilderen en aldus een beeld ontwerpen van het politieke leven in de stad.

Hij kan de schijnwerpers richten op de rol, die Nicolaas Witsen heeft gespeeld in de buitenlandse politiek, op de hechte vriendschap, die hem verbond met Prins Willem III, een vriendschap, zo groot, dat de Prins hem eerder dan iemand anders in kennis stelde van zijn plannen tot bezetting van den Engelsen troon.

Hij kan het beeld ontwerpen van de bemoeiingen van Witsen met de cultures in Indië. . . . zo rijk is dit leven aan belangrijke gebeurtenissen en zozeer was deze man het middelpunt van een stad, die zelf een der krachtbronnen van de zeventiende-eeuwse wereld was, dat de schrijver uit de veelheid der onderwerpen slechts die kan kiezen, welke de belangrijkste delen van dit leven in beeld kunnen brengen; de scheepsbouw komt dan zeker op de eerste plaats.

Eerder dan elders in Europa had de bevolking van deze gewesten gebroken met het oude leenstelsel, dat willekeur en vervolging, onvrijheid en tyrannie had gebracht. In een jarenlange, vaak hopeloze en bloedige worsteling had men de herinnering aan de vroegere eeuwen van horigheid en onderdrukking afgeschud. Met de Middeleeuwen wenste men zo weinig mogelijk geestelijk contact te behouden; de „duystere eeuwen”, zoals men die tijden, ten onrechte overigens, heette, lagen in een ver verleden; een rijke toekomst lag open! Wanneer men in zinrijke verbeel-

ding terug wilde grijpen naar de oudheid, ging men liever dan bij eigen voorouders, te gast bij de oude Grieken en Romeinen, die evenmin als de Hollanders van de zeventiende eeuw, tevreden bij de haardsteden rustten, maar die hun macht, invloed en cultuur uitspreidden over de ganse gekende wereld. In de oud-Romeinse staatsinstellingen, in de dichters, wijsgeren en politici vond men inspiratie voor het eigen streven naar uitbreiding der Hollandse machtssferen.

Het middel om het streven naar macht en invloed te verwezenlijken was het schip.

Holland's bestaan ware zonder koopvaardijvloot ondenkbaar; de wetenschappen, die den schipper bij zijn vaart over de zeeën moesten leiden en helpen stonden in hoog aanzien: de kaartdrukkers van Amsterdam waren beroemd; sterrekundigen werkten naarstig aan de uitbreiding van de kennis, die den schepen het vinden van de veilige vaart moesten vergemakkelijken; Nicolaas Witsen zelf behoorde tot de mannen, die elken schipper uitvroegen naar het relaas zijner bevindingen en die de aldus verkregen gegevens verwerkten in hun beschrijvingen en tekeningen.

Maar een samenvattend werk, dat de scheepsbouw, de scheepsinrichting en de orde en regel aan boord der koopvaardijvloot, tot onderwerp had, ontbrak nog.

Nicolaas Witsen was dertig jaren oud, toen zijn boek verscheen, dat den omvangrijken titel voerde:

Aeloude en Hedendaagsche Scheepsbouw
en Bestier

Waer in wytloopigh wert verhandelt, de wyze van
Scheepstimmeren, by Grieken en Romeynen,
Scheepsoeffeningen, Stryden, Tucht, Straffe,
Wetten en Gewoonten

Beneffens

Evenmatige grootheden van Schepen onses tyts,
ontleent in alle hare deelen: Verschil van bouwen
tusschen uitheemschen en onzen landaart: Indisch
Vaertuigh: Galey-bouw: hedendaagsche Scheeps-
plichten: Verreyckt met een reex verklaerde zee-
mans spreeck-woorden en benamingen.

Doorgaans verciert met vele Koperen Platen

Beschreven door
Nicolaes Witsen.

De uitvoerigheid van den titel duidt reeds op het omvangrijke gebied, dat de belangstelling van den schrijver bestreek. Het boek bleef lange jaren het standaardwerk voor de Hollandse koopvaardij en scheepsbouw; het werd later ook in het Russisch vertaald en het heeft mét de oude kennismaking van Nicolaas Witsen met het Czarenrijk, later de komst van Czaar Peter den Groote naar Holland bewerkstelligd. Aan dat bezoek ging een drukke correspondentie vooraf, waarin de Czaar bij den Amsterdamsen burgemeester inlichtingen inwon voor den bouw en uitrusting van de Russische vloot.

In 1697 kwam de Czaar zelf naar Holland; tot aan de grenzen reisde hij met een officiële Russische delegatie, maar verder reisde Peter de Groote alleen, eerst naar Zaandam, vervolgens naar Amsterdam. Het Czaar Peterhuisje in Zaandam heeft den hogen gast veel korter geherbergd, dan men gewoonlijk aanneemt; het grootste deel van den tijd, dien Peter in Holland doorbracht, verbleef hij in Amsterdam in het Oude Zijds Herenlogement.

Er zijn van Peter's verblijf in Amsterdam vele, schone en niet altijd door de historie gesteunde, verhalen in omloop gekomen. Men kan echter aannemen, dat de half-barbaarse Czaar en de wellevende burgemeester Van Witsen in de avonduren lange



NICOLAAS WITSEN (1641-1717)

chroniqueur en journalist, scheepsbouwkundige en sterrenkundige, jurist en diplomaat, kaartentekenaar en landschapsbeschrijver, dichter en tekenaar, filantroop — maar bovenal burgemeester van Amsterdam

(Rijksprentenkabinet te Amsterdam)



Nicolaas Witsen en Czaar Peter

gesprekken hebben gevoerd over alle zaken van stad en land, waarvoor beiden zich interesseerden. Als, zo verhalen tijdgenoten, de Czaar op de scheepswerven in ruwe arbeidskleedij, het zware werk van den scheepsbouwer verrichtte, kwam de deftige burgemeester dikwijls aangewandeld, om zich op de hoogte te stellen van de vorderingen van den keizerlijken leerling.

Tijdgenoten meldden ook de feesten, die ter ere van den hogen gast werden gegeven; daar was de beroemde Tetje Roen, een vreemde kwant, potsenmaker, wonderdokter en Uilenspiegel, die de schrik en het vermaak was van de ganse stad. Een grote reeks prenten verspreidden de grollen van dezen wijsgerigen grappenmaker onder het volk en het kon niet anders of de heren van de stad droegen Tetje Roen op, wiens vaste standplaats de Botermarkt was, om het terrein van zijn werkzaamheden te verleggen naar de binnenplaats van het Herenlogement, waar de Czaar aller Russen verblijf hield. De ruwe grappen van den marktclohn behaagden den koninklijken gast zozeer, dat hij Tetje uitnodigde om met hem mede te gaan naar Moskou, waar voor zulke potsenmakers een grote toekomst weggelegd zou zijn, maar Tetje weigerde.

Het bezoek van Czaar Peter aan het Amsterdam van Nicolaas Witsen valt in het midden van de ambtsperiode van den burgemeester. Hij stond toen op het toppunt van zijn roem. De stad bloeide. Rijkdommen stapelden zich op. De landen van de Hollanden droegen een sterk geslacht van mannen en vrouwen, die in verdraagzaamheid tezamen leefden en de zaden van hun cultuur strooiden over de ganse aarde.

*

De figuur van Nicolaas Witsen is ongetwijfeld te zien als het symbool der consolidatie van Amsterdam's bloei. Latere geslachten hebben de vraag gesteld, of hij nu inderdaad wel de grote bijna-geniale burgemeester is geweest; men heeft zijn boek over scheepsbouwkunde (het eerste en gedurende lange

jaren het enige) later gecritiseerd. Men heeft ook de rol, die tijdgenoten den beminden burgemeester toedichtten door het onderzoek der geschiedvorsers kleiner zien worden . . . en anderzijds, men heeft nimmer vermoede banden bespeurd tussen Indië's opgang en van Witsen's commercieel vernuft; men heeft in losse aantekeningen, in kanttekeningen op schriftstukken den invloed van den burgemeester bespeurd op aangelegenheden, die, naar men meende, nimmer zijn aandacht konden hebben gehad.

Zo is in den loop der latere jaren het portret van Nicolaas Witsen gewijzigd, maar fors van statuur is het altijd gebleven. Kon het ook anders?

Nicolaas Witsen werd groot in een tijd, die behoefte had aan karakters als het zijne. Wat in de persoonlijkheid van Nicolaas Witsen den beschouwer het sterkst boeit is de kracht van de carrière in het leven van dezen mens. Voor hem had de oude tijd van het avontuur afgedaan; alles in zijn leven voltrok zich langs vooraf bepaalde banen. Zijn voorgeslacht had in moeilijken strijd de geestelijke eigenschappen verworven, die den Amsterdamsen regenten generatie na generatie overwicht gaven op hun omgeving: statigheid, gezag, breedheid van blik en onverzettelijke maar nauwelijks voelbare heerszucht. Al deze eigenschappen, in honderd jaren gewekt en versterkt, vormden het erfdeel, dat Nicolaas Witsen meekreeg. Zijn naam, zijn vermogen, zijn karakter, zijn geestelijke scherpte stonden als geschenken naast zijn wieg. En later was het zijn vader, de familie, de vrienden, waaronder burgemeester Valckenier op de eerste plaats, die den jongeman den weg effenden naar eervoller posten. Zijn wetenschappelijk werk, getuigde hij, steunde op gegevens, die anderen uit alle delen der wereld hem hadden aangedragen. Hij aanvaardde alles wat waarde scheen te hebben, gaf het enige ordening en bewaarde het; zijn boek over scheepsbouw is een groot koopmanspakhuis gelijk, vol van de kostbaarste en meest alledaagse zaken ter wereld.

Hadden vorige generaties de wilde lokstem van het avontuur gehoord en gevolgd — Nicolaas Witsen was de rustige figuur in een betrekkelijk emotielooze tijd.

Amsterdam's bloei had zich doorgezet; de ruwe winterstormen waren geluwd. De ontluikende lente van den voorspoed stond boven het Hollandse land. Nicolaas Witsen beleefde haar met volle gretigheid. Zijn kinderogen hadden den winter aanschouwd, als jongeling had hij de lente voelen komen. De volle rijpheid van zijn leven viel samen met den zomer van Holland's welstand. Naarmate de eeuw teneinde liep, naderde ook de herfst; sommigen voorvoelden reeds de koude vlagen van den winter uit de volgende eeuw.

*

In den strijd om de vrijheid had de bevolking van deze landen de waarde van de verdraagzaamheid leren beseffen; wat zij aanvankelijk als vrucht der harde noodzaak had aanvaard, rijpte later tot mild inzicht in de geestelijke behoeften van anderen. De stoffelijke welstand, die uit Indië naar de Hollandse steden stroomde, leverde de bouwstoffen voor de fundering, waarop later de kathedraal van vrijheid van geweten en vrijheid van geloof voor anderen, kon worden opgetrokken. De sterke band, die het volk verbond met de zee en de wijde wereld, verjoeg alle benepenheid, die een volk van alleen-maar-kramers zou kunnen kenmerken; de wereldwijdheid der Hollandse belangen verschaften den regenten een breiden blik, die zich paarde aan de diepe godsdienstige overtuiging van een zeevarend volk, dat de betrekkelijkheid der menselijke krachten elkendag opnieuw moet ondervinden. Wanneer men het aan gebeurtenissen en daden zo rijke leven van Nicolaas Witsen overziet en, voor de schets van den man en zijn tijd, een keuze wil doen uit de veelheid van de stof, dan treedt, naast het scheepsbedrijf, naar den voorgrond onze belangstelling de zorg, die deze burgemeester en zijn tijdgenoten hebben gekoesterd voor tienduizenden vluchtelingen, die om

den wille van de vrijheid en het geloof uit Frankrijk naar Holland waren gekomen.

Koning Lodewijk XIV, wiens omgeving niet zo zonnig was als zijn bijnaam zou doen veronderstellen, vervolgde de Franse Protestanten te vuur en te zwaard. Het critische moment in deze vervolgingen was de opheffing van het Edict van Nantes in 1685, maar reeds voor dat jaar weerklonken in de straten der Hollandse steden de smartkreten van vluchtelingen, die voor het ruwe geweld van krijgslieden en pijnigers over de grenzen naar veiliger oorden waren gevlucht.

De scheidingslijnen tussen de godsdiensten in Frankrijk liepen goeddeels parallel met de scheidingslijnen tussen vrijheid en onderdrukking; de staatkundige leerstellingen van Willem den Zwijger, de strijd der Nederlanden tegen de Spaanse overheersing had in de Protestantse steden van Frankrijk diepe weerklank gewekt. Van Lodewijk XIV kende men in Holland zeer wel de uitspraak: „Mijn grootvader beminde de Hugenoten en vreesde hen niet; mijn vader beminde de Hugenoten niet en vreesde hen; en ik bemin ze niet en vrees hen evenmin.”

Landsknechten trokken door Frankrijk en eisten, krachtens koninklijk decreet, voor zichzelf toegang en huisvesting in elke woning, die zij verkozen. De eigenlijke bewoner van het huis was dan verplicht om den ongenoden gast te onderhouden; de gast op zijn beurt was verplicht zijn koning getrouw verslag te doen van alle handelingen, gezegden, vrienden en kennissen van zijn gastheer. Verraad en corruptie tierden welig; wie een oproerige bij den koning aanbracht mocht op een goede beloning rekenen, wie, door tijdig rapport, medehielp een vluchteling de pas naar het buitenland af te snijden, erfde zijn vermogen. Aan de grenzen stonden soldaten opgesteld, die de wanhopigen terugjoegen naar het land, dat zij wilden ontvlieden. Strengere bepalingen op wat een moderner wereld „kapitaalsvlucht” heeft leren noemen, beschermden het vermogen des lands tegen de

gevolgen der onderdrukking. Afgesloten van de wereld buiten hun eigen enge gebied, leefden de Hugenoten in angst en vreze. Op bevel van den koning brachten sluwe agenten verhalen in omloop, kwansuis afkomstig van Hugenoten, die den weg naar het buitenland hadden gevonden — verhalen, die berichtten van de onvriendelijke, ja onmenselijke ontvangst, die het buitenland anderen vluchtelingen had bereid. En zo groot waren de folteringen, die deze mensen moesten verduren, dat nochtans jaar-in jaar-uit duizenden den moeilijken gevaarvollen tocht waagden door Frankrijk naar de kusten of naar de Noordergrenzen om vandaar den weg te zoeken naar een der „Herbergen van God's vluchtende gemeente.”

De Franse gezantschappen waren in die dagen haarden van spionage. Wanneer vluchtelingen den veiligen bodem van de gastvrije landen hadden bereikt, bespiedden de agenten van den Zonnekoning de slachtoffers, noteerden namen en bijzonderheden — en weken later moest een achtergebleven familielid dan boeten voor de vrijheid, die den gevluchten ten deel was gevallen. De schattingen van het aantal Fransen, dat in het einde van de zeventiende eeuw veiliger oorden opzocht, variëren van 200.000 tot 2.000.000. Als de vorst de rivieren in het Noorden met een ijskorst bedekte, trokken zij bij honderdtallen over de stromen naar de Nederlanden; vijftigduizend zetten voet aan land in Engeland. Vermomd als ezeldrijvers, reizende kooplieden, marskramers, circusklanten en ruwe gasten, bereikten ze de schepen, die hen over de zeeën naar andere landen brachten — zo duurde de uittocht; en het gerucht van den jammer dezer mensen vervulde de ganse beschaafde wereld van dien tijd. De volkswoede trachtte zich in deze landen te uiten door aanvallen op Katholieken en op hun heilige bezittingen; de overheid nam aanstonds de krachtigste maatregelen, wyl, naar zij getuigde, allen, die in deze gewesten woonden, recht hadden op de verdraagzaamheid, die men voor zich zelve opeiste.

In de historie van het werk der goedertierenheid, dat Holland in die dagen verrichtte, staat Amsterdam met een stralenkrans omgeven; van de daden der barmhartigheid was Nicolaas Witsen de stuwende kracht en de organisator, de man, die niet alleen zijn eigen stad, maar ook de andere Hollandse steden aanspoorde om deze gewesten te maken tot de „Arke des behouds voor de vluchtelingen.”

*

Consolator Gallorum afflictorum, trooster der bedroefde Fransen, heeft een tijdgenoot Nicolaas Witsen genoemd; er is reden om aan te nemen, dat hij, vrijgevig, uit eigen beurs even krachtig steunde als uit de kas van de stad. Geheel zonder tegenstand van burgerij en stedelijke bestuurders kwam dit werk der naastenliefde niet tot stand. Zolang men met Frankrijk nog in vrede leefde, was de invloed groot van degenen, die op voorzichtig beleid aandrongen om den machtigen Fransen koning niet te ontrieven en bij wie de stem van omzichtige zelfzucht luider klonk dan de stem van het eigen geweten, die tot snelle hulp aanspoorde. Bovendien waren de tijden niet altijd zonder zorg. En niet overal vond bij de rechtzinnige Hollanders de levensstijl der Fransen instemming; de vrouwen waren wuft, de mannen heetten ongedurig. Wals is vals, placht men reeds in die dagen te zeggen en naarmate men de vluchtelingen minder gaarne zag, herhaalde men dit spreekwoord met groter nadruk. Het moet den burgemeester Nicolaas Witsen niet altijd gemakkelijk gevallen zijn de goedertierenheid jegens de bedroefde Fransen te betrachten. Nochtans zette hij door; het werk voor de vluchtelingen, door zijn voorgangers reeds begonnen, breidde zich uit. Een commissie uit den gemeenteraad stelde in een lang rapport voor, dat de ouderlingen van de Waalse gemeente „het bewind behoorde gegeven te worden om de nieuw overkomende handwerkslieden voort te helpen naar ieders ge-

legenheid" en „dat wyders aan gemelde ouderlingen en diakenen van Burgemeesteren en de Raad onder hand en in stilte werd beloofd, dat wanneer hunne kas door opgemelde fournissementen zouden mogen zijn geledigd, de Stad, of zelve onderstand zoude verleenen, of eene collecte in alle kerken toestaan, op den naam van subsidie van de Waalsche gemeente, mits zij van de uitgegeven penningen te zijner tijd rekeningen zouden hebben te doen." In een ander besluit van de vroedschap leest men, „dat men particuliere kooplieden, zo Mennistgezinde als andere, onder de hand en in stilte behoorde te verzoeken, dat zij alom wilden schrijven het goed onthaal, dat men de nieuw overkomende meesters en knechts van meeninge was te doen." Het aantal der vluchtelingen steeg, het getal der behoeftigen onder hen, evenzeer; in 1689 bedroeg het aantal nooddruftige Fransen in Amsterdam 1700. De overheid moedigde desondanks de komst der Hugenoten niet slechts aan, maar zij verbood ook om in couranten en nieuwspapieren mededeling te doen van de wijze, waarop de Fransen over de grenzen hadden kunnen ontsnappen, want door deze openbare kondgevingen zouden de spionnen van den Fransen koning met meer succes dan tot dusver middelen kunnen beramen om voor andere stromen vluchtelingen de grenzen te sluiten.

Er is onder de vele papieren, die van Nicolaas Witsen bewaard zijn gebleven, een aantekening op een raadsbesluit uit het jaar 1681. Zij luidt:

Versocke het burgerschap.

Kan light toegestaen worden.

Vryheijt van ascys voor 10 jaer en exemtie van gilden.

Van meerder belang, dogh soude voor 3 jaren kunnen worden toegestaen.

Dat het mag in gasseten geset werden het faveur, dat men hen hier doet.

Dunkt ongeraden, om den Coning niet te offenceeren.

Het goede voorbeeld, dat Amsterdam en andere steden gaven, bleef niet zonder navolging. Een edele wedijver in naastenliefde ontbrandde. De Staten van Friesland besloten in 1683 „oock om te betonen hare chariteit omtrent de Huysgenooten des Geloofs” dat aan Franse vluchtelingen landerijen en hofsteden zullen worden toevertrouwd om deze „te bebouwen en te cultiveren om dezelve naaderhants in eigendom te besitten” en verder „dat een generaal collect over de gantsche Provincie zal worden gedaen, uit welcke als dan aan haer sal worden verschaft, al wat tot culture der landen ende provisioneele subsistentie der Vlughtelingen gerequireerd kan worden.” In 1685 besloot de Raad van Middelburg „om door couranten te laten bekend maken, dat aan alle Gereformeerden die ter zake van de religie zich aldaar metterwoon zouden komen nederzetten, verleend zou worden vrydom om in alle gilden te mogen komen zonder iets te betalen, en dat zy ook vry zouden zyn van alle stedelyke lasten voor den tyd van tien jaren.” De Staten van Zeeland besloten voorts „tot eene inzameling van gelden door geheel het gewest ten behoeve der Fransche uitgewekenen, in de Provincie gevestigd; alsmede, eene week later, om onderstandsgelden by te dragen ten behoeve der uit Frankryk gevluchte officieren, onder voorwaarde dat zij, voor zooverre zy aan het gewest werden toegedeeld, hun geld in het zelve zouden komen verteren.” De stad Utrecht liet in de „openbare papieren” verkondigen, dat aan alle Gereformeerde vluchtelingen binnen haar muren „zou worden vergund vrijheid van burgerschap, tocht en wacht, daarenboven vrydom van familiegeld en alle persoonlyke lasten voor den tyd van twaalf jaren.” Groningen en de andere steden volgden spoedig.

Het nobele voorbeeld van Amsterdam vond alras overal in de provincies navolging.

Ongetwijfeld heeft Amsterdam — en ook andere steden — van de komst der Franse vluchtelingen profijt getrokken, want ondanks het scherpe toezicht, dat de Franse koning op de grenzen liet oefenen, kwamen er toch nog velen met hun kapitaal over de grenzen en als men het kapitaal moest achterlaten, dan bracht men toch de vakkennis mede voor de nieuwe industriën, die overal verrezen. Veel van deze door de vluchtelingen hier gebrachte industriën bleken tegen de vreemde verhoudingen niet bestand; zij zakten spoedig weer in of moesten met geld van de overheid op de been gehouden worden. Nochtans ware het onjuist te veronderstellen, dat alleen om den wille van de mogelijke welvaart de Fransen gastvrijheid in deze gewesten vonden; in de nagelaten papieren van Nicolaas Witsen komen vele regels voor, die spreken van de zorgen, die de overheid had om al deze vluchtelingen te spijzigen en te herbergen.

„Burgemeesteren en regeerders” (zo luidt een memorie, die hij met eigen hand ontwierp, toen de nood der vluchtelingen tot maatregelen drong) „deser stede naeukeuriglyk onderrigt synde der schaersheijt van kasse in de Walse gemeente, veroorsaect door de milde aelmoesse, die sy een geruyme tyt terug aen vlugtelingen van elders, om de vervolgingen aen die van de waere gereformeerde religie steeds hebben uijtgereijkt sorgende dat de genoemde walse diaconie, tot wien de uijtwijkelingen, so passanten als andere, om de overeenkoming van tael alleenlijk haer toevlugt nemen, in sodanige staet gestelt mogte werden, dat sij hunne gewoonlijke uitrijkingen aen d'oude ingesetenen alhier ter stede en van haere kerk niet langer soude kunnen voldoen, gelijk het water door de seer groote agterstallen dies aangaende reets tot aen de lippe gekomen is, bewogen met medogentheijt, hebben goetgevonden en verstaen, dat op aenstaende Woensdag, sijnde den bestemden bededag, die wesen sal den voordemiddag na de negen uers predicatie so in duijtse, walse of engelse kerken, een generale collecte sal werden gedaen tot

sullevement deser noot, nadat op komende Sondag ten eijnde de predicatie dese saeck by waerschouwing en aenspraeck aen de gemeente sal syn bekend gemaectt, opdat ieder na sy gelegenheijt middelijk vermoge uitrijken. Versoekende vorders aen de Heeren predicanten, dat also dese collecte sal geschieden aen de deuren van de kerken, na gedane predicatie sonder dat op dien voormiddag van wege diaconie of andere besorgers der armen sal werden aangegaen, dat sy op het eijnde van haere predication enig vermaen, lijdende om de gemoederen tot bermhertigheijt te bewegen, geliven te doen, en ofschoon waer is dat vele dezer vlugtelingen herwaerts aen en overkomen, so wel uijt Walslant als het gebiet van Sijn Koninklijke majesteit van Vrankrijk, dat sy egter niet aenstotijkx geliven te melden van de persoon en conduijte des koninx omtrent bekende vervolgingen. Dit om bijzondere redenen."

Op deze wijze moest vele malen de geldnood der vluchtelingen worden gelenigd. Nog zes en twintig jaar nadat Witsen deze memorie had opgesteld (in 1707), was het nodig, de Waalse Diaconie opnieuw te helpen, „dat de armoede onder de Fransche vlugtelingen bij gebrek van werk in den tegenwoordigen oorlogstijd zoo sterk toegenomen was." De hulpe, die de stad verleende en „de last, die de Stad hiervan hadt, werdt gevonden uit de verhoogde huur der Banken in de Vleeschhalen en uit eene belasting van vijf honderd guldens op allen, die voortaan met verlof van Burgemeesteren, de neering van Koffyschenken, hier ter stede beginnen, of overnemen zouden."

*

Wanneer onder het burgemeesterschap van Nicolaas Witsen de eeuw ten einde spoedt, staat het liefdadig Amsterdam, met nieuwe rijkdommen begiftigd, door nijvere burgers bewoond, die uit vele landen naar het Y zijn gekomen om er te leven en te werken, krachtig en zelfbewust in de wereld.

Toen de eeuw geboren werd, telde Amsterdam naar ruime schatting ongeveer 50.000 inwoners. Het was nog een kleine stad; de herkomst van bijna alle burgers was bij allen bekend, in de kleine stedelijke gemeenschap werkte men met en voor elkander. De eigenlijke stad lag nog besloten binnen de begrenzing der Middeleeuwse grachten, de Geldersekade, Kloveniersburgwal, de Binnen Amstel en de Singelgracht. Maar naarmate de eeuw groeide, breidde ook Amsterdam zich uit.

Op 2 April 1595 had de stad van de Schreyerstoren vier schepen zien vertrekken, drie grote schepen en een jacht; 250 moedige kwanten waren aan boord en ook de gebroeders Houtman, schippers naast God. De eerste Compagnie van Verre, met bijna drie honderd duizend gulden gefinancierd door ondernemende kooplieden, ondernam den onderzoekingstocht naar den zeeweg, naar het rijke Indië.

Twée jaar lang hoorde Amsterdam slechts weinig van de schepen, totdat zij op 14 Augustus 1597 verschenen op de plaats, waar nu de Bantammerstraat van de Geldersekade naar den Y-kant loopt; de weg naar Indië was gevonden. Indië begon schatplichtig te worden aan het kleine landje in de delta van den Rijn; Indië gaf werk en levensmoed, Indië gaf handel en vertier; Indië wekte latente krachten in de nakomelingen van de kramers en vissers, die eens hun primitieve huizen op palen hadden gebouwd in de moerassen langs de Zuiderzee.

De stad groeide. Zij zette uit naar alle kanten, kreeg de stedelijke rechten om landerijen in de omgeving te kopen, dorpen aan zich te hechten en huizen te bouwen. De periode van den groten uitleg van de stad trok nieuw werkvolk en nieuwe bewoners. Naarmate de eeuw ouder werd, kreeg de stad haar beroemden halve-maans-vorm, dien zij, voor wat de binnenstad betreft, tot op den tegenwoordigen dag heeft behouden en die zo karakteristiek is voor haar schoonheid.

Honderd jaar nadat de gebroeders Houtman terugkeerden van

hun eerste gevaarvolle reis rondom de Kaap, telde Amsterdam tweehonderdduizend inwoners; zij was toen de grootste stad van het vasteland van Europa en het belangrijkste centrum van den geld- en goederenhandel in de bekende wereld. In haar beurs werden vorstelijke vermogens verhandeld door eenvoudig-geklede burgers, die thuis in hun kleine donkere kamers bij het sobere maal en in het gezin, de hoogste bevrediging van hun leven vonden; door burgers, die bij allen ondernemingszin en winzucht, in hun levenswandel het goddelijk gebod trachtten te stellen boven het wereldlijk gewin en die metterdaad de leerstellingen der barmhartige naastenliefde in practijk brachten, overal waar hun invloed reikte.

Toen de jaren van het grote avontuur zich teneinde spoedden en de ambtelijke carrière de grote drijfkracht in het leven der gemeenschap werd, stond de bloem der kunstenaarschap binnen de muren van de stad gereed om met statige alexandrijnen, of met het bezielde penseel de daden en de glorie der regenten, hoofdlieden en poorters, vast te leggen voor alle eeuwigheid. En schoon de vorst der dichters, evenmin als de keizer der schilders, tijdens hun leven de ruime waardering genoten, waarop hun genie aanspraak mocht maken, zo herkende toch de stedelijke gemeenschap in den poëet en in den schilder, de kunstzinnige uitdrukking van haar eigen levenskracht en aspiraties.

In haar stadhuis, dat Jacob van Campen voor haar bouwde, architectonische omlijsting van de grootse conceptie: de Burgerzaal, verzinnebeeldde zij de oppermacht van de poorters; in den strijd om den toren op de Nieuwe Kerk of het nieuwe Raadhuis op den Dam, droeg het wereldlijk gezag de zegepraal weg.

Een ongekende levensdrift voer aan het einde van de eeuw door het Amsterdamse volk. Het was trots op zijn stad „den vreemden en naghebuur en rycken tot ontsach”. Het was trots op zijn burgemeester Nicolaas Witsen, wiens loopbaan en aanzien in de

ganse wereld, elken dag opnieuw bewezen welk een eer het was zich Amsterdammer te mogen noemen.

Zo staat dan thans de figuur van Nicolaas Witsen voor ons: rijk en bewust van eigen kracht, milddadig, verdraagzaam en moedig, wanneer het gold om eigen zedelijke beginselen in wijder kring ingang te doen vinden.

Aan zijn eigen vruchtbare pen dankt het nageslacht een overvloed van bijzonderheden, omtrent zijn tijd, zijn werk en zijn moeilijkheden. Over alle zaken schreef hij uitvoerig, slechts over eigen persoonlijke leven schreef hij slechts node en dan nog met de grootst mogelijke terughoudendheid.

Zo gelukkig als zijn ambtelijk leven geweest is, zoveel verdriet en teleurstellingen heeft zijn huwelijksleven hem berokkend. In 1674 trouwde hij met Catharina Hochepped. Zes kinderen zijn uit dit huwelijk geboren, die allen op zeer jeugdigen leeftijd gestorven zijn. De jongste broer van Nicolaas Witsen, Jonas, was op jeugdigen leeftijd heengegaan en had aan de hoede van den burgemeester zijn zoon toevertrouwd, den jongen Jonas Jonaszoon Witsen. In de aantekeningen van Nicolaas Witsen komt over dezen aangenomen zoon weinig voor; slechts vermelden enige regelen, die hij op hogen leeftijd schreef, hoe het sterven van dezen jongenman, hem diep moet hebben aangegrepen.

Welk een oneindige melancholie spreekt er niet uit de woorden, die de grijsaard aan het einde van zijn leven neerschreef: „Ik hebbe hem opgebracht en tot so hoge waerdigheijt gevordert gehadt, een der enigste steunen van mijne familie, een oneijndelijk swaer verlies voor mijn gesin. *Want ik geen kinderen hebbende, hadde op hem alleen gehoopt en gebouwt, hij was liefhebber van alle fraigheden, deugtsaem en verstandig.*”

Zoals een bliksemstraal in den nacht gedurende één enkele seconde een landschap in fellen gloed zet en het tot in de diepste verten voor den toeschouwer zichtbaar maakt — zo biedt deze verzuchting van den ouden regent ons het beeld van een trotsen.

heerszuchtigen man, die gedurende zijn ganse leven geschitterd heeft in salons van vreemde vorsten en hoge diplomaten, benijd door duizenden, vereerd door tienduizenden, een man van grote faam als geleerde, kundig in vele wetenschappen.... maar innerlijk een arm mens, hunkerend naar het beetje geluk van een paar kinderogen, die dankbaar omhoog kijken.

Nicolaas Witsen is kinderloos gestorven.

Als Amsterdam's grote burgemeester leeft hij voort in de geschiedenis; de mens Nicolaas Corneliszoon is het nageslacht nog onbekender dan hij den tijdgenoot was.

VII

PIETER CORNELIS HASSELAER

LAATSTE BURGEMEESTER VAN HET „ANCIEN REGIME”

NAALDFIJNE regen daalde in donker water der gracht. De stoepen der huizen, de grijze keien van het straatdek glommen als spiegels. Druppels lekten van de bomen en vielen met trage spatten uiteen. Een zeurige Januarimiddag met vaal en vals licht onder strakke lucht; huiverig kwakkelweer al dagen en weken achtereen, droefgeestige inzet van het nieuwe jaar 1756.

In het huis aan den Kloveniersburgwal, genummerd drie, werden dit vroege uur de luiken reeds gesloten. Beneden eerst, dan boven gleed langs de vensters het strak gelaat van den livrei-bediende, zijn pruik met een strik in den nek. Vitrage werd opzijgeschoven, de luiken, groen met goud, zorgvuldig naar elkaar geklapt. Bij het raam boven de deur wachtte de man een ogenblik, aarzelend of hij het laatste licht wel buiten zou sluiten. Hij keek naar de lucht en den regen in het water, dan streek hij zich over het hoofd als bezon hij zich. Het luik sloeg dicht; de gevel van het grote huis bleef somber aan de gracht. Van de roeden der vensters dropte het water, langzaam als tranen onder wimpers van een geloken oog. De pui glom vochtig, een natgeschreide wang gelijk.

Binnen het huis was de trage klak der staande pendule in de gang, onrustig soms als de ademtocht van een slapend mens, het enig gerucht. Niets roerde zich op trappen en portalen, in donkere kamers vóór, in de zaal, die van een binnenplaats haar

somber licht ontving. Slechts uit één vertrek, aan den achterkant gelegen, kwam het zwak geluid van stemmen, onderbroken door het snikken van een kind. De livreiknecht, die geruisloos van de trappen daalde, onderbrak een ogenblik zijn loop en luisterde. Hij schudde het hoofd en sloop verder.

In die achterkamer der eerste verdieping, op den middag van 17 Januari 1756, stond de bewoner van het huis, de Amsterdamse patriciër Mr. Pieter Cornelis Hasselaer met zijn zeven nog jonge kinderen aan het doodsbed van echtgenote en moeder, op dezelfde plek, waar nog voor kort het eerst geschrei van een jonggeboren wicht met zoveel spanning was verbeid. Op het grote, zwaar gedrapeerde bed lag zij, Clara Wendela Sautyn, nog geen zesendertig jaar, een vrouw in den bloei van het leven weggerukt uit haar gezin, juist op het ogenblik, dat moeders hulp hier het meest werd behoeft. Nu stonden zij bij haar laatste sponde, de vijftienjarige Cornelis Pieter, het oudste, dertienjarige dochttertje Wendela Eleonora, de bijna tienjarige Geertruida Constantia, Hendrik Nicolaas, zeven jaar oud, Clara Suzanna, die ruim vijf jaar telde en op vaders arm de anderhalfjarige Dirk Wybrand. De oudsten, al begrijpend, snikten met trillende lippen, natte vegen wissend in den poeder op hun wang. De kleinsten zagen met grote ogen naar het bleek gelaat in de kussens. Hendrik Nicolaas, die met een vinger moeders smalle hand op het dek voorzichtig had geraakt, hilde luidop van schrik. Een oudere vrouw trad binnen. Zij wenkte de kinderen van de dode, die haar dochter was, den kleinen Dirk tilde zij van vaders arm en leidde hen met zachten drang naar buiten. Dan sloot zij de deur.

Pieter Cornelis Hasselaer bleef aan het bed van zijn dode vrouw, voor zich starend in de kamer, waar de omtrekken der meubels, de kleuren van het tapijt wegdreven in den schemer, de smeulende blokken in den haard berstten en verpulverden. Hij zag terug, zijn leven langs, den opgang, wisselend met

vreugd en tegenslag, tot dezen dag en dit uur, nu plots een leegte viel, een verlatenheid die hem huiveren deed.

Hij heugde zich zijn prille jeugd in Batavia, waar zijn vader, Cornelis Pieter Hasselaer, die in bescheiden rang naar Indië was gekomen, snel in aanzien steeg en de hoge positie van Eerste Raad en Directeur-Generaal mocht bereiken. In 1720 als oudste zoon geboren uit zijns vaders derde huwelijk, reisde hij in 1730 met broers en zusters, gesproten uit vier achtereenvolgende echtverbintenissen, naar Holland, naar Amsterdam. Gelukkige jaren volgden in het vaderlijk huis aan de Keizersgracht en 's zomers op het mooie buiten, de ridderhofstede „Groeneveld” in de Heerlijkheid der beide Eemnessen, welke zijn vader had gekocht en luisterrijk hersteld.

De oude Hasselaer overleed in 1737 en drie jaar later trad de zoon, toen twintig jaar, in het huwelijk met Clara Wendela Sautyn, dochter van oud-Burgemeester Mr. Willem Sautyn en Wendela Eleonora Reael, een voorname Amsterdamse regentenfamilie, die „t Huys van Huydecoper” bewoonde, op den Singel bij de Vijzelstraat. Hij maakte, dank zij zijn vele goede familiebetrekkingen, snel carrière. In 1746 werd hij commissaris tot ontvangst van de honderdste en andere penningen, twee jaar later commissaris van huwelijkse zaken, in 1747 Schepen en in 1754 lid van de Vroedschap. Reeds jong maakte hij deel uit van het Regentencollege van het Burgerweeshuis. Van zijn vader had hij den titel geërfd van Heer der beide Eemnessen.

Het huwelijksleven met Clara Wendela Sauryn was zeer gelukkig. Zij woonden elf jaar in de Nieuwe Doelenstraat en verhuisden, toen het jonge gezin groter werd, naar de ruimere woning op den Kloveniersburgwal. 's Zomers verbleef men op het buiten „Groeneveld”; een chaise met twee paarden vormden hier een waardevol bezit. Men maakte vaak tochten en in den groten tuin van het huis kregen de opgroeiende kinderen het

licht en de lucht, die zij in de sombere stadse woning al te veel moesten missen.

Tot het jaar tevoren een ommekeer was gekomen. In het verschiet van zijn tot dan toe zonnig leven pakten zich wolken samen. Voor het eerst leerde hij de bitterheid kennen van de zorg. Het liep hem tegen, slag op slag, zijn financiële omstandigheden wijzigden zich zo snel en zo volkomen, dat hij bedacht moest zijn op verstrekkende maatregelen. Lang spraken zij samen, de jonge energieke Clara en hij, in avonden dat zij bijeen zaten, hij cijferend en rekenend, zij terzijde, gebogen met hem over de papieren. Hij legde dan plotseling de veder neer en zag haar aan en zij voorkwam zijn moeilijke woorden door het vooruitzicht van een tijdelijke scheiding voorzichtig aan te roeren, de enig zekere weg naar uitkomst. Zij zouden wachten op den achtsten kleinen Hasselaer, die zich had gemeld; dan zou hij trachten in Indië opnieuw fortuin te maken.

Want nog bood Indië grote mogelijkheden. Was ook niet de oude Cornelis Pieter Hasselaer, zoon van een onbemiddelden chirurgijn te Enkhuizen, als nederig assistent naar Indië vertrokken en had hij er niet alles bereikt wat hij wenste? Aan durf en ondernemingsgeest ontbrak het den Hasselaers niet. Het bloed van de strijdbare Kenau Simonsdochter en van Pieter Dircksz., den dapperen vaandrig, vloeide nog in de aderen der nazaten, de nu vermaarde Amsterdamse regentenfamilie, die met trots op deze afstamming boogde. Met zoveel goede betrekkingen zou het ook Pieter Cornelis niet moeilijk vallen een lucratieve positie te verwerven, die hem opnieuw kans zou geven op macht en op rijkdom vooral.

Het waren moeilijke maanden geweest. Voor alles was geld nodig, gereed geld voor het delgen van schulden en het voeren der huishouding, hoe zuinig men thans ook beheerde. Zoo werd op „Groeneveld” een hypotheek genomen van twintigduizend gulden en verkocht Hasselaer al zijn waardestukken, waaronder

aandeel in de lading van een handelsschip op thuisreis. Zijn invloedrijke relaties bezorgden hem de aanstelling tot waterfiscaal bij de Oost Indische Compagnie te Batavia, een zeer winstgevend baantje, niet zozeer om de hoge bezoldiging dan wel de aanzienlijke bijverdiensten door het oogluikend toestaan van sluikhandel, een openbaar kwaad, waar hoog en laag zich mee verrijkte. Zelfs zijn zetel in de vroedschap kon Hasselaer veilig stellen. Zijn zwager, Mr. Pieter Hartsinck, zou als Raad worden gekozen om bij Hasselaers terugkomst die plaats weer aan hem af te staan. Nog overwoog het echtpaar om samen naar Indië te gaan en daar zijn geluk te beproeven, maar tenslotte achtte men een tijdelijke scheiding het beste: de moeder zou in Amsterdam de kinderen verzorgen, de vader omstreeks Nieuwjaar aan boord gaan van het Compagnieschip „Amerongen”, op weg naar zijn bestemming.

Maar al wat zij hadden voorzien, niet dat de tijdelijke scheiding waarin zij berustten, een eeuwig vaarwel zou zijn. Het achtste kindje kwam ter wereld, maar stierf kort na zijn geboorte. Zo nam Hasselaer aan het kraambed van zijn vrouw afscheid, de zeven kinderen onder haar hoede latend en reisde af naar Texel, waar de „Amerongen” op de rede lag. Maar eer het schip het anker lichtte was hij weer van boord. In den toestand van zijn vrouw bleek een ernstige wending gekomen, een ijlboodschap bereikte hem nog juist op tijd om naar haar ziekbed terug te keren, waar het einde onafwendbaar was.

Dagen en nachten van waken in zorg en spanning werden weken. De vroedmeester eerst, de chirurgijn later, zij bleken machteloos tegen de koorts. En eindelijk, dien triesten Januari-middag, was de dood gekomen als een verlosser. Hasselaer wilde het niet begrijpen: nog geen zesendertig jaar telde hij; weduwnaar thans met zeven moederloze kinderen, die hij moest achterlaten als hij ver van hen zijn fortuin ging herwinnen. Daar in het donker bed lag zij, die zijn mooiste levensjaren met

hem had gedeeld, om hem juist nu te ontvallen nu hij haar het minst kon ontberen. Hoe zou het de kinderen gaan zonder haar zorg? Onwillekeurig luisterde Hasselaer of toch haar zwakke ademtocht niet bij hem was. Zo had hij menig uur geluisterd, maar nu hoorde hij slechts het kloppen van zijn slapen, onrustig en vermoeid.

Gerucht aan de deur die, wijkend, schuchter kaarslicht binnenliet, wekte hem uit zijn somber gepeins. De knecht kwam waarschuwen, dat men aan tafel ging. Hasselaer stond op, de kandelaar liet hij zich overreiken. De lichtschijn, rusteloos als jagende gedachten door zijn brein, viel op het stille vrouwengelaat, de vrede der vergetelheid om den kleinen, opengevallen mond. Hasselaer legde zijn hand ten afscheid op haar voorhoofd, dan sloeg hij de gordijnen om het bed. Beneden in de eetkamer wachtten de kinderen. Zij zaten aan tafel, zwijgend en bedrukt. De grootmoeder, vaardig en zorgzaam, hielp de jongsten. Zij namen hun deel, maar verder gingen de schotels, nauwelijks aangeroerd, naar de keuken terug.

Drie dagen nadien werd het stoffelijk overschot van wijlen Clara Wendela Sautyn, Hasselaers huisvrouw, uitgedragen naar het graf in de Oude Kerk. Er waren velen gekomen in het sterfhuis, familieleden en vrienden, die nog éénmaal de grote zaal vulden, waar wijn werd geschonken, de geraspte broodjes opgediend. Den weduwnaar beklagde men, vol deernis ook met zijn kinderen, die nu, zo was het geregeld, aan de zorgen van hun grootmoeder Wendela Eleonora Sautyn, geboren Reael, werden toevertrouwd. Den volgenden morgen vertrok Pieter Cornelis Hasselaer in alle vroegte naar Texel, waar zijn schip zeilree lag. De kapitein begroette den hogen passagier, die zich spoedig terugtrok en heel de reis weinig spraakzaam was, vaak uitziend over de verschansing als de avond viel op zee.

Bij zijn aankomst te Batavia, na een lange, eenzame reis, had Hasselaer zijn verdriet verkropt. Hij wilde niet langer omzien

in zijn leven, maar, den blik vooruit, het geluk heroveren. Hij aanvaardde zijn functie van water-fiscaal, het voorgeschreven toezicht houdend op uitgaande schepen der rijkbeladen retourvloot. Pas na zijn laatst bevel „sluit de luiken” mochten de schepen hun thuisvaart aanvaarden. Verboden voorraden aan boord, die de water-fiscaal had moeten aanhalen, maar welke hij voorgaf niet te zien, brachten hem rijke winst aan „particuliere negotie”.

Hasselaer bleef maar kort een rouwend weduwnaar. Ver van het graf zijner vrouw, ver van zijn kinderen, zijn familie en vrienden, viel den nog jongen man het eenzame leven zwaar. Verkerende in den kleinen kring der Indische hogere ambtsdragers ontmoette hij kort na zijn komst te Batavia de vierentwintigjarige Grietje Mossel, dochter van den Gouverneur-Generaal. Met haar trad hij op 24 April 1757 in den echt, een huwelijk beneden zijn stand, maar een stap die hem vrijwel volledig herstel bracht van zijn geschokte financiën.

Want de vader der bruid, Jacob Mossel, was tenslotte een heel eenvoudige jongen uit Enkhuizen, die zich door eigen kracht en bekwaamheid had opgewerkt tot de hoogste positie in Indië en groten rijkdom had vergaard. Ook zijn vrouw was een burgerdochter, Adriana Appels, uit Dordt geboortig. Zij hadden zeven kinderen, waarvan er hun drie al vroeg door den dood ontvielen. Mossel was een eierzuchtig man, die gaarne zag, dat zijn dochters goede huwelijken deden. Voor Grietje, de jongste, kwam de kans van haar leven, toen zij kennis maakte met den nieuwbenoemden water-fiscaal van Batavia, Mr. Pieter Cornelis Hasselaer, Heer der beide Eemnessen, die, ofschoon berooid, weduwnaar en vader van zeven kinderen, in het oog van den Landvoogd en van heel de Nederlandse samenleving in Indië een beste partij mocht heten. Zijn dochters waren de oogappels van den Gouverneur. Hij gaf hun namen zelfs aan versterkingen, die hij deed aanleggen: het fort Philippine werd naar zijn oudste dochter, de Grietenburg naar zijn jongste genoemd. Aan geld en

goed zou het hun niet ontbreken, zij konden krijgen wat zij begeerden, vooral nu de jongste een bij haar rijkdom passend echtgenoot mocht vinden, lid van een Amsterdamse regentenfamilie met adellijken titel!

Op ondubbelzinnige wijze gaf de Landvoogd blijk hoe hij zich verheugde over dit huwelijk van zijn dochter. Niets was goed genoeg om de bruiloft van Jonkvrouwe Geertruida, zoals Grietje van dien dag af werd genoemd, tot een schitterend feest te maken, zonder weerga in de geschiedenis van het Indisch regentendom. Op den Zondag van het eerste gebod zaten bruid en bruidegom „in staatsie” onder de bruidskroon in het fraai betimmerd voorvertrek van de Academie de Marine, op Kali Besar West en namen, met bruidsjoffers en ouders van de bruid, de gelukwensen van familie en vrienden in ontvangst. Volgens oud-vaderlands gebruik werd deze dag besloten met een groots Commissarismaal, waar het aan heildronken en schone verzen niet ontbrak. Tijdens de bruidsdagen onthaalde men vrienden en kennissen in hun huizen op bruidstranen en bruidssuikers, die feestelijk werden rondgebracht. De woning van de bruid versierden haar vriendinnen met zelfgevlochten maagdepalm, waarin het gouddraad blonk.

Op den ochtend van den groten dag kroonde men de bruid met haar „maagdelijcke kroon” van rosmarijn en lovergoud op het zorgvuldig hooggekapte haar. In zijn eigen staatsiekaros, door zes paarden getrokken, liet de Landvoogd het bruidspaar ter kerke rijden. Liefvallige jonkers en joffers strooiden bloemen langs den weg. Hellebaardiërs en dragonders vormden het eregeleide. En in de kerk werd aan den bruidegom de hoge eer bewezen van plaats te mogen nemen in de bank der Regering. Grootser nog was de bruiloftsstoet van de kerk naar „’t Kasteel”, de ouderlijke woning van de bruid. Eerebogen had men opgericht, met lampions versierd. Vol Oosterse uitbundigheid, bij ketelmuziek en het knallen van voetzoekers, met grote Chinese

drakenfiguren, trok de inheemse bevolking voor den stoet uit. Op „t Kasteel” werd een bruiloftsmaal aangericht zo rijk en uitbundig als denkbaar was. Bruiloftszang en geestelijk lied wisselden met klinkende propoosten en ook het volk van oud-Batavia deelde in de vreugde, vierend het feest met grote uitbundigheid naar zijn trant.

Laat in den avond werden bruigom en bruid naar de echtelijke woning gereden. Toen de laatstgebleven verwanten zich hadden teruggetrokken en de dag ten einde liep, aan het jonge paar als in een roes voorbij gegaan, zocht Hasselaer een ogenblik de eenzaamheid en rust op de buitengalerij, luisterend naar het gerucht van den tropennacht, opkijkend naar de sterren, die aan den hemel fonkelden en trilden. Nu gingen zijn gedachten sterk en onweerstaanbaar naar het verre vaderland, naar een graf onder koele plavuizen en voor hem rees het beeld van een andere jonge vrouw, die zeventien jaar geleden, stralend van vreugde, haar arm in den zijnen had gelegd. Hij herinnerde zich hoe zij hem de witte winde schonk, die zij dien dag op haar borst had gedragen om het takje te bevestigen onder den hemel van het bed. In haar graf had hij haar volgens oud gebruik het verschrompeld takje meegegeven als het onvervreemdbaar pand van hun beider geluk. Aan Clara Wendela Sautyn, zijn blijmoedige echtgenote in voorspoed en leed, dacht hij nu en aan hun kinderen die straks, niet begrijpend, zouden lezen uit zijn brief, dat zij een nieuwe moeder hadden gekregen.

Kort na zijn huwelijk werd Hasselaer, schoonzoon van den Landvoogd, benoemd tot Resident van Cheribon, waar de geboren regent zich van de hem toevertrouwde bestuurstaak ernstig kweet. Hij was een der eersten, die het adatrecht bestudeerde en practisch geldend maakte. Zo stelde hij een Tjeribons rechtsboek op, dat nog in 1905 opnieuw zou worden uitgegeven. Op dit en op velerlei terrein verrichtte hij baanbrekend werk.

Ook Hasselaers tweede huwelijk was gelukkig. De kalme Geer-

truida stond haar man krachtig terzijde en ofschoon uit hun huwelijk in 1759 een dochttertje werd geboren, Adriana Hasselaer, waakte zij ervoor, dat de band tussen den vader in Indië en zijn kinderen in het verre vaderland niet verslapte. Treffend bleek dit uit de opdracht die Hasselaer, niet het minst op aandrang van zijn tweede vrouw, in 1762 verstrekte aan den schilder Van der Myn, om een familieportret te vervaardigen van hem met zijn kinderen uit het eerste huwelijk. Hijzelf bleef natuurlijk in Indië, doch er waren vroegere stukken in Amsterdam, waarop hij was afgebeeld en waarnaar men hem in den kring der zijnen kon uitschilderen.

Van der Myn kweet zich voortreffelijk van zijn taak en de kinderen konden den vader in Indië in hun brieven geestdriftige beschrijvingen geven van het voltooid schilderstuk, waarop Pieter Cornelis was geportretteerd te midden van zijn kroost. En om het gehele, eens zo bloeiend gezin op dit doek te verenigen, had Van der Myn het portret der overleden moeder, Hasselaers eerste vrouw, piëteitvol in de groep geplaatst.

Zestien jaar bleef Hasselaer van zijn gezin in Amsterdam gescheiden. Toen hij in 1772, zoals gebruikelijk met hoge functionarissen, als admiraal en regerings-commissaris der retourvloot in Amsterdam terugkeerde, was hij opnieuw weduwnaar. Ook Geertruida Mossel zag hij door den dood van zijn zijde gerukt, hun dochttertje Adriana nam hij naar het vaderland mee, in den kring der zijnen. Het doel van zijn Indische jaren had hij nochtans bereikt; als schatrijk man zag Hasselaer Amsterdam terug. Want alleen reeds als erfgenaam van zijn tweede vrouw beschikte hij over een fortuin van 800.000 gulden! Maar in de zestien jaar, die verliepen, was ook in zijn achtergebleven gezin veel veranderd. Zijn oudste zoon Mr. Cornelis Pieter zou hij niet meer terugzien; deze was, nog pas 26 jaar, overleden; twee van zijn dochters waren gehuwd, waarvan de jongste tegen den zin haars vaders en zonder diens consent.

Amsterdam bleek Hasselaer nog niet vergeten. Onmiddellijk herkreeg hij in zijn stad aanzien en waardering, welke hij ook vroeger had genoten. Vooral het gebaar, waarmee hij weigerde den zetel in de Vroedschap, die zijn zwager Mr. Pieter Hartsinck al die jaren voor hem had bezet, volgens afspraak in te nemen, omdat hij „het niet over zich konde verkrijgen, om een zwager, met wien hij in de beste harmonie leefde, te vergen voor hem op te staan”, maakte een gunstigen indruk. Het verbaasde dan ook niemand, dat Hasselaer, nauwelijks gerepatrieerd, op 1 Februari 1773 tot het burgemeesterschap van Amsterdam werd geroepen. Volgens gebruik dier tijden begroette een uitbundig gedicht den nieuwen magistraat:

Weldenkend Burger! Staa hier stil!
Beschouw uit dit op nieuws verkiezen
Eens Hasselaers, Bestierders wil.
Pas onlangs uyt der Oosterkimmen
Verrees de gloed dier Burgerzon
Of gy zaagt onverwagts hem klimmen
En hooger staan, zo hel Hy kon
Juist boven Amstel's Capitoolen

Juicht! Juicht dus vrij, Gij Amstelschaaren,
Dat uit den tronk van Hasselaer,
Ter juister tijd, zich deed opklaaren
Een Lot, geënt, omheint te gaër
Door Burgerliefde en groot vermogen
Op ieder een, die pligtig denkt.
Zijt Welkom, Braave Burgerheer,
Vervul den Wensch van Klein en Grooten
Het Kussen wagtt' U, zet U neer!
Aanvaard dan braave Hasselaer
Tot Vreugd van Amstel's Burgerschaar
Het roer van Uw' Regeering.

Achtmaal is Pieter Cornelis Hasselaer in het tijdvak van 1773—1795 tot Burgemeester gekozen, maar in den beginne heeft hij in het hoog college slechts een bescheiden rol gespeeld. In het eerste jaar van zijn burgemeesterschap werd op 17 Mei een begin gemaakt met den bouw van de grote houten schouwburg op het Leidscheplein, welke den ouden schouwburg op de Keizersgracht bij de Runstraat, het jaar te voren afgebrand, moest vervangen. In zeventien maanden tijds werd dit gebouw naar ontwerp en onder toezicht van den directeur-generaal van Stadswerken en Gebouwen J. E. de Witte voltooid.

Het jaar 1773 werd voor Hasselaer tenslotte belangrijk door zijn derde huwelijk, dat op 19 October te Haarlem werd gesloten met Laurentia Clara Elisabeth van Haeften, weduwe van Mr. Albert Fabricius, Heer van Almkerk, Schepen en Raad van Haarlem, die een dochttertje van tien en een zoontje van zes jaar met zich bracht. Terwijl dus zijn kinderen uit het eerste huwelijk reeds hun weg in het leven vonden, huwden en het ouderlijk huis verlieten, had hij de zorg voor het dochttertje Adriana uit zijn Indische huwelijksjaren en tenslotte de beide stiefkinderen van zijn derde echtverbintenis.

Hasselaer in aanzien en welstand opnieuw gevestigd burger der stad, was een goed huisvader, niet het minst waar het gold — met de macht en den invloed, waarover hij beschikte — het verzekeren van een goede toekomst der zijnen. Geheel in den geest van zijn stand, bezorgde hij hun voorname posities. Zijn tweede zoon, de 24-jarige Mr. Hendrik Nicolaas, sinds den dood van zijn oudsten broeder stamhouder van het geslacht, werd in 1773 commissaris der stad, kapitein der schutterij en geautoriseerde tot de lijst der prijzen van de koopmanschappen. Hij huwde kort daarop.

Na zijn terugkeer uit Indië had Hasselaer zich gevestigd op de Herengracht bij de Reguliersgracht, om zodra zich een goede gelegenheid voordeed een huis te kopen naar zijn rang en stand.

Hij vond tenslotte een geschikte woning op de Keizersgracht tussen Reguliersgracht en Utrechtsestraat, waar hij voor 130.537 gulden drie huizen naast elkander kocht, thans genummerd 730-732-734, met een koetshuis en stalling in de achtergelegen Kerkstraat, tegenover het Amstelveld. In het middelste huis nam hij zijn intrek, om er 24 jaar te wonen, tot zijn dood toe. Zijn geliefd buiten werd ook nu „Groeneveld”, het vaderlijk erfdeel, thans weer in onbezwaard bezit. Daar vierde men ook in 1780 de bruiloft van Jonkvrouwe Adriana, Hasselaers in Indië geboren dochttertje, dat op 21-jarigen leeftijd te Eemnes huwde met Mr. Jacob de Roth, die, dank zij de goede relaties van zijn schoonvader, spoedig commissaris werd en in 1784 Schepen der stad.

In zijn huis aan de Keizersgracht omringde Hasselaer zich met al de weelde, welke zijn stand en rijkdom hem veroorloofden. Daar verzamelde hij met kunstzin wat kostbaar en zeldzaam was, het schoonste, door tekenstift, penseel en etsnaald gewrocht, de beste voortbrengselen ener in- en uitheemse kunstnijverheid. Met trots toonde hij zijn gasten het uitmuntend kabinet schilderijen, tekeningen en prenten, met zorg en smaak bijeengebracht. Hij voerde hen langs Rembrandts „Opwekking van Jäiris’ dochttertje”, „De biddende heremiet” van Gerard Dou, een doek van Lingelbach: „Het bouwen van het Stadhuis van Amsterdam” en „De engel verlaat Tobias” van Rembrandt. En deelde de bezoeker de liefde van zijn gastheer, was hij een collectionneur als hij, dan genoot hij met dezen, telkens opnieuw, van doeken en panelen, die namen droegen van Jan Steen, Lud. Backhuysen, Ph. de Koninck, Lucas van Leyden, Bloemaert, d’Hondecoeter, Maarten van Heemskerck, David Teniers. In de portefeuilles met tekeningen kon men te kust en te keur gaan bij Rembrandt, Saenredam, Johan Rach, Rubens. Hasselaer’s belangstelling en rusteloze verzamelzin vulden zo het huis met kostbare collecties. De staatsiezaal met haar wand- en

plafondschildering, de vermaarde „grauwtjes” van de Wit, was rijk gestoffeerd. Hier en in de woonkamers een waardevolle inboedel, waaronder veel wat aan Hasselaers Indische jaren herinnerde: chitsen, zijde, zeldzame schotels, Chinese vazen en serviezen, beeldhouwwerk uit ivoor en palmhout. Maar ook oude Turkse tapijten, een keur van pronkmeubelen, Venetiaanse spiegels en kronen, kostbaar zilver, glaswerk en porcelein.

Een welvoorziene bibliotheek, die almede getuigde van interesse bij den eigenaar voor het Oosten en waar ook een plaats was ingeruimd voor het beste der portretten, welke de familie bezat van haar voorzaat, de vermaarde Kenau Hasselaer, sloot aan bij het traditioneel rariteitenkabinet met globes, kaarten, atlassen, skeletten van mens en dier, opgezette vogels, doozen met vlinders, gesteente, munten en schelpen.

Er waren ook vertrekken ingericht als complete garderobe. Daar hingen de hooggekraagde rokken der heren, vol kleur en zwier, bestikt en bewerkt met goud-omboorde knoopsgaten en lange mouwen, de omslagen geborduurd. Daar kon men zijn keus doen uit vesten van brocaat, gele of zwartglanzende broeken, lange zijden kousen, jabots en batisten halsdoekjes. Daar wachtten de bestikte en gegespte schoenen, de lange staatsiedegens. En de vrouwen en meisjes, zij vonden een weelde van keurslijfjes met opzetsels en opengewerkte mouwen, wijd plooiende rokken met kant en stroken, fraaie capuchons, alles in schier eindeloze variatie, door oppermachtige mode bepaald. In dozen en kistjes lagen bewaard de uitgelezen bijouteriën, kleinodiën van vaak zeer hoge waarde. Eindelijk was er een klein vertrek uitsluitend voor de pruiken: de wandel- en staatsiepruiken, met krullen en golven geplakt en gepoederd, van elk gewenst fatsoen. Voor de heren, jong en oud, kleine pruiken met krullen, aan weerskanten opgenomen tot boven de oren, een staartje in den nek; voor de dames, vrouwen zowel als kleine meisjes, zeer hoge en vaak monsterachtige kapsels, op de zonderlingste wijze gemodelleerd.

Mooie jaren heeft Hasselaer in zijn vorstelijk grachtenhuis beleefd, in den kring van zijn gezin, met zijn oudere en jonge kinderen en stiefkinderen, terwijl zijn derde echtgenote zijn huishouden en staat met toewijding en waardigheid voerde. Wel wierp het vroegtijdig overlijden van zijn jongsten zoon, Dirk Wijbrand, die op 23-jarigen leeftijd aan borstziekte overleed, opnieuw een schaduw op zijn huiselijk geluk, maar hij mocht zich oprecht verheugen in het jonge, opbloeiende leven, dat zijn woning vulde, den welstand van zijn oudere kinderen, de zonnigheid der hem toevertrouwde jeugd. Daar waren de avonden ten huize van Hasselaer, de grote zaal vol tintelend kaarsenlicht, dat een gezelschap van vrienden was genood en men luisterde naar het tokkelend snarenspeel van het clavecimbel, begeleid door viola d'amore en fluit: een berceuse, een menuet, lichte en luchtige klanken, sierlijk en gracieus als heel de sfeer van dit samenzijn, waarin de opgesmukte petit-mâitres met hoofs gebaar de jongedochters ten dans leidden. Er hing zoete geur van poeder, reukwater en geparfumeerde snuif; in een ogenblik van stilte hoorde men het ritselen van een batisten zakdoekje, het knetteren van een kaars, die gesnoten moest worden.

En de genoegelijkheid der saletten, de theevisites, zomers buiten in den koepel, bij het genot van een geurig kopje, geserveerd in Chinees of Saksisch porcelein, broos en bevallig als al die dametjes en jongetjes, die er bijeen waren. Dan legde men een kaartje, voerde een luchtig, galant gesprek, terwijl het water boven de theestoof suisde en uit lange gouwenaars, waarin met een kooltje het vuur werd gehouden, de blauwe rook in vreedzame wolkjes kringelde. Een kruidig likeurtje werd er geschonken, een roemertje wijn, waarvan de jongelieden bloesjes kregen op hun wangen als perziken onder het poederdons.

Weer stond Amsterdam voor een kentering van den tijd. Nog was het de oude stad, rijk en machtig, de schatten van een wereld opgetast in de huizen langs haar grachten, de weelde-woningen der patriciërs, der regenten vooral. Maar reeds had de welvaart haar hechte basis verloren. Een speculatieve win-zucht was in de plaats getreden van vroegeren handelsgeest, de oude ondernemingslust was verdwenen. De terugslag daarvan op heel het economische leven zou zich spoedig doen gevoelen. Van oudsher had Amsterdam de olichargie gekend, de regering van enkele verwante families, tenslotte van hoogstens een drietal geslachten, maar zij, die thans op de kussens zaten, waren niet meer de grote regenten van voorheen; steeds verder weken bestuurders der stad van het volk, regerend onbeperkt, gedreven slechts door matelozen eigenbaat. Natuurlijk hadden deze mannen ook hun deugden, werd hun grote macht ook ten goede aangewend. En zij het minder dan voorheen kwamen uit hun midden nog wel figuren voort van ouden Amsterdamsen regentenstijl, met helder hoofd en edel hart, wier naam met ere dient genoemd. Heel het leven echter, der gegoeden vooral, der bevoorrechten het meest, was doortrokken van een geest uit Zuidelijker streken, binnengedrongen op bijkans elk gebied, die, uitheems en volksvreemd, brede lagen doortrok en met weelde-zucht en voze cultuur de kracht der natie verzwakte.

De oude, degelijke levensstijl was verlaten. Parijs doceerde geesteshouding en smaak, de zeden, de mode en eindelijk heel het maatschappelijk leven. Franse ideeën maakten de geesten stormrijp, vrij baan voor Franse bajonetten die spoedig volgen zouden. Zo verteerden het oude Holland, het oude Amsterdam hun laatste krachten; roemloos zou het einde zijn.

Na de veertiger jaren kwam nog verdeeldheid het proces der ontbinding verhaasten. Uit de oorlogsellende van 1781 ontstond de tegenstelling, die geleidelijk de natie verscheurde en het „ancien regime” ten dode doemde. Nog had de slag bij

Doggersbank, de overwinning der Hollandse vloot op de Engelse, één ogenblik het nationaal zelfbewustzijn, het saamhorigheidsgevoel doen opleven, maar deze laatste vlam, die uit het smeulend vuur omhoogschoot, doofde even snel. Nieuwe begrippen omtrent vrijheid en volksinvloed braken zich baan. Het liberalisme was geboren, botsend vooralsnog op een taaie traditie, den zin tot zelfbehoud der oude overgeleverde staatsinstellingen. De strijd tussen Patriotten en Prinsgezinden, door politieke verhoudingen uit deze tegenstelling gegroeid, was in feite een strijd der opkomende burgerlijke democratie, het eerste politieke liberalisme, tegen oude regententradities, beschermd door den Stadhouder, op zijn beurt gesteund door mindere volksgroepen, die in Hem hun beschermer zagen tegen beiden. Deze strijd viel langen tijd samen met scherpe tegenstelling tussen Amsterdam en den Stadhouder. In de laatste jaren der Republiek werd haar grote politiek meer dan ooit bepaald door de machtigen in het Amsterdamse stadhuis die, volgens hun oude rechten een grote onafhankelijkheid bezaten tegenover het hoogst gezag in den lande, aanvankelijk de Staten-Generaal, na de invoering van het Erfstadhouderschap den Prins. Deze toch had op de regering der stad niet meer invloed dan door de jaarlijkse benoeming der Schepenen uit een voorgedragen dubbeltal, waarvoor echter niemand in aanmerking kwam, die de Amsterdamse regenten niet aangenaam was. Geen duimbreed week Amsterdam van die oude, bevestigde onafhankelijkheid, welke steeds de beste waarborg was geweest van zijn commerciële belangen, niet het minst waar het gold de bescherming daarvan in het buitenland. Zelfs zeer Prinsgezinde regenten als Burgemeester Hasselaer wisten op dit punt van geen toegeven. Nog éénmaal kwam dit tot uiting bij den vierden Engelschen oorlog, waarbij het gehele politieke spel, ook internationaal, tenslotte draaide om Amsterdam. De Stadhouder immers, door banden des bloeds verbonden aan het Britse Koningshuis, wilde

geen oorlog met Engeland. Hij wenste een sterk leger tegen den Zuidelijken erfvijand Frankrijk. Amsterdam daarentegen, politiek door Frankrijk gesteund, zag juist in Engeland zijn groten economischen vijand, welke het met een krachtige vloot te lijf wilde, aldus steun verlenend aan de in opstand verkerende Amerikanen. En Amsterdam was in de steeds zwakker wordende Republiek machtig genoeg om zijn wil door te zetten: de oorlog brak uit tegen den wens van den Stadhouder, tegen de bedoelingen van Den Haag. Het werd een oorlog van Amsterdam en uiteindelijk tegen Amsterdam.

Het geschil tussen den Prins en Amsterdam heeft de opkomst der Patriottische beweging verhaast. Het volk, althans de brede laag der burgerij, die tot dusver van allen invloed in de regering verstoken was geweest, deed zich thans gelden. Bij het laatste grote politieke spel der Amsterdamse regenten voor en tijdens den oorlog met Engeland, was men getuige geweest; van nu af wilde men zelf deel hebben in de ordening van 's Lands zaken. De oude regeerders der stad zagen zich de leiding ontglippen. Zij, de behoudende partij, kwamen thans als Prinsgezinden scherp te staan tegenover de Patriotten, die in het opeisen hunner „democratische” rechten in den Prins en zijn aanhang hun grootsten vijand meenden te zien. En naarmate de tegenstelling zich toespitste, werd de persoon des Prinsen de inzet van den strijd: voor den een een afgod, voor den ander een monster van boosheid. En de felle partijzucht werd gestookt door Engeland en Pruisen enerzijds, door Frankrijk aan den anderen kant, die elk hier een stuk zochten te winnen op het grote politieke schaakbord van Europa.

Zo was het Amsterdam van de tachtiger jaren der achttiende eeuw ogenschijnlijk slechts een zoetaardige stad, waar men, de kracht van het strijdbaar Valeriuslied ontwend, zich wiegen liet door een berceuse, waar gepruikte en gepoederde lieden met drielokke steken, kleurige rokken, kuitbroek en kousen, de

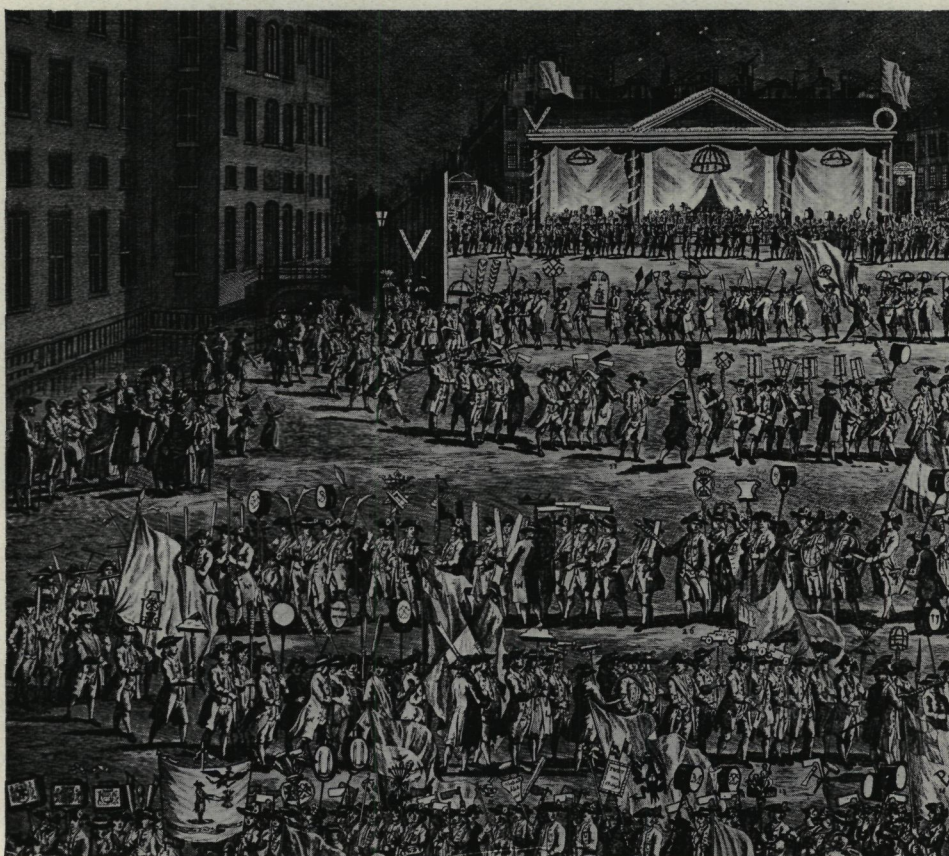


PIETER CORNELIS HASSELAER (1720-1797)

temidden der zijnen. Dit portret werd geschilderd in 1763, toen Hasselaer in Indië verblijf hield en reeds zeven jaar van zijn eerste gezin gescheiden was. Persoonlijk kon hij dus niet in den groep poseren. Het portret in lijst stelt Hasselaer's eerste vrouw voor, Clara Wendela Sautijn, die zeven jaar tevoren stierf. Bij het portret de oudste dochter, de 21-jarige Wendela Eleonora; zittend op den grond de jongste zoon, de 9-jarige Dirk Wijbrand. In het midden, hand in hand met vader, de jongste dochter en moeders naamgenoot, Clara Suzanna, 13 jaar oud. Staande achter de tafel Hasselaer's oudste zoon, Mr. Cornelis Pieter, 22 jaar. Aan diens linkerhand de 17-jarige Geertruida Constantia en zittend de 14-jarige Mr. Hendrik Nicolaas, die na den dood van zijn broers het geslacht zou voortzetten. Het geheel vormt naast een schone uitbeelding van oud-vaderlandse familiezin een zeer goed voorbeeld van het uiterlijk en de sfeer van den pruikentijd. Een achterkleinzoon, Pieter Cornelis Sautijn Hasselaer, verkocht in 1887 het schilderij aan den Staat. Het is thans te zien in het Rijksmuseum



Het beleg en de verovering van het Prinsgezinde Kattenburg door de Patriotten in 1787. De afbeelding toont het ogenblik, waarop een der belegeraars den overkant van de Nieuwe Vaart heeft weten te bereiken en de touwen kapt van de brug, zodat de klap vallen moet en de Patriotten vanaf het Kadijksplein voorwaarts kunnen rukken



De feestelijke optocht der Oranjegezinde scheepstimmerlieden, de z.g. Bijltjes, op den avond van 8 Maart 1788 op het Kattenburgerplein ter ere van den Stadhouder, Prins Willem V. Bij deze optocht voerden de zingende Bijltjes hun attributen mede: bijlen, schaven, zagen, aambeelden, scheepslantaarns, affuiten van scheepskanonnen enz. Geheel links 's Lands Zeemagazijn. Op den achtergrond de ere-tribune, waar genodigden, o.w. Burgemeester Hasselaer, de optocht gadesloegen

elegante stoffering vormden ener precieuze rococostad, waar vrouwen in draagstoelen werden vervoerd, bizarre figuurtjes als broos porcelein. Onder al dat poeder, klatergoud en gaas, in heel die sfeer van ijle parfum en riekende snuif, woedden haat en tweedracht als nimmer tevoren. Verdeeldheid was er tot in de kamer der Burgemeesters, waar Vader Hooft zat als rusteloos kampioen der Patriottische zaak. Over en weer richtte men genootschappen op, haarden van politiek bedrijf. Het regende pamfletten.

In 1787 kwam het tot felle uitbarstingen. De Patriotten hadden geleidelijk de macht in handen gekregen; op 8 Maart van dat jaar, op 's Prinsen verjaardag, verboden zij zelfs op doodstraf het dragen van Oranje en de kreet „Oranje boven”. Hun stelselmatige ophitsing leidde bovendien in het laatst van Mei tot driedaagse plundering, waarbij vijfendertig woningen van vooraanstaanden werden leeggehaald. De Oranjeklanten, die vooral op de Oostelijke eilanden, onder de scheepstimmerlieden, de befaamde „Bijltjes”, zeer sterk waren, lieten zich evenmin onbetuigd. Ook zij plunderden een aantal huizen van Patriotten in eigen buurt. De schutterij, die aan de zijde der Patriotten stond, rukte daarop met kanonnen tegen de aanhangers van den Prins op, die op hun beurt geschut in stelling brachten en door het ophalen der bruggen vóór Kattenburg en het Funen de eilanden in staat van verdediging brachten.

Zo kwam het tot een formeel beleg. Amsterdammers bevochten Amsterdammers. De donder der kartouwen, de scherpe knal der snaphanen vulden de lucht: kruitdamp en rook dreven over de stad. Vanuit het gebouw der sinds kort gestichte Kweekschool voor de Zeevaart aan den Buitenkant leidde men de aanvallen, die vanaf het Kadijksplein op Kattenburg werden gericht. Met als drijvende batterijen ingerichte schuiten trachtte men aan de overzij vasten voet te krijgen, maar de eerste poging leed schipbreuk. De tweede maal echter gelukte het een

opvarende de brug te bespringen en ondanks het vuur der Eilanders de touwen te kappen, zodat de klap viel en de schutters over de brug konden stormen en de Prinsgezinden verslaan. Gruwelijk werd wraak genomen. De herberg „Het onvolmaakte Schip” op den hoek van de Kleine Kattenburgerstraat, een brandpunt van Prinsgezinde werkzaamheid, welke al bij het beleg door kanonskogels getroffen was, viel allereerst ten prooi aan de woede der Patriotten en vervolgens een groot aantal woningen, welke de leiders der plunderende bende op lijsten hadden genoteerd. Dagenlang vierden de overwinnaars hun wapenfeit. Zij begroeven hun doden met staatsie en vertoon, terwijl de gesneuvelden der Prinsgezinden in stilte ter aarde werden besteld. Bovendien moest de Oranjepartij, machteloos thans, het aanzien, dat enkelen hunner gezeseld of gehangen werden. De laatste Prinsgezinde regeringsleden werden bedankt; Amsterdam was in handen der Patriotten.

Maar reeds keerde de kans. Prinses Wilhelmina, heimelijk op weg van Nijmegen naar Den Haag, was te Goejanvervellesluis door een vliegend legertje der Patriotten aangehouden en tot terugkeer genoopt. De Koning van Pruisen, haar broeder, achtte zich door het gebeurde beledigd en zond een leger over de grenzen, om voor zijn zuster voldoening te eisen. De Patriotten vergisten zich, toen zij meenden, dat hun hoogvereerde Franse vrienden hen te hulp zouden komen. Nadat ook de eigen verdediging jammerlijk had gefaald, zochten de meesten van hen een heil in de vlucht. De gewapende corpsen der Patriotten vormden dan ook geen toonbeeld van weerbaarheid. Een pamflet dier dagen beschreef hen als lieden, gewoon om op bepaalde uren in de grootste wanorde langs de straten te sukelen en slechts dan dapper en ondernemend, wanneer er gevochten moest worden tegen een compagniesham, een zware ossenrib, een vette kalfsborst, een berg compagnieskaas en -brood en een stapel biervaten en volle wijnflesschen. Nog

had men te Amsterdam aan verzet gedacht en daartoe maatregelen getroffen. Men knoopte onderhandelingen aan met den aanvoerder der Pruisen, den Hertog van Brunswijk, om zo mogelijk tot overeenstemming te komen. Dit lukte niet en toen de Pruisen in de eerste dagen van October, door Prinsgezinden geleid, ondanks het dapper verzet hier en daar geboden, de Amsterdamse voorposten en het omliggend land veroverden, legde men op 10 October het hoofd in den schoot. Men was zelfs gedwongen te berusten in een symbolische bezetting der Leidsche poort door Pruisische soldaten, de eerste vreemde troepen in Amsterdam sinds de stichting der Republiek.

Andermaal wijzigde zich de situatie. Oranjevlaggen werden ontplooid. Het „Oranje boven” klonk op den Dam. Op de eilanden en in tal van buurten verrezen erepoorten, in het avonduur kwistig geillumineerd. De huizen der Oranjeklanten, die van de Patriotten te lijden hadden gehad, werden fraai versierd. En in het late uur was er feest op Kattenburg, waar de Bijltjes een optocht hielden met vaandels en attributen, zingend en juichend. Een aantal der meest onwettig in ambten benoemde Patriotten werd afgezet, waarna de moed van hun aanhang spoedig slonk. In het geheim ageerden zij nog, maar eindelijk weken velen uit, voornamelijk naar Frankrijk. Hun sociëteiten werden gesloten, boeken en papieren in beslag genomen. De haard van Patriotische actie, die Amsterdam de laatste jaren was geweest, scheen gedoofd. In stilte echter bleef het vuur smeulen; men wachtte op het uur der vergelding, dat na korter of langeren tijd voor de thans onderliggende partij opnieuw zou aanbreken.

Nu de Prinsgezinden de macht weer in handen hadden en de oude, aristocratische leiders in aanzien waren hersteld, behoefde het niet te verwonderen, dat in Februari 1788 ook Pieter Cornelis Hasselaer weer de burgemeesterskamer betrad. Een rijmeldichter stond gereed dit heugelijk feit te bezingen:

O Vriend!, — wat Heil! — wie zien wij daar
In Amstel's Raadzaal binnentreden?
Triomf! 't is braave Hasselaer
Nu is de Burgery te vreedden;
Nu klinkt de blijdschap Hemelhoog
Nu Hasselaer weer zal regeeren
Spaar hem als d'Appel van uw Oog
O God! — Dit blijf' ik steeds begeeren.

Na al de spanning en onrust, die het jaar 1787 had gebracht, kon Amsterdam thans weer op adem komen. Uitbundig vierde men op 8 Maart den verjaardag van Willem V. Het stadhuis en tal van openbare gebouwen waren verlicht, vele huizen versierd en erebogen opgericht. Maar de Eilanders spanden de kroon; op het Kattenburgerplein waren de autoriteiten der stad genodigd en zij zagen er de grootse optocht der Bijltjes die, wel 2400 in getal, de feestelijke buurt deden daveren van het „Oranje boven”. Op 24 April trokken de Pruisen af en was het andermaal feest en evenzo in Juli, toen de Pruisische Kroonprins Amsterdam bezocht en op 's Lands Werf een tweetal schepen te water zag lopen. In Augustus werd de verjaardag der Prinses met veel vreugdebetoon gevierd en eindelijk, in September, begroette Amsterdam met grote geestdrift den Erfstadhouder en zijn gemalin, die er vijf dagen verbleven. Ook het Prinselijk Paar kwam op Kattenburg om er den optocht der Bijltjes te aanschouwen en naar hun liederen te luisteren. Toch was het geen feest alleen, dat Burgemeesters in dezen tijd bezig hield. De financiële toestand der stad was zeer verslechterd en om hierin te voorzien, ging men over tot het heffen van vier ten honderd van ieders bezit, wat op hevig verzet stuitte en waarvan de inning veel moeilijkheden ondervond. In stilte groeide weer de activiteit der Patriotten en baarde de stedelijke overheid veel zorg. Het volgend jaar, 1789, werd Has-

selaer herkozen en als President-Burgemeester had hij de moeilijke en ondankbare taak te bemiddelen in een geschil tussen den Stadhouder en een groep ontevreden regenten, die meenden dat Willem V hen bij den omkeer van 1787 niet voldoende tegemoet was gekomen. In dat jaar 1789 zou trouwens de onrust in stad en land weer toenemen. Het verzet in de Zuidelijke Nederlanden tegen Keizer Jozef II van Oostenrijk, waaraan Hollandse Patriotten actief deelnamen en eindelijk de grote Franse Revolutie wierpen hun schaduw vooruit. Men wist dat de eerste gunstige gelegenheid zou worden aangegrepen om op de spits der Franse bajonetten de hooggeprezen Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap ook aan het vaderland te brengen. Met dat al nam de welvaart steeds meer af. Zelfs moest men de Oost Indische Compagnie met een geldleening van acht millioen op de been houden.

De gebeurtenissen namen nu snel hun loop. Toen Hasselaer in 1793 andermaal Burgemeester werd, zag het er voor alles wat Prinsgezind en behoudend was, weinig gunstig uit. Met afschuw en angst volgden vele Amsterdammers de tragedie van den dubbelen Koningsmoord te Parijs, waar de van bloed druipende guillotine geen rust kreeg. Zij wisten, hoe anderen naast hen diezelfde Fransen als verlossers verbeidden, in het geheim relaties onderhielden met hun geestverwanten, die bij de Zuidelijke grenzen wachtten tot zij met vreemde macht het land konden binnenrukken.

Nauwelijks was Hasselaer Burgemeester, of in Februari 1793 kwam de Franse oorlogsverklaring. De uitgeweken Patriotten, verenigd in een Bataafs Legioen, zagen hun ogenblik gekomen. Zij vaardigden vanuit Antwerpen een proclamatie uit, die weinig meer dan een schrikbewind voorspelde. De Staten-Generaal antwoordden op hun beurt met een manifest, waarin de voosheid der leuzen van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap werd aangetoond. Aanvankelijk echter was er voor de Patriotten weinig

reden tot vreugde. De coalitie van Engeland, Oostenrijk, Pruisen en Holland tegen Frankrijk gericht, had in het begin het krijgsgeluk aan haar zijde. Doch in het najaar van 1794 keerde de kans. Onder bevel van Pichegru rukten de Fransen het grondgebied der Republiek binnen, waar zij snel voortgang maakten.

Ook in Amsterdam groeide de spanning. De Erfprins van Oranje en de Engelse legeraanvoerder, de Hertog van York, kwamen er ten stadhuize met de regenten maatregelen tot verdediging beraamen. Er zou Engels garnizoen komen en door uitgebreide inundatiën hoopte men een beleg door de Fransen te kunnen weerstaan. Maar in de stad zelve nam met den dag de bedrijvigheid toe van hen, die met den vijand gemene zaak maakten. Onder het mom van leesgezelschappen hadden de Patriotten zich opnieuw georganiseerd. Zelfs was er een „Comité Révolutionnaire” opgericht, dat de Fransen toeriep: „Verhaast de schreden van Uwe onverwinnlijke legers, opdat zij met de broederkus de zegepalm en overwinningskroon ontvangen, welke wij voor hen bereiden”.

Nog éénmaal greep de stedelijke overheid in. Zij deed de leesgezelschappen, die in de herberg „De Brug” in de Dijkstraat vergaderden, uiteenjagen en nam de verborgen wapendepôts in beslag. De Patriotten verenigden zich echter opnieuw en zetten op andere punten der stad, zoals in „Het wapen van Emden” op den Nieuwendijk en in de „Karseboom” in de Kalverstraat hun ondergrondse actie voort, van den anderen kant niet schromend openlijk verzet aan te tekenen tegen besluiten der stedelijke regering, vooral de plannen tot afweer der naderende Fransen. Maar Burgemeesters deden de schutters onder de wapenen komen, posteerden soldaten op den Dam en arresteerden de voornaamste Patriotten. Inmiddels drongen de Fransen al verder en verder, de grote rivieren stuitten hun opmars, maar toen de vorst het water deed stollen, leidde de Patriot Daendels den vijand tot in het hart van het land.

Zo brak het jaar 1795 aan. Het vroom geducht en in de stad was gebrek aan levensmiddelen, brandstof en water. Bij het horen der gruwelen, door de Fransen in Brabant bedreven, sloeg velen de angst om het hart. De Patriotten echter werden steeds driester nu hun verafgode Fransen nog slechts op korten afstand waren. Veertien dagen nog zetelden Burgemeesters op het stadhuis; de uren van het „ancien régime” bleken geteld. Weliswaar had het „Comité Révolutionnaire” gefaald in zijn poging om de stedelijke bezetting om te kopen, maar rekening houdende met het feit dat de Fransen reeds tot Utrecht waren genaderd en aan gewapend verzet niet te denken viel, bleef er niets over dan het onvermijdelijke aanvaarden.

In den middag van 15 Januari begaf Burgemeester Hasselaer zich naar de woning van den presiderenden Burgemeester, Mr. Matthijs Straalman, in de bocht van de Heerengracht, tegenover de Spiegelstraat, waar Burgemeester J. Elias Arnoudsz. en de oud-Burgemeesters C. Dedel Salomonsz. en J. van de Poll reeds wachtten en later de Hoofdschout D. W. Elias zich bij het gezelschap voegde. Tot diep in den avond vergaderde men; in het licht der kaarsen zat daar de ernstige groep der mannen, die zich vergeefs beraadde, hoe zij het lot van de stad in handen kon houden. Vaak viel een lange stilte, staarde men zwijgend in de vlammen van den haard, luisterend naar het gerucht van den wind in den schoorsteen, het bersten van een houtblok op het rooster. Onheimelijk was de spanning, waarde bange verwachting in het vertrek. Als een der vergaderden zich van zijn stoel verhief, blikte hij in den spiegel in de zorg van zijn eigen gelaat. Omstreeks middernacht ging men uiteen zonder een besluit te hebben genomen.

Des anderen daags kwam het gezelschap wederom bij Burgemeester Straalman bijeen, 's middags eerst en 's avonds opnieuw. In het late uur kwam het bericht, dat Utrecht in Franse handen was. De vijand stond dus voor de deur. Zou men de

stad verdedigen? Er lagen nog 2000 man Oostenrijkse troepen op de Veluwe, die wellicht te hulp konden komen. Men geloofde echter, dat alle tegenstand nutteloos zou zijn, temeer daar een deel der bevolking met de Fransen heulde. Inderdaad vergaderde het „Comité Révolutionnaire” thans openlijk in het „Wapen van Emden”, waar dienzelfden avond een brief van Daendels met groot gejuich werd ontvangen, waarin de Patriottische Amsterdammers werden opgewekt hun lot in eigen handen te nemen en nog voor de komst der Fransen de omwenteling te proclameren, zodat men als vrije mannen tegenover elkaar kon staan. Maar voor een omwenteling ontbrak het de Patriotten, ofschoon hun vrienden in de onmiddellijke nabijheid waren, toch nog aan moed.

Het was overigens ook onnodig geweest geweld te overwegen of burgerbloed te vergieten, het oude Amsterdam was bereid te wijken voor het nieuwe, zijn vertegenwoordigers zagen in, dat de loop der dingen niet meer te keren was. De Burgemeesters vergaderden ook daags daarop, Zaterdag 17 Januari, ten huize van hun president, echter zonder Hasselaer, die zich „uit hoofde van een onpasselijkheid” had laten excuseren. Men hield den bejaarden ambtgenoot trouw op de hoogte van wat men in dit moeilijk uur dacht te doen. Na lang beraad werd besloten de Fransen een deputatie tegemoet te zenden om te onderhandelen over een eervolle overgave der stad. Daarnaast zou tot het laatst de orde in de stad gehandhaafd worden.

Zondag 18 Januari werd de laatste dag van het „ancien régime”. Te Den Haag nam Prins Willem V na lang aarzelen het besluit om met zijn gezin naar Engeland uit te wijken. Te Amsterdam trof het „Comité Révolutionnaire” beslissende maatregelen. Op den Nieuwendijk school heel den dag een talrijke menigte samen voor het „Wapen van Emden”. Daar verschenen in het middaguur zeer vele Patriotten, die per rijtuig of op de schaats over de bevroren wateren naar Utrecht waren getrokken en de Franse

„broeders” reeds te Nieuwersluis hadden begroet. De vreugde der vergaderde geestverwanten kende geen grenzen. Er werd gezongen en gejuicht, gedronken en geklonken op de lang verbeide Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, die nu voor de deur stond. De laatste overheidsdaad was het zenden van een patrouille ruiters der stedelijke troepenmacht naar den Nieuwendijk om wanordelijkheden te voorkomen. Maar de Patriotten, al in den roes der overwinning, dreigden geweld met geweld te keren, zodat de soldaten zich terugtrokken.

Dien middag waren de Burgemeesters, nog zonder Hasselaer, opnieuw bijeengekomen in Straalman's woning. Nadat eerst een vertegenwoordiger van het „Comité Révolutionnaire” zich had gemeld met den eis, dat het garnizoen zich niet tegen de volksvreugde zou keren, diende zich later op den middag een afgezant van Daendels aan, dr. C. R. F. Krayenhoff, een Amsterdams burger, die kort te voren de stad had verlaten en bij het Franse leger was ingelijfd. Op zijn weg van den Nieuwendijk naar de Herengracht was hem een grote menigte gevolgd, die nu voor het huis van Burgemeester Straalman het resultaat der onderhandeling afwachtte en zich zeer rumoerig gedroeg. Dr. Krayenhoff werd door de Burgemeesters ontvangen, die echter zijn volmacht tot onderhandelen zeer onvoldoende achtten. De Patriot nam daarop een dreigende houding aan, zinspelend op de menigte zijner aanhangers, buiten op de gracht en de regenten wijzend op de gevolgen voor hen en hun aanhang, wanneer zij zouden volharden in hun afwijzing. Tenslotte werd men het eens. Het Stadsbestuur zou de burgerij vrije hand geven en zich niet verzetten tegen wat zij menen zou te moeten doen. Men zegde voorts toe den volgenden morgen ten stadhuize te verschijnen om de macht aan het nieuwe bewind over te dragen. Dit zou op zijn beurt zorg dragen, dat wanordelijkheden achterwege bleven.

Dien avond ontving Hasselaer, nog steeds gedwongen het bed

te houden, bezoek van zijn ambtgenoot Elias, die hem verslag uitbracht van den toestand. Het laatste nieuws was, dat in het „Wapen van Emden” de nieuwe nationale cocarde, rood, wit en blauw, bij manden vol werd uitgereikt. Op den Dam had het „Comité Révolutionnair”, dat zijn zetel naar de „Karseboom” in de Kalverstraat had overgebracht, van de trappen van de Waag bij het licht van fakkels een proclamatie aan de Amsterdamse burgerij doen afkondigen.

In den ochtend van 19 Januari 1795, wederom een Maandagmorgen, herhaalde zich de historie van 1578: rustig en zonder strijd ging Amsterdam om. Zestig Franse huzaren waren door de Weesperpoort binnengerukt en al zagen de Amsterdammers, gewend aan stijve en stramme soldaten met pruik, driekanten steek en pijparden staarten, met enige ontsteltenis, dat deze bevrijders een onguur troepje vormden, dat meer van struikrovers weg had, zij juichten de lang verbeide „bevrijders” hartelijk toe. De Fransen vatten post op den Dam voor het stadhuis, waar eenmaal nog het oude bestuur vergaderde en zonder discussie tot aftreden besloot. Het „Comité Révolutionnair” verzocht en verkreeg na enig wachten toegang. De heren traden binnen en eisten, bij monde van hun woordvoerder mr. D. van Laer, dat de oude regenten, nu de lang gewenste dag aan den Bataafsen horizon was opgedaagd, de raadzaal onverwijld verlieten, om als ambteloze burgers naar hun woningen terug te keren. Burgemeester Straalman verklaarde zich bereid aan den wil des volks te voldoen. Hij en zijn medebestuurders verlieten daarop het stadhuis.

Buiten op den Dam, thans Plein der Revolutie, was reeds de vrijheidsboom geplant, een denneboom, die men op een buitenplaats in de Diemermeer met moeite uit den hard bevroren bodem had gehakt. Uit den koepel van het stadhuis was de rood-wit-blauwe nationale vlag ontplooid. De menigte danste en juichte nog enigen tijd om later op den dag zich rustig door de stad te verspreiden.

Dien avond echter brak zich de vreugde opnieuw baan. Hasselaer, thans ambteloos burger, hoorde in zijn huis, door de gesloten luiken, het feestgerucht der menigte, die langs de grachten trok en op de hoeken rood-wit-blauwe staken plaatste, de vrijheidshoed er op. Bij rusteloze vedelmuziek klonk onophoudelijk het lied „Ah ça ira!”, afgewisseld door het opwindend „Dansons les Carmagnoles, vive le son du canon!” Wie het Frans niet meester was, kende althans de woorden. Het klonk dreigend vaak, dat aanhoudend geroep en gezang in den donkeren, vrieskouden nacht, naderend en wegstervend, telkens opnieuw. Tot uitspattingen kwam het echter niet. Nog twee jaar leefde „Burger” Hasselaer, teruggetrokken in zijn woning aan de Keizersgracht, slechts van ver het politiek gebeuren volgend. Hij overleed, 77 jaar oud, op 26 April 1797 aan verval van krachten. De oude Amsterdamse burgemeestertraditie, een regeringsvorm die bijkans vier eeuwen bleef gehandhaafd, belichamend de macht en glorie van Amsterdam, had hij overleefd. Met hem ging een der laatste vertegenwoordigers van het Amsterdamse regentendom ten grave.

VIII

WILLEM JOSEPH VAN BRIENEN VAN DE GROOTE LINDT

AMSTERDAM, DERDE STAD VAN FRANKRIJK

HIJ was van moederszijde telg uit een Gelders adellijk geslacht; zijn voorvaderen waren van ouder op ouder Rooms Katholiek; hij zelf was zeer begaafd, rijk met aardse goederen gezegend, vervuld van een hoog plichtsgevoel en om zijn geloof verstoken van het recht om enige openbaar ambt te bekleden.

Dat recht gaf hem pas de zegepraal der Franse revolutie in de Republiek der Zeven Provinciën.... een revolutie, die hij, zeker niet van ganser harte, heeft toegejuicht, maar die hem en zijn gelijken ophief uit den staat van vernederd staatsburgerschap.

De snelle ontwikkeling der politieke gebeurtenissen, bracht hem, den vroegeren ambts-onbevoegde, op de plaats der Amsterdamse burgemeesters; na de reorganisatie der gemeentelijke besturen, werd hij de eerste Amsterdamse burgemeester in den nieuwen zin des woords. Door zijn tijdgenoten miskend, ja verguisd, was hij nochtans in menig hachelijk uur de redder van de stad en het leven harer bewoners.

Toen eenmaal de golven der Franse gezindheid weg-ebden, begon hij, die altijd voor anderen op de bres had gestaan, den strijd voor de erkenning van wat hij, ongezien en met groot levensgevaar vaak, tot stand had gebracht.

Een merkwaardig man, méér: een man, die het zinnebeeld mag

heten van zo menige bevolkingsgroep, den steen gelijk, die door de bouwers verworpen, tot hoeksteen van den tempel werd.

*

Toen, in navolging van het Franse voorbeeld, de Bataafse Republiek besliste, dat alle burgers gelijk zouden zijn, hieven de Nederlandse Katholieken zich op, want met dat besluit was de staat der ambts-onbevoegdheid voor hen opgeheven. Voortaan zouden zij verkiesbaar zijn voor openbare ambten, de gemeenschapszin van hun beste zonen zou zich in zijn uitingen niet behoeven te beperken tot het werk binnen de eigen kerkelijke gemeente.

Het Franse volk had de eeuwenoude macht van adel en geestelijkheid gebroken; de burgerij, die zich te lang gescheiden voelde van de heerschappij in den staat, had in een moedigen aanval de oude burchten bestormd en geslecht. De koele ontledende verhandelingen der rationalisten was de mare der veroveringen vooruitgesneld; in alle landen van Europa vonden de denkbeelden van Rousseau, Voltaire, Montesquieu een willigen klankbodem; de critiek der jeugd op het bestaande, dat eerst verdwijnen moest, wilde er plaats komen voor het nieuwe, was de eigenlijke voorhoede der Franse legers, die, jaren later, onder leiding van het militaire en staatkundige genie Napoleon, over de wereld zouden trekken. Schoon de groei der maatschappelijke vormen in deze gewesten in een ander tempo was geschied dan in Frankrijk, dreef het voorbeeld der Parijzenaars ook hier tot een sneller ontwikkeling.

Het geloof, dat op de ruïne van de oude, een nieuwe wereld zou verrijzen, bedacht door koele denkers, geleid door knappe mannen, die slechts de Rede als leidsvrouwe zouden nemen; een wereld, waarin alle mensenkinderen gelukkig, vrij en vredig naast elkander zouden leven — het geloof, dat een nauwe politieke samenwerking van alle landen op het continent de volkeren zou

doen marcheren naar een Toekomst-Zonder-Vrees — het geloof, dat, wanneer eenmaal zulk een continentale band, hetzij goedschiks hetzij kwaadschiks, tussen de volkeren was geklonken en wanneer Amerika in dien Bond der Broederschap ware opgenomen, het kwaadwillige Engeland wel gedwongen zou worden om te volgen — dát geloof bezielde de legers en de aanvoerders, de staatslieden en de bezittende burgers, maar ook de bezitloze bewoners der achterbuurten. Het oude moest sterven; zijn dood zou tegelijkertijd de geboorte zijn van het nieuwe. Geen wonder dus, dat, toen de doorbraak der Franse beginselen werkelijkheid was geworden en de Vrijheidsboom op den Dam stond, zichtbaar voor aller oog, de volksvreugde zich baanbrak met elementair geweld en dat toen illusies werden geboren, zo groot en zo fantastisch, dat de teleurstellingen in later jaren niet konden uitblijven.

*

Willem Joseph van Brien en, Baron Heer van de Groote Lindt, Dortsmond en Stadt, werd geboren op 31 December 1760. Vijf en dertig jaar was van Brien en, toen de uit Frankrijk naar deze gewesten gedragen beginselen het uur van het vrije staatsburgerschap voor de Katholieken deed slaan. Voortaan zou het vrijheid, gelijkheid en broederschap zijn, ook voor de kinderen van de Heilige Moederkerk!

Zijn vader was een koopman van voorname huize; toen deze in 1778 stierf, erfde de zoon de heerlijkheid „de Groote Lindt”, die bezit was geweest van zijn grootvader van moederszijde. Van zijn vader nam hij ook over het leiderschap van het grote Amsterdamse handelshuis Willem van Brien en en Zoon. Wat de wet hem had verboden te zijn voor de gehele volksgemeenschap, een hulp en toeverlaat, dát was Willem Joseph van Brien en in dubbele mate geworden voor de gemeenschap der Katholieken in Amsterdam. De gelijkstelling van 1795 bracht hem niet onmiddellijk in het openbare gemeentelijke leven. Hij bezat een

zekere schuwheid om zich in het publieke forum naar den voorgrond te dringen. Wanneer de omstandigheden hem desondanks in het licht der openbaarheid schoven, stribbelde hij tegen, voortdurend erop bedacht om zo snel mogelijk weer terug te treden naar het halfduister van de ambteloze burgers. Was deze schroom een van de sterkste kenmerken van zijn karakter, zijn liefde voor de waarheid en het recht waren nochtans in staat deze bescheidenheid te overwinnen; dán kon hij met groten persoonlijk moed en met niets en niemand ontziende fierheid optreden voor alles wat hem dierbaar was.

Het kon dan ook moeilijk uitblijven, dat, toen in 1803 de oude vormen van gemeentelijk bestuur werden vervangen door andere, die meer in overeenstemming waren met tijd en zede, ook Willem Joseph van Brien en benoemd werd in den gemeenteraad van Amsterdam.

Gemakkelijk was de taak der bestuurderen van de grootste stad des lands niet.

De Bataafse Republiek, met zo groot gejuich begroet, had slechts in de eerste jaren van haar bestaan de verwachtingen der bevolking bevredigd; de troonsbestijging van Lodewijk Napoleon, zo begreep men, vormde den overgang naar den staat van horigheid als departement van het grote Franse Keizerrijk. De nieuwe geest, die in volk en bestuur was gevaren, had tal van overgebleven beheersvormen van de oude Republiek weggevaagd. De steden, die tot aan de stichting van de Bataafse Republiek een zeer grote mate van zelfstandig financieel beheer hadden genoten, eigen inkomsten hadden, naar eigen goeddunken belastingen oplegden en hun uitgaven bepaalden, werden opgenomen in het grote geheel der gezamenlijke staatsfinanciën. Toen Lodewijk Napoleon aan het bewind kwam, telde de gezamenlijke schuld 1126 millioen gulden; tijdens zijn bewind werd dat bedrag nog eens met 90 millioen guldens vermeerderd. De verbinding met de bron der vroegere rijkdommen, de overzeese

gewesten, werd lossen en lossen en brak ten slotte geheel; in het jaar 1800 kwamen nog 2500 zeeschepen in de Amsterdamse haven binnen, negen jaar later was dat getal tot 335 gedaald. Talrijke families ontsloegen hun bedienden; de armoede in de lagere volksklassen nam toe, de grote landhuizen der Amsterdammers langs Amstel en Vecht werden verkocht en vervielen; in de stad zelf stonden honderden huizen te huur, nam de misdadigheid toe, regeerde de wanhoop, wanneer de oorlogen van den groten Keizer nieuwe offers aan jonge levens vroegen.

Het stadsbestuur had dus wel een bovenmenselijke taak te vervullen. Willem Joseph van Brienens, schoon hij zichzelf niet naar den voorgrond drong, vestigde door menig advies in raadsvergadering of commissie de aandacht des konings op zich. Al is de activiteit, die hij in de jaren van zijn raadslidmaatschap heeft ontwikkeld in het verslag dat hij, jaren later, schreef aangaande zijn verrichtingen als stadsbestuurder, slechts met enkele woorden vermeld, toch moet zij groot geweest zijn. Toen althans in 1807 de koning een nieuwe ridderorde instelde, de orde van verdiensten, was Willem Joseph van Brienens een der eersten, die in deze orde opgenomen werd en op den 19den April van datzelfde jaar zocht men hem, namens den Koning aan, om een benoeming als Staatsraad te aanvaarden, maar, zo vertelt hij, „ik begaf mij naar den koning teneinde Zijne Majesteit te verzoeken mij van de aanneming van dien post te willen verschoonen.” Een half jaar later bereikte hem een nieuw aanzoek. „Het was,” schreef hij later, „in de maand November van hetzelfde jaar, dat ik een brief ontving, door den Secretaris van het kabinet des konings geschreven, om mij op last des konings de keuze te geven tussen de posten van Kanselier, Thesauriergeneraal van de kroon, Intendant-generaal of prefect van het Paleis. Dit aanbod bracht mij andermaal in de verplichting, om mijne opwachting bij den koning te maken, mijne gevoeligheid daarover te betuigen en tevens mijn verlangen uit te drukken



Amsterdam, derde stad van Frankrijk, ontvangt bezoek van Napoleon (1811); burgemeester W. J. van Brien
van de Groote Lindt biedt de sleutels van de stad aan

(Naar het schilderij van M. de Bree in het Stedelijk Museum te Amsterdam)



Het huis waar burgemeester Van Brien en woonde, Heerengracht 182

om voor de posten, mij op eene zoo gracieuse wijze aangeboden, te mogen bedanken. Zijne Majesteit kon niet begrijpen, hoe men dusdanige bewijzen van onderscheiding van de hand kon wijzen. Ik herhaalde echter instantelijk mijn verzoek, zoodat Zijne Majesteit eindelijk daaraan gehoor gaf. Mij evenwel een blijk wilkende geven van zijne toegenegenheid, benoemde de koning mij tot Staatsraad in buitengewonen dienst en kort daarna ook tot Honorair Kamerheer."

De toestand des lands werd intussen hoe langer hoe benarder. Op 27 December 1809 was Walcheren bij het Keizerrijk ingelijfd, op 14 Maart 1810 volgde het land ten Zuiden van de Waal en de Biesbos. De ongewisheid der tijden en de armoede der bevolking stelde de gemeentelijke besturen voor schier onoplosbare vragen. In 1808 was Willem Joseph van Brienens tot wethouder van Amsterdam benoemd; hij aanvaardde met de andere wethouders de benoeming onder nadrukkelijk beding, dat hem geen tractement (het wethouder-salaris bedroeg in die dagen 2500 gulden 's jaars) zou worden uitbetaald; hij heeft trouwens tot aan het einde van zijn werkzaamheden, eerst als raadslid, later als wethouder en nog later als burgemeester, elke vergoeding uit de gemeentekas geweigerd, ja, uit eigen middelen dikwijls grote bedragen betaald om de stad uit de ergste financiële noden te helpen.

De tegenstelling, die er bestond tussen Lodewijk Napoleon, die het koninkrijk Holland zo lang mogelijk wilde handhaven, en zijn broeder, den groten Keizer, die de Hollandse gewesten als Frans departement wilde inlijven (was Holland eigenlijk niet een aanslibbing van de Maas, dus een stuk Frans grondgebied?), ver-eiste van den toenmaligen burgemeester Mr. Jan Wolters van de Poll de grootste stuurmanskunst; wie zal het hem dus euvel duiden, dat het hem niet immer gelukte tussen de Scylla en de Charybdis door te stevenen? Vele malen deed Lodewijk Napoleon een beroep op Willem Joseph van Brienens om het burgemeester-

schap van Wolters van de Poll over te nemen, „maar ik verlangde zulks niet. Ware het al mijne begeerte geweest, dan had ik dit nog nagelaten uit achting voor den heer van de Poll.”

De inlijving bij Frankrijk geschiedde op 10 Juli 1810; Holland werd een der Franse departementen met de verplichting om alle lasten van de oorlogen mee te dragen, contingenten te leveren voor de Legers der Overwinning en een vertegenwoordiging aan te wijzen in Parijs. Amsterdam werd na Parijs en Rome, de derde stad des Rijks.

*

Ofschoon van Brien en in zijn memories nergens uitvoerig gesproken heeft over de motieven, die hem drongen om op den achtergrond te blijven, zo verraden enkele zinnen ons toch wel de redenen van deze terughoudendheid. De beginselen der Franse revolutie waren indertijd wel met feesten en versierde Meibomen ingehaald, de oude gezindheid der bevolking was nochtans niet gestorven. Te lang had men de Roomse staatsburgers als lieden van een anderen graad beschouwd, dan dat men onmiddellijk aan de gelijkheid in de practijk kon gewinnen. Willem Joseph van Brien en, de zeer actieve bestuurder van de Amsterdamse Katholieke gemeenschap, regent van het Maagdenhuis en bekend filantroop, vreesde ongewenste gevolgtrekkingen, wanneer hij zich te zeer naar den voorgrond drong. „Ik vreesde, dat mijne aanstelling tot Maire op velen mijner stadgenoten een minder gunstigen indruk zou maken.”

Het zou hem echter niet gelukken om in de rol van lijdzaam toeschouwer der spannende gebeurtenissen te volharden. Vier maanden bleef hij met een delegatie van vijftien Hollanders in Parijs om daar de belangen der Hollandse natie te behartigen. Toen hij terugkeerde, was de toestand van de stad nog benarder geworden. De militaire zaken gingen voor alles. De Hollandse generaals waren door Franse vervangen. Het land moest vijf

Hollandse regimenten leveren van drieduizend mannen per jaar. De conscriptie voor de zee-militie was in vollen gang. Langs de Hollandse kusten hielden de Franse douaniers toezicht op de naleving van de geboden van het continentale stelsel, dat elken handel met Engeland verbood. Op de vloot kon men den Hollandsen zeeman best gebruiken. Was het wonder, dat in de haven van Amsterdam de schepen lagen te verrotten. Er was geen handel en zo er handel ware, dan mangelde het aan scheepsvolk. Koning Lodewijk had indertijd in den Haag een zogenaamd pupillencorps opgericht, bestaande uit vondelingen en onverzorgde kinderen; Napoleon nam dit denkbeeld over en recruteerde uit de liefdadigheidsgestichten het scheepsvolk, dat de totaal verarmde koopvaardij hem niet leveren kon. Toen daarop in 1811 burgemeester van de Poll tot Senator werd benoemd, vreesde van Brien en, dat de Keizer hem tot opvolger zou benoemen. „Ik trachtte onder allerhande voorwendselen mij daarvan te verschonen, doch te vergeefs, ik moest mij getroosten, aan den last te voldoen (namelijk de tijdelijke vervulling van het burgemeestersambt). Mijn voornaamste bezwaar bestond daarin dat zulks welligt aanleiding zou geven, om mij tot Maire voor te dragen. Ik hoopte dit nog te voorkomen met dagelijks bij den Prins Gouverneur-Generaal te gaan, om hem dringend te verzoeken, mij toch niet op de nominatie te brengen. Het bleek mij evenwel weinig dagen daarna, dat deze pogingen geene vrucht hadden gedragen, daar ik mijne benoeming tot maire uit de *Moniteur* gewaar werd. Dat berigt klonk mij als een donderslag in de ooren, en stellig zou ik geweigerd hebben, dien post aan te nemen, had men niet van verschillende kanten daarop aangedrongen.... Men bemerkte toch weldra, dat geen verschil van godsdienst of van begrippen op mij eenigen invloed uitoefende, daar ik allen, zonder onderscheid, gelijkelijk behandelde.”

Al aarzelde hij voor hij de benoeming tot maire aanvaardde, en al had hij getracht aan de moeilijke beslissing te ontkomen, laf is Willem Joseph van Brien en van Groote Lindt zeker niet geweest. Hij zou in de jaren van zijn burgemeesterschap menigmaal op onverschrokken wijze tonen, dat de behartiging van de belangen der stad en haar bewoners hem zeer ter harte ging. Hij was zeker ook geen aanhanger-ondanks-alles van de Franse beginselen; zij mochten hem en zijn geloofsgenoten dan de gelijkheid hebben gebracht, er was toch te veel dat tegen zijn innerlijke godsdienstige overtuiging indruiste. Bovendien begreep hij zeer wel, dat de jaren der Franse overheersing geteld waren. Weliswaar schreed Napoleon nog van overwinning tot overwinning, maar reeds waren er tal van mannen, die zich voorbereidden op de revolutie tegen den Keizer. De algemene verarming deed het volk morren, de belustheid om in het leger van Napoleon te dienen taande. Een burgemeester, gekozen uit de groep der nog voor weinig jaren naar den staat der burgers-tweede-klasse teruggestoten Katholieken, die zich in zijn beleid te veel met Franse overheersers en hun systeem vereenzelvigde, kon licht in later jaren, wanneer de tijden keerden, grote rampspoeden over de hoofden zijner geloofsgenoten brengen.

Willem Joseph van Brien en worstelde, toen zijn benoeming tot burgemeester van Amsterdam werd afgekondigd, met een ernstig gewetensconflict. Toen hij, onder den drang der omstandigheden, echter eenmaal gekozen had en het ambt aanvaardde, dat hij niet had gezocht, kende hij als burgemeester voortaan slechts: het gebod van den plicht.

Hij heeft dat gebod gehoorzaamd en, schoon weinig dank en veel verguizing, ook uit eigen kring, zijn deel werd, zijn taak vervuld tot het einde.

Napoleon's wens was het geweest, van den eersten dag af, dat zijn woord wet was boven den Moerdijk, dat Amsterdam de residentie van den koning zou worden. Toen zijn broeder op den troon van het koninkrijk Nederland had plaats genomen, haastte deze zich om dit denkbeeld uit te voeren; in het voorjaar van 1808 veranderde Lodewijk Napoleon het Paleis der Burgerij op den Dam in het Paleis des Konings; de burgerij moest verhuizen naar het complex oude gebouwen van het Prinsenhof. Een later geslacht heeft geleerd dit besluit te betreuren, een nog later om het te aanvaarden. Het besluit des konings was een symbool voor de veranderingen, die zich binnen het geheel der Hollandse steden hadden voltrokken: in wetten en verordeningen was de plaats der gemeente geregeld, maar ook de plaats van den koning, den top van de grote staatkundige pyramide.

De macht des burgemeesters was beperkter dan voorheen, nochtans zou in de moeilijkste omstandigheden, waarin geregeerd moest worden, de benoeming van Joseph Willem van Brien en een zege blijken te zijn voor stad en volk.

De conscripties, die de overheid verordineerde, vergden veel van de lijdzaamheid der Nederlanders. In Frankrijk hadden de lotingen reeds tal van moeilijkheden veroorzaakt, hoeveel groter zouden deze in Nederland kunnen zijn waar, immers aan de grenzen des Rijks, de golven der krijgshaftige geestdrift flauwer rimpelden. De bepalingen op den lotingsplicht waren moeilijk te ontwarren; niet altijd werkte de overheid mede om den jongelingen duidelijk te maken of zij vrijgesteld konden worden, dan wel of zij de roepstem van den groten Keizer onverbiddelijk moesten gehoorzamen. In het verslag van zijn werkzaamheden als burgemeester onthult Willem Joseph van Brien en met enkele woorden de gedragslijn, die hij toen en later gedurende al de jaren van zijn burgemeesterschap zou volgen: de werkelijkheid zonder morren aanvaarden, maar de gevolgen voor de stad tot een minimum terugbrengen. „Ik verkeerde gedurig in vrees of de

jongelingen, zonder het te weten, ook aanspraak op vrijstelling hadden. Weshalve men hen op alles opmerkzaam moest maken. Bij de volgende conscriptie was dat het geval niet meer. Vreemd was het echter, dat zij, die tot de geringste volksklasse behoorden, zich de meeste moeite gaven, om de zaak te doorgronden."

Deze zelfde onverzettelijkheid, zodra het gold de behartiging van de belangen der stad binnen het raam der door de werkelijkheid geboden mogelijkheden, toonde van Brienens, wanneer de financiën op het spel stonden. Zijn resoluut volgehouden weigering om burgemeesters-tractement te aanvaarden, en zijn meermalen gebleken bereidheid om uit eigen middelen de stad bij te staan, moeten hem bij de verdediging der stadsgelden een sterken morelen steun hebben gegeven. Dat deze man gevaar noch vrees kende, wanneer Amsterdam hem riep, heeft het hoger gezag menigmaal moeten ondervinden. „Aangezien mij geen voorschrift was gegeven waarnaar ik mijne stedelijke ontvangsten en uitgaven moest rigten, vermeende ik in alles op den ouden voet te kunnen en moeten voortgaan, doch de Prefect stelde, onder voorgeven, dat ik geen goedgekeurd budget had, mij aansprakelijk voor alle betalingen. Begrijpende, in dusdanige onzekerheid niet verder te mogen berusten, besloot ik mij op eene duidelijke en onbewimpelde wijze dienaangaande te moeten verklaren, zoo als ik deed in eene missive aan den Prefect, die deze aan den baron d'Alphonse, door den keizer benoemd tot Intendant de l'Interieur voor al de Hollandsche Departementen inzond. Welke heer begreep mijne missive ter kennis van den Prins Gouverneur-generaal te moeten brengen, die mij onmiddellijk daarover onderhield, ten strengste er op aandringende, dat ik alles van mijnen kant zou aanwenden, om toch te vermijden, hetgeen eenigszins aanleiding kon geven tot verwijdering tussen mij en den Prefect. Die gesteldheid van zaken bleef nog eenigen tijd voortduren, doch ik ging desnietteenstaande mijn gewonen gang. Op zekeren dag, dat ik ter gelegenheid van een feest des

Keizers mijn opwachting bij den Prins Gouverneur-generaal moest maken, op welken dag de Prins gewoon was een groot diner te geven, zeide deze mij des ochtends: „Gij komt toch hedenmiddag bij mij? D’Alphonse komt ook; wij zullen zien, of de bij u bestaande zwarigheden door ons kunnen uit den weg geruimd worden. Alhoewel ik het oogenblik niet gelukkig gekozen vond, om over twistzaken te spreken, zo schroomde ik geenszins, mijne zaak openlijk te bepleiten. Ik ging met opzet wat laat, om de genoodigden bijeen te vinden. Zoodra ik binnengetreden was, nam de Prins Gouverneur-generaal mij bij de hand en bragt mij bij den heer Baron d’Alphonse, die voor den schoorsteen stond. Na de gewone pligtplegingen zeide deze, over zekeren aan den Prefect geschreven brief mij te willen onderhouden, waarop ik antwoordde, dat onze briefwisseling nog al uitgebreid was, bedragende dikwijls twintig en meer brieven daags. Hij voegde mij hierop toe, dat ik wel wist, van welken brief hier kwestie was, maar dat deze waarschijnlijk in mijne bureaux opgesteld en niet met aandacht door mij gelezen was. Ik hernam, dat de brief door mij getekend was, en de Hollanders niet gewoon waren iets te teekenen, dat zij niet gelezen hadden. Buiten-dien kon ik hem verzekeren, dat de brief door mij zelven niet alleen gelezen, maar ook opgesteld was, ten einde mijne gedachten duidelijk en klaar uit te drukken, voorts meende ik, vermits de heer baron mij de eer aandeed, daarover te spreken, er nog bij te moeten voegen, dat ik niet om den post van Maire had gevraagd maar door Zijne Majesteit buiten mijne voorkennis daartoe was benoemd. Ik verklaarde, dat ik den post niet bekleedde om mijne beurs te maken en zelfs geen traktement genoot, maar tevens mij overtuigd hield, dat het verlangen van Zijne Majesteit niet kon zijn, dat ik nu of later iets van het mijne daarbij zou moeten leggen; tenminste was dit geenszins mijn voornemen. Welk gesprek door de omstanders, waaronder mijn gewezen ambtgenoot Corver Hooft, die den heer Faesch vervangen had, zich mede

bevond, met groot genoegen werd aangehoord. Door het opdienen van den maaltijd werd de conversatie afgebroken. Wellicht zal men vooronderstellen, dat eene dusdanige rondborstige taal eene ongunstige uitwerking maakte en mijne positie verergerde, maar hierover was ik niet bevreesd, aangezien het Gouvernement wel mogt zien, dat men voor zijne zaak durfde uitkomen. De uitslag beantwoordde dan ook volkomen aan mijne verwachtingen. Nog denzelfden avond laat ontving ik van den Gouverneur-generaal eene uitnoodiging, om des anderen daags vroegtijdig mij bij hem te vervoegeu, en den heer Dedel, Staatsthesaurer, mede te brengen. Op het bepaalde uur daar gekomen, vond ik buiten den Prins Gouverneur-generaal niemand anders, dan den heer Baron d'Alphonse. In welke bijeenkomst, zonder den Prefect gehouden, het budget voor het loopende jaar gearresteerd is."

Klachten over van Brien en bij Napoleon bleven dan ook niet uit. Ongetwijfeld moet de burgemeester, het belang van de stad tegen de afgezanten van den Keizer verdedigend, hebben geweten, dat hij in Parijs niet te zeer op steun mocht rekenen; in de stad zelf werd zijn optreden niet begrepen, schroomvallig als hij was om aan zijn verzet tegen den prefect en diens bevelen, door al te grote ruchtbaarheid meer relief te geven dan hem in het belang van Amsterdam nuttig voorkwam. Het oude mistrouwen jegens de Katholieken was nog niet gestorven; naarmate de tijden slechter werden en, ten onrechte, de Katholieke van Brien en vereenzelvigd werd met het bewind, dat zo schone toekomst had beloofd en zo slecht die beloften had gehouden, klonk het gemor luider. Maar even onaandoenlijk als de burgemeester was voor de invloeden, die de Franse autoriteiten op hem oefenden, even onbewogen bleef hij onder het wantrouwen der stadsbevolking.

Deze man had een hoog gevoel van zijn verantwoordelijkheid, hij deed zijn plicht en keek rechts noch links.

Eind September 1811 bezocht Napoleon Amsterdam; de uitnodiging was hem door van Brienens persoonlijk overgebracht. Vijf en twintig honderd man ere-escorte vergezelden den Keizer. Schitterend was de ontvangst; aan den ingang van de stad, bij den Oeterwalenweg, bood een delegatie van het stadsbestuur den Keizer de sleutels van de stad aan; van Brienens overhandigde deze symbolische voorwerpen. Napoleon trok Amsterdam binnen. Met feesten, vuurwerken, met toneelvoorstellingen (in het gebouw Felix Meritis aan de Keizersgracht, waar mevrouw Wattier Ziesenis, de grote rol van haar carrière speelde) met veel vertoon van publieke vreugde, werd Napoleon's verblijf in Amsterdam gevierd. De derde stad des rijks trachtte zich haar plaats waardig te tonen. De gemeenteraad besloot voortaan den Dam te noemen: Plein Napoleon en de kade langs het Y: de Gracht Maria Louisa.

Met de diplomatische listigheid, die van Brienens reeds in vroegere conflicten, wanneer het welzijn der stad op het spel stond, kenmerkte, wist hij de aanwezigheid van Napoleon te gebruiken om tal van nadelige besluiten, die hij vreesde, te voorkomen of ongedaan te maken. Een groot plan, om een kazerne te bouwen, dat de stad vele duizenden guldens zou hebben gekost, wist hij te verijdelen, door met veel slimheid den Keizer langs een anderen weg te leiden, zodat de officieren, die het plan wilden bespreken, geen kans kregen om tot Napoleon toegelaten te worden. Een ander besluit — in onze ogen onbelangrijk schijnende — om de nacht- of ratelwachten af te schaffen, had hij bij den Keizer niet ongedaan weten te maken, maar door een vernuftige uitlegging van verordening en wetsartikel, wist de burgemeester met besparing van kosten, toch het zeker in die onrustige tijden, noodzakelijk toezicht gedurende de nachtelijke uren in stand te houden.

Voorzeker, tot de fantasie spreken de daden van Willem Joseph van Brienens ook nu nog niet, hoeveel minder deden zij dat, toen

ze nauwelijks bekend mochten worden. Het heldendom in die dagen werd uit duizend kleine voorvallen opgebouwd. Een storm woei over de wereld; door den loop der gebeurtenissen was Nederland bijna in het centrum van den orkaan terecht gekomen. Het grootste deel van het Nederlandse volk onderging de woedende elementen met lijdzaam geduld; de nood steeg onrustbarend, armoede en kummernis heerste alom. Terwijl enkelen reeds in stilte den ommekeer van het bestaande voorbereidden, waren anderen, zoals van Brienens, door het lot geplaatst op een post, die van hun bedachtzame standvastigheid de grootste inspanning vergde. Zeker geloofde ook van Brienens, dat de dagen van Napoleon geteld waren, maar hém was het niet toegestaan om in daden van dat geloof blijf te geven.

Hij stond aan het roer van het oude Amsterdamse koggeschip, een van de lange jaren zozeer teruggestoten Katholieken, en hij had tot taak om de hulk gaaf en den moed der bemanning ongeschonden te bewaren, opdat, wanneer eens de stormen uitgewoed zouden zijn, het hoofdstedelijke schip door kalmer wateren naar nieuwen voorspoed zou kunnen stevenen.

Al de jaren van zijn bewind was het van Brienens gelukt om die taak te vervullen.

Toen kwam in Januari 1813 het besluit van den Keizer om een Garde d'honneur in te stellen.

*

De val van Napoleon was aanstaande.

Het verzet in de landen, oostwaarts van Frankrijk gelegen, groeide elken dag. In Frankrijk zelf was de lust om aan de veldtochten deel te nemen, vooral onder de edellieden, lager gedaald dan ooit. De vervulling van Napoleon's ouden wens om den Fransen adel, althans de jeugd, tot de voorhoede van zijn legerscharen te maken, stuitte af op de door de wet geoorloofde vervanging van lotelingen door remplaçanten, die tegen betaling dienst namen.

In Januari 1813 zette de Keizer deze wettelijke bepalingen terzijde en bepaalde, dat de prefecten in alle departementen een aantal jongelingen uit de beste families moesten aanwijzen, die een legermacht van 10.000 ruiters zouden vormen. De soldij van deze garde, die ter bescherming van den Keizer werd ingesteld, moest betaald worden door de ouders der soldaten, de uitrusting, hun wapentuig en de paarden eveneens. De verontwaardiging, die deze maatregelen wekten, was ongekend; er waren vaders, zoals Johan Melchior Kemper, die hun zonen tot openlijk verzet aanspoorden, in stilte hopende, dat aldus de vlam van het algemene verweer naar buiten zou slaan.

Willem Joseph van Brien en, de Amsterdamse burgemeester, wendde al zijn invloed aan om de uitvoering van dit fatale besluit te voorkomen. Het baatte niet. „Bezwaarlijk kan men zich een denkbeeld maken van de neerslagtigheid der burgerij. Met de grootste aandoening zag zij uit haar midden vertrekken de bloem der jongelingschap, waarop al hare hoop voor de toekomst rustte.” In Leiden, Zaandam en enkele andere steden braken onlusten uit. Onder den indruk van deze beroeringen, weigerde van Brien en aanvankelijk de herbenoeming tot burgemeester van Amsterdam te aanvaarden. „Ik wilde aan de tegenwoordig zijnde heren bekend maken, dat ik mijn ontslag, als Maire, bij herhaling had verzocht; hetgeen vroeger als een ongegrond voorgeven van mij werd beschouwd, terwijl men alstoen dit niet langer kon in twijfel trekken.” Van Brien en moest echter aanblijven.

Terwijl nu buiten Frankrijk het voorgevoel, dat Napoleon's dagen geteld waren, tot zekerheid groeide, en de geesten onrustiger werden, kwam in October 1813 de tijding, dat de burgemeester van Amsterdam zich met een deputatie naar Parijs moest begeven om hulde en trouw te betuigen aan de keizerin, die, wijl Napoleon zich gereedmaakte voor den groten Russischen veldtocht, de macht in het rijk zou overnemen. Van Brien en verzette zich; zijn instinct waarschuwde hem, dat moeilijke tijden op komst

waren, die zijn aanwezigheid in Amsterdam noodzakelijk maakten. Andere leden van het gemeentebestuur drongen er echter bij hem op aan, dat hij zich aan deze afvaardiging niet zou onttrekken. „Ik maakte mij dus gereed, om de reis aan te nemen, niettegenstaande vele mijner stadgenoten, die mij zeer genegen waren, er sterk op aandrongen, dat ik mij van deze zending verschoonen en een der heeren Adjoint-maires daartoe designeeren zou. Hoe grievend ook op dat oogenblik voor mij het vertrek was, te meer daar ik mij van mijne dierbare kinderen moest verwijderen en hen aan hun lot overlaten, kon zulks echter bij mij niet opwegen tegen het besef van pligt. Met de overbrenging van een adres belast, dat niet in den geest van het Gouvernement was opgesteld, kon ik niet vooruitzien welke gevolgen dit kon na zich slepen. Mij aan de volvoering van dien last te onttrekken, zou voorzeker niet kiesch geweest zijn. Daarenboven was ik op alles voorbereid en niets hoegenaamd zou in staat geweest zijn, om mij tot eenigen stap te bewegen, die niet overeenkwam met mijne waardigheid en het belang mijner stadgenooten.”

Hij ging; en juist toen Van Brien en zich in Parijs met den Minister onderhield, kwam het bericht binnen van de onlusten, die in Amsterdam waren uitgebroken en die tot de onafhankelijkheid van Nederland zouden leiden. „Men kan zich ligt voorstellen, welken indruk dit op mij maakte.” Aanvankelijk scheen het alsof de onlusten geen grote betekenis mochten hebben, maar naarmate de berichten, die hem van zijn zoon en van anderen bereikten, binnenkwamen, werd het Van Brien en duidelijk, dat Amsterdam en de andere Nederlandse steden het verzet tegen Frankrijk waren begonnen en dat dit verzet slechts kon eindigen hetzij met een bloedige onderdrukking, hetzij met een overwinning der Nederlanders. Men verbrandde in Nederland de huisjes der gehate Franse douaniers, zo schreef men hem, er gingen geruchten van de nadering der Pruisische troepen . . . daarna kwam de tijding „dat het bestuur begrepen had niet langer wei-

felende te moeten blijven en tot het besluit was gekomen om de Oranje-vlag uit te steken;" dat was op 24 November 1813.

En de onmiddellijke reactie van Van Brien en zijn medegedelegeerden op deze laatste tijding was een gevoel van bevrijding, omdat „door welke daad mijn post van Maire ophield en dus onze qualiteit van gedeputeerden tevens." Enkelen der gedelegeerden aanvaardden de terugreis, anderen, waaronder van Brien en, bleven in Parijs; de eersten werden aan de grens gearresteerd, de laatsten konden zich, zij het met grote moeilijkheden, in Parijs vrij blijven bewegen. Generaal Molitor, die met zijn soldaten de rust in Nederland trachtte te herstellen, terwijl Napoleon in Frankrijk troepen bijeenbracht, die van uit het Zuiden komend, hem daarbij zouden moeten helpen, zond vier voorname Utrechtse ingezetenen als gijzelaars naar Parijs. En van Brien en, die zich gedurende luttele uren ambteloos burger gewaand had, maar nog in Parijs verwijsde, trad in de bres voor deze mannen. Zijn bemoeiingen hadden tot resultaat, dat eerst het lot der gijzelaars verzacht werd, en dat zij later werden vrijgelaten. „Anderen, schreef hij een paar jaar later, „hebben, zooals het doorgaans gaat, zich de eer van dezen gunstigen uitslag aangematigd; hetgeen mij weinig deerde, want ik had mij de personen aangetrokken om de zaak zelve, niet om loftuigingen te ontvangen."

Op 31 Maart 1814 kwam Willem Joseph van Brien en in Amsterdam terug. Toen hij zich bij het stadsbestuur vervoegde ten einde verslag te doen van zijn zending, kreeg hij ten antwoord, „dat een en ander onnoodig was."

De ommekeer was geschied. Andere mannen waren aan het roer gekomen met weinig waardering voor het werk, dat hun voorganger onder veel moeilijker omstandigheden had tot stand gebracht. „Veel had ik in de positie, waarin ik geplaatst was, kunnen doen tot genoegen en ter gunste van mijne geloofsgenoten, doch nimmer heb ik van mijnen invloed daartoe willen gebruik

maken, daar mijn Principe van den eersten dag geweest is, mij niet anders aan te merken en te gedragen dan, als een nauwgezet hoofd-administrateur, wiens doel en streven was, om alles, zoo veel mogelijk onaangeroerd en in statu quo te laten, teneinde ik, bij een gewenschte omkeer van zaken, mij zou kunnen be-roemen, dat er gedurende den tijd van mijn bestuur niets uit zijn verband en geheel was gerukt geworden.”

*

De waardering, waarop van Brien en in de moeilijkste uren van zijn ambtsvervulling had vertrouwd, bleef uit. De onheuse be-jegeningen, die hij na zijn terugkomst ondervond verbitterden hem zeer. „Het publiek kon mij in mijn betrekking niet anders beoorde len, dan naar hetgeen ik verplicht was ten uitvoer te bren-gen, en ontwaarde niets, dan het voor mij onaangename. Het goede, dat ik verrigte, en het kwade, dat ik heb weten af te weren, bleef altoos voor het algemeen verhol en.”

De vijandigheid, die hij allerwege gevoelde, noopte hem het verslag zijner verrichtingen gedurende het burgemeesterschap aan het papier toe te vertrouwen, want hij hoopte, „dat het weinige, hier ter neder gesteld, voldoende zal zijn, om hen, die mijne handelingen uit een verkeerd oogpunt hebben be-schouwd, te overtuigen, dat noch eigenbelang, noch hoogmoed, noch vrees om het Gouvernement te mishagen mij bezielde, maar dat het algemeene belang het eenige doel mijner inzigten is geweest.”

*

De strijd, dien Van Brien en en enkele anderen aldus voerden voor de erkenning van zijn verdiensten, is de oude strijd tegen de mis-kenning, die het deel is geworden van zeer velen, die in moei-lijke ogenblikken de verantwoordelijkheid voor de redding op zich namen. Wanneer de tijden lange jaren rustig geweest zijn en de

ontwikkeling zonder schokken, dan groeit er in elk land en elke beweging een geslacht van leidende personen, dat niet in moeilijkheden groot geworden, de geestelijke veerkracht ontbeert om plotseling opdoemende gevaren het hoofd te bieden. Het heeft zo lang geleefd en gedacht in de wereld der geleidelijke ontwikkeling, dat het vermogen om de nadering van andere verhoudingen te voorvoelen, is afgestompt; staat het gevaar dan als dreigende werkelijkheid voor hen, dan worden zij zich hun onvermogen om de verantwoordelijkheid voor de redding te dragen bewust. In zulke spannende tijden ziet men dan, veelal uit een groep van tot dusver minder bevoorrechten, personen naar voren treden, die niet belast met de gedachtenwereld der rustige ontwikkeling, den persoonlijken en zedelijken moed bezitten om het werk te doen, dat de geschiedenis verlangt.

Terwijl de oude leiders dan op veiligen afstand het woeden van den strijd om het behoud van het verworvene gadeslaan, dragen de nieuwe het vaandel verder naar rustiger tijden.

Het ontwaken van den critischen zin der oude, het gemor tegen het optreden der nieuwe leiders, het begin van intriges om de mannen, die in de ure des gevaars van geen wijken wisten, te vervangen door anderen, die nu hun nieuwe kansen zullen krijgen — dat alles is het zekerste bewijs, dat het werk der moedigen niet vergeefs is geweest. Hadden de moedigen gefaald, dan zouden de ouden nimmer den moed hebben gevonden om aan een herwinning der vroegere posities te denken. Hun plicht volbrengend, brachten de moedigen het tijdstip van eigen verguizing naderbij.

Herinnering aan vroegere vrezen, doet de nieuwe leiders hen, die moediger waren en meer doorzicht hadden dan zij, haten en tegenwerken. Wie weten wil bij welke mannen de geestelijke ontreddering in de ure des gevaars het grootst was — hij vrage naar de namen dergenen, die, na de redding, vóórgaan in de verguizing der redders. De geschiedenis echter oordeelt over

allen en alles; de historie heeft Willem Joseph van Brien en de waardering gegeven, die hij met recht mocht opeisen.

*

Terug in Holland werd van Brien en benoemd tot lid der ridderschap van de provincie Noord-Holland. In 1815 werd hij Senator. De erkenning van zijn verdiensten won veld. Toen in 1825 een grote watersnood het land teisterde, schonk van Brien en uit eigen middelen honderdduizend gulden tot leniging van den nood; de miskennis zijner medeburgers had hem zijn gemeenschapszin niet kunnen doen verliezen.

Op 12 Januari 1825 benoemde Koning Willem hem tot Baron, overgaande bij de eerstgeboorte.

Op 10 October 1839 stierf Willem Joseph van Brien en op zijn buitengoed Clingendael bij den Haag.

Toen hij stierf was Nederland bezig zich te bevrijden van de gevolgen der Franse overheersing en der Restauratie.

De Franse revolutie had nieuwe denkbeelden doen wortel schieten in het leven der volkeren, de val van Napoleon had een reactie gekweekt, pas tien jaar nadat van Brien en was gestorven, hervond Europa haar evenwicht.

Een nieuwe ontwikkeling brak zich baan, die gevoed met de sappen der moderne democratie, Amsterdam een der vrije trotse steden van het nieuwe Europa zou maken.

IX

WILLEM DANIËL CRAMER

HET AMSTERDAM VAN DEN EERSTEN SPOORWEG

IN den middag van Vrijdag 20 September 1839 vertrok de eerste trein van Amsterdam naar Haarlem. Voor de feestelijke inwijding van den Haarlemmer-Spoorweg was te een uur een talrijk gezelschap samengekomen bij het station, buiten de Haarlemmerpoort gelegen langs de vaart bij de herberg „Eénhonderd Roe”. Equipages en huurkoetsen reden voor en brachten autoriteiten en genodigden, de beau-monde van Amsterdam en ook van Haarlem: heren in rok, met hoge hoeden, stropdassen, hooggepunte vadermoorders en bakkebaarden, vergezeld van hun dames in haar beste crinolines en mantilles, de grote luifelhoeden, met linten onder de kin geknoopt, met sjaals en parasols. Zij verheugden zich in den mooien dag weer, een wakkeren bries die vlaggen ontplooiide, den klank van muziek der schutterij, voor de stationsplaats opgesteld, met zich droeg.

Daar aanschouwden zij het wonder, den eersten trein, de locomotief, de „Snelheid”, vier diligences, vier char à bancs en de grote Engelse diligence, gereed voor het vertrek. Zij liepen er langs van voor naar achter, de heren zich bedachtzaam de gladde kin strijkend, het zwakke geslacht, nieuws-

gierig en ietwat nerveus, zich verheugend op het grote ogenblik van de spoorreis, maar toch wat huiverig voor die nieuwe ervaring. Dan bezag men de versiering van het station, de fraaie decoratie van vlaggen, met wapens van Amsterdam en Haarlem boven den hoofdingang, guirlandes, die deuren en vensters in groene lijsten zetten. Ook binnen was met groen, bloemen en draperiën een feestelijke sfeer gebracht voor de korte officiële samenkomst na afloop van de reis.

Duizenden Amsterdammers waren dien middag naar buiten gestroomd, om den eersten trein te zien vertrekken. Velen per rijtuig, de meesten te voet, maar ook grote groepen met den omnibusdienst der firma Jonker & Cie, welke juist enkele dagen tevoren werd hervat. De eerste omnibus was op 3 September uitgereden, maar de belangstelling bleek zo groot, dat de dienst met het oog op de veiligheid van het publiek dadelijk weer moest worden gestaakt. Want men ging met vuisten en wandelstokken te keer en sloeg elkaars hoeden over het hoofd om toch maar een plaatsje te kunnen bemachtigen. Veertien dagen later kon de omnibus weer uitrijden. Er waren afdoende maatregelen getroffen. Langs alle lijnen surveilleerden conducteurs te paard en bij de halten had de overheid kurassiers en infanteristen op wacht gezet. De drukste lijn van Jonker's omnibus werd de verbinding van den Dam met het nieuwe station, in aansluiting op de eerste treinen.

Zo zag een grote menigte op den Haarlemmerweg, dicht langs het water samengedrongen, hoe aan den overkant de eerste passagiers in den versierden trein plaats namen. Voor de hoornblazers der schutterij was een der wagons vrij gehouden; zij zouden zich gedurende de reis van tijd tot tijd doen horen. De machinist, in het wit gekleed, stond gereed op het open platform van zijn machine, de stokers hadden hun plaats ingenomen op den tender, de hand aan de kruk van den remschoen. Langs heel den spoorweg waren de 21 weg-, brug- en barrière-

wachters en de wachters der Excentriques op hun post gekomen, gekleed met hogen hoed, donkere uniformjas met bandelier en witte broek. Zij hadden toegezien, dat zich geen vee op de bermen bevond en nieuwsgierigen op een afstand geplaatst. Nu wachtten zij de komst van den trein af.

Het grote ogenblik was aangebroken. De deuren der open wagons werden gesloten, allen zaten op hun plaats. Zij, die achterbleven en het publiek aan den overkant keken in spanning toe. Daar klonk de trompet van den conducteur, het voorgeschreven signaal: „Locomotief, ga voort!” Langzaam, heel langzaam kwam er beweging in den trein. Wagons trokken aan, raderen knarsten. Rook en stoom golfden weg in den wind. Onder doodse stilte reed de trein van de stationsplaats. Dan een luid hoera, dat onmiddellijk werd overgenomen. Handen gingen omhoog, zakdoeken, hoeden. Uit duizenden kelen klonk het gejuich. In den trein bliezen de schutters. Handen wuifden. De eerste spoorreis in Nederland was begonnen.

Langs heel den weg tot Haarlem toe stonden nieuwsgierigen. Er waren koetsiers, die hun paarden aanzetten om te trachten den trein te volgen. Ook jongens holden mee. In de schuit op Haarlem verdrongen zich de passagiers om uit den roef te komen; de jager hield slechts met moeite zijn schichtig paard in bedwang. Een diligence stopte, de reizigers sprongen er uit om den trein na te kijken. De afstand Amsterdam — Haarlem werd in een half uur afgelegd. De Haarlemse schutterij blies den trein een welkom toe en ook hier wachtte een talrijke menigte, juichend en wuivend. Na het wisselen der locomotief reed men terug naar Amsterdam, waar voor de reizigers buffetten met verversingen — een keurige collation — waren ingericht. Hier wenste in tegenwoordigheid der afgevaardigden uit 's Lands en Gemeentelijke Collegiën, Burgemeesters en afgevaardigden uit de regeringen der steden Amsterdam en Haarlem, de heer Van Stralen, namens den Gouverneur der

Provincie, den President-Commissaris der spoorweg-onderneming, den heer L. J. J. Serrurier, geluk, met de verzekering, dat, zo de onderneming ontelbare zorgen en moeilijkheden had opgeleverd, deze dag ruimschoots daarvoor voldoening gaf en ook voor de toekomst voldoening beloofde.

De eerste reizigers bleken opgetogen en ook zij, die van vertrek en terugkomst getuige waren geweest, verhaalden in koffie- en wijnhuizen, aan vrienden of verwanten geestdriftig van hetgeen zij hadden beleefd. De snelheid, waarmee de trein de ruimte doorkliefte, was ijzig om te zien, maar toch ging het veiliger nog dan met paarden, die immers konden vallen of doorslaan.

Vervoerde de eerste trein ongeveer 300 genodigden, den tweeden inwijdingsdag, Zaterdag, reisden aandeelhouders der Hollandse IJzeren Spoorweg Maatschappij met hun gasten mee, een gezelschap van meer dan 500 personen. De beide locomotieven, de „Snelheid” en de „Arend” brachten met vereende kracht den vol bezetten trein naar Haarlem en terug.

Drie dagen later werd de spoorweg voor het publiek geopend en onmiddellijk bleek de belangstelling zeer groot. Ook toen moest men op Zondagen met treinen van 24 rijtuigen rijden, door twee locomotieven getrokken. De tarieven waren dan ook niet hoog. De vracht van de eerste klasse was gelijk met die der diligence, de laagste klasse stond gelijk met de trekschuit. Voor de tussenklasse was een tarief gesteld, dat tussen beiden het midden hield. De drie klassen werden aangeduid als diligence, char à bancs en wagon. Een reis van Amsterdam naar Haarlem kostte resp. f 1.20, f 0.80 en f 0.40. De diligences waren groen van kleur, de char à bancs geel en de wagons bruin; alleen de wagons bleven open en konden met zeildoek worden gesloten.

Bijna veertig kilometer snelheid ontwikkelden de eerste locomotieven. Het was iets ongehoords, dat Jacob van Lennep den lierzang ontlokte:

't Is roemrijk over de ijs'ren banen
Waar spoorslag noodig is noch zweep
Te rollen door 't verbaasd Polanen
Met onafzienb'ren wagensleep,
Van 't Y naar Haarlems wal te stoomen
Als waar de tijd teruggekomen,
Toen langs de barre Noordzeestroomen
Aan Scheveningen's oeverzand
Prins Maurits met des Vlamings wagen,
Op vleug'len van den wind gedragen,
Vooruitstooft langs 't verwonderd strand.

Maar Simon Stevins vermaarde zeilwagen hadden de Amsterdammers niet gekend. Voor hen was de snelheid van den spoortrein zo adembenemend, dat de overheid der stad in overeenstemming met de stedelijke regering van Haarlem, den eis stelde, dat te Halfweg, waar het spoor den weg raakte, een schutting langs de baan werd geplaatst, om „het ijszige der passagie” te verminderen.

*

De eerste Amsterdamse Burgemeester, die zijn tol aan de snelheid betaalde en met den spoortrein reisde, was Mr. Willem Daniël Cramer, sinds 1836 hoofd van het stadsbestuur. Hij behoorde niet meer tot de burgemeestersfamiliën, die voor 1795 te Amsterdam regeerden. In zijn geslacht had slechts één van het oude regentendom deel uitgemaakt: Hendrik Willem Cramer Jan Ludolfsz., die van 1787 tot het jaar der Bataafse Vrijheid in de Vroedschap zitting had. De betekenis van het Amsterdamse burgemeestersambt was trouwens wel grondig veranderd.

Na het herstel der onafhankelijkheid in 1813 was Amsterdam wel officieel als hoofdstad erkend, maar het had in feite opgehouden hoofdstad te zijn. Uit de revolutie van 1795 was met de

Bataafse republiek de staatseenheid geboren, die het einde betekende van alle gewestelijke en stedelijke onafhankelijkheid en daarmee ook van de geheel eigen positie en de grote macht van het oude Amsterdam. Spoedig slonken en verdwenen trouwens ook de welvaart en rijkdom, welke aan die macht betekenis hadden gegeven. Het Amsterdam van 1813 was een treurige stad, verarmd en verlamd.

Het stadsbestuur, dat na de bevrijding optrad, herinnerde in zijn samenstelling aanvankelijk nog aan het oude regiem. Doch slechts in naam, want niet alleen werden de vier Burgemeesters en zes en dertig Raden benoemd door den Souvereinen Vorst, maar men had zich ook in alles naar hoger hand te richten. Op 5 November 1815 verscheen het Koninklijk Besluit, dat de verkiezing van gemeentebesturen definitief regelde. Dit K. B. voorzag in een kiescollege van drie en dertig leden, voor hun leven door daartoe bevoegde burgers gekozen. Dit kiescollege zou op zijn beurt de Raden aanwijzen, eveneens voor het leven. Uit de Raden, zes en dertig in getal, koos de Koning de vier Burgemeesters, waarvan één telkens voor een jaar het presidium bekleedde en van welk college ook ieder jaar een der leden aftrad, wiens plaats uit een voordracht van drie uit den Raad door den Koning werd aangevuld.

Deze regeling bleef van kracht tot 1824, in welk jaar verkiezing en bevoegdheid van het stadsbestuur in overeenstemming werden gebracht met de betreffende bepalingen van de Grondwet, welke voorzag in een bescheiden invloed der burgerij op de samenstelling der stedelijke overheid. De Grondwet schreef voor: „In alle steden worden ingevoerd kiezers-collegiën, gelijk van ouds in vele steden bestonden. Zij worden eenmaal in het jaar door de regering der stad bijeengeroepen, alleenlijk tot het bedoelde einde, om de raadplaatsen, in dien tussentijd opengevallen, door bevoegde personen te vervullen. De opengevallen plaatsen in de kiezerscollegiën worden vervuld bij meerderheid

van stemmen der gezeten burgers, een zekere in elke stad bij het stedelijk reglement te bepalen som betalende in de beschreven middelen. Daarover brengt elk dier burgeren eens in het jaar zijne stem uit bij behoorlijk geteekende en gesloten briefjes, die aan de huizen opgehaald worden."

Dit waren dus de eerste „verkiezingen” in Amsterdam. Van de verdere wijzigingen was de voornaamste, dat het traditionele college van Burgemeesters verdween om plaats te maken voor één hoogsten gezagsdrager, die blijvend hiertoe werd benoemd. Naast hem kwamen vier Wethouders, terwijl de Raad bleef gehandhaafd op zes en dertig leden. De eerste, die op het Prinsenhof als eenige in Burgemeesters' kamer zetelde, was Jhr. Daniël Willem Elias, die tot zijn dood op 7 December 1828 in functie bleef. Zijn opvolger werd Mr. Frederik van de Poll, evenals Jhr. Elias nog voortgekomen uit den kring der oude Amsterdamse regenten. Burgemeester van de Poll bleef acht jaar aan het bewind. Hij maakte de moeilijke jaren mee van den Belgischen opstand, den terugslag van het embargo op Nederlandse schepen door Engeland en Frankrijk en eindelijk het oproer van 1835, het verzet der kleine huiseigenaren tegen een nieuwen vorm van belastingheffing, dat tot felle uitbarstingen leidde. Het zwakke optreden van Burgemeester van de Poll, dat bij den Koning weinig waardering vond, leidde tot zijn ontslag, hetwelk hem op 15 Februari 1836 op zijn verzoek werd verleend. De Koning wenste een krachtig opvolger. Aanvankelijk werd daarbij gezocht in den kring van het oud patriciaat en het scheen, dat de keuze zou vallen op Jhr. Mr. Daniël Hooft Jacobsz. Vijanden maakten hem echter te den Haag danig zwart, schilderden hem af als „een actief brouillon”, een man „in slechtheid geconfijt”. Maar tenslotte ambieerde hij het ambt niet en ook andere prominenten uit zijn kring, Corver, Backer, Willink, toonden geen animo. Toen werd de naam genoemd van den Amsterdamsen advocaat Mr. F. A. van Hall, die later nog

grote politieke carrière zou maken. Maar ook aan hem wenst men het stadsbestuur „niet ten prooi te geven”. Tenslotte viel 's Konings keuze op den Officier van Justitie Mr. Willem Daniël Cramer, die in de jaren 1827 tot 1834 deel had uitgemaakt van den Raad en zich als een sterke persoonlijkheid had doen kennen. Hij werd op 10 Maart ter vergadering van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland in hoedanigheid van Burgemeester beëdigd, en aanvaardde twee dagen later, na installatie door den Gouverneur van Noord-Holland, zijn ambt als Burgemeester der stad.

Mr. Willem Daniël Cramer werd op 2 September 1788 te Amsterdam geboren. Hij studeerde aan het Athenaeum Illustre en promoveerde in 1808 te Leiden, om zich vervolgens in zijn geboortestad als advocaat te vestigen. Na de bevrijding werd hij in 1814 benoemd tot substituut-officier bij de rechtbank van eersten aanleg te Amsterdam, in 1820 tot rechter ter instructie en eindelijk in 1824 tot officier bij de rechtbank. Hij stond bekend als een zeer bekwaam en achtenswaardig mens, eenvoudig van levensopvatting. Men prees zijn gemoedelijkheid, zijn nauwgezette, onpartijdige plichtsbetrachting. Alleen zijn al te grote bezorgdheid bij het nemen van beslissingen remde hem wel eens in zijn werkzaamheid als staatsman. Tot zijn condities bij het aanvaarden van het burgemeestersambt behoorde, dat hij zijn bescheiden levenswijze niet behoefde te veranderen.

*

Het was een kalm en rustig Amsterdam, waarover Burgemeester Cramer in de eerste voorjaarsdagen van 1836 het bewind aanvaardde. Een Maartblauwe lucht stond hoog op de stad, torens, gevels en vensters in den gloed van het zonlicht. Het water blonk met grote klaarte; de roep der meeuwen boven de gracht. Nog lag daar het oude Amsterdam in den krans van zijn zes en twintig bolwerken, ongerept de sfeer van een vorige

eeuw langs statige grachten, in smalle winkelstraten en bont bedrijvige volksbuurten. Langzaam zeulden er sleedjes over de helder geschrobde keien, met hoeftgetrappel en wielgeratel reden de brommertjes op hun hoge assen, een dokterskoetsje, een postkar, een sierlijke equipage gaven afwisseling aan het straatbeeld. En de mensen gingen kalm huns weegs. Zij kenden geen haast, tevreden met hun stad en met hun tijd, betrekkelijk zorgeloos hun lot aanvaardend, het leven, dat niet groots was, vol daverend gebeuren, maar juist goed genoeg om er mee verzoend te zijn.

Een wereldje op zich zelf, dat Amsterdam. Niet meer de machtige staat in den staat, die het eigen land en den vreemde de wet oplegde, doch een knus onderons binnen poorten, wallen en singels, die geen militaire betekenis meer hadden, maar slechts de intimiteit der stadsgemeenschap verhoogden. Bij de poorten stonden wachthuisjes der commiezen, belast met de heffing der stedelijke accijnzen. 's Avonds gingen de poorten dicht en slechts voor den laten bezoeker of inwoner, die het poortgeld wilde betalen, opende zich het klinket. Aan den Ykant gaf in den avond de boomklok haar helder geluid. Dan sloten zich de boomen in de invaaropeningen van het havenfront en staakte de raderpont, door paarden voortbewogen, den dienst. Reizigers, die naar den overkant moesten, bleven den nacht in de Nieuwe Stadsherberg, uitgebouwd in het Y. Daar zat men bijeen in de grote gelagkamer bij het kunstig gestapeld turfvuur in de schouw, in het schijnsel der raapolielampen. 's Nachts in bed, achter saaie gordijnen, hoorden de gasten het water klotsen, buiten om de palen. Bij ruw weer gromde de wind langs de houten muren, braken de golven van het Y met luid gerucht.

Het avondlijk Amsterdam scheen als uitgestorven. De nachtwacht maakte zijn ronde, eentonig de uren roepend. Hier en daar brandde een spaarzaam olielicht, de *réverbères*, aan een katrol tussen de huizen gehesen. Gasverlichting dorst men niet

aan, ofschoon de Pijpgaz Compagnie al jaren gegadigde was over het plaatsen van straatlantaarns. Ook binnen de huizen weinig licht, een olielamp, een talkkaars; bij feestjes en partijen ten huize der meergegoeden het trillend schijnsel der kaarsenkroon. Men zocht zijn vermaak bij voorkeur in den kring van vrienden en verwanten, een opgewekt gezelschapsleven bij geur van thee en slemp, of een goed glas wijn, het reciteren van plechtige verzen, den zang van romances: „Fleuve du Tage, je fuis tes bords heureux.”

Trouwens het huiselijk bedrijf was nog in vollen bloei. Zoals men leefde in zijn stad, los van de wereld daarbuiten, zo was ook het gezin zichzelf genoeg. Alles gebeurde thuis. Geboren worden, trouwen, kinderen krijgen, dood gaan. Maar ook wassen en mangelen en naar het seizoen inmaken, inleggen, slachten en zouten. Een leven, naar later begrip, onhygiënisch en primitief: men dronk nog het water uit goot of put, baden was onbekend, geen frisse lucht in kamers, waar men woonde of sliep. Maar toch had dit leven zijn grote bekoring, een sfeer van rust en knusse vredigheid, waaraan het goed was deel te hebben.

Groot was hij niet, deze tijd. Integendeel, gelatenheid en berusting vormden den ondertoon van heel het leven dier dagen. De herinnering aan de ellende der Franse overheersing was nog sterk genoeg om het geslacht, dat dit alles aan den lijve ondervonden had, zich te doen koesteren in den betrekkelijken welstand, de zorgeloosheid, die men genoot. Men voelde geen behoefte aan verandering, verzoend met den toestand zoals die was. Van alle actie en politiek had men rijkelijk zijn bekomst. Was korten tijd nog de hoop gekoesterd, dat oude bloei en welvaart terug zouden keren, het werd spoedig duidelijk, dat daar niet meer op te rekenen viel. Zeker, vlijtig en arbeidzaam was men, niet minder dan voorheen, maar zonder grote verwachtingen, zonder plannen voor de toekomst. De glorieuse rol der natie was uitgespeeld. Vredig en verdraagzaam ging ieder zijns weegs, tevreden met

zijn deel. De armoe was fatsoenlijk, zoals het heette, trouwens door God gewild en de bezitters waren zich bewust van hun plicht om hier in velerlei vorm de helpende hand te reiken.

Hevige emoties kende men eigenlijk niet. De Belgische opstand en zijn gevolgen, zoals de beweging in '35 te Amsterdam, waren niet bij machte geweest de gemoederen erg te verontrusten. Alles bleef bij het oude en haast onwillig paste men zich aan bij den vooruitgang, de ontwikkeling der techniek, die spoedig de ouder wordende eeuw voor zich zou opeisen.

In dit Amsterdam wachtte Burgemeester Cramer geen al te zware bestuurstaak. Hij was een geacht man, begaafd met vele kundigheden, voortreffelijk rechtsgeleerde vooral. Zijn beminnelijk karakter maakte hem tal van vrienden; de Amsterdammers konden zich geen beter bewindsman denken, wien zij gaarne de behartiging hunner belangen overlieten. En Cramer van zijn kant kweet zich met grote plichtsgetrouwheid van zijn taak. Hij had naar de waardigheid van dit ambt niet gestreefd, maar door den Koning hiertoe geroepen, het aanvaard, bereid er zich met liefde aan te wijden. Bij meer dan een gelegenheid had hij getoond, dat Amsterdam en zijn belangen hem ter harte gingen, nu hij zetelde op het Prinsenhof werd hij een rusteloos ijveraar voor het heil der stad.

Cramer was een der eersten, die weer den blik sloeg op het oud Stadhuis, door Lodewijk Napoleon ingericht tot paleis en na de bevrijding in 1813 zonder gemoedsbezwaar aan die nieuwe bestemming gelaten. Vrijwillig ging men in ballingschap in zijn eigen stad, de magistraat van het eens zo trotse Amsterdam, al ware het een bekentenis, dat men zich niet goed genoeg meer achtte daar te zetelen, waar eens de burger-koningen in al hun macht en glorie hadden geregeerd. Aan een binnenplaats langs een achteraf grachtje, werd voortaan de stad bestuurd, overeenkomstig de wel zeer gewijzigde betekenis van het stedelijk bewind in den nieuwen staat der Nederlanden. Voor een ernstig

initiatief, om in den toestand verandering te brengen, was echter de tijd niet rijp. Als Amsterdam zich in die dagen al zorgen maakte of naar vernieuwing streefde, dan zeker niet over de vraag, of zijn bestuur wel waardig was behuisd. Toen Cramer de mogelijkheid opperde, dat weer de burgerij met opgeheven hoofd het eigen huis zou betreden, zag men hem verwonderd aan. Wist men daar dan nog den weg?

De herleving van handel en scheepvaart mocht inderdaad van meer belang worden geacht. Daarmee was het na 1813 niet voorspoedig gegaan. Het scheen of haar oude handelsvaardigheid de koopstad had verlaten. Vergeefs trachtte men de vroegere plaats te herwinnen, opnieuw de stapelmarkt te worden van veelgezochte producten. De omstandigheden hadden zich gewijzigd, niet het minst door de stoomvaart, welke geheel nieuwe mogelijkheden schiep en de oude positie van Amsterdam goeddeels overbodig maakte. Men paste zich aan naar best vermogen, rusteloos strevend om te heroveren en te behouden wat verloren ging aan invloed op den wereldhandel. De oprichting der Nederlandse Handelsmaatschappij, een initiatief des Konings, droeg daartoe krachtig bij. De invoering van het cultuurstelsel, met als gevolg een grote toevoer van Indische producten naar Amsterdam, die onder meerdere het aanzien gaven aan de, later door Multatuli zo scherp gehekeldde „Koffieveilingen van de Handelsmaatschappij”, leidde tenslotte tot opleving. En zo kon zich nog eenmaal de geschiedenis herhalen, dat de hoge politiek van den Staat door den Amsterdamsen handel werd gefinancierd. Het was de Handelsmaatschappij, die aan de grote winsten, welke zij in deze jaren maakte, de Regering ruime credieten verstrekte ter dekking van de kosten, welke de afwikkeling van het Belgisch conflict vroeg. Dit vergrootte de onafhankelijkheid der Maatschappij, waarvan zij in 1839, uiteindelijk ook uit overwegingen van zelfbehoud, gebruik maakte door het crediet op te zeggen. Voor de Regering betekende dit de genadeslag.

De Amsterdamse scheepvaart had de voltooiing van het groot Noord-Hollands kanaal als een feit van eerste betekenis begroet. De verbinding van Amsterdam met de zee was een probleem, dat velen zorg baarde. Hierin werd nu voorlopig voorzien. Dank zij het aandeel, dat de stad in de kosten nam, werd de breedte van het kanaal zodanig, dat grote schepen in elk geval tot Amsterdam konden doorvaren. Ook voor het opslibben van het Y, waartegen moddermolens vergeefs werkten, meende men een oplossing te hebben gevonden en wel door den aanleg van het Ooster- en Westerdok, als het ware twee grote havenbassins, door sluizen met het open Y verbonden. Dit werk, dat jaren vorderde, kwam in 1834 gereed. Minder voortvarend was men op ander gebied. Nog in 1831 werd een spoorweg Amsterdam — Keulen overbodig geacht. Schuiten en diligencen voorzagen in vervoer. Maar hoe hekelde Hildebrand in de Camera, die in hetzelfde jaar als de eerste spoorweg zijn weg door Holland zocht, de goede vaderlandse trekschuit, waarin hij het onmogelijk achtte, dat ooit iemand een geestige gedachte kreeg, maar integendeel de mensen, die er veel gebruik van maakten, lafhartig, kruipend, gierig, koppig en kwelziek werden. En de diligence: een schokkende, nauwe, dreunende, vuile, tochtige, harde, tuitelige doos, een soort van grote rammelende builkist op vier wielen. „Komt, komt, heerlijke spoorwegen!” riep Hildebrand uit, „laten de zakdoeken onzer schoonen u toegewuifd worden, de eere- en gedenkpenningen onzer Kunst u tegenrollen! Dan eerst als de Nederlandsche natie, langs uw gladde banen dagelijks door elkander zal geschoten worden als een partij weversspoelen, zal er welvaart en bloei en leven en spoed in ons dierbaar vaderland heerschen!”

Wat had men nog begrip van spoed in die dagen. Waarvoor zou men zich haasten? Men was werkzaam en deed zijn best. Langzaam aan, dan brak het lijntje niet. Al dat ijzer en die rook, al die snelheid, dat gerucht, wanneer het de vooruitgang was,

men wilde het aanvaarden, maar de geestdrift liet men gaarne aan jonge, overmoedige lieden, die misschien op hun nummer werden gezet door een Robert Nurks, Hildebrands beminnelijken bloedverwant, achtbaar ingezetener stad van Burgemeester Cramer, welke heer Nurks toch ook zijn brieven, met een steen verpakt, gerust aan den veerschipper toevertrouwde, daar immers het Rijk zich pas in 1850 hiermee zou bemoeien en van postzegels nog niemand droomde. Wie zou er over kniezen, dat ook de munt al even ingewikkeld was. Besteedde Hildebrands heer Kegge niet een spiergulden voor den ruiker van zijn dochter, mocht de juffrouw in de trekschuit haar vracht niet met dertiend'half en pietje passen en een oortje of kwart stuiver was immers de prijs per el van het band, dat Oom Stastok liever zag verrotten dan het te verkopen onder de markt. Een oortje was twee duiten waard, een botje of halve stuiver vier, het blank zes en de braspenning tien. Dan kon men betalen met stooters van $f\ 0.12\ \frac{1}{2}$, zevendehalfjes of pietjes van $f\ 0.32\ \frac{1}{2}$, dertiend'halven à $f\ 0.62\ \frac{1}{2}$, achtentwintigen of goudgulden van $f\ 1.40$, spiergulden van $f\ 4$.—, zilveren dukaten à $f\ 2.50$ en gouden van $f\ 5.50$. Men had den tijd om hiermee te passen en te rekenen.

*

Kalm en bedachtzaam ging men te werk. Toen Burgemeester Cramer optrad was een belangrijke taak, die hem wachtte, het bouwen van een nieuwe beurs. Het oude bouwwerk van Hendrick de Keyser was als heel de koopmanschap en handelsgeest, die er woonde, bouwvallig geworden en ondanks naarstig stutten dreigde het op een kwaden dag in te storten. Er werd nu een houten hulpbeurs geplaatst op den Dam en men schreef een prijsvraag uit voor een nieuw gebouw, dat of wel op dezelfde plaats moest verrijzen dan wel Noordelijker op of bij de Zeevischmarkt, dus op een te dempen stuk Damrak. De Amsterdammer J. Warnsinck won den prijs, maar tenslotte kreeg na lang beraad Zocher, de populaire architect, in 1840 opdracht

volgens zijn ontwerp in den pseudo-klassieken stijl, welke in die dagen zeer in trek was, de tweede Amsterdamse Beurs te bouwen met haar acht arduinstenen trappen en de vier Jonische zuilen in het front. Het gebouw kwam pas in 1845 gereed ter plaatse, waar thans de Bijenkorf staat.

Het eerste jaar van Cramers bestuur eindigde met een zwaren stormramp. Eerst op 29 November 1836, daarna in nog heviger mate op beide Kerstdagen, teisterde een orkaan de stad. Gevels, daken en schoorstenen stortten in, bomen waaiden om en tal van mensen werden gedood of gewond. Op straat zag men rijtuigen omslaan, aan den Ykant rukten schepen van ankers en touwen, sloegen op den wal of verbrijzelden elkander, het water golfde over bruggen en sluizen, de Nieuwe Stadsherberg dreigde te bezwijken.

De inzet van 1837 bracht een ziekte, griep genaamd, die zich door heel de stad verspreidde, maar gelukkig minder kwaadaardig was dan elders in den lande. Bovendien scheen het geen lente te worden. Een tijdgenoot schreef: „Wij hebben heden, 13 Mei, een tijdstip, hetwelk, met betrekking tot den stand der zon, gelijk staat met de eerste dagen van Augustus; echter verheft zich de thermometer des nachts en voor een gedeelte des daags niet boven het vriespunt. Sedert drie dagen hebben wij sneeuw en hagel. De wind waait bestendig uit het Noorden of Noord-Oosten, en zelfs terwijl de zon op hare middaghoogte staat vermindert de koude niet. Aan het geboomte ontwikkelt zich nog geen bladerenknop, en buiten onze stad vertoont alles nog hetzelfde wintergezicht. Bij menschenheugenis is geene dergelijke weersgesteldheid omstreeks dezen tijd beleefd.” Het scheen wel of de natuur het in deze jaren bijzonder op stad en land gemunt had. De eerstvolgende winter was buitengewoon koud en bracht veel ongerief en groten nood onder het behoefstig deel der bevolking. Burgemeester Cramer ging voor in een algemeene hulpactie. Alleen de collecte voor noodlijdenden

bracht *f* 44.736 op. Veel groter nog was de waarde aan levensmiddelen en kledingstukken, die werd samengebracht.

Beter herinnering bewaarde Amsterdam aan de Septemberdagen van 1839. Nauwelijks drie dagen nadat de eerste trein met grote feestelijkheid zijn eerste reis naar Haarlem had gemaakt, stroomde men opnieuw samen, thans op den Dam, waar de burgerij den Erfprins van Oranje, den lateren Koning Willem III begroette, die met zijn jonge vrouw, Prinses Sophia van Wurtemberg, zijn intocht in de hoofdstad hield. Dagenlang was het feest in Amsterdam. Het stadsbestuur had fraaie versieringen aangebracht. Op den Dam en het Muiderplein verhieven zich huwelijktimpels. Overal brandden vetpotjes. Zowel de huizen der gegoeden als de woningen in de volksbuurten waren getooid met vlaggen en guirlandes.

Vergaapten de Amsterdammers zich dit najaar aan den spoorwagen, nog een ander verkeersmiddel werd, zoals reeds vermeld, in die zeer bewogen Septemberdagen geboren. De eerste omnibus-onderneming reed met wagens, ingericht naar Engels model, door de stad. Een omnibus bood plaats aan twaalf personen, de ritprijs was drie stuivers. De eerste onderneming werd aanvankelijk zeer populair, maar toen het nieuwtje er af ging, kregen de rolkoetsjes of vigilantes en de brommertjes weer de voorkeur. Jonker & Cie kon het niet lang bolwerken, maar reeds het jaar daarop stichtte de boekhandelaar Schadd de befaamde Amsterdamse Omnibus Maatschappij, die zestig jaar zou bestaan en later de eerste trams met paardentractie door Amsterdam deed rijden.

Begin 1840 werd als uitvloeisel van het betreffend Kon. Besluit van 4 September 1839 een officiële volkstelling gehouden. Daarbij bleek, dat op 211.349 Amsterdammers 45.969 huizezinnen werden geteld, die 24.532 huizen bewoonden. Onder de besluiten en kennisgevingen, welke dit jaar werden uitgevaardigd, was een verbod aan de „Dienaren van Politie”, om met



De Kalverstraat in de dagen van Mr. Willem Daniël Cramer, gezien in de richting van den Dam
(Aquarel Corn. Springer)



20 September 1839: Amsterdam is uitgelopen om den eersten trein te zien vertrekken van het eerste spoorwegstation aan de Haarlemmer trekvaart tegenover de herberg „Eenhonderd Roe”. Langs het water de muziek der Schutterij, die de gebeurtenis opluisterde. Iets verderop het bruggetje, dat leidde naar het station



Op 9 Januari 1836 kwam de Amsterdamse koopmanschap voor het laatst bijeen in de oude, bouwvallig geworden Beurs, welke Hendrick de Keyser in 1613 voltooide. Negen jaar later, den 10en September 1845, werd de nieuwe, door Zocher gebouwde Beurs in tegenwoordigheid van Koning Willem II, de Prins van Oranje, (de latere Koning Willem III) en Prins Alexander, feestelijk in gebruik genomen. Dit gebouw heeft dienst gedaan tot het begin dezer eeuw, toen de derde Amsterdamse Beurs, van Berlage, gereed was. Op het na sloping vrij gekomen terrein verrees De Bijenkorf

Nieuwjaar- en Kermiswensen langs de huizen der ingezetenen te gaan. Het jaar 1840 was tenslotte belangrijk door het feit, dat Koning Willem I, die naar gewoonte nog in Maart de hoofdstad had bezocht en ook zijn medewerking verleende aan de Grondwetswijziging, die in den zomer zijn beslag kreeg, den 7en October op het Loo afstand deed van de regering, ten gunste van zijn oudsten zoon, den Prins van Oranje.

Burgemeester Cramer had intussen een belangrijke politieke carrière gemaakt. Op 1 Juni 1839 was hij door den Raad van Amsterdam tot lid der Provinciale Staten van Noord-Holland gekozen, den 8en Maart 1840 benoemde de Koning hem tot Staatsraad in buitengewonen dienst en eindelijk kozen zijn medeleden in de Staten hem op 8 Juli d.o.v. tot lid der dubbele Tweede Kamer, welke de ontworpen Grondwetsherziening moest beoordelen. Toen Koning Willem II de regering had aanvaard, kwam Burgemeester Cramer aan het hoofd van de Commissie uit het Stedelijk bestuur den Vorst geluk wensen, tevens dankbaar diens afgetreden vader herdenkend, aan wien Amsterdam zo grote verplichtingen had. Amstels Burgemeester sprak daarbij als volgt:

„Sire.

„De Commissie uit het Bestuur van de Hoofdstad heeft de eer „aan uwe Majesteit, bij de aanvaarding der Regering, hare „hulde en de verzekering harer verknochtheid eerbiedig aan te „bieden. Wij volbrengen dien belangrijken plicht met gemengde „gevoelens. Heeft toch aan den eenen kant de gewichtige ge- „beurtenis, die de aanvaarding der Regering door Uwe Majes- „teit is vooraf gegaan, bij het dankbaar herdenken aan de menig- „vuldige weldaden, die Zijne Majesteit, Koning Willem ge- „durende zijn moeitevolle Regering over het Nederlandse volk „heeft uitgestort, ons hart met weemoed vervuld, zo vertroost „en bemoedigt ons aan den anderen kant de gedachte, dat de „opengevallen Troon beklommen is door een Vorst, wiens edele

„Heldenmoed reeds tweemaal het Vaderland gered heeft, van
„wiens belangstelling in het geluk des volks wij ten volle over-
„tuigd zijn en die reeds bij zijn eerste toespraak de verzekering
„heeft gegeven, dat de Grondwet, dat plechtanker van Neer-
„lands vrijheid en volksgeluk, zijn geleidster zoude zijn.
„De taak door Uwe Majesteit op zich genomen, is, wij erkennen
„dit, hoogst gewichtig en moeilijk. Wij vertrouwen echter en
„wensen, dat de pogingen, die Uwe Majesteit ter bevordering
„van het geluk des Volks zal aanwenden, door al Uwe onder-
„danen recht gewaardeerd, door dezelve liefde en vertrouwen
„ondersteund en door den afgesmeekten zegen des Allerhoogsten
„zullen bekroond worden; zo zal Uwe Majesteit zich in ene
„langdurige Regering zo over de toenemende zedelijkheid als
„over den bloei en voorspoed des Nederlandsen Volks mogen
„verblijden.
„Aan ons en onze medeleden, Sire, is de behartiging van de
„belangen der Hoofdstad des Rijks bijzonder toevertrouwd.
„Wij weten, dat die stad, welke eerlang Uwe Majesteit binnen
„hare muren hoopt te zien, die in zovele opzichten belangrijk
„kan worden genoemd, steeds een voorwerp Uwer welwillende
„zorg is geweest. Het zij ons dan ook vergund, die Hoofdstad
„bij deze plechtige gelegenheid met evenveel ernst als ver-
„trouwen aan Uwe Majesteits bescherming aan te bevelen.”

Acht dagen later, op 22 October, was Koning Willem II, vergezeld van den Kroonprins en Prins Alexander te Amsterdam. Burgemeester Cramer, de Wethouders en Raden heetten den Vorst welkom, waarbij zij de verzekering ontvingen van zijn belangstelling in de hoofdstad van het Rijk en zijn verlangen haar welvaart en luister naar vermogen te bevorderen. 's Middags gaf de Koning ten paleize een maaltijd, waarbij Z.M. een dronk wijdde aan den voorspoed en bloei der hoofdstad Amsterdam. Burgemeester Cramer beantwoordde den heildronk en

voegde er den wens aan toe, dat het „Leve de Koning” steeds te Amsterdam met oprechte hartelijkheid mocht worden aan-geheven. Een maand later was de Koning wederom in zijn hoofdstad, thans voor de officiële inhuldiging, welke met grote feestelijkheid gepaard ging.

*

Het uiterlijk van Amsterdam zou onder het bestuur van Burge-meester Cramer tal van veranderingen ondergaan, al ontbrak natuurlijk een vaste en grote lijn, die ook in elk opzicht verbetering verzekerde. Er werd uitvoering gegeven aan een Raadsplan om de stad van tijd tot tijd te verfraaien en waar nodig voor-zieningen te treffen.

Het meest ingrijpend was daarbij het slopen van het grootste deel der stadswallen, een werk waarmee in 1840 een aanvang werd gemaakt. De eens zo modderige Binnen-Singel werd van Muider- tot Leidschepoort in een schone wandeldreef her-schapen; de Buiten-Singel kreeg een dek van macadam. Hier en daar, maar lang niet overal werd de ruimte, die na het slechten der bolwerken vrij kwam, benut voor aanleg van parken. De meeste poorten werden afgebroken; ze hadden im-mers geen nut meer en men verving ze door barrières. Uit het stadsbeeld verdwenen in deze jaren ook tal van hals-, klok- en tuitgevels. Het spitsoplopend profiel was niet meer in den smaak, men gaf de voorkeur aan platte kroonlijsten.

In naam van den Vooruitgang kreeg het Rokin den eersten aan-val te verduren: de westzijde werd aanmerkelijk verbreed. Hier werd de eerste badinrichting geopend, drijvend op het water, een onderneming van een beurtschipper. Men vond er bad- en wachtkamers en een douche-toestel, alles uitmuntend door zindelijkheid en netheid, voor den tijdgenoot een versiering van het stadsbeeld. De Kalverstraat, nog altijd de eerste, was toch niet langer de enige voorname winkelstraat. Ook elders, zoals op den Nieuwendijk en in de Warmoesstraat, begon men

de eenvoudige, meest uitgebouwde etalagekasten van spiegelglas en gasverlichting te voorzien. Een belangrijke verbetering was tenslotte de invoering van gas ook als straatverlichting, waartoe het stadsbestuur na lang weifelen had besloten.

Overheid en particulieren zaten dus niet stil. Zij zagen tevreden rond in hun stad, al bleef er dan ook nog het een en ander te wensen. Een tijdgenoot beklaagt zich althans over het vervallen van huizen aan achterstraten en -grachten, waardoor afzichtelijke open plekken ontstonden, daar van herstel geen sprake was, omdat bewoners naar betere wijken verhuisden. In de stad, maar het meest in de oudere buurten, had men hinder van den onaangename reuk, die voor een groot deel werd veroorzaakt doordat bewoners, in weerwil van Stedelijke Verbodswetten en Ordonnantien, zich niet ontzagen as, vuilnis en drek, zelfs afval van geslacht vee, in de grachten te werpen, wat onmogelijk kon worden voorkomen, doordat de politie nu eenmaal niet overal ogen had. Ook wenste men een verordening tegen hard rijden met karren, vrachtwagens en rijtuigen, die volgens publicatie van 24 Juli 1827 alleen stapvoets moesten gaan, wanneer zij volgeladen waren, maar verder vrijelijk door de stad mochten draven. Brave Amsterdammers, wier rust aldus werd bedreigd.

Ongetwijfeld was Mr. Cramer een goed Burgemeester voor de stad, maar zijn aspiraties gingen nu eenmaal uit naar het beroep, waartoe hij zich van jongsaf had aangetrokken gevoeld. Bij de wet van 26 Mei 1841 was te Amsterdam een provinciaal gerechtshof voor Noord-Holland in het leven geroepen en de Koning voldeed aan Cramers hartewens door hem op 15 December d.o.v. tot vice-president van dit gerechtshof te benoemen. Zo kreeg Cramer eervol ontslag als Burgemeester om verder in zijn stad op ander gebied werkzaam te blijven. Den 20en Mei 1852 werd Cramer benoemd tot president van het Hof. Hij overleed te Amsterdam op 21 December 1857 in den ouderdom van 68 jaar.

X

S. A. VENING MEINESZ

„IK BEN REGENT, GEEN BURGervader!”

TWEE museumbezoekers staan voor Breitner, een oudere en een jonge man, vader en zoon. De oudste, een goede zestiger, kijkt naar het doek en glimlacht. Hij ziet een Dam bij regen met pledderende plassen, waarin het gelig gaslicht glimt. Een Dam met rode kiosken en blinkende paarden, mensen met sloveden gang. Een stadsbeeld vol melancholie en sfeer van treurige schoonheid. De vader staart naar het schilderij en zijn gedachten stromen vol. Hij droomt weg in het verleden; teruggeweken dagen herleven voor zijn geest. Daar is weer het Amsterdam, waarin hij jong was, de stad der negentiger jaren, de stad van het fin de siècle. En in zijn verbeelding komt er beweging in de paardentram, in den aapjeskoetsier. Hij ziet ze door de straten gaan, hij hoort het ratelen van vigelantes en equipages, het bolderen van een sleperskar met dampende rossen. Hoe meer hij naar Breitner kijkt, hoe sterker voor zijn geestesoog dit oude Amsterdam gestalte krijgt: de rust van zijn zeurige dagen, de schemer over het water der gracht, spiegeling van oude huizen. De mensen hebben een sloffenden gang. Het is alsof zij moe zijn, verzadigd van rust, maar onder dien uiterlijken vrede toch iets van heimelijke zorg. Hij weet: dit noemt men de goede oude tijd.

Ook de zoon kijkt naar Breitner, maar heeft moeite den Dam te herkennen. Hij haalt de schouders op: die stad is hem vreemd. En als de ander vertelt van Naatje, de Beurs van Zocher, het

Commandantshuis, Zeemanshoop, vraagt hij, om den ouderen man een plezier te doen, naar het Midden-Damterrein. Dan zwijgen beiden; zij verschillen ook veertig jaar. De jongste ziet met andere ogen een ander Amsterdam, zijn wereld heeft niets meer gemeen met de levenssfeer van toen, het onbegrijpelijk vèraffe „toen”, dat wonderlijk genoeg toch bewoond werd door mensen die nog leven.

En inderdaad, voor de verbeelding der jongeren heeft het laatst der vorige eeuw iets van een legende. Het lijkt alles zo heel lang geleden en toch is het nog dichtbij. Een zacht vloeiende droom schijnt het leven dier dagen: behagelijk, gemoedelijk, zonder de jachtende dendering, de cacophonie van het heden. Is het niet, of de huizen intiemer, de nachten langer, de natuur vrijer, de steden knusser waren. Was het geen gezellige, genoegelijke tijd? Bij Justus van Maurik — als zij hem nog lezen — vinden zij het uitgebeeld, dat goede, oude Amsterdam, het stadsbeeld en ook het binnenhuis, overmatig gedrapeerd, waarin een vorig geslacht in zo gans ander tempo leefde, bij Heijermans nog in het bijzonder de triestheid van het leven in de grauwe, ziellose buurten, in dezen tijd gesticht, nog altijd een vale gordel tussen oude en nieuwe stad. De eeuw was oud en moe, haar felste jaren, haar meest bewogen perioden had zij achter den rug. Zij ging sterven en sleepte zich met knikkende knieën naar het einde. Met de nieuwe eeuw zou een andere tijd worden geboren en hij werd het ook, maar pas uit de jammer en vertwijfeling van 1914—1918. Toen werd met het oude en wat niet bestendig kon zijn eens en voor altijd afgerekend.

Maar het Amsterdam der negentiger jaren leefde nog rustig, zonder al te grote zorgen, met statig-voornaam zijn bewoonde grachten, zijn goeden ouden Dam, den winkel van Sinkel, de bonte volksbuurten — Jordaan, Zandhoek, Duvelshoek — ongesaneerd. Nog liepen de porders hun wijk, pelde men garnalen op straat, spoedde zich de raderbrancard naar een onge-

val, reden de brandweer en het reddingstoestel van Sinck met schimmels en walmende toortsen. En Breitner schilderde en hing de vermoeidheid van den tijd, heel de verholen droefenis dier dagen aan de blinkende schonken van een aapjespaard, van al de aapjes- en heipaarden, die hij zag in regen of mist. En de oude familieportretten, bewaard in albums, vergeeld en vergoord, met vochtvlekken en een muf geurtje, met adressen en monogrammen van lang vergeten fotografen, vertellen van de mensen, van ouders en grootouders, zoals die zich eenmaal bewogen door de straten en langs de grachten van Amsterdam: groteske, fantastische vrouwenfiguren als volbezeilde fregatten, het middel samengesnoerd in het corset, beneden een deinende rokkenvracht, reikend tot over de schoenen, op de schouders ballonmouwen en losse opzetsels en tenslotte hoeden als Bourgondische tafelstukken, beladen met veren en gevogelte, boomgaarden en bloemenwinkels. Fier en rustig de heren met dikke rottingen, witte foulards, blauwe jassen over de zware, zwartlakense kledij, broeken van blokjesgoed, hoge hoeden of vermakelijke dopjes. De meisjes droegen lange, wijduitstaande jurken, vlechten of laag afhangend haar en grote hoeden, de jongens nauw sluitende buisjes en smalle sluke broekjes tot ver over de knie.

De mannen tooiden zich met knevels en bakkebaarden, de dames droegen een scheiding, een toet, een kapsel à la Fedora: hoge coiffures met krullen en toeven. Zij woonden in huizen met lancaster gordijnen, rood pluche of paardenhaar meubels, zaten aan ronde mahoniehouten tafels in kamers, waarvan de wanden waren bedekt met portretten en gravures in zwarte lijst en grote witte passepartouts. Zij zaten er 's avonds bij het gaslicht, dat zacht zoefde en zong, dat over al die eigenlijk lelijke dingen teer-milde glanzen spreidde en zich zelfs erbarmde over snuisterijen op het hoektafeltje en de vaas met drogen bouquet.

Een onwaarschijnlijke tijd, zonder bioscoop, zonder radio, zon-

der jazz, zonder vliegmachines en verkeerslichten, toen men op straat nog wandelde en een avond-uit een feest had, toen anderhalve man en een paardekop keken naar zoiets als een voetbalwedstrijd tussen jongelingen met snorren en knevels, platte petjes, gestreepte tricots en broeken tot over de knie, toen de Schutters oefenden en de jeugd trommelde op de Beurs, toen er een voorjaarsmarkt was en alle huizen in de Bocht nog waren bewoond. Daar liepen de Burgerweesjes in rood-zwart costuum, daar ging de dienstbode met hagelwit cornet en het onafscheidelijk boodschappenmandje of hanterend buiten op de gracht de koperen glazenspuut. En daar reed op een goeden dag een hijgend en puffend monster door de Kalverstraat: de eerste automobiel.

Eigenlijk was het nog slechts een grote provinciestad, dat Amsterdam der negentiger jaren. Ook al had men zich reeds aangepast aan den nieuwen tijd en wat men toen als verkeerseisen beschouwde, lag het station voor het oude havenfront, waren N.Z. Voor- en Achterburgwal, de Warmoesgracht, Elands-, Rozen-, Linden- en Palmgracht gedempt, werd het nieuwe postkantoor gebouwd en verzezen de hoge masten van het „ondergrondse” net der gemeentetelefoon. Gemoedelijk en knus en gezellig vooral, zoals de ouderen verzekeren. Vooral ’s avonds was Amsterdam genoegelijk. Men ging er prettig uit. Comedie en kleinkunst bloeiden, in de koffiehuisen was stemming en sfeer. ’s Zondags wandelde men naar het Panopticum, het Panorama, of in den zomer naar buiten, naar ’t Kalfje, naar Schollenbrug, de Slatuintjes of naar het Tolhuis, om er Zaagmans de „Fremersberg” of den „Slag bij Waterloo” te horen uitvoeren. Dan slurpte men behagelijk zijn chocola, dronk een glas Stout en werd bediend door kellners met lange witte boezels om het middel gesnoerd. Voor de jeugd was nog een bokkewagen het toppunt van weelde en het aankomend meisje kon nachten lang niet slapen van spanning voor den groten gang door het gelig

licht der gaslantaarns naar het eerste bal. Daar danste men de zwierige oude wals, de kruispolka, de quadrille der lanciers.

Dit was de vorige eeuw, het fin de siècle, dit was het goede, oude Amsterdam. Zoo leeft het nog bij Breitner en Witsen, zoo waren zijn schimmen op oude foto's, in balboekjes met verbleekte namen. Men ruikt dien tijd: lavendel en thijm, tussen bladen van een poëzie-album gedroogd. Zijn klanken zijn nog niet vergeten, vertrouwde melodie der Schlager dier dagen: „Diender, o diender”, „Tararaboemdié”, „O, conducteurje, wat heb je toch gedaan”, „Poet-poet-poet, mijn hoentje”, „Japie is getrouwd” en het onsterfelijk: „Mijn vader had een bokkie, een bokkie zonder staart.”

Een gezellige stad, burgerlijk naar een later smaak, kleinsteads van atmosfeer, maar toch met leven en energie. Na 1870 was zij ontwaakt uit den dommel, die haar na den Fransen tijd bevangen had. Handel en scheepvaart herleefden, de oude veerkracht scheen hersteld. De Stoomvaart Maatschappij Nederland werd opgericht en spoedig konden de schepen hun weg kiezen door het in 1876 voltooid Noordzee-kanaal. Nieuwe industrieën vestigden zich. Achter en boven de oude daken der stad verhieven zich de schoorstenen van werkplaatsen, bedrijven en fabrieken. Reeds lang was stoomkracht dienstbaar gemaakt, het gas, straks de electriciteit. De machine verscheen naast den mens, goedkoper en sneller dan deze, al zwoegden zijn handen nog tien, twaalf uur achtereen. Schoorstenen rookten, de neerslaande smook was grijs als het bestaan der mensen, zwart als hun gedachten, waarin, aarzelend nog, het licht brak van nieuwe ideeën, die spraken van bevrijding en recht.

Maar de spanning der zeventiger, tachtiger jaren, die zich als een dreigende onweerswolk aan den horizon samenpakte en den avond van de eeuw zou doen sidderen en beven, al donkerder zich spreidend langs den hemel, scheen na '90 te zijn geweken. Een waterig zonnetje brak door, men zag weer een stuk van

het uitspansel met vriendelijke kleuren. En er kwam een rust, die het bedrukt geslacht merkbaar goed deed. Men stelde vast, dat men toch zijn best had gedaan op velerlei gebied en hetgeen bereikt werd niet onbevredigend mocht heten. Daarom wilde men ademen, even pauzeren, een ogenblik trachten zijn zorg te vergeten. Gerust mocht de oude eeuw als een nachtkaaars uitgaan; heimelijk vreesde men het licht dat straks de nieuwe eeuw, de twintigste, als een verblindend vuurwerk in het leven der maatschappij zou ontsteken. Dit voorgevoel bedroog zich niet al kwam het vuurwerk niet in 1900, maar veertien jaar later en al viel het anders uit dan men het zich had voorgesteld.

*

Door het Amsterdam der negentiger jaren ging een slanke, hoog-opgaande verschijning, statig, kaarsrecht. Een man met trots, scherp getekend gelaat, met lange bakkebaarden. Dagelijks zag men hem het huis in de Bocht, Heerengracht 456, verlaten en met grote, afgemeten passen de stad ingaan. Er waren velen, die hem groetten zonder dat de lange man het scheen te merken. Hij keek naar links noch rechts, slechts voor zich uitziende, het hoofd ongenaakbaar in den nek. Allen op straat bleken hem te kennen, ofschoon hij op niets of niemand acht sloeg. De vreemdeling, die zijn Amsterdamse relatie hiernaar vroeg, kreeg verbaasd ten antwoord: Maar weet je dat dan niet? Dat is toch Burgemeester Vening Meinesz!

Inderdaad, zo kende hem Amsterdam, zo kende hem half Nederland, ofschoon juist deze magistraat het minst populair was in den gewonen zin des woords. Om populair te zijn bij de mensen, moest men blijk geven hun menselijke zwakheid te delen en dat was het laatste wat van Burgemeester Vening Meinesz te zeggen viel. De uiterlijk starre aristocraat, beslissend kortaf in zijn optreden, scherp en sarcastisch — de volksmond sprak van „Vinnige Manus” — deze figuur, ijzig en gesloten,

wien alle bonhomie vreemd bleef en die bij zijn komst als Burgemeester bij voorbaat elk gevoelselement in zijn beleid met duidelijke woorden uitsloot: „Ik ben regent, geen burgervader”, was weinig geschikt de vriendschap der massa te winnen. Maar juist daarom hield zich de volksfantasie met hem bezig, weefde zij legenden om den man, die elke populariteit verachtte en slechts door strenge rechtvaardigheid, een stipte naleving der vormen zich leiden liet.

Sjoerd Anne Vening Meinesz was een Fries: hij werd op 20 Februari 1833 te Harlingen geboren. Zijn opvoeding kreeg hij te Amsterdam, waar hij het gymnasium bezocht en aan het Athenaeum Illustre rechten studeerde. Daar het Athenaeum pas twintig jaar later tot Universiteit zou worden verheven, promoveerde hij te Leiden en wel in 1856 op proefschrift, bevattende „de geschiedenis der staatsrechtelijke bepalingen betreffende de vervaardiging van wetten en algemeene beginselen, die hierbij behooren te gelden.” „Het grondbeginsel van alle macht,” zoo schreef hij o.m., „is bescherming der individueele vrijheid in de samenleving.” En: „Het wezen der wet vordert algemeene handhaving van de zijde van den Staat en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid der ingezetenen.” Beide opvattingen tekenden den 23-jarigen Vening Meinesz als een liberaal van den ouden stempel. Hij is deze beginselen, vastgelegd bij zijn intree in het maatschappelijk leven, trouw gebleven. Wel moest hij op den duur de eerste zienswijze voor een goed deel laten varen en erkennen, dat het recht niet uitsluitend deze taak had, maar zijn opvatting van het wezen der wet heeft hij met grote en besliste overtuiging gehandhaafd. Zijn gedragslijn in het openbaar leven volgde met scherpzinnige nauwgezetheid de wet; van interpretatie, die met gewijzigde omstandigheden rekening hield, wilde hij niet weten. Voor hem was het geschreven woord afdoende. Recht door zee als geen ander, noemde men hem: „Meinesz, de rechtvaardige”. Op aandrang van zijn vader trad de jonge Mr. Vening Meinesz

in de journalistiek. Zijn persoonlijke ambities wezen hem weliswaar een anderen weg — bemiddeld als hij was, had hij gaarne naar Indië gereisd om ter plaatse toestanden en mogelijkheden te bestuderen — maar zijn vader zag in de krant een goede school voor latere politieke werkzaamheid. Vening Meinesz kreeg een plaats bij het Handelsblad en ofschoon het journalistenberoep al heel weinig bij zijn karakter paste, werkte hij hier tot 1865. Zijn collega's op de Pijpenmarkt kenden hem als een zwijgzaam man, die geen vrienden zocht, ontoegankelijk en onbuigzaam van aard. Hij schreef goed doorwrochte artikelen over vraagstukken van den dag en trok al spoedig de aandacht.

In 1866 werd Vening Meinesz raadslid, drie jaar later vertrouwde men hem als wethouder Financiën toe. Aan zijn Amsterdamse politieke carrière kwam in 1872 althans voorlopig een einde door het huwelijk, dat hij sloot in dit jaar met de dochter van den Burgemeester, Jonkvrouwe C. den Tex.

Zo was Mr. Vening Meinesz door vele en hechte banden aan Amsterdam verbonden. Hij had van zijn jeugd af hier gewoond en zijn liefde voor de stad, haar sfeer, haar leven en instellingen was, als alles in hem, sterk en oprecht. Gekozen tot raadslid had hij haar welzijn behartigd, als wethouder zijn beste krachten gegeven, ook in 's lands vergaderzaal zou hij voor het Amsterdamse belang moedig op debresstaan. Als lid der Tweede Kamer, waar hij in 1875 zijn intree deed, verwierf hij den adelbrief van zijn politieke loopbaan door overwegende bijdrage tot verheffing van het Athenaeum Illustre tot Universiteit. Hiervoor heeft hij taai gestreden. Door zijn gezag en de kracht zijner sobere argumenten wist hij den groten tegenzin, de vele bezwaren der Kamer te overwinnen, met rustigen drang den slagboom der kleinzieligheid te verwijderen eener anti-Amsterdamse gezindheid. Ofschoon Amsterdammer naar geest en hart, aanvaardde Mr. Vening Meinesz in 1881 de Koninklijke benoeming tot Burgemeester van de tweede stad des lands, het in levensatmosfeer

zo gans verschillend Rotterdam, welk ambt hij tien jaar heeft bekleed. Rotterdam leerde Vening Meinsz kennen en waarderen. Het zag aan het hoofd der gemeente een man van grote werkkraft, scherpzinnigheid en doorzicht, onder wiens bestuur vele belangrijke dingen tot stand kwamen. De vergaderingen van den Raad leidde hij met vaste hand, volkomen onpartijdigheid en geen ander richtsnoer dan zijn plicht en het belang der stad. Algemeen was dan ook de teleurstelling, toen in September 1891 de Koningin Regentes Burgemeester Vening Meinsz naar Amsterdam riep als opvolger van Mr. G. van Tienhoven, die als kabinetsformateur naar den Haag ging. Op 9 October in den raad en vier dagen later in den kring der ambtenaren nam men met spijt en weemoed afscheid. En in den middag van 14 October waren Wethouders, Raadsleden en hoge ambtenaren op het station, om den vertrekkenden Burgemeester en zijn echtgenote nog eenmaal de hand te drukken. Toen de trein het Maasstation uitreed, ontblootten allen het hoofd. Het strakke gelaat en den koelen blik van Burgemeester Vening Mei esz verloren een moment hun beheersing. Voor het eerst en voor het laatst zagen de Rotterdammers, dat deze stroeve, hoekige mens ook ontroerd kon zijn.

*

Niet zonder spanning zag Amsterdam het optreden van Burgemeester Vening Meinsz tegemoet. Het was bekend, dat de Raad van Rotterdam hem een grote volgzaamheid had betoond, wat van de Amsterdamse Vroedschap stellig niet verwacht kon worden. De hoofdstad wilde zich door haar Burgemeester wel laten besturen, maar niet regeren. Er was in den Raad een krachtige groep, die haar standpunt met klem tegenover dat van den nieuwen bewindsman zou plaatsen.

„Ik ben regent, geen burgervader!” Het was als een douche over achtbare hoofden die op de installatievergadering van 14

October 1891 met nieuwsgierige welwillendheid naar den nieuwen voorzitter werden gericht. De oudste Wethouder Mr. Driessen verrichtte de installatie, waarna het oudste Raadslid Mr. Luden de leden der Vroedschap aan den Burgemeester voorstelde. Een weinig gemoedelijke begroeting, die maar matig vlotte. Men kon zich niet aan den indruk onttrekken, dat deze nieuwe Burgemeester een stijve, afwerende houding aannam en den Amsterdamsen Raad met weinig vertrouwen tegemoet trad. En inderdaad was dit zo: Vening Meinesz, wetend hoe ongemakkelijk het hoofdstedelijk college geleidelijk was geworden, had zorgvuldig zijn houding bepaald, bereid alle rechten stipt te respecteren, maar ook geen duimbreed te wijken van het wettelijk fundament der eigen positie.

Zo toog de Raad met weinig geestdrift onder zijn nieuwe leiding aan den arbeid. Men was de gemoedelijkheid gewend van Burgemeester van Tienhoven die, bespraakt en gezellig, met gullen lach een sfeer van huiselijkheid schiep, de Raadsleden met een handdruk begroette en voor elk een belangstellend woord had. Maar deze voorzitter, vormelijk en deftig, karig met woorden, had bij een samenkomst hoogstens een stijve buiging voor de heren. En spoedig ondervond men, dat deze Burgemeester geen geven en nemen kende, niet wist van leven en laten leven, maar slechts oog had voor de vormen en voor de wet. Hij had zijn rechten en de Raad had de zijne. Scherp zag Vening Meinesz toe, dat niemand zijn bevoegdheid te buiten ging. Hij stelde zelfs vast, dat Raadsleden geen aanspraak mochten maken op persoonlijke informatie door ambtenaren. Wanneer zij niet als college vergaderden, moesten zij naar zijn oordeel als particulieren worden beschouwd. Dat de Raad hierover weinig gesticht was liet zich begrijpen; alle reacties echter schampten af op de kalme waardigheid, waarmee de Burgemeester schijnbaar zonder inspanning de teugels in handen hield.

Het kon dan spannen in den Raad met scherpe discussies. Geestig

vaak, sarcastisch als dit nodig mocht zijn, was het wederwoord van den Burgemeester, die op zijn beurt evenzeer een raken zet kon waarderen van gewickste tegenspelers als Prof. Fabius en Mr. van Nierop. Maar ook luisterde hij, zonder een spier te verrekken, naar de langste redevoeringen. Niets ontging hem daarbij. Zodra er iets naar zijn oordeel niet klopte, zag men zijn wenkbrauwen fronsen. Bij onverdiend geachte verwijten werd zijn van nature strak gelaat gedecideerd streng en bij zijn antwoord klonk zijn stem hard, langzaam sprekend, de woorden wikkend en wegend, met een zeggingskracht, die groten indruk maakte. Wanneer hij een kwestie inleidde of besprak, deed hij het kort. Iets te moeten herhalen maakte hem wrevelig. Steeds was hij gereed zijn standpunt tot het uiterste te verdedigen en hij kon het moeilijk verkroppen, wanneer hij in de minderheid bleef. Maar werd dit eenmaal een feit, dan gaf hij loyaal zijn verderen steun. „De heren moeten het weten,” was zijn laatste woord, doch dit betekende ook, dat de heren op zijn volle medewerking konden rekenen.

Ook in de vergaderingen van het dagelijks bestuur werden spijkers met koppen geslagen. Zijn naaste medewerkers leerden het hoofd der gemeente uiteraard het beste kennen. Zij wisten spoedig, welke hoge eisen hij aan zichzelf stelde, waaraan hij het recht ontleende ook van hen, die met hem samenwerkten den vollen inzet van hun kunnen te vorderen. Zij wisten echter ook, dat hij nimmer nodeloos hun taak verzwaarde. Vening Meinesz bepaalde bij zijn komst in de gemeente zijn positie: hij zou regent zijn en slechts dat. En terwijl de wet hem een bestuurstaak wees, waaraan hij zich correct en stipt hield, werd hij door de kracht en den invloed van zijn persoonlijkheid regeerder naar ouden geest. In hem scheen het grote regententype, dat eenmaal de stad sterk en machtig had gemaakt, herboren. Geen kleine eierzucht of eigenbaat dreef hem, nog minder zucht tot baasspelerij, maar slechts het eerlijk verlangen

de res publica nuttig te zijn. Begaafd met helder inzicht, rechtschapen van inborst, kalm en bezadigd en toch doortastend als weinigen, bezat hij alle eigenschappen van den leider. En zo waren zij, wier taak het was naast en onder hem te werken, te eerder geneigd zich naar zijn oordeel te voegen, zijn conclusies te aanvaarden welke zij de vrucht wisten van nauwgezette studie en veelzijdige overweging.

Hij was een man, die zich het liefst op den achtergrond hield, in de sfeer van zijn stille werkkamer, wien een ernstige conferentie over serieuze belangen beter lag dan de leiding van openbaar ceremonieel, van luidruchtige feestelijkheid. Een psychische ongemakkelijkheid van bewegen werd nog versterkt door zijn toenemend fysiek ongemak. Een gezichtsgebrek hinderde hem, nog meer bemoeilijkte met de jaren de hevige jicht, waaraan hij leed, zijn doen en laten. Vergeefs zocht hij hiervoor genezing in Vichy, de ziekte verergerde: vaak was het gebruik van zijn handen hem onmogelijk, meer dan eens zag men, hoe na een zware vergadering de Burgemeester, gesteund door twee bedienden, moeizaam naar zijn rijtuig strompelde. En niemand ontging het hoe op zulke dagen de scherpe lijnen zich nog dieper grifden in het bleke gelaat, de inspanning die de pijn vermande, terwijl zijn stem nog zachter klonk, bedachtzaam, met weinige, korte zinnen.

Initiatief en groot organiserend talent bezat deze Burgemeester niet. Wel echter een vruchtbaren critischen zin. Verwonderlijk scherp wist hij te onderkennen wat onder bepaalde omstandigheden bereikt kon worden. Onmiddellijk wees hij aan wat zwak was of onhoudbaar in een redenering. Hierin school voor een goed deel het geheim van zijn invloed. Anderen liet hij voorbereiden en was eenmaal een plan tot rijpheid gekomen, dan verstond hij de kunst er de fouten uit te lichten, nut en doelmatigheid, inzicht te verlenen en eindelijk alle krachten in te schakelen om tot verwezenlijking te geraken. Steeds trok hij



SJOERD ANNE VENING MEINESZ (1833-1909)



Het Amsterdam van Vening Meinesz. Een winterse Heerengracht — nog huis aan huis be-
woond! — met dampende paarden en ratelende rijtuigen: de goede oude tijd!

(Foto Bern. F. Eilers)



Schier legendarische verschijningen: twee dienstboden uit het oude Amsterdam met boezel
en cornet, wandelend over het Singel tussen Oude Spiegelstraat en Wijde Heisteeg. Langs
de huizenkant een oude vrouw, met kapothoed en lange zwarte mantel

(Foto Bern. F. Eilers)

scherp de grenzen: „Men moet geen vijf pooten aan een schaap verlangen”, was zijn zegswijze. Werd een voorstel aanvaard tegen zijn inzicht, dan kon men er op rekenen, dat alle kracht van zijn opinie was aangewend om dit te verhinderen. Daarna echter was hij voor de uitvoering de meest betrouwbare steun.

Toch woonde achter dit stijl en stroef uiterlijk van louter plichtsbesef een levendige, schalkse geest. De leden van het dagelijks bestuur, met wie de Burgemeester vaak op zijn kamer het dejeuner gebruikte, wisten hoe hij los kon komen, de vrolijkste soms, schertsend met innig vermaak over een goeden zet, plagend op zijn beurt wien hij lijden mocht. Maar altijd vormelijk! Toen Treub, die zo lang als wethouder met hem samenwerkte, tot hoogleraar werd benoemd, sprak Burgemeester Vening Meinesz hem van dat ogenblik af uitsluitend als Professor aan. Treub maakte daartegen bezwaar: het klonk, vond hij, zo erg officieel. Maar de Burgemeester antwoordde prompt: „U weet, mijnheer Treub, ik *ben* altijd correct.”

Heel langzaam, het kon niet anders, ging de Raad, ging Amsterdam dezen Burgemeester waarderen. In de Vroedschap bleven felle botsingen, soms om ogenschijnlijk onbelangrijke zaken, daarom niet uit. Radicalen als Treub, Heineken, Gerritsen, maar ook een vooruitstrevend anti-revolutionnair als Heemskerk, stonden met hun mening vaak scherp tegenover den Burgemeester. Er kwam eens een verzoek om vergunning binnen om voor het Volkskoffiehuis Dam 9 stoelen en tafeltjes te mogen plaatsen. De Burgemeester wenste dit verzoek zelfs niet behandeld te zien: „De adressant kon weten dat dit geweigerd werd,” was zijn standpunt. Maar de Raad ging daar lijnrecht tegenin en verleende met 20 tegen 11 stemmen de vergunning wél. In zulke ogenblikken kon men het den Burgemeester aanzien met hoeveel moeite hij zijn ontstemming verkropte. Toch was na enkele jaren de erkenning algemeen, dat Amsterdam gelukkig

mocht worden geacht met dezen man aan het roer. Men wende aan zijn grote vormelijkheid, men schonk geloof aan hen, die van nabij konden vaststellen, dat achter dit stroeve, starre masker een werkelijk goed mens school, trouwhartig en oprecht. Gaarne vergaf men hem, dat hij de kunst niet verstond van zich bekend en bemind te maken.

Voor het volk was Vening Meinesz een deel der stad geworden. Hij hoorde bij Amsterdam met heel zijn verschijning. Ofschoon men hem als mens nauwelijks kende, had hij ontzag door zijn uiterlijke persoonlijkheid, die respect afdwong. Met zekeren trots kon een Amsterdammer hem aan zijn vriend van buiten wijzen en zeggen: „Daar gaat Vening Meinesz, *onze* Burgemeester.” Hij mocht dan met heimelijke voldoening vaststellen, hoe de figuur van den Amsterdamsen magistraat imponeerde. En wandelend in de Bocht zou hij stellig een ogenblik voor een huis blijven staan met de mededeling: „En hier *woont* de Burgemeester.” Het huis Heerengracht 456 bezat trouwens een Burgemeesterstraditie. Gebouwd in 1671 door den machtigen Burgemeester Joan Corver, die er in 1716 overleed, woonde hier van 1867 tot zijn dood in 1882 Burgemeester den Tex en was vanuit dit huis Vening Meinesz met diens dochter getrouwd, een huwelijk, waarvan de Amsterdammers wisten, dat het een voorbeeld was van echtelijk geluk.

Politiek stond Vening Meinesz meestal scherp tegenover de nieuwe denkbeelden van zijn tijd, welker juistheid hij in twijfel trok. Toch was hij steeds bereid, wanneer men hem van het practisch nut van sociale hervormingsmaatregelen overtuigd had, aan de uitvoering krachtig mede te werken. Dit verklaart ook hoe hij met den zeer vooruitstrevenden Wethouder Treub, wiens inzichten hij stellig niet deelde, zo vruchtbaar heeft kunnen samenwerken. Beiden stond het belang der stad, het algemeen nut, als hoogste goed voor ogen en dit bracht hen na veel meningsverschil toch telkens tot elkaar. Niemand heeft

Vening Meinesz meer gewaardeerd dan juist Treub, die als geen ander wist hoe onkreukbaar eerlijk en oprecht deze Burgemeester was, voor geen vriendelijkheidjes vatbaar noch er op belust door innemendheid mensen te winnen.

Het grote werk van Wethouder Treub is wel de liquidatie geweest van de grote concessies en het naasten der openbare bedrijven door de gemeente. Had een vorig geslacht hier slechts terrein gezien voor het particulier initiatief, Treub, de voorman der radicalen, sloeg een andere richting in. Hij wist de weinig populaire Amsterdamse concessies de een na de ander te beëindigen en de gemeente de exploitatie der bedrijven in handen te geven. Als liberaal was de Burgemeester hier stellig geen onverdeeld voorstander van; toch heeft hij tenslotte een krachtige medewerking verleend aan de uitvoering van Treub's socialisatie-plannen.

De eerste concessie, die op 26 Juni 1895 sneuvelde, was die van de Imperial Continental Gas Association, welks monopolie door de Amsterdamse bevolking weinig werd gewaardeerd. De Raad zag aanvankelijk erg tegen eigen exploitatie op, maar zwichtte tenslotte voor de motieven van het College van B. en W. De concessie werd opgezegd en de beide fabrieken der Imperial gingen over in handen der gemeente. Vervolgens werd een einde gemaakt aan het monopolie van het Waterleidingbedrijf. Dit was financieel niet sterk en bij het publiek bestonden veel grieven over de wijze van exploitatie. Het voorstel van B. en W. tot naasting vond gereede instemming bij den Raad. Begin 1896 functioneerde de Gemeente-waterleiding.

Een eigenaardige historie werd de strijd om de exploitatie der Amsterdamse telefoon. Hier bezat de Bell Telephoon Maatschappij de concessie en zij bleek niet geneigd zonder meer van haar rechten afstand te doen. De concessie liep af op 7 September 1895 en werd niet meer vernieuwd, daar de gemeente reeds besloten had zelf tot exploitatie over te gaan. Daartoe

had men de machtiging der Regering nodig, welke op 21 Maart 1896 werd verkregen. De voorwaarden, die het Rijk daarbij stelde, stonden den Raad echter niet aan, men wenste ze niet te aanvaarden. Dit bracht het dagelijks bestuur der gemeente in een moeilijk parket. Burgemeester Vening Meinesz was op dat ogenblik met vacantie. Hij keerde onmiddellijk terug en zat de eerstvolgende raadszitting voor, waarbij de kwestie opnieuw ter tafel kwam. Met een enkel woord leidde de Burgemeester haar in, repte van een misverstand en zonder meer ging de Raad thans met B. en W. mee, aanvaardde men de situatie, die aldus door ingrijpen van het hoofd der gemeente, zijn persoonlijk overwicht, was gered.

Na dit besluit, van 20 April 1896, werd begonnen met den aanleg van een gemeentelijk telefoonnet dat op den vastgestelden termijn van 1 November d.o.v. gereed kwam. Niet echter dan na openlijken strijd met de Bell Telefoon Maatschappij, welke reeds haar net in Amsterdam had en niets naliet om de gemeente bij haar werk te hinderen en zo mogelijk te voorkomen, dat men den 1en November klaar was. Heel wat grappen werden in die dagen verkocht over Treub's telefoonnet, dat „ondergronds” heette, maar juist op verschillende punten der stad hoge masten kreeg, vanwaar draden naar de huizen werden geleid. De strijd met de Bell was intussen bittere ernst! Treub zelf heeft later verteld, hoe moeilijk het soms was vergunning te krijgen voor het aanbrengen van steunpunten op daken en aan muren en het herhaaldelijk gebeurde, dat draden, die overdag waren gespannen, 's nachts werden doorgeknipt. Zolang men de daders niet betrappen kon, was er natuurlijk geen verhaal.

Zo was er ook een bundel draden gespannen over het grachtje, dat destijds van den stadstimmertuin langs Carré naar den Amstel voerde. De Bell liet daarop een bootje door de gracht trekken met een hogen mast en geheel bovenaan een groot mes,

dat prompt de draden doorsneed. Telkens, wanneer de schade hersteld was, herhaalde het zich zonder dat er veel tegen te doen viel, want het vaarwater was publiek en er bestonden geen bepalingen voor de maximale hoogte van scheepsmasten. Gelukkig voor de gemeente werd elders de bedrijver van een wel strafbare vernielingszaak op heterdaad betrapt en uit zijn bekentenis bleek, dat de directie der Bell Telefoon Maatschappij de hand in het spel had. Hiermee was deze officieel ontmaskerd en bleef haar niets anders over dan de zaak verloren te geven. In den nacht van 1 November 1896 nam de exploitatie der gemeentetelefoon een aanvang.

En tenslotte werd het trambedrijf genaast. Hier was de concessie in handen der Amsterdamse Omnibus-Maatschappij, welke na 1876 een tramnet had aangelegd voor paardentraction. De ontwikkeling van het trambedrijf had echter geen gelijken tred gehouden met de snelle stadsuitbreiding. Een al te grote voortvarendheid achtte de directie met haar belangen in strijd. Dit bracht in de negentiger jaren de gemoederen voortdurend in beroering. De openbare mening verlangde een andere exploitatie, die meer met het algemeen belang rekening hield. De concessie der A.O.M. liep echter pas in 1910 af. Herhaaldelijk was er sprake van concessie-aanvragen, eerst voor een gastram, later voor elektrische tractie. Een rapport van den directeur van Publieke Werken constateerde op 29 Februari 1896 tot afwijzing van alle concessie-aanvragen, naasting van het bedrijf der A.O.M. en exploitatie van een geëlectriceerde gemeentetram. Ofschoon B. en W. niet in den geest van dit rapport met voorstellen wilden komen, werd eindelijk toch tot deze oplossing besloten en wel op initiatief uit den Raad zelf. Met ingang van 1 Januari 1900 nam de gemeente het beheer over het trambedrijf van de directie der A.O.M. over, terwijl onmiddellijk voorbereidingen werden getroffen voor electricatie. Dit gaf ook den stoot tot oprichting van een ander gemeentebedrijf: op

den Hoogte Kadijk werd begonnen met den bouw der Electrische Centrale.

Een belangrijke gebeurtenis voor Amsterdam tijdens het bestuur van Burgemeester Vening Meinesz was de feestelijke opening van het Merwede-kanaal op 4 en 5 Augustus 1892 in tegenwoordigheid der Koninginnen, al was deze oplossing nimmer door Amsterdam gewenst, dat zijn belangen het best verzekerd achtte met verbinding naar den Rijn door de Gelderse vallei. Verder kreeg de haven een tweede handelskade, evenwijdig aan de oude: de IJkade, welke kort voor de eeuwwisseling tot stand kwam. En eindelijk ontving dr. Berlage de opdracht tot bouw van een nieuwe beurs, welke den koopmansgeest der twintigste eeuw waardig zou herbergen.

Met Burgemeester Vening Meinesz ging Amsterdam de nieuwe eeuw in en hoewel verouderd en gekweld door fysieke smart, zag men hem nog in volle kracht de belangen der stad behartigen. Bij de nadering der Kroningsfeesten verspreidde zich het gerucht, dat de Burgemeester, die 65 jaar was geworden, na de inhuldiging van H.M. Koningin Wilhelmina zijn eervol ontslag zou aanvragen. En tijdens de feestelijkheden hechte zich de blik der Amsterdammers nog eens bijzonder aan zijn statige verschijning, die met zoveel waardigheid de honneurs der hoofdstad tegenover haar jonge, lieftallige Koningin waarnam. Dit was het oude, voorname Amsterdam, dat jeugd en gratie eerde van zijn Vorstin, de hoofdstad in haar grondwettelijk recht, welke als eerste de Landsvrouw huldigde als heerseres over het grote Rijk tot zijn verste palen, aan welke vestiging Amsterdam zijn roemrijk historisch aandeel had geleverd.

Maar deze plichtsgetrouwe man kon moeilijk van zijn arbeid scheiden, van de taak, waarin hij zijn levensvervulling zag. Zijn sterke natuur overwon, zij het met toenemende inspanning, de bezwaren die leeftijd en kwaal met zich brachten. Wanneer dan heel onverwachts zijn aftreden kwam, was ook de aanleiding, een

andere. Zoals hij bestuurd had al die jaren, zo zou hij ook heengaan: rechtop en onverzettelijk, in logische consequentie van zijn opvattingen. In 1901 wenste de meerderheid van den Raad stem te hebben in de regeling van de naar haar mening soms te zware straffen bij politie en brandweer. Men achtte het minder juist, dat alle macht in politiezaken uitsluitend bij den Burgemeester berustte en wat de brandweer betrof, bij het college van B. en W. Dit stuitte op krachtig verzet bij den Burgemeester, die zich beriep op het bepaalde in de gemeentewet, welke zeer bepaald elke bevoegdheid inzake aanstelling en ontslag aan den Raad ontzegde. De Burgemeester was van oordeel, dat wie het recht miste op aanstelling en ontslag ook niet bevoegd was zich met disciplinaire straffen in te laten.

Nu was Burgemeester Vening Meinesz inderdaad geen zachte heelmeeester, maar wie het politiecorps bij den aanvang der twintigste eeuw vergeleek met tien jaar tevoren, toen avond aan avond de Doofpot-revue, het Taptoe-schandaal hekelend, stampvolle zalen trok en het laatste greintje gezag der politie werd verspeeld, moest bekennen, dat een heel andere geest werd geschapen. Toen zong heel de stad het „Diender, diender, als men 't u gebiedt” en kende ieder het refrein:

Pats, pats, pats
Je dondert er maar door!
Zo wordt de rust door ons bewaard
Waar anders zijn wij voor?
Pats, pats, pats,
Je hakt er maar op in,
Zo ranselen wij de burgerij
Heel opgeruimd van zin!

Maar bij de Kroningsfeesten bleek het vertrouwen van het publiek in zijn politiecorps volledig hersteld. Geen enkele ordeverstoring deed zich voor en er was zoveel waardering voor het

werk der politie, dat zich een comité van ingezetenen vormde, hetwelk op 17 Januari 1899 in het Beursgebouw het corps namens de burgerij hulde bracht.

Met alle waardering voor het werk van den Burgemeester hield de Raad voet bij stuk. Een motie-Caroli tot het ontwerpen van een verordening op het straffen bij de politie werd aangenomen. Burgemeester Vening Meinesz beantwoordde haar met de mededeling, dat hij bij hoger gezag vernietiging zou vragen van het zijns inziens onwettig besluit. De Minister van Binnenlandse Zaken, Goeman Borgesius, was echter niet bereid den Burgemeester onmiddellijk in het gelijk te stellen. Hij achtte het besluit in het algemeen niet onwettig en wenste in elk geval de verordening eerst te zien en te bestuderen.

Dit was voor een karakter als dat van Vening Meinesz voldoende. De overtuiging, dat hem door hoger bestuur niet den steun werd gegeven, dien hij noodzakelijk achtte voor zijn gezag, was onverdragelijk met de opvatting van zijn taak. Hij, als vertegenwoordiger van de Regering, stond aan het hoofd der politie, die volgens de wet en volgens zijn overtuiging aan den invloed van plaatselijke potentaten moest onttrokken blijven. Daarvoor en voor zijn positie in het algemeen streed hij met onwankelbare vastheid jaar en dag, tegen velerlei kleine, soms kriebelig kleine oppositie uit een praatgragen Raad. Hij steunde daarbij op het hoogste gezag, waarvan hij zich in zulke ogenblikken de representant wist. Nu echter liet dit hoogste gezag hem zelf los, stelde hem in het ongelijk, omdat hij niet dulden wilde, dat de macht, welke één geheel moet zijn of niets kan zijn, zou worden verbrokkeld.

Het was bekend, dat Burgemeester Vening Meinesz krachtig waakte voor de uitvoering ook van die besluiten, welke tegen zijn mening in waren genomen, het was evenmin een geheim, dat lang niet alle voorstellen van Wethouder Treub en de vele hervormingen, waartoe men was gekomen, met zijn instemming

ter tafel werden gebracht. Thans echter gold het een kwestie van beginsel. Niet het minst voor dezen man, het type van den oud-Amsterdamsen regent, die koning wil zijn in eigen huis en dat ook blijven wil met alle koninklijke rechten of zijn huis verlaten zal — die in al zijn doen en laten steeds denken deed aan dat oude Amsterdamse woord: „Zij zijn hier allen vorsten!” de regeerder die zich niets ontnemen laat van zijn macht en zijn gezag ongeschonden wil bewaren.

In de eerstvolgende raadszitting deelde Burgemeester Vening Meinesz mede, bij deze opvatting der regering de verantwoordelijkheid niet langer te kunnen dragen. Groot bleek de ontsteltenis. Persoonlijk betuigde mr. Caroli zijn leedwezen, mr. H. S. van Lennep de spijt van den Raad. Ook door Amsterdam ging een schok, toen het nieuws van dit besluit zich verspreidde. Nu pas werd duidelijk hoe gezien en — ondanks zichzelf — ook populair deze bewindsman in brede kring der burgerij eigenlijk wel was. Herhaalde pogingen wendde men aan, om den Burgemeester op zijn beslissing te doen terugkomen, doch alles vergeefs. Op 2 April 1901 ging Vening Meinesz heen.

Dien laatsten dag stroomde de raadzaal vol ambtenaren. Het afscheid was zeer hartelijk. Zelfs de altijd koele Vening Meinesz werd zichtbaar getroffen. Hij drukte velen de hand, die wisten, dat nooit in den correcten regeerder de mens was ondergegaan. Ontroerd sprak de scheidende magistraat: „Het schijnt dan toch, dat ik niet zo'n verschrikkelijk Burgemeester ben geweest, of het is mij wel gelukt de belangen mijner ambtenaren met die der gemeente naar vermogen te behartigen.” Een ogenblik — dit laatste — week het starre uiterlijk van den regent, die het vaderschap der burgerij versmaadde, zag Amsterdam de tweede, vaak miskende figuur in die sterke persoonlijkheid: een waarlijk goed mens, dien men niet licht zou vergeten. Er was weemoed om dit heengaan bij allen, die in den weinig beminnelijken man den adel van zijn burgerdeugd wisten te eren, zijn grote, op-

rechte liefde kenden voor Amsterdam. Er was weemoed bij den scheidenden Burgemeester zelf, omdat hij niet meer voor de stad had mogen doen.

*

Nog enkele jaren woonde Vening Meinesz in Amsterdam. Op 7 Januari 1905 vestigde hij zich op het buitengoed „De Heiligenberg” te Leusden, waar hij 26 December 1909 na een kortstondig ziekbed overleed. Tot het laatst nam hij als lid der Eerste Kamer, waarvan hij bijna 25 jaar deel uitmaakte, aan het politieke leven deel.

Op 30 December maakte Vening Meinesz zijn laatsten tocht door Amsterdam. Duizenden sloegen langs den weg van het Centraal Station naar „Zorgvlied” den droeven stoet gade, eerbiedig groetend het stoffelijk overschot van den man, die, ondanks zijn ongenaakbaarheid hun toch sympathiek was geweest, een goed Burgemeester voor zijn stad.

Aan de groeve sprak Burgemeester van Leeuwen: „Ik heb bij dit graf een woord van dank en hulde te zeggen; van groten dank voor alles, wat gij, Mr. Vening Meinesz, veil had voor de belangen der stad, die ik hier vertegenwoordig, van warme hulde voor uw grote toewijding aan alles wat u in uw ambt werd opgedragen. Door uw buitengewone kunde en beleid, uw zeldzame onpartijdigheid en grote rechtschapenheid zijt gij een voorbeeld geweest voor allen, die met u mochten samenwerken in verschillende betrekkingen. Maar onder die betrekkingen is er ene geweest, die u voorgoed bindt aan de geschiedenis van uw land. Dat was uw burgemeesterschap.

„Naast den bekwamen magistraat verliezen zeer velen in u ook den man met die grote eigenschappen, welke het best gekend en hoog vereerd werden door hen, die in uw onmiddellijke nabijheid mochten arbeiden: achter schijnbare koelte toch verborgt gij de hartelijkste en meest innige deelneming in het lot van

anderen. In tal van betrekkingen hebben velen uw grote gaven van hoofd en hart erkend en ik breng u ook hulde namens die allen.

„Gij zijt tien jaren Amsterdams eerste burger geweest in den waren zin des woords. En daarom mogen heden niet gemist worden het zwart en het rood, de kleuren, die u zo lief waren en de drie kruisen, die uw trots uitmaakten. Door dezen krans te voegen bij de velen, die u thans dekken, breng ik u Amsterdams oprechte hulde.”

De stadsbode reikte Burgemeester van Leeuwen den rouwkrans van laurierbladen met witte lelies en linten in de kleuren der stad en deze legde hem bij het graf van zijn voorganger.

*

Langs de grachten van Amsterdam hingen vlaggen halfstok. Een rijtuig reed door de Bocht; hoefgetrappel en wielgeratel in den vroeg donkeren wintermiddag. Van het Koningsplein naderde een atax en nog een, luid belrinkelend schoof de elektrische tram over de brug. Met rasse schreden ging het oude Amsterdam den nieuwen tijd tegemoet.

XI

J. W. C. TELLEGEN

AMSTERDAM GEDURENDE DEN WERELDOORLOG

OP den 31sten Augustus 1914 sloot de geschiedenis een tijdperk af; een nieuwe episode begon, vol rampen en tegenspoeden, illusies en teleurstellingen. De laatste grote oorlog, die de gedachten der mensen had gevangen, die uit de zeventiger jaren tussen Duitsland en Frankrijk, was in het geheugen weggezonden. De verbeeldingskracht der volkeren werd sindsdien door andere feiten beziggehouden dan door de eeuwenoude verhalen van strijd, overwinning en nederlaag; zelfs de gebeurtenissen in Transvaal, hoe sterk zij ook sommige verwante volkeren aangrepen, wekten slechts flauwe rimpelingen in den groten vijver der wereldopinie.

Het tijdperk van den stagen ononderbroken opgang naar de hoogten van welvaart en beschaving scheen aangebroken. De organisatie der socialistische arbeiders was de wildheid harer eerste jaren ontgroeid. De arbeidersbeweging had aan substantie gewonnen, sinds zij de avontuurlijke elementen afstootte; geleid door constructiever denkbeelden van parlementairen arbeid en straffe organisatie, voerde zij den strijd voor haar idealen op rustiger wegen.

De stad aan Y en Amstel had van den maatschappelijken opgang van de twintigste eeuw in ruime mate haar deel gekregen. Was het vroeger een onafgebroken stroom handelswaren, die uit de nimmer drogende bron van overzee naar de Westerse landen vloeide en overal als een vruchtbaar spoor zijn goudslib had

achtergelaten, thans ontmoetten elkander op de Oceanen de schepen, die, gelijk vroeger, de overzeese producten aanvoerden naar het moederland, én de bodems, die de producten der Europese industrie voerden naar de landen onder de tropenzon. Europa leefde van den voorspoed, die het ruilverkeer tussen de landen, maar vooral het ruilverkeer met de koloniën, bracht. De mensen groeiden langzaam, onbewust veelal, maar gestadig tot wereldburgers, zagen in het verkeer der volkeren verre horizonnen van broederschap en samenwerking lichten.

In de wereld der Amsterdamse burgerij stond men aanvankelijk ietwat onwennig tegenover de nieuwe politieke stroming, die wij in die dagen zien groeien, n.l. die, waarin we de democratische gedachte belichaamd zien en waarvan de S.D.A.P. stellig de voornaamste was, maar de vakorganisatie der diamantbewerkeren had tegen den tegenstand van elk beginnend pogen in, voor de beoefenaren van het weeldevak een zo grote mate van welstand verkregen, dat de gehele stad, zo het kleine zakenleven als de instellingen van kunst, er van meeprofitteerden. Uit de burgerij kwamen vele over naar de arbeidersorganisaties, zowel naar de neutrale als naar de confessionele en socialistische, vele politici, journalisten, literatoren, schilders en dichters. Van de opkomende politieke beweging der Amsterdamse arbeiders werd, voor zover het de S.D.A.P. betreft, de Diamantbewerkerenbond de bezielde aanvoerder en kern tegelijkertijd. De strijd voor het algemeen kiesrecht gaf die politieke beweging gestalte, bracht de eerste vertegenwoordigers van den nieuwen stand in den gemeenteraad. „Patrimonium” was de krachtige organisatie der Protestanten en het R.K. Werkliedenverbond dat der Rooms Katholieken.

Met de groeiende behoefte naar welstand zo in stoffelijk als in geestelijk opzicht, bleek ook de ontoereikendheid van het oude Amsterdam als woonstad op steeds duidelijker wijze. De stad werd te eng in haar oude omgrenzingen; de woningen boden te

weinig comfort. Nu er lonen verdiend werden, die de huur van betere behuizingen binnen het bereik der tienduizenden brachten, nu het gehele economische leven zo snel veranderde en door het werk der politieke en vakorganisaties van de verschillende richtingen, velen werelden ontdekten, die voor hun voorouders gesloten waren, groeide de noodzaak van meer en betere woningen. Nieuwe woonwijken moesten verrijzen.

Aan een catastrofe, die binnen vijftien jaren over de wereld zou komen en instellingen omver zou werpen, die voor de eeuwen gebouwd schenen, dacht niemand.

*

In 1901 kwam J. W. C. Tellegen naar Amsterdam; hij werd er directeur van den Woningdienst.

Op den 31sten Mei 1859 was hij te Groningen geboren; zijn vader was er hoogleeraar.

Tot aan zijn komst naar de hoofdstad vertoonde Tellegen's carrière het voor die dagen normale beeld van een civiel-ingenieur: 1882 het civiel-ingenieurs-examen, van 1882 tot 1885 buitengewoon opzichter bij den aanleg van de Staatsspoorweglijn Groningen—Delfzijl, van 1885 tot 1887 adjunct-ingenieur bij de Koninklijke Locaal Spoorweg Maatschappij „Willem III”, bij den aanleg van de lijn Apeldoorn-Deventer-Almelo, 1887, hoofdopzichter der gemeentewerken te Arnhem, 1890 directeur van gemeentewerken in diezelfde stad. Zijn laatste daad voor Arnhem was de voorbereiding van den aankoop van het park Sonsbeek, waar thans een laan zijn naam draagt. Daarna ging hij naar Amsterdam.

Directeur van Bouw- en Woningtoezicht in Amsterdam, een weidse titel, maar in 1901 de aanduiding van een functie, die bijna niets inhield en nog alles moest worden. Tellegen vond in Amsterdam een kantoor aan de Valckenierstraat, een paar bouwopzichters en een inspecteur van het bouwtoezicht, een

aantal hopeloos verouderde bepalingen op het bouwen en een groep bouwondernemers, die — de goeden niet te na gesproken — in den naargeestigen bouw van de Pijp het maximum van hun kunnen hadden gepresteerd. Vatte Tellegen met energie zijn nieuwe taak aan, de grote ontplooiing van zijn activiteit kwam pas, toen in 1905 de Woningwet-Borgesius werd ingevoerd, die, als belangrijkste bepaling, de gemeentebesturen verplichtte om een bouwverordening in te voeren, zodat bij de uitbreiding der steden volgens vaste richtsnoeren zou kunnen worden gewerkt. De Amsterdamse Bouwverordening (die, behoudens enkele wijzigingen op ondergeschikte punten) thans nog geldt, maakte directeur Tellegen. Zij werd een voorbeeld voor geheel Nederland; de hoofdstad ging vooraan bij het werk der volkshuisvesting.

Het kenmerk van den bouw in de Pijp en gelijke buurten was de zogenaamde alcoof-bouw; de Engelsen hadden een karakteristieker woord gevonden voor dit woningtype. Zij noemden het: railway-tenement, omdat de kamertjes in deze woningen achter elkander lagen als de wagens in een spoortrein. Directeur Tellegen nam in het ontwerp voor de bouwverordening een verbod van alcoof-bouw op. Dat voorstel gaf hevigen strijd met Burgemeester en Wethouders, die een zo drastisch verbod niet wensten. Binnenskamers ging de strijd om den alcoof-bouw (die nog vele jaren daarna op tal van plaatsen in ons land zou moeten worden gestreden) tussen den directeur van Bouw- en Woningtoezicht en het college. Het alcoofverbod ging uit de definitieve voordracht, die aan den Raad werd voorgelegd, maar bij de behandeling door den gemeenteraad diende de sociaal-democratische heer P. L. Tak een amendement op de voordracht in; zo kreeg de Amsterdamse Bouwverordening ten slotte tóch haar alcoofverbod.

De nieuwe Amsterdamse bouwverordening heette in het spraakgebruik al spoedig: de verordening van Tellegen. Gebouwd

moest er worden, het stijgend welvaartspeil der bevolking, de uitbreiding van het aantal gezinnen, vroeg steeds meer nieuwe woningen. Maar, alweer de goeden niet te na gesproken, de groep der Amsterdamse bouwers was te zeer vergroeid met het oude systeem van huizen-zetten, dan dat zij onmiddellijk begreep, welke eisen de nieuwe bouwverordening stelde. Het zou ook van een te groot optimisme hebben getuigd, indien woningdienst en gemeentebestuur een direct en volledig begrip voor de nieuwe situatie hadden verwacht.

De tekeningen voor de nieuwe woningtypes werden dan ook door den dienst van directeur Tellegen vervaardigd, den bouwers voorgelegd en verklaard. Deze bijstand betekende een werk van reusachtigen omvang, het vroeg een eindeloze reeks besprekingen, het veroorzaakte nog meer moeilijkheden, maar zo behulpzaam directeur Tellegen was bij de voorbereiding van den bouw, zo onwankelbaar was hij, wanneer om uitzonderingen op de bouwverordening gevraagd werd.

De Woningwet machtigde de gemeentebesturen tot het uitvaardigen van onbewoonbaar-verklaringen voor slechte woningen. Het werd al spoedig een in wijden kring van Amsterdammers gekend feit, dat er in de hoofdstad geen woning afgekeurd werd, dan nadat directeur Tellegen het huis persoonlijk had gekeurd. Welk een onnoemelijke hoeveelheid werk deze persoonlijke controle hem, naast het andere dat verricht moest worden, bezorgde, laat zich denken, maar het móest gebeuren en dus: het gebeurde! Was directeur Tellegen tot de conclusie gekomen, dat een huis of huizenblok moest worden afgekeurd, dan moesten ook zodanige voorstellen in de gezondheidscommissie en in andere instanties worden verdedigd. Niet altijd deelde men daar de inzichten van den directeur van den Woningdienst, die als de volkshuisvesting in het geding was, van wijken noch toegeven wist. En zonder tegenstand ging het lang niet altijd. Immers, door de vele onbewoonbaarverklaringen was het aan-

tal slechte woningen wel verminderd, maar de bouw van nieuwe had met het tempo der afkeuringen geen gelijken tred kunnen houden. De woningvoorraad in Amsterdam werd dan zo gering, dat er stemmen opgingen, die de onbewoonbaarverklaringen voorlopig stop wilden zetten. Tussen Woningdienst en stadsregering werd binnenskamers menige harde strijd gestreden, maar ook tussen gemeentebestuur en het hoger gezag, dat, wanneer de raad onbewoonbaarverklaringen weigerde, ze menigmaal toch wist door te zetten.

Zo groeide de stad aan alle kanten. In de jaren van 1901 tot 1910 zag Amsterdam het nieuwe gedeelte van de Van Beuningebuurt verrijzen, het da Costaplein en omgeving, het stadsgedeelte aan het einde van de Jacob van Lennepstraat en Kinkerstraat, de omgeving van het Staringplein, de Valeriusstraat en Johannes Verhulststraat, de Frans van Mierisstraat, de Jan Luyckenstraat, het stadsgedeelte ten Zuiden van de Van Ostadestraat, het begin van wat later de Afrikanerbuurt zou gaan heten, het thans oude gedeelte van de Indische buurt.

„Kent ge de feiten?” was een vraag, die directeur Tellegen zijn hoofdamtbenaren placht te stellen, wanneer zij hem nieuwe voorstellen voorlegden; waarlijk, er was reden om die vraag dikwijls te stellen, want een woningstatistiek bezat Amsterdam niet. Tellegen legde er de grondslagen voor en bouwde haar op. De Amsterdamse woningstatistiek, grondslag voor de moderne uitbreiding van de stad tot in onze dagen, werd de schepping van directeur Tellegen.

In 1911 had de sociaal-democratische raadsfractie een voorstel ingediend om van gemeentewege door den bouw van een groot aantal woningen in den directen woningnood te voorzien. Het voorstel ging naar Burgemeester en Wethouders om het praeadvies, dat, zoals gebruikelijk, door den directeur van den Woningdienst moest worden ontworpen. Eerst veel later zou dit

preadvies in behandeling komen — de directeur Tellegen zou, als raadsvoorzitter, dan de debatten leiden.

Amsterdam groeide aan alle kanten. Het nieuwe gedeelte van de Spaarndammerbuurt, de omgeving van de Van Hallstraat, de Rombout Hogerbeetsstraat, de omgeving van het Cremerplein, de omgeving van de Zeilstraat, de Lomanstraat, de Lairessestraat, het verdere gedeelte van de Afrikanerbuurt, een gedeelte van de Indische buurt en het eerste deel van de stad aan den overkant van het Y verrees.

Een ware bouwwoede had Amsterdam bevangen; directeur Tellegen, samenwerkend met den wethouder Wibaut, op wiens naam men later de lovende woordspeling: „Wie bouwt? — Wibaut”, zou maken, bouwde, samenwerkende met verschillende politieke stromingen in de stad, aan de toekomst van Amsterdam. In die jaren verreesen bijna achtentwintig duizend nieuwe woningen in Amsterdam.

„Kent ge de feiten?” Amsterdam ging de feiten kennen, het leerde in zijn directeur van den woningdienst een toegewijd vooruitstrevend burger waarderen, die men voor het hoogste ambt in de stad geschikt ging achten.

Toen brak op 1 Augustus 1914 de wereldoorlog uit.

*

Op 31 Augustus 1914 veranderde het gezicht van de wereld: het fatale, dat niemand meer voor mogelijk had gehouden, waarop niemand zich geestelijk had kunnen voorbereiden, geschiedde. De oorlog joeg zijn verschroeienden adem over bijna alle landen en zeeën; de vrede vluchtte naar Nederland.

De waarde van het menschenleven daalde onder pari. Zedelijke beginselen verloren hun waarde. Omdat geen enkel volk den oorlog bewust had gewild, waande elke natie zich de aangevallene. De verwarring in de oorlogvoerende landen, waar de gehele machine van staat en maatschappij in enkele dagen tijds van

vrede op oorlog moest worden overgeschakeld, was groot. Nederland, plotseling van alle bronnen buiten de landsgrenzen afgesneden, zag bestorming van de loketten der banken, wantrouwen in de waarde van het wettig betaalmiddel, ontwrichting van het industriele leven door de plotselinge mobilisatie, prijsstijging als gevolg van de te verwachten schaarste en de clandestiene vorming van voorraden van particulieren, deze en nog duizenden-een andere problemen, die van lands- en stadsregering ononderbroken en gespannen aandacht vroegen.

De bouwnijverheid lag stil. Directeur Tellegen zag den voortgang van zijn werk geremd. Van het stadsbestuur werden daden gevraagd ter leniging van de directe noden.

De grote onrust, die de gebeurtenissen over stad en bevolking hadden gebracht, vroeg grote daden. Terwijl in Den Haag de regering onder leiding van den grijzen, bedachtzamen Professor Cort van der Linden en den genialen Treub onafgebroken werkte, terwijl de democratische staatsmachine haar voortreffelijkheid bewees bij de voorbereiding, aanneming en uitvoering van wetten, alles in vier en twintig uren tijds, stond het gemeentebestuur van de hoofdstad voor de oplossing van twee levensvragen: hoe verzekeren wij de levensmiddelenvoorziening voor de hoofdstad, en vervolgens: hoe remmen wij de gevolgen van de ontwrichting van industrie, handel en scheepvaart?

Op den 15den Maart 1915, toen land en volk juist een beetje wegwijs werden in den chaos, die Augustus 1914 had veroorzaakt, trad burgemeester Röell af; zijn opvolger werd J. W. C. Tellegen. Wekte diens benoeming in brede kring, waar men zijn inzichten en werkkraft, zijn eindeloze toewijding voor de stad en zijn liefde voor de hoofdstedelijke bevolking kende, eerst verrassing, later voldoening, er waren ook burgers, die moeite hadden den geest te verstaan van den tijd, die andere mannen vroeg dan die van het slag der oude regenten. Geen geringe deining gaf het ontslag van een lid van den gemeenteraad, die liever zijn ambt

neerlegde, dan te vergaderen onder voorzitterschap van een man, die eens zijn stem nodig had om tot directeur van den Woningdienst te worden benoemd.

Hoezeer de hoofdstedelijke bevolking de benoeming van Telle-
gen tot burgemeester zag als de voortzetting van zijn werk aan
den woningdienst en niet als de bekroning ervan, kwam tot uiting
in de rede, met welke de waarnemend burgemeester, wethouder
Josephus Jitta, den nieuwen burgervader toesprak. „Wij staan
niet als vreemdelingen tegenover elkaar. Gedurende uw veel-
jarigen arbeid in Amsterdam hebben wij u leren kennen en waar-
deren als iemand met een vasten wil en een eerlijk karakter, als
een man van grote energie en met bijzondere bekwaamheid.
Behoef ik er aan te herinneren, welke verwachtingen van u
werden gekoesterd bij uw benoeming tot directeur van Bouw-
en Woningtoezicht en hoe gij aan die verwachtingen hebt be-
antwoord? Laat ik slechts de woorden aanhalen, bij de behan-
deling van de Bouwverordening in 1905 in deze zaal door den
toenmaligen burgemeester, mr. van Leeuwen, gesproken, toen
hij u, zoowel namens voor- als tegenstanders, warme hulde bracht
voor het werk, met noesten arbeid en taaie volharding door u tot
stand gebracht; een werk, waarbij gij van vele zijden tegenstand
hebt ondervonden, maar dat in de woningomstandigheden een
zo belangrijke verbetering tot stand heeft gebracht.”

De nieuwe burgemeester schetste in zijn antwoord-rede, welke
hoge betekenis hij hechtte aan het nieuwe ambt.

„Iedereen zal het natuurlijk vinden”, zo sprak hij, „dat in de
dagen, als ik in de laatste weken heb doorleefd, de gedachten
ook naar het verleden zijn teruggegaan, naar de dagen der jeugd
en naar het ouderlijke huis, dat hoewel niet meer bestaande, toch
een onuitwisbare plaats in ons gedachtenleven blijft innemen.
En dan zie ik weer voor mij, naast mijn vader, wiens invloed
op de vorming van mijn geest en karakter de beste adelbrief is,
welken ik bij het aanvaarden van het burgemeesterschap kan

overleggen, mijn moeder, aan wie ik de opgewekte natuur dank, welke mij ook in dagen van tegenspoed zelden in den steek heeft gelaten. En hoor ik haar weer in moeilijke ogenblikken echtgenoot en kinderen toeroepen: „Niet bij de pakken gaan neerzitten. We moeten vooruit.”

*

Na de verwarring van de eerste oorlogsdagen, toen de wildste fantasieën geloof vonden en de zwartgalligste bezorgdheid, omtrent het toekomstig lot van Nederland, gevonden werd naast het blijmoedigste optimisme, dat een einde van den oorlog binnen drie maanden voorspelde, was de bevolking van land en stad zich meer aan den abnormalen toestand gaan gewennen. Binnen het raam der geheel veranderde omstandigheden hervatte het leven zijn gewonen loop. De plaatsen der gemobiliseerden werden door andere mannen, of door vrouwen, ingenomen; de regering in Den Haag trachtte doormiddel van een niet altijd snel werkend distributie-apparaat de beschikbare voedselvoorraden te verdelen; Nederland ging zich vertrouwd maken met rantsoendieet, kaartensysteem, broodbonnen, melkbonnen en brandstoffenbonnen, met het gehele papieren mechanisme van den oorlogstijd. De betekenis van het politieke leven der bevolking in al haar geledingen groeide naarmate de oorlog langer duurde. Nu het land in nood verkeerde en dagelijks een beroep moest doen op de hulp en medewerking van allen, zo voor de functionering van het leger als voor den voortgang van het leven in den staat zelf, groeide de betekenis der politieke en economische organisaties van alle klassen en standen. Het gehele bestuursapparaat van het land, maar vooral van de gemeenten, onderging in de vier jaren van den wereldoorlog een ingrijpende verandering. In de uitvoerende organen van het gemeentelijk bestuur vonden de verschillende arbeidersorganisaties van middenstand en andere groepen plaats en taak; in het distributie-apparaat kregen de

economische organisaties groten invloed. De uit de volkskracht opgekomen corporaties schakelden zich in het apparaat der overheid in en werden deel ervan.

Het oude Amsterdam, waar eens de regentenfamilies naar tradities van vrijheid en verdraagzaamheid, maar onafhankelijk regeerden, zag nieuwe mannen het stadhuis binnentreden, uit den arbeidersstand omhoog gestuwd, gedreven door hun wilskracht en vernuft, gedragen door de gedachten van den nieuwen tijd. Meer nog dan in normale tijden kreeg het politieke leven der verschillende bevolkingsgroepen betekenis; de stedelijke overheid had in deze tijden van zorg om het dagelijks brood met grote nauwkeurigheid acht te slaan op de gezindheid der bevolking. Zij mocht het risico van de verrassing niet dragen. Zij moest van dag tot dag trachten de weerspiegeling te zijn van de wensen en verlangens van de Amsterdammers, ongewenste stemmingen trachten op te vangen, minder goede stromingen afleiden naar rustiger bedding.

De regering in Den Haag in de eerste plaats, had de zorg voor den aanvoer van levensmiddelen in den breedsten zin des woords en die verantwoordelijkheid was geen lichte last. Er verscheen in die dagen een tekening in een der vele politieke spotbladen (want in den groten strijd van het voor en tegen, dat de wereld verdeelde, namen ook de Nederlandse geesten een ruim aandeel, zodat politieke pers en spotbladen een groten bloei beleefden) die den kleinen Nederlandsen kaasboer uitbeeldde, beklemd tussen den groten Duitsen Michel en den dikken John Bull. „Ze laten een mens ook niet veel ruimte om zijn boodschappen te doen” luidde het onderschrift van die plaat. Inderdaad, de aanvoer van levensmiddelen baarde de grootste zorg, want ons land had zich voor 1914 over de oorlogseconomie geen zorgen gemaakt. Al was dan de aanvoer van levensmiddelen in de eerste plaats rijkszorg, toch bleven er voor de stadsregeerders moeilijkheden genoeg over, welker oplossing

heel wat besluitvaardigheid eisten. Want de golf van gemeenschapszin, die in de eerste dagen van den oorlog het gehele Nederlandse volk had gedragen, was stilaan weggeëbd. In Augustus 1914 was, door het persoonlijk initiatief van H. M. de Koningin, het Nationaal Steuncomité tot stand gekomen, dat alle pogingen tot hulpverlening in de moeilijke dagen samenbracht; toen op 9 Augustus 1914 in de Trêves-zaal in Den Haag het comité officieel geconstitueerd werd, vertegenwoordigden de zestig aanwezigen het gehele politieke en economische leven van Nederland, zo van werkgevers als van arbeiderszijde en van alle politieke en godsdienstige schakeringen. In het aangezicht van het grote gemeenschappelijke gevaar zwegen de tegengestelde belangen. „Ik houd geen theoretische beschouwingen”, zo sprak minister Treub bij deze gelegenheid. „Voor theoretische beschouwingen heeft thans niemand onzer tijd. Giften in geld behoeven niet terzijde gesteld te worden; maar de eerste taak is: het beschikbaar stellen van levensmiddelen. Want worden in onze hedendaagse maatschappij de goederen gewaardeerd naar hun handelswaarde, voor de levensmiddelen wordt thans de gebruikswaarde hoofdzaak.... het is niet de vraag, wat verkoopbaar, maar wat eetbaar is. Niets eetbaars mag in Nederland verloren gaan, en met alle kracht moet verhinderd worden, dat verschillende tuinbouwproducten, omdat ze als handelswaar hun plukloon niet waard zijn, verrotten en bederven....” De stichting van dit Koninklijk Nationaal Steuncomité was met grote geestdrift begroet, maar naarmate de oorlogstoestand langer duurde, bekoelde ook de warmte, waarmede men de woorden van minister Treub had aangehoord. Het botte eigenbelang drong zich meer naar voren. Niet slechts de buitenlandse koper, die tegen hoge prijzen levensmiddelen kocht en in Nederland den nieuwen stand der O.W.-ers schiep, exploiteerde de grove zelfzucht, maar verschillende groepen der Nederlandse bevolking, die de onmisbaarheid van hun arbeid in de algemene

voedselvoorziening hadden leren kennen, trachten den nood der tijden om te munten tot hoge waarde.

Einde 1915 stakte de stroom der melkvoorziening, die van het platteland naar de steden vloeide. Vele gemeenten geraakten in grote moeilijkheden, omdat, bij de groeiende voedselschaarste, melk als middel tot instandhouding van de volkskrachten node kon worden gemist. De prijzen van de melk lagen buiten het bereik der grote volksmassa, wijl de fabrieken, waar de melk tot boter en kaas (voor den export) verwerkt werd, hoger prijzen boden dan de melkdistributeurs. De hoofdstad en de residentie wezen de regering op de moeilijkheden, die reeds waren ontstaan en die, zo er geen verandering optrad, nog nijpend zouden worden. Toen werd — typisch voorbeeld van oorlogs-economie, die alle bestaande gebruiken overtreedt — door de regering bepaald, dat de melkveehouder, die in vorige jaren de gemeenten van melk had voorzien, verplicht was daarmee voort te gaan. Op papier klopte dit alles prachtig, maar al moge de vasthoudendheid van den boer aan oude gewoonten spreekwoordelijk heten, de kans op een hogen prijs voor de melk liet hij zich niet ontnemen. Een felle melkoorlog ontbrandde. De minister stelde den prijs van de melk op 9 cents, later op 10 cents per liter, maar de boeren, zich sterk voelend in hun verzet, voerden de melk aan het vee, liever dan het kostbare vocht naar de steden te zenden.

Amsterdam, waar burgemeester Tellegen met wethouder Wibaut de andere partij in den melkoorlog aanvoerde, gaf geen duimbreed toe; de hoofdstad wilde niet meer dan 9 cents per liter betalen; zij liet door accountants de bedrijfsuitkomsten der melkveehouders bestuderen om den prijs, dien de stad bood, te kunnen motiveren. De melkoorlog woedde feller, toen de boeren de melkstaking proclameerden en Amsterdam de vier en twintig duizend liter melk per dag, die het voor de bevolking nodig had, onthielden. In den strijd tegen deze melkstaking stonden regering

en stadsbestuur, die elkander aanvankelijk hadden bestreden, naast elkander; van heinde en verre kreeg Amsterdam uit het land de noodzakelijke melkleveranties toegevoerd, totdat deze oorlog eindigde met . . . een compromis. De prijs werd op tien cents vastgesteld, maar de aanvoer werd al spoedig zo groot, dat zij onder dat bedrag daalde.

*

De melkoorlog en dit optreden van de stadsregering was symptomatisch voor de veranderde positie van de stedelijke overheid. Gold in vroeger eeuwen bij dreigend oorlogsgevaar de eerste zorg van het stadsbestuur de militaire verdediging, omdat in het algemene verband, iedere stad voor zijn eigen defensie had te waken — in de ernstige oorlogsdreiging, die Amsterdam beleefde, was het stadsbestuur van de zorg voor de militaire verdediging ontheven. De landsregering organiseerde de defensie; met de problemen, die de stelling Amsterdam aan de legerleiding stelde, had het Amsterdamse gemeentebestuur slechts zijdelings te maken. Maar meer dan in vroeger eeuwen werd de gemeente de huismoeder der gemeentenaren. De Centrale Keuken verrees, waar tienduizenden gemeentenaren in tijden van den ergsten voedselnood hun pannetje bruine bonensoep, stampot of wat de pot schafte, konden halen. De gemeente regelde — of trachtte binnen het raam der gegeven mogelijkheden zoveel mogelijk te regelen — het gebruik van het beschikbare voedsel. In het aanzicht van de dreigende gevaren aanvaardde iedereen het ingrijpen van de overheid in het economisch leven. Een luchtig en vluchtig getimmerte van overheidsbemoeiing ontstond, dat zo goed als het lukte, de bevolking moest beschermen tegen de gevolgen van den oorlog, die buiten de landsgrenzen woedde, maar Nederland van zijn belangrijkste voedingsbronnen afsneed. De zee-oorlog vernietigde duizenden tonnen aan scheepsruimte, maar, erger, hij hield ook de schepen der neutralen terug

van de gevaarvolle tochten op de door drijvende mijnen en sluipende duikboten onveilig geworden zeeën.

De Entente voerde tegen de Centrale mogendheden een meedogenloze uithongeringstactiek; Duitsland was een reusachtige belegerde vesting, die slechts door het gat in het Westen — Nederland — voorraden kon binnenkrijgen. Stegen door de hoge aanbiedingen der Duitse inkoopcentrales in Nederland de prijzen der eenvoudigste voedingsmiddelen met snelle sprongen, werden voor Indische artikelen als thee en koffie ongekeende bedragen betaald — anderzijds oefende Engeland op de Nederlandse scheepvaart een schier ondragelijken druk uit, ten einde te beletten, dat de overschotten der Nederlandse voorraden naar het Oosten zouden gaan. Al was dan ook Nederland niet direct in den wereldoorlog betrokken, toch werd een deel van den strijd uitgevochten op den rug der Nederlandse bevolking, die meer moest ontberen dan strikt genomen noodzakelijk ware geweest. De volksverontwaardiging richtte zich dan, niet altijd terecht, tegen de exponenten van de overheidsbemoeiingen: minister Posthuma, Treub en anderen. De grote rol, die de overheid, het ministerie, het parlement, de lagere organen van provinciaal en gemeentelijk bestuur, speelden in het leven van allen dag, veroorzaakte een ongekeende opleving van de belangstelling voor den politieke strijd; de snelheid, waarmee de wetgevende organen wisten te werken (had minister Treub geen records van snellen wetgevendenden arbeid geleverd?), de kracht waarmee het gezag zich, als het nodig was, kon doen gelden, het onmiddellijke contact dat er verder bestond tussen het spontane politieke leven der bevolking én de volksvertegenwoordiging, waar interpellaties, parlementaire vragen en voorstellen de snelle weerspiegeling vormden van alles wat er in de bevolking woelde en giste — dat alles deed in de ogen van de overgrote meerderheid der Nederlanders de betekenis der politieke democratie stijgen, in stede van dalen, zoals, bij het onvermogen der overheid om daadwer-

kelijke verlossing te brengen uit voedselnood en ontbering, begrijpelijker ware geweest. Slechts bij enkele uiterste groepen, aan beide zijden van het politieke leven, wekten de overheidsbemoeiingen afkeuring van de democratische instellingen. Eiste een kleine, maar in het economisch leven zeer invloedrijke groep de regering van „een sterken man”, die alle moderne instituten terzijde zou stellen en bij de gratie van het gezonde verstand zou regeren, aan de andere zijde was er een grotere roerige vleugel, die stelselmatig het vertrouwen in de integriteit der overheidsdienaren ondermijnde en, gebruik makende van de benarde omstandigheden, anti-parlementaire leuzen uit het einde van de vorige eeuw propageerde.

*

De lente van het jaar 1916 bracht groten nood binnen de Nederlandse grenzen. De grote arbeidersorganisaties, zo confessionele als socialistische, congresseerden en demonstreerden; een golf van ontevredenheid sloeg over de Nederlandse bevolking. Onder den drang der ontevredenheid bereidde de regering een uitbreiding van het systeem der distributie-maatregelen voor. De gemeenten zouden moeten bijdragen in de kosten — ongeveer 20 miljoen gulden — maar enkele gemeentebesturen, waaronder het Amsterdamse, weigerden; de algemene zorg voor de levensmiddelenvoorziening, zo betoogden zij, was rijkszorg. De maatregelen tot inventarisatie der voedselvoorraden werden uitgebreid. In de buurten, waar de moderne woningbouw nog niet was doorgedrongen, in de straten waar de krotten stonden, die, ware de oorlog niet tussenbeide gekomen, reeds onder de mokerslagen van den sloper zouden zijn gevallen, groeide de onrust. Optochten van vrouwen trokken naar het stadhuis; zij voerden doeken mede; één opschrift luidde: „Met vrouwenkiesrecht vullen we niet de magen van onze kinderen”. De verguizing van burgemeester Tellegen en wethouder Wibaut steeg tot zineloze

hoogte. Benamingen als „kindervergiftigers”, „bloedbeulen”, „moorddemokraten” gingen tot de normale politieke vocabulaire behoren. De kleine middenstand werd onrustig, omdat de winkeliers meer nog dan anderen leden onder de gevolgen der voedselvervalsingen, die gewetenloze leveranciers op grote schaal pleegden. De geesten van het verleden waren ontwaakt en wilden niet rusten; anti-parlementaire groepen organiseerden een bestorming van het voedselmagazijn ener arbeiders-coöperatie, sleepten het voedsel naar buiten en vernietigden het. De gemeente bestreed de misdadige voedselvervalsingen met grote kracht; de politie nam bij talloze bakkers broden, die beneden het vastgestelde gewicht waren, in beslag en verkocht ze in het openbaar. Met den smokkelhandel werden honderdduizenden verdiend. De oorlog was aan de landsgrenzen blijven staan, maar zijn metgezellen: misdaad en zedeloosheid, waren binnengeslopen en dongen naar de overmacht.

*

Wanneer de burgers einde 1916 op de publieke tribune van de raadzaal de debatten hunner vertegenwoordigers volgden, zagen ze naast de grote gestalte van wethouder Wibaut, de figuur van den burgemeester: een man, klein van gestalte, het gelaat door duizend rimpels doorploegd, om den mond een verbeten trek van vasthoudendheid, de ogen staan moe en hol, boven de grijze wenkbrauwen welfde zich een hoog gerimpeld voorhoofd. Wie den eersten burger van Amsterdam zag zitten, dacht aan de regels van Vondel:

„Hoe heeft hem Amsterdam ervaren wijs en simpel
Een hoofd vol kreuken, een geweten zonder rimpel.”

De zorg voor de levensmiddelenvoorziening nam het gemeentebestuur zozeer in beslag, dat wethouder Wibaut voor deze taak geheel werd vrijgemaakt. Burgemeester Tellegen nam als ver-

antwoordelijk gemeentebestuurder de leiding van den woningdienst weer op zich. Maar niet deze taak had zijn haren vergrijsd, zijn oog verdoft, zijn gelaat gerimpeld. Het was de dagelijkse strijd voor het brood, de duizend angsten om het verlies der neutraliteit, de stijgende onrust in de stad, die hem zo snel had doen verouderen.

Een daad van moed of een daad van overmoed, wat is de aanvaarding van het burgemeestersambt in dezen tijd? had Tellegen bij zijn ambtsaanvaarding gevraagd. Schoon niemand op dat tijdstip den omvang der geestelijke verwarring der vier oorlogsjaren kon overzien, zal de geschiedschrijver misschien eens vaststellen, dat Tellegen's lichamelijke gesteldheid en geestelijke veerkracht het oordeel „overmoed” rechtvaardigen, want toen hongerige magen de plaats van denkende hersens gingen innemen en door verkeerde instincten geleid, politieke demagogie de eerste aanvallen richtte op het vertrouwen in de onkreukbaarheid der verantwoordelijke volksvertegenwoordigers —, aanvallen, die tot in onze dagen, zij het door anderen, die het slechte voorbeeld overnamen, worden voortgezet — toen zou een krachtige leider der raadszittingen, die zichtbaar voor alleman het sterke gezag verpersoonlijkte, het respect hebben ingeboezemd, dat weifellose leiding in moeilijke dagen bij grote volksmassa's steeds wekt.

„Moed of overmoed?” Wie den kleinen burgemeester met het zorgelijke gelaat de rumoerige raadszittingen zag presideren, wist het antwoord op die vraag. Burgemeester Tellegen bleef, zijn democratische plichten getrouw, zinnebeeld van het beste deel van Amsterdam, dat door de eeuwen heen uit de grootste benauwenis altijd gered is door de deugd van den burgerzin.

*

Het jaar 1917 bracht nieuwe rampen over land en stad. De winter van 1916 op 1917 was kouder dan normaal; en brand-

stoffengebrek dreigde. De overheid zag zich gedwongen het gebruik van gas en electriciteit te rantsoeneren. In sommige steden besloot de gemeenteraad tot een verbod van winkelverlichting. In Amsterdam sloot het Rijksmuseum zijn poorten om licht en brandstof te sparen. Amsterdam ging een dode stad worden. De straatverlichting werd tot een minimum teruggebracht; wanneer het avondlijke duister over de stad viel, kwam de misdaad uit haar hol en viel de angstige voorbijgangers aan. Wie 's avonds niet per sé op straat moest, bleef thuis, wanneer althans de uit krantenpapier geperste brandstoffen voldoende warmte boden. Kerken en openbare gemakkelijksinstellingen werden schuilplaatsen voor een kleumende bevolking. In lange rijen stonden de burgers te wachten voor de zalen der voedseluitdelingen. De Centrale Keuken kookte voor duizenden, maar het voedsel was arm aan vet en andere voor het leven noodzakelijke bestanddelen. In het land kwam een nijpende benzine-nood; het auto-verkeer verminderde, de straten der steden werden leeg en verlaten, ook overdag. Reusachtige veenbranden teisterden Drente en vernietigden de voorraden turf. Het gebrek aan verse groente riep aan den rand der steden, nieuw verschijnsel, de volkstuinen in het leven; het Amsterdamse gemeentebestuur stelde zoo H.A. grond voor 6000 aanvragers beschikbaar en een landbouwdeskundige, die den burgers onderwijs gaf in de groenteteelt. En er waren er, die reeds plannen beraamden voor een gemeentelijk landbouwbedrijf.

Toen het leed van den winter zonder voldoende brandstof geleden was, toen nieuwe angsten om dreigend gevaar, dat Nederland toch nog in den oorlog zou worden betrokken, zich hadden gelegd, groeide een nieuwe zorg: de aardappelnood. In Maart reeds was er gebrek aan aardappelen. De ontevredenheid steeg en bereikte een hoogtepunt, toen de regering naar Den Haag, Amsterdam en Rotterdam partijen onbruikbare aardappelen zond. In tal van Amsterdamse buurten vormden zich optochten,

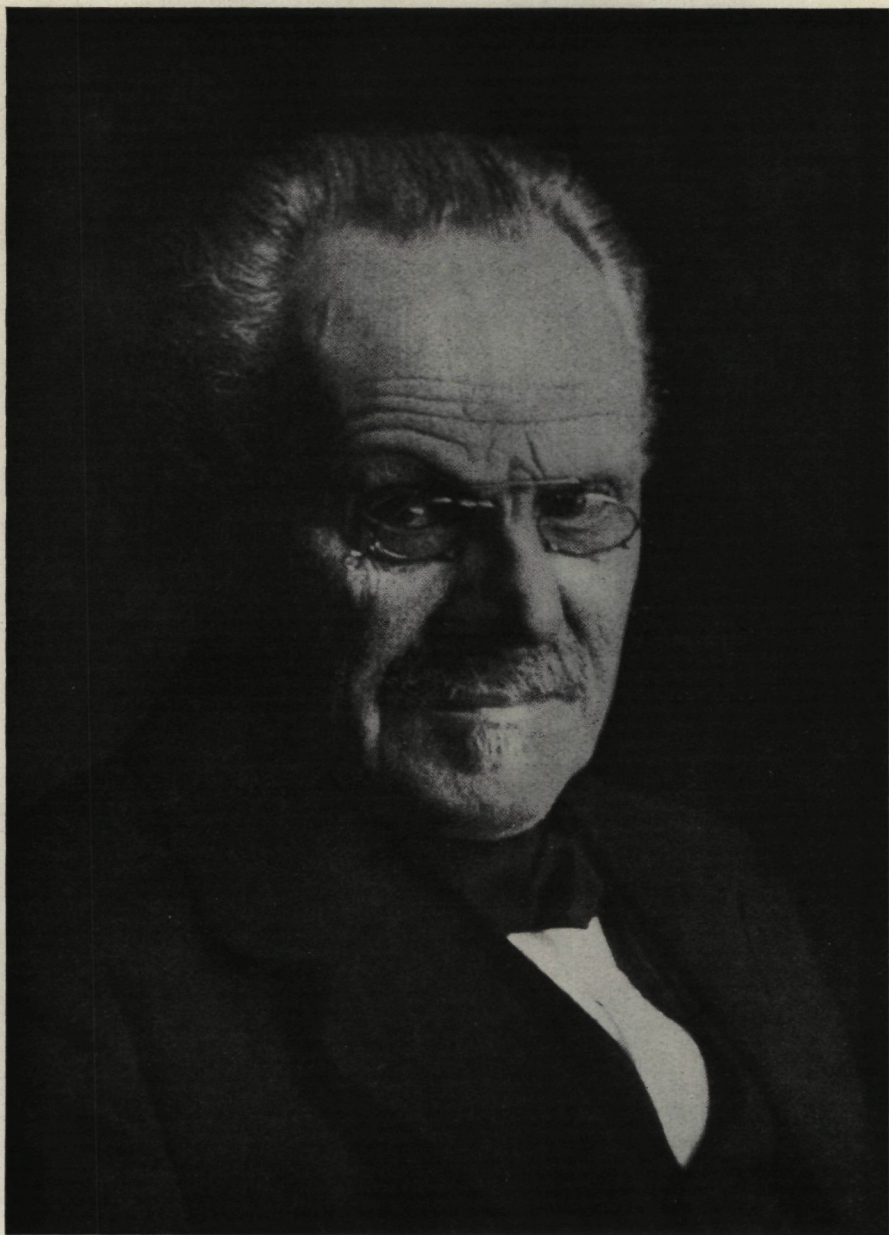
vrouwen schoolden samen voor de winkels, de politie moest ingrijpen bij opstootjes, die aanvankelijk geen ernstig karakter schenen te hebben, maar allengs gevaarlijker werden. Op de groentenmarkt drongen duizenden voor de pakhuizen tezamen, verbraken de deuren en haalden de blikken ingemaakte groenten er uit. Op de Eilanden kwam het tot bloedige gevechten tussen burgers, politie en soldaten; burgers van Amsterdam vielen onder het lood van Nederlandse soldaten.

Velen, die burgemeester Tellegen van zeer nabij kenden, getuigen, dat geen gebeurtenis in de oorlogsjaren hem zozeer heeft aangegrepen als de tijding, dat Amsterdamse burgers in de relletjes der oorlogsjaren waren doodgeschoten. Alles had deze man kunnen dragen, een verantwoordelijkheid groter dan enig Amsterdammer had, een hoeveelheid werk, waaronder sterkeren dan hij zouden zijn bezweken, een verruwing van het politieke leven — de dood van enkele Amsterdammers bleef aan zijn gezondheid knagen, roofde de rust zijner dagen, den slaap zijner nachten. Zo sleepten de maanden van 1917 en 1918 zich voort. Geruchten van vrede doken op en doofden weer uit. In Den Haag kwam een nieuwe Ministerie, een Amsterdamse wethouder, mr. S. de Vries, werd minister van Financiën en in zijn plaats kwam Willem de Vlucht als wethouder in het stadsbestuur. De dagen kwamen en gingen. Nieuwe zorgen om voedsel, brandstof en veiligheid kwelden het gemeentebestuur.

Toen bracht November 1918 den vrede.... en nieuwe vraagstukken.

*

De gebeurtenissen van November 1918, voor zover zij behoorden tot het politieke leven van ons land, waren in de eerste plaats van nationale betekenis; zij speelden zich af in het parlement in Den Haag en de onmiddellijke aanleiding tot die parlementaire debatten en wat daarna volgde, de redevoering van Troelstra,



J. W. C. TELLEGEN (1859-1922)
Hoe heeft hem Amsterdam ervaren wijs en simpel
Een hoofd vol kreuken, een geweten zonder rimpel
Burgemeester Tellegen in 1917



De sloppen van de Bataviersstraat, die onder het burgemeesterschap van Tellegen verdwenen



De Burgemeester Tellegenstraat te Amsterdam, waar het Tellegen-monument te vinden is

was niet uitgesproken in Amsterdam, maar in het Rotterdamse verkooplokaal — vandaar dat we ze slechts terloops aanstippen. Toch verwekten ze ook in Amsterdam deining; optochten en grote vergaderingen brachten de stad in beroering. Buiten onze landsgrenzen marcheerde de geschiedenis in stormpas naar een onbekende toekomst. Rusland was sinds October 1917 in handen der bolsjewiki, in Duitsland schenen de machten van het verleden te zijn geweken voor de uit de loopgraven terugkerende legers.

Nederland, niet zoals andere landen met een ontzaglijke bloedschuld beladen, bereidde zich voor op den terugkeer naar normaler tijden. Gedurende den oorlog was de woningbouw aanvankelijk geheel tot stilstand gekomen, later slechts in beperkten omvang voortgezet. Woningnood teisterde de bevolking, want gedurende den oorlog waren duizenden van het platteland naar de steden getrokken, gezwegen nog van de vluchtelingen, die zich metterwoon in Nederland hadden gevestigd. De huurprijzen stegen, bij de aanvaarding van nieuwe woningen moest sleuteldgeld betaald worden, nieuwe zorgen voor de overheid, die met woningverordeningen en huurcommissiewetten aan de ergste misbruiken trachtte paal en perk te stellen en verder in versneld tempo den woningbouw hervatte. Zo snel als de zedelijke ont-aarding in den oorlog om zich heen had gegrepen, zo langzaam ging het herstel. Een bandeloze en tuchteloze jeugd groeide op, groot gebracht in oorlogstijd, opgevoed met verhalen van slimme oorlogswinstmakers, die door tomeloze exploitatie van de zelf-zucht zich rijk hadden gestolen, met verhalen van spionage, smokkelen en zwendel met distributiebonnen.

Terwijl in een aantal landen de nood der oorlogsjaren bleef (want het vredesverdrag van Versailles bracht de wereld alles, behalve den vrede) stortte een deel van het luchtig en vluchtig getimmerte der overheidsbemoeiingen ineen; het onmiddellijke contact tussen volksmassa's en volksvertegenwoordiging, dat

in de tijden der hevigste ontbering de oude staatsinstellingen in ere had doen blijven, werd vervangen door ingewikkelder mechanismen.

De voedselvoorziening voor de Nederlandse bevolking en dus ook voor Amsterdam was, nu de schepen weer varen konden, spoedig weer als vanouds. Het herstel van de geleden oorlogschade veroorzaakte grote bedrijvigheid, ondanks de tienduizenden gedemobiliseerden, die om opnemng in het productieproces vroegen. Maar nooit zou de wereld weer worden als zij voor 1914 geweest was.

Drie jaar heeft burgemeester Tellegen den vrede overleefd. Zijn gezondheid, reeds wankel in de laatste maanden van oorlog, kreeg geen tijd om zich te herstellen. Toen hij, ziek, in een hotel in Parijs vertoefde, trof het, dat zeer toevallig in dat zelfde hotel de Amsterdamse wethouder W. de Vlugt verblijf hield. De zieke burgemeester sprak optimistisch van zijn herstellende gezondheid, de wethouder zag echter een doodzieken man, wiens dagen geteld schenen. Een bootreis naar Genua, die hij maakte om zijn zwakke krachten te versterken, mocht niet meer baten. Schoon de stad de tijding van zijn heengaan verwachtte, gaf het toch een schok, toen op Zaterdag 16 April 1921 het bericht kwam, dat burgemeester Tellegen was gestorven.

Uit alle kringen der burgerij stroomden het gemeentebestuur de betuigingen van deelneming toe. Van den handel, de industrie, de verschillende organisaties, die de bevordering van den woningbouw tot doel hadden, van arbeidersorganisaties, uit alle delen van het Rijk — wanneer ooit gezegd mocht worden, dat een stad rouwde om het heengaan van zijn eersten burger, dan was dit het geval, toen burgemeester Tellegen voor eeuwig de ogen sloot; het blad, dat hem tijdens zijn leven had verguisd, zijn eer had belasterd en zijn eerlijkheid had aangevochten, noemde hem bij zijn heengaan een onkreukbaar magistraat.

„Hangt aan de wand van 't Koor dien Burgemeestersrok,
Dien tabberd, wijd van baat en staatszucht afgescheien;
Dien Deeglijkheid hem ging zoo onbesproken breien;
Hier aan heeft Eigenbaat niet d'allerminste vlok.”

zo schreef het „Algemeen Handelsblad” den dichter na in het artikel, dat aan het verscheiden van burgemeester Tellegen gewijd was.

Zijn uitvaart werd tot een manifestatie van de liefde, die Amsterdam den man, die in zeer moeilijke jaren aan het hoofd der gemeente had gestaan, toedroeg. Duizenden waren op de been om den scheidenden burgervader de laatste eer te bewijzen.

Aan de groeve op de begraafplaats Westerveld sprak de waarnemend burgemeester F. M. Wibaut een rede uit, die, naar later zou worden getuigd, een der schoonste was aan een graf gesproken. „Zes jaar heeft burgemeester Tellegen de gemeente „gediend. Zes jaar onder omstandigheden moeilijker dan ooit,” aldus begon de rede en de spreker vervolgde: „Hij aanvaardde „het burgemeesterschap in Maart 1915. Het was toen een tijdperk van oorlog, dat voor Nederland later als het nog zeer „rustige zou worden aangewezen. Maar voor de gemeente, die „toen nog zelfstandig de levensmiddelenvoorziening der stad „had te bewaken en te verzorgen, was dit betrekkelijk rustige „tijdperk van buitengemeen belang. De uitvoering van de distributiewet, in September 1916, kwam bij den burgemeester. Zij „stelde zware eisen aan het hoofd der gemeente.

„Het was zijn zorg van den morgen tot den avond, ook van den „avond tot den morgen, dat alles zou gebeuren wat het leven van „de Amsterdamse burgerij zo dragelijk zou maken als de omstandigheden buiten onzen wil maar mogelijk maakten. In de „jaren 1916 en 1917 werden de moeilijkheden groter. In het jaar „1917 was het nodig tot de inrichting van de Centrale Keuken te „besluiten. Nog altijd werden de moeilijkheden groter. In den

„zomer van 1918 was voor ingewijden niets minder dan dreigend
„gevaar, letterlijk gebrek naderend tot hongersnood, voor Neder-
„land in het zicht. Er werd tot stichting van de tweede Centrale
„Keuken besloten. Er werd overgegaan tot zelfstandigen aanvoer
„van levensmiddelen uit noordelijke landen in den tijd, dat met
„die landen het verkeer weer mogelijk was.

„De uitvoering dezer bemoeiingen was van den burgemeester
„niet het dagelijks werk, maar als zorgend hoofd der gemeente
„droeg hij in de zware zorg het grote deel. Er waren andere
„zware zorgen in den oorlog en met den oorlog eindigden voor
„Amsterdam de moeilijke tijden niet. Op ieder gebied van ge-
„meentedienst en gemeentebedrijf kende Tellegen de kwesties
„van belang. Op ieder gebied werd hij, wanneer het er op aan
„kwam, geraadpleegd.

„Geheel den bestuurstijd van Tellegen, van Maart 1915 tot Janu-
„ari 1921, toen hij eindelijk erkende rust nodig te hebben, was
„een aaneenschakeling van zwaren zorgelijken tijd. De tijd was
„reeds zwaar voor wie zich het werk betrekkelijk licht wist te
„maken, maar loodzwaar was hij voor Tellegen, die het werk
„niet licht op kon nemen.

„Zo was aan zijn werk nooit een eind. Hij gaf als burgemeester
„véél meer dan een gemeente van een burgemeester mag vragen.
„Die hem volgden in zijn werk meenden wel, dat hij zichzelf te
„veel gaf, méér dan voor zichzelf te verantwoorden was, maar zij
„wisten, dat andersdoen hem niet mogelijk was. Hij stelde zich,
„bij wat hij gaf aan de gemeente, geen grenzen, omdat zijn liefde
„voor de gemeente, zijn liefde voor Amsterdam, zijn liefde voor
„het goede beheer van een grote stad, onbegrensd was en er voor
„hem niets minder telde dan zichzelf.

„Zo heeft hij geleefd al de jaren van zijn burgemeesterschap.
„Alles voor de gemeente, in wier dienst hij zich had gesteld;
„niets voor zichzelf. Zo is hij een voorbeeld geweest van mooie
„toewijding, van hoge plichtsbetrachting.

„Hij deed zijn zware werk niet alleen. Hij zou wat hij deed niet
„hebben kunnen doen, wanneer gij, Mevrouw Tellegen, niet uw
„aandeel in zijn zorgen hadt gedragen. In de moeilijkste oorlogs-
„bemoeiingen hebt gij hem met grote kracht ter zijde gestaan.
„De leiding van de Centrale Keuken, die een grote instelling
„werd, was geheel in uw handen. De instelling heeft voor tien-
„duizenden het grote werk gedaan van in den ergsten tijd van
„den oorlog het al te zwaar geworden leven te helpen dragen. Dit
„grote stuk zorg voor de levensmiddelenvoorziening naamt gij,
„Mevrouw Tellegen, den burgemeester van de schouders. Wat
„op die schouders nog bleef rusten was toch nog zwaar genoeg.
„Maar gij hielpt het hem dragen, zoals ge geheel uw leven met
„hem hebt gedragen, wat het leven u aan lief en leed te dragen
„gaf. Ook buiten den oorlog, buiten de moeilijkheden der ge-
„meente, bracht het in den laatsten tijd veel leed. De dood van
„zijn oudsten zoon heeft den Burgemeester geknakt. De dood
„van zijn broeder in den zelfden tijd; ander familieleed in den
„zelfden tijd, heeft hem zwaar gedrukt. En toch had hij elken
„dag de veerkracht om nieuwe toewijding te geven aan het werk
„van den dag. Toch bleef hij voor honderden bijzondere kringen,
„voor grote kringen en kleine, de belangstellende in hun bij-
„zonder werk, toch bleef hij de gezochte bemiddelaar bij
„arbeidsconflicten.
„Aan welk groot werk in Amsterdam heeft hij zijn kracht niet
„gegeven? Voor wat er aan woningvoorziening in Amsterdam is
„geworden en wordende is, nam hij als directeur van Bouw- en
„Woningtoezicht het initiatief. Toen hij nog de jonge Tellegen
„heette, deed hij het pionierswerk van woninghervorming. Het
„is niet voor niets, dat een machtige deputatie van de Federatie
„van Woningbouwverenigingen in Amsterdam vanochtend bij
„zijn uitvaart aan den Burgemeester van Amsterdam dank wilde
„brengen. Die dank was verdiend!
„Met welke liefde heeft Tellegen niet de hem toevertrouwde be-

„langen van de Amsterdamse Universiteit gediend! Met welke „liefde en met welke veerkracht was hij in de weer als het er op „aan kwam de belangen van den Amsterdamsen handel en nij- „verheid te dienen. Met welke illusie bevorderde hij de an- „nexatie en verheugde hij zich in hare totstandkoming. „Inderdaad, hij gaf alles wat een burgemeester kan geven, en hij „gaf meer.

„Amsterdam heeft niet de gelegenheid gevonden dezen burge- „meester te danken voor het vele, wat hij in de zes moeilijke jaren „van zijn burgemeesterschap voor zijn geliefde stad heeft ge- „daan. Zo wordt hem den eersten dank gebracht aan zijn graf.

„Aan u, mevrouw Tellegen, die hem, zoals in zijn gehele leven, „ook in deze laatste grootste en moeilijkste jaren hebt mogelijk „gemaakt om te doen wat hij deed, wordt nu gevraagd dezen „dank te aanvaarden.

„Een woord tot u, zoon en dochters van den burgemeester, in- „genieur Tellegen, Marianne Tellegen en Okje Tellegen: Uw „vader heeft u gegeven en gelaten het beste wat er is: een naam, „die u vele deuren zal openen. Gij zult op uw levensweg zeer „velen ontmoeten, die het een vreugde en een voldoening zal zijn „aan de kinderen van J. W. C. Tellegen van vriendschap te doen „blijken.

„Laat het mij vergund zijn een woord buiten het officieele te „spreken. Tellegen was mijn persoonlijke vriend! Hij was het „lang vóór hij burgemeester werd. Wij hadden elkaar gevonden „omstreeks 1905 in den dienst van de verbetering van de volks- „huisvesting. Tussen de jaren 1907 en 1914 werkten wij samen „aan de zaak, die onze liefde was, in de Gezondheidscommissie „en in de Commissie van Bijstand voor de Volkshuisvesting. In „1914, toen hij nog directeur van Bouw- en Woningtoezicht was, „werd ik zijn wethouder. Zo hebben wij toen voorbereid wat in „dien tijd was de grote woningvoordracht voor den bouw en het „beheer van 3500 gemeentewoningen. De voordracht werd einde

„Juli 1914, den dag voor de oorlogsverklaring, in het college van „B. en W. aanvaard. Weinig dachten wij toen, dat het mooie „werk, waaraan wij toen met zoveel voldoening een stevig begin „zouden maken, zolang en zo ernstig zou worden vertraagd. In „Maart 1915 werd Tellegen mijn burgemeester. Vier jaar lang „gedurende den oorlog was ons contact bijna dagelijks. Onze „vriendschap is hechter geworden. Hecht is zij gebleven ook toen „in den zomer van 1920, als gevolg van de politieke manifestatie „van 8 Juni, een ernstig verschil van opvatting tussen ons be- „stond. Wij vertrouwden elkander volledig, dus wisten wij, dat „in dit scherpe geschil ieder handelde naar plicht en geweten. „Zo spreekt aan dit graf niet enkel de waarnemende burgemees- „ter, maar ook de vriend.

„Thans rest mij alleen als hulde van de gemeente een krans op „uw graf te leggen. Uw weduwe heeft bloemenhulde afgewezen. „Zij heeft daarmede uw nagedachtenis geëerd. Want uw per- „soonlijkheid was er een van den uitersten eenvoud en sober- „heid. Daarom is hier als bloemenhulde dezen enkelen krans. „In naam van de gemeente, leg ik hem op uw graf: zwaar van „leed, zwaar van dank.”

*

De schets van burgemeester Tellegen's persoonlijkheid zou niet volledig zijn zonder de vermelding van het afscheidswoord, dat de enig overgebleven zoon aan de groeve sprak, omdat het den man liet zien, die de burgerij niet kende: den huisvader.

„Wij zijn niet jaloers op Amsterdam, omdat het onzen Vader van ons heeft genomen. Wij hebben altijd toch zoveel nog aan hem gehad. Vader werkte in de huiskamer. Wij wisten allen, wat hij deed en ook toen mijn broer en ik nog in Indië waren, bleven wij volkomen op de hoogte van vaders arbeid. Elke week schreef hij ons lange brieven, of aan mijn broer of aan mij. Zoo zijn wij altijd op de hoogte gebleven van den groei van Amsterdam en

daarom voelen wij het niet als iets wreeds, dat de grote stad vader heeft weggenomen. Ik wil in de eerste plaats hier danken Hare Majesteit de Koningin, die een vertegenwoordiger zond. En dan allen, die hier zijn, maar ook de velen, die vanmorgen zo eenvoudig langs den weg stonden en hun hulde brachten in Amsterdam, dat vader zo lief was. De laatste maanden zijn voor hem wel heel hard geweest. Hij kon niet meer werken, maar zijn geest had geen rust, omdat hij ernaast stond. Dat was voor hem niets en daarom is dit einde misschien het beste. Hoe hij met hart en ziel in Amsterdam leefde, moge blijken uit wat hij mij zeide, tijdens zijn laatste ziekte, toen ik hem in Parijs sprak: „Al die kleine dingen,” zei hij, „kunnen mij niet schelen. Eén ding interesseert me. Kun je mij ook zeggen, hoe het staat met het gemeentecrediet?” Met hart en ziel hing hij aan Amsterdam. Toen ik mij een bescheiden plaatsje had veroverd bij de werken tot uitbreiding van Amsterdam naar den zee kant, zei hij tegen mij: „Jongen, zorg, dat er schot in komt!” Wij hebben onzen vader gegeven aan Amsterdam. Maar niet aan Amsterdam alleen. Hij hield van het hele land en geen mooi plekje is er in Nederland, waar wij in vacantiedagen niet met hem gewandeld hebben. Daarom doet het mij zo innig goed, dat ik gisteren met vaders kleinzoon dit plekje hier voor hem heb uitgezocht, een plaatsje vol zon, bloemen, vogels en licht, waar hij kan rusten....”

*

Zo min men de bemoeiingen met de voedselvoorziening van Amsterdam gedurende de oorlogsjaren kan schilderen zonder den naam Wibaut te noemen, zo min kan in een levensschets van burgemeester Tellegen de vermelding ontbreken van de innige vriendschap, die burgemeester en wethouder met elkander verbond. In den bijnaam „de Machtige”, die scherpe spot den wethouder verleende, zou iets kunnen schuilen van mindere waar-

dering voor het gezag, dat de burgemeester naast die krachtige persoonlijkheid uitoefende, de felheid van den politieken strijd zou de verantwoordelijkheid van den burgemeester voor alles wat er in de moeilijke oorlogsjaren was geschied, kleiner kunnen doen schijnen, dan zij in werkelijkheid was. In de toespraak, die de wethouder aan het geopende graf had gehouden, was het aandeel van den burgemeester in het werk, dat de oorlogsjaren van het stedelijk bestuur vroegen, tot zijn recht gekomen, in een artikel, dat in „Het Volk” verscheen, vond de wethouder gelegenheid te wijzen op den aard van de vriendschap, die hem met den gestorvene had verbonden. „Democratisch Amsterdam heeft zijn „democratischen burgemeester verloren,” zo schreef hij.

„Democraat was burgemeester Tellegen in hart en ziel. Hij aanvaardde van de democratie alle consequenties tot de uiterste „grens. En hij aanvaardde ze niet, wat in dezen tijd ook wel voorkomt, omdat het nu eenmaal niet anders meer kón. Hij verheugde zich in de consequenties der democratie en begroette ze „als overwinning, die hij had helpen bevechten. De uitbouw van „de democratie op elk gebied, waar hij zeggenschap had, was „voor hem plicht en welkome taak. Voor de brug echter, die „voert naar het terrein van den proletarischen klassenstrijd — „bleef hij staan. Die ging hij niet over.”

En van de waarde van Tellegen's werk voor de toekomst, schreef Wibaut:

„Amsterdam heeft nooit gelegenheid gevonden aan dezen burgemeester dank te brengen voor de wijze, waarop hij de stad „heeft gediend.

„Zijn dank komt later. Wanneer straks de duizenden goede nieuwe woningen, die er in de oorlogsjaren zijn gebouwd, zijn vermeerderd met de zesduizend woningen, die thans in aanbouw „zijn en met de nog meer duizende verenigingswoningen en „gemeentewoningen, die in voorbereiding zijn, wanneer aldus „de ergste woningnood is te boven gekomen, dan zullen wij ons

„Tellegen herinneren en zeggen: hij is met jeugdige kracht voor
„woningbouw als overheidszorg opgekomen, toen woningbouw-
„verbetering door overheidsbemoeiing nog propaganda en nog
„pionierswerk was.

„En wanneer dan de tijd van voor 1912 terugkeert, de tijd toen
„op initiatief van den toenmaligen directeur van Bouw- en
„Woningtoezicht Tellegen in Amsterdam enkele honderden
„krotten per jaar aan de bewoning werden onttrokken, wanneer
„dan krottenopruiming in sneller tempo kan worden hervat en
„aldus aan Amsterdam zijn faam van krottenstad allengs gaat
„worden ontnomen, dan zullen wij ons Tellegen herinneren, die
„door dit gezegende werk zijn onvermoeide propaganda heeft
„gevoerd en het moeilijke pionierswerk heeft gedaan.

„Er wordt hem thans voor dit werk lof gebracht, zij het ietwat
„getemperd, door hen, die toen hij het deed en nog jaren daarna
„zijn felste tegenstanders en bestrijders waren.

„De arbeidersklasse echter, ziet de woningverbetering nog niet.
„Haar blik wordt nog door de woningellende beneveld. Maar de
„tijd komt, dat de arbeiders haar wél zullen zien. Dan zal de
„naam Tellegen door haar worden genoemd met lof en met dank,
„als een van de zeer weinigen, die het allereerst den weg ter ver-
„betering heeft gewezen, als een van hen, die mede den weg
„heeft gebaad.

„En zij, die met hem en na hem dit werk zijner liefde tot het
„werk van hun liefde hebben gemaakt, aan wie het gegeven was
„den sterken en volhardenden drang aan te wenden, die voor de
„doorvoering was vereist en nog is geboden, zullen hem eren als
„den voorganger, die hij is geweest.

„Zo zijn de aanspraken van Tellegen op den dank van Neder-
„land en in het bijzonder op den dank van zijn geliefd Amster-
„dam, vele. Aan dezen Ereburger zó toewijdingsvol voor de zaak
„die hij diende: Eer en Dank.”

In de Burgemeester Tellegenstraat, in het zuidelijk deel van Amsterdam, is acht jaar later, op 4 Juni 1929, door wethouder Boissevain het Tellegen-monument onthuld. Niet op den Dam, zoals enkele schrijvers van ingezonden stukken bij Tellegen's verscheiden hadden gevraagd, is het stenen gedenkteken te vinden, dat de herinnering aan den burgemeester levend zal houden voor het nageslacht, maar in Amsterdam-Zuid, te midden der blokken volkswoningen der nieuwe gezonde ruime stad, die hij, in de somberste jaren, als een lichtend visioen voor zich zag. Daar, aan den muur van het gebouw der Federatie van Amsterdamse Woningbouwverenigingen, is de beeltenis te vinden van den „vader der bouwverordening”, den burgemeester, die in zeer moeilijke jaren van haar bestaan aan het roer van het Koggeschip stond.

XII

DOCTOR WILLEM DE VLUGT

GROEI DER WAARDERING — GROEI NAAR NIEUWE TIJDEN

HET klinkt wellicht als een aphorisme, maar we menen te mogen zeggen, dat geschiedschrijving een uitermate speculatief vak is. De oordelende en het beoordeelde zijn immers steeds in een subjectieve relatie met elkander verbonden. Moeilijker nog wordt de positie van den chroniqueur, wanneer hij een periode beschrijven moet, welke hij door haar geringe distantie minder duidelijk afgerond zichtbaar voor zich ziet dan de voorafgaande. Het moge volkomen waar zijn, dat retrospectie geen voorwaarde is voor een oordeel, evenzeer als men zeggen kan, dat van een terugblik uit de dingen minder scherp gezien worden dan bij direct contact, dit neemt niet weg, dat alleen op afstand de dingen in verband met hun omgeving gezien kunnen worden. Contemporaine toestanden laten zich lastig beschrijven, zolang men nog niet zeker weet in welke richting de lijnen naar de toekomst getrokken moeten worden.

Vandaar, dat we ons geenszins de moeilijkheden verhelen, welke oprijzen nu we op verzoek van de schrijvers en van den uitgever van dit werk in een beperkt aantal bladzijden zullen trachten een blik te geven op persoon en arbeid van den tegenwoordigen Burgemeester van Amsterdam, Dr. Willem de Vlugt, in welke beide verschijningsvormen wij de geschiedenis van de hoofdstad, gedurende bijna een vijfde deel van een eeuw weerspiegeld, moeten kunnen terugvinden.

Het zal uiteraard een persoonlijke visie zijn — anderen zullen

wellicht een beeld voor zich zien, dat in sommige onderdelen niet die lijnen vertoont, welke wij trokken. Doch de overweging, dat we de figuur van Burgemeester de Vlugt van zijn persoon uit, van zijn karakter en van zijn overtuiging uit derhalve, konden schetsen, deed ons vrijmoedigheid vinden aan het tot ons gericht verzoek gevolg te geven.

In groote trekken zullen we trachten den levensgang van een der stadsbestuurders weer te geven, die langer dan een zijner ambtsvoorgangers, voor zover mensenheugenis rijkt, aan het hoofd van de eerste stad des Rijks stond, daarbij ruimschoots gelegenheid vindend zijn betekenis in de geschiedenis van onze stad nader te belichten. Het zullen slechts enkele momenten uit zijn leven kunnen zijn, aangezien een volledige biografie meer ruimte zou vergen — naar wij hopen echter, voldoende typerend voor een man, die zich tot levensspreuk gekozen kon hebben: Bidt en Werk.

*

Hoe waren de verhoudingen in Amsterdam, toen Willem de Vlugt in 1921 door Hare Majesteit de Koningin tot Burgemeester benoemd werd?

Het waren de dagen, dat de vertegenwoordigers van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in den gemeenteraad overal in het land, waar deze partij aanhang had, tot voorbeeld gesteld werden als pioniers voor een nieuwe samenleving; de dagen ook, dat het communisme aan invloed won. Er werd zelfs gesproken — terecht of ten onrechte, dit laten we thans in het midden — van het „roode Amsterdam”, het „Nederlands Weenen”. De eerste partij vertoonde een dusdanige krachtsontplooiing, dat deze wel een stempel moest drukken op hetgeen men gewoonlijk de gemeentepolitiek noemt. Met een markante figuur als wethouder Dr. F. M. Wibaut in de voorste gelederen, wist zij haar kracht te tonen en te allen tijde van zich te doen spreken.

Het wekte verwondering, dat onder een constellatie van de burgerij, waarin 't Protestantse deel zeker niet in de meerderheid was, een Anti-revolutionnair tot Burgemeester benoemd werd, bij sommigen zelfs wrevel. Den Sociaal-Democraten en den Communisten was deze benoeming allerminst naar den zin. Vriendelijk was de ontvangst, vooral van hun zijde, niet. En de Liberalen en Vrijzinnig Democraten deelden in dit opzicht hun mening. Wel had men gedurende een drietal jaren de prettige karaktereigenschappen en de bekwaamheden van den Wethouder voor de Publieke Werken De Vlugt leren waarderen en had men in hem sinds 1915 een uitnemend mede-Raadslid gevonden, maar het ambt van Burgemeester had men hem niet toegedacht, daarvoor had hij een te uitgesproken politieke overtuiging. Zodat het geenszins behoeft te bevreemden, dat de aanhef van de rede, waarmede De Vlugt tot Burgemeester werd geïnstalleerd, aldus luidde:

„Mijnheer de Burgemeester,

Amsterdam begroet in u zijn nieuwen heer en de Gemeenteraad zijn nieuwen voorzitter!

De Gemeenteraad heeft u tweemaal achtereenvolgens tot Wethouder gekozen. Gesteld, dat onze staatsinrichting het mogelijk maakte, dan ware het niet uitgesloten geweest, dat de Raad u eens tot zijn voorzitter had kunnen kiezen.

Maar tot Burgemeester, gesteld al weder, dat onze staatsinrichting het mogelijk maakte, zou deze Raad u niet hebben gekozen. Want gij zijt de uitgesproken en sterk principiële vertegenwoordiger van een geestesrichting, die er zeer ver van verwijderd is in Amsterdam de heersende te zijn.

Gij moet, vóór uwe bereidverklaring, want gij zijt geen lichtzinnig man, u rekenschap hebben gegeven, van de niet gewone eisen, die de vervulling van het ambt, dus in het bijzonder aan u zal stellen: Eisen van diepgaand begrijpen, van veel wat u niet eigen is, eisen van door Wijsheid ingegeven aanpassen aan

veel wat u vreemd is. Uw aanvaarding van het ambt moet betekenen bij u, die Amsterdam kent en die enige jaren aandeel hebt gehad in een groot deel van het bestuursbeleid, uw vaste voornemen om ten opzichte van al de eisen, die de nieuwe ontwikkeling der maatschappelijke verhoudingen aan het hoofd onzer Gemeente stelt, de goede tradities te volgen in het bijzonder van uw laatsten ambtsvoorganger.”

*

Het was de oudste Wethouder van de hoofdstad, de heer Wibaut, die aldus den nieuwbenoemden Burgemeester in de vergadering van den Gemeenteraad van 20 Juni 1921 het „welkom” toeriep.

Wethouder Wibaut was voor velen een symbool. Zijn bijnaam „De Machtige” wijst er op hoe hij in de geschiedenis van het Amsterdam in het begin van deze eeuw een belangrijke functie vervulde. Zijn fijnbesneden kop herinnerde aan een Zeusbeeld uit de Griekse mythologie. Zijn aanwezigheid achter de bestuurstafel van het college van Burgemeester en Wethouders gaf decorum aan de zaal. Zodra hij sprak, luisterde ieder. En waarlijk niet alleen omdat hij een orateur was — hij was misschien veeleer een gezellig causeur —, maar vooral omdat in hem belichaamd was de politiek van een sterk groeiende partij. Hij was de uitvinder van de woorden „Het domme potlood” en van hem is afkomstig de uitspraak: „Men moet in de politiek nooit „nooit” zeggen.” Een stadsbestuurder was hij in den groten zin van het woord, door vriend en vijand geëerd. Als *hij* zulke woorden sprak, moest er meer betekenis aan worden gehecht, dan wanneer een andere Wethouder of Raadslid ze zou gesproken hebben. „Deze Raad zou u stellig niet gekozen hebben. Want Gij zijt de uitgesproken en sterk principiële vertegenwoordiger van een geestesrichting, die er zeer ver van verwijderd is in Amsterdam de heersende te zijn.”

Bijzonder aanmoedigend klonken deze woorden niet voor een Burgemeester, die op het punt stond zijn nieuw ambt te aanvaarden. Een ogenblik moet wellicht de vraag bij hem opgekomen zijn of zij, met wie hij enige jaren het ambt van Wethouder gedeeld had, soms van plan waren thans een phalanx tegen hem te vormen, teneinde hem het besturen zoo al niet te beletten, dan toch moeilijk te maken.

*

Onze gedachten gaan vier jaar verder in de historie. Amsterdam herdenkt zijn 650-jarig bestaan. En in de machtige Burgerzaal van het Koninklijk Paleis op den Dam geeft het gemeentebestuur een banket, hetwelk dit feestelijk gebeuren meerderen luister zal bijzetten. Talrijke sprekers voeren het woord. Dan staat ook wethouder Wibaut op en zegt:

„Het was, meen ik, Potgieter, die het maatschappelijke gebeuren „in dezen regel heeft gekarakteriseerd: „In 't verleden ligt het he- „den. In het nu wat komen zal.” Indien wij, wordt hier gezegd, „in het maatschappelijke gebeuren het nieuwe zien, dan is dat „nieuwe niet plotseling ontstaan. Het is gegroeid, het is ontwik- „keld. Waar ik vandaag bij de herdenking van, wat men noemt, „het 650-jarig bestaan van Amsterdam wil spreken over het „besturen van deze stad, zal ik niet teruggaan in het verleden. Ik „ga niet terug, geen 650 jaar, ook geen 50 jaar, zelfs geen 20. Wat „ik wil zeggen, beperkt zich tot het besturen van Amsterdam „„vandaag”, het karakter van dit bestuur „morgen”.

„Men zal van mij niet anders verwachten, dan dat ik het eerst „over „morgen” spreek.

„„Morgen” dan in den zin niet van een vage toekomst, maar van „een toekomst, die wij worden zien. Een toekomst, waaraan wij „zien bouwen. De toeschouwer van het grote bouwwerk in wor- „ding ziet vaak niet wat het worden zal. Maar die den bouw „leiden, weten. Het bestuur van Amsterdam „morgen” zal zijn



Burgemeester Dr. W. de Vlucht in zijn werkkamer op het Stadhuis

(Foto J. Huysen)



Burgemeester Dr. W. de Vlucht in ambtsgewaad

(Foto Godfried de Groot)

„het bestuur als orgaan van de werkers van allerlei soort, het „orgaan der arbeidersklasse en der groepen, die krachtens „haar plaats in het economische leven, haar plaats in de productie, met de arbeidersklasse geheel of vrijwel gelijk zijn te „stellen.

„Het besturen van Amsterdam „morgen” zal gericht zijn op de „stoffelijke welvaart en het geestelijk welzijn van die grote massa „der werkers. De betekenis „morgen” van het woord: welvaart, „zal een gans andere zijn dan de betekenis van dit woord in de „geschiedenis van Amsterdam van vroegere tijden, door onze „geschiedschrijvers te boek gesteld, en door onze dichters be- „zongen. Welvaart betekent „morgen” niet meer de rijkdom van „regentenfamilies. Niet meer de schatten-opeenhoping door on- „dernemende kooplieden uit alle werelddelen bijeengehaald. „„Morgen” betekent welvaart: de voorziening in alle redelijke „behoeften, stoffelijk, geestelijk, cultureel, voor het leven van de „grote massa der werkers, van de arbeidersklasse en van hen, die „economisch met hen staan op dezelfde lijn. Het bevorderen van „welvaart als taak van besturen betekent „morgen” het uitoeffe- „nen van bestuurszorg voor collectieve voorziening in zich uit- „breidende collectieve behoeften van die grote massa des volks „op *elk* gebied, waar gezamenlijke voorziening doelmatiger blijkt „dan persoonlijke. Besturen „morgen” betekent leiding geven „aan de welgeschoolde macht, in deze massa van werkers allengs „gegroeid, om het peil van het leven op stoffelijk gebied door hun „arbeid zo hoog op te voeren als het menselijk kunnen, *dán* „waarlijk beheersende de techniek, in elk tijdvak economisch „vermag. Besturen „morgen” betekent op geestelijk gebied volle „gelegenheid bieden aan alle stromingen, niet enkel om tot uiting, „maar ook om tot ontwikkeling te komen. Tot de volle ontwikke- „ling, die de innerlijke kracht van de stroming te bieden vermag. „Besturen „morgen” betekent op cultureel gebied wetenschap „en kunst de rechtmatige bevrediging bieden, dat zij het ge-

„meenschapsleven ten volle kunnen dienen. Wij spreken van „,,morgen” met de mate van zekerheid, waarmee „vandaag” over „,,morgen” gesproken kán worden. Omdat wij waarnemen over „een groot deel van de wereld, hier zwakker, daar sterker, maar „op vele plaatsen minder sterk dan in Amsterdam, het door „scholing en machtsontwikkeling rechtmatig geworden bewust- „zijn bij alle groepen van werkers, die met elkander de massa „der bevolking vormen, dat zij de dragers zijn van het econo- „misch leven. Het bewustzijn dat waar zij het zijn, die het „economisch leven maken, het doel van het economisch leven „moet zijn: het hoogst bereikbare peil, stoffelijk en geestelijk „voor de massa, die dit leven draagt. Waarnemen het bewustzijn „bij die massa, die aan het economische leven de leiding moet „geven. Dit is „*morgen*”.

„En hoe is het „vandaag”?

„In het nu wat komen zal. Wij zeggen in plaats van komen, „*worden*. Want wij zien in vele landen en in vele steden, maar in „het bijzonder in Amsterdam „vandaag” wordende wat „mor- „gen” zal zijn. Wij zien wordende de machtsontwikkeling der „werkers. Wij zien wordende de scholing der werkers. De „machtsontwikkeling en de scholing politiek en economisch. „Scholing ook in den zin van zich gestreng rekenschap te geven „van de economische mogelijkheden van elken tijd. Machts- „ontwikkeling in den zin van zich streng rekenschap te geven „van de plichten bij de aanwending der macht met het oog op „haar duurzaam gevolg. Wij zien bij het besturen „vandaag” „het groeiende besef van de wordende taak van het besturen van „,,morgen”. Wij zien wordende de opvatting, dat de bevordering „van welvaart, voor zover zij thans bestuurszaak kan zijn, moet „liggen in het aanwenden der bestuursmacht om collectieve „voorziening in erkende behoeften te stellen *overal* waar maat- „schappelijke doelmatigheid haar eist. „Zo is er in het besturen „vandaag” verband met het besturen

„,,morgen”. Wij weten daarbij, dat „morgen” niet komt voor een „stad alleen, zelfs niet voor een land alleen. Maar wij weten ook, „dat alom wordt gebouwd aan het gebouw, dat „morgen” zal zijn. „Het besturen van Amsterdam in den overgangstijd tussen „van-„daag” en „morgen” stelt bijzondere eisen. Andere eisen dan die „door onze geschiedschrijvers in Amsterdams burgemeesters, in, „wat zij noemen, Amsterdams bloeitijd, worden geprezen. Zware „eisen waar het geldt den uiterlijk slechts nu en dan bewogen, „maar innerlijk steeds sterk bewogen tijd, te verstaan. Zwaarder „eisen op dit punt naar gelang dit verstaan van bewegingen „slechts gedeeltelijk samengaat met het als begeerlijk zien van „hun streven.

„Ik drink op burgemeester De Vlucht als den drager van de be-„stuurderseigenschappen, die hem veelal mogelijk maken te be-„vorderen, dat het bestuur van de stad zo goed is als het „van-„daag” reeds kan zijn.

„Ik vraag u, mijne heren, aan burgemeester De Vlucht hulde te „brengen voor de grote toewijding, waarmee hij deze moeilijke „bestuurstaak volbrengt. Hulde en dank voor wat hij er mede „bereikt.

„Ik drink op het welzijn van burgemeester De Vlucht.”

Om tweeërlei redenen schrijven we hier deze toespraak in haar geheel af. Ten eerste, om duidelijk te maken hoe er na vier jaar reeds enige groei gekomen is in de waardering door den heer Wibaut van het beleid van Burgemeester De Vlucht, ook al is het duidelijk, dat zijn rede een sterken politieken bijsmaak had. Ten tweede, omdat zij een beeld geeft van de politiek, die een groot deel van de debatten in den Amsterdamsen Gemeenteraad in die dagen beheerste. We geven daarop geen commentaar, omdat dit thans niet voor ons doel dienstig is. We gaan liever weer enige jaren verder in de geschiedenis.

En dan zien wij, dat in 1927 de appreciatie door Wethouder Wibaut van het werk van Burgemeester De Vlugt dusdanig gewijzigd was, dat hij hem ter gelegenheid van zijn herbenoeming onder meer deze woorden kon toevoegen:

„Wat in onze Staatsinrichting een groote stad, een stad in vólle beweging, in vólle opgang als Amsterdam, vraagt van een Burgemeester, die, zooals Gij, een ernstige opvatting heeft van zijn taak, is niet weinig. Het is veel, maar U was het niet te veel, omdat voor U vaststond: wat *moet*, moet kunnen; wat het ambt vereist, zal ik ten *volle* geven. Gij hadt daarbij steeds als vurig doel voor oogen: het dienen van de belangen der gemeente-als-geheel. Dit willen heeft U de kracht gegeven in Uw werk te slagen.”

*

Op 20 December 1933 herdenkt de Amsterdamse Gemeenteraad het 12½-jarig ambtsjubileum van Burgemeester De Vlugt. Thans is Wethouder Abrahams de oudste Wethouder. En in deze bijzondere zitting spreekt deze een „woord van dank en „waardering voor den arbeid van dezen burgemeester, die door „zijn noeste vlijt, zijn grote werkkraft en zijn toewijding een „lichtend voorbeeld is voor allen en die zich geeft op een wijze, „welke boven allen lof is verheven. 't Heeft meermalen de verwondering bij zijn medewerkers gewekt, dat de burgemeester „in staat is zulk een massa arbeid te verwerken en daarbij toont „van alle stukken, die in zijn kamer worden gebracht, volledig „op de hoogte te zijn. Dit toont een werkkraft, doch tevens „een liefde voor de gemeente, welke bewondering en waardering „afdwingen.

„Als leider van het college van B. en W. heeft de Burgemeester „zodanigen tact getoond, dat er in het college bijna nooit hoeft „te worden gestemd. Want de Burgemeester heeft de bijzondere „gave om bij verschil van inzicht de meningen tot elkander te

„brenge, zodat er tenslotte toch niet behoeft te worden gestemd. En mocht er dan soms nog iemand zijn, die niet overtuigd is, dan berust hij meestal, in de overtuiging, dat alleen de liefde voor Amsterdam en het belang der bevolking 's burgemeesters houding bepaalt.

„En wanneer in den Raad soms de politieke debatten te hoog lopen, dan beschikt de Burgemeester nog over zijn gevreesden kwinkslag, waarmee hij in zulke oogenblikken van spanning de zo nodige ontspanning weet te brengen.

„Zulk een leider van College en Raad is voor Amsterdam een zegen.”

Thans een geheel ander geluid dus dan in 1921 en in 1925. Thans volkómen waardering.

*

En wanneer we tenslotte nóg een citaat mogen geven, dan herinneren wij opnieuw aan enige woorden van Wethouder Wibaut, welke hij schreef aan het eind van zijn leven.

De heer Wibaut deelt in „Levensbouw”, waarin hij zijn mémoires geeft, mede, bij zijn uittreden uit de politiek, ten huize van den Burgemeester persoonlijk van den heer De Vlucht afscheid genomen te hebben. En dan schrijft hij:

„We zeiden elkander daar woorden van grote waardering, volstrekt onvermengd met enige vleierij. Geen lettergreep, die niet ten volle gemeend was. Zo was tussen Burgemeester Dr. W. de Vlucht en mij altijd de verhouding.

„We kenden van elkander het diepe verschil in beginsel. Ook op een aantal punten een verschil in de opvatting van de taak van gemeentebeheer. Maar we kenden ook van elkander en leerden die elken dag nog beter kennen, den wil om het belang van Amsterdam te dienen. Zo kwam het, dat tussen hem en mij nooit een conflict is ontstaan. Zelfs nooit een ernstig verschil. Behalve somtijds als dit voortspruiten moest uit verschillend

„beginsel. Met elkander leverden we het voorbeeld, hoe tussen „twee mensen met groot beginselverschil de allerbeste samen- „werking bij het dienen van het gemeentebelang mogelijk was.”

*

Waar moeten we de oorzaak van dezen ommezwaai, van deze wijziging in de waardering, zoeken? Het lijkt ons billijk, dat we eerst het woord aan den Burgemeester zelf laten, mede omdat we in zijn houding een aanwijzing vinden voor deze veranderde mening. Men veroorlove ons derhalve nog twee, zij het korte citaten, om dan daarna onze beschouwing voort te zetten.

In zijn eerste toespraak als Burgemeester tot den Raad had de heer De Vlucht in antwoord op de begroetingsrede van den heer Wibaut o.m. gezegd — en het klonk als een beginselverklaring: „En dan gingen schier immer mijne gedachten terug naar den „eenvoudigen huiselijken kring, waarin ik het voorrecht had te „verkeren, terug naar mijn, helaas, ontslapen Ouders, aan wie ik „ook dankte de allengs groeiende en later vaste overtuiging, dat, „onverschillig voor welke taak, steunen op den rietstaf van eigen „kracht niet dan tot grote teleurstelling moet leiden en alleen „vertrouwen op Gods hulp vasten grond onder de voeten geeft. „Het is aan die overtuiging in de eerste plaats, dat ik vrijmoedig- „heid tot mijn besluit ontleende. . . .

„. . . . Ontkend kan niet, dat Amsterdam in de laatste zes jaren „moeilijke tijden heeft doorgemaakt en nog doormaakt. Ver- „plichtte de volkerenkrijg het Gemeentebestuur tot het treffen „van een reeks van uiterst kostbare voorzieningen, ook het tijds- „verloop sinds den wapenstilstand en den vrede bracht niet het „soelaas, waarop zoo menigeen gehoopt had. Daarbij komt de „grote stilstand in zaken als wij thans aanschouwen, de ongun- „stige conjunctuur voor scheepvaart, handel en industrie, waar- „van de gevolgen ieder van ons met zorg vervullen.

„Intussen — hem die in dezen tijd geroepen wordt tot het zo

„gewichtig ambt van Burgemeester, voegt het niet hierbij lang „stil te staan en zich aan pessimistische overdenkingen over te „geven.

„Amsterdam moet vooruit!

„Aan moed, werkkracht en energie mag het in dezen tijd nie- „mand en zeker niet hem ontbreken.

„Dames en Heren, ik herhaal, mede te werken aan den groei en „bloei van 's Rijks Hoofdstad, het is en blijft een schone taak.

„Geroepen te worden tot behartiging der belangen van geheel de „burgerij, en tot handhaving der positie onzer mooie en goede

„Stad ook naar buiten — is en blijft een treffelijke plicht. Zullen „wij daarbij slagen, dan is dit dán alleen mogelijk, als dit ook in

„uw midden zó wordt gevoeld en wij eendrachtiglijk op dat doel „ons streven richten.

„Met de bede, dat God's onmisbare Zegen op onzen arbeid rusten „moge, aanvaard ik dan ook vol goeden moed, mijn nieuwe taak.”

Op de iets meer welwillende woorden van den heer Wibaut, in het Koninklijk Paleis in 1925 gesproken, antwoordt hij aldus:

„Met grote belangstelling heb ik de rede van den heer Wibaut „gevolgd en deze zal het mij niet euvel duiden, wanneer ik zeg „vooral het tweede gedeelte bijzonder op prijs te stellen. Daarin „toch richtte hij zich tot mij persoonlijk. Voor de vriendelijke „woorden aan mij persoonlijk gebracht, ben ik gevoelig en dank- „baar. De heer Wibaut is geen fraseur, doch een man, die weet „wat hij zegt en die meent, wat hij zegt. En, wanneer deze op een „moment als dit, gewaagt van mijn arbeid als Burgemeester op „de wijze, als hij deed, ligt daarin een waardering, die groter is, „dan waarop ik had durven hopen. Ik zeg u daarvoor hartelijk „dank. En wat nu het eerste deel van uw welsprekend woord aan- „gaat — de heer Wibaut zal het mij niet euvel duiden, wanneer „ik over de perspectieven, daarin geopend, liever . . . „morgen” „met hem eens van gedachten wissel.”

Ziethier Burgemeester De Vlucht ten voeten uit — met een kwinkslag antwoordt hij zijn tegenstander, hij waardeert wat zijns inziens te waarden is, maar . . . handhaaft eigen mening, wijkt geen duimbreed van eigen standpunt.

*

Het is Jhr. Ruys de Beerenbrouck geweest, op wiens voordracht de heer De Vlucht door Hare Majesteit de Koningin tot Burgemeester benoemd werd. En deze heeft meermalen verklaard: „De Vlucht is mijn beste benoeming geweest.” Hij had vertrouwen in hem en heeft jaren nadien eens gezegd:

„Toen ik den heer De Vlucht vroeg of hij zich een benoeming „tot Burgemeester van de hoofdstad zou laten welgevalen, heeft „hij mij geantwoord: „Ja.” Ik wist, dat ik, wanneer hij „Ja” zei, „mij volkomen op hem zou kunnen verlaten. Want als hij zijn „schouders onder iets zet, slaagt hij.”

Later heeft Burgemeester De Vlucht ons in een particulier gesprek eens gezegd: „Als wij, Christenen, „Ja” zeggen, weten „we, dat we dit niet doen in eigen kracht. Dit was ook de reden, „dat ik op het ogenblik, waarop ik toestemmend antwoordde, „zelfs geen moeilijkheden zag. Ik heb ze tijdens mijn ambts- „periode eigenlijk nooit gezien, omdat ik wist in Wiens dienst ik „stond.” En zich herinnerend den avond, waarop hem per brief zijn benoeming werd medegedeeld: „Na den maaltijd las ik „Psalm 84, maar genaderd aan de woorden „De Heere zal ge- „nade en eere geven . . .” kwam de ontroering toch over mij „en kon ik niet verder lezen.”

Dit is De Vlucht binnenskamers, zoals de burgerij hem niet kent — de magistraat in de ogenblikken, waarin hij voor belangrijke beslissingen in zijn leven staat. Dan is hij, die anders steeds op de bres staat om de belangen van zijn stad tot het laatst toe te verdedigen, voor wien niets te veel is, zodra het het hooghouden van het recht geldt, dan is de voorvechter, de strijder, klein voor

zijn God. Het zijn de ogenblikken, waarin hij houvast vindt in zijn lievelingspsalm:

Zoo ik niet had geloofd, dat in dit leven
Mijn ziel Gods gunst en hulp genieten zou,
Mijn God, waar was mijn hoop, mijn moed gebleven?
Ik was vergaan in al mijn smart en rouw.
Wacht op den Heer, godvruchte schaar, houd moed!
Hij is getrouw, de bron van alle goed.
Zijn kracht daalt dan in zwakheid op u neer;
Wacht dan, ja wacht; verlaat u op den Heer.

Hier vinden we een gedeelte van den sluier opgelicht, dat het geheim onthult, waardoor deze man, die eerst „onwelkom” was, thans zelfs door zijn tegenstanders gerespecteerd wordt en . . . door the man of the street geacht. „Men” noemt hem „Vader Willem” en ver moeten we in de historie teruggaan om een dergelijken, hartelijken, bijnaam weer te vinden. Het wijst op een algemene sympathie. Een buitenlandse gast, een der Lords Mayors van Londen, heeft in zijn verschijning overeenkomst gezien met de figuren van de oude Schuttersmaaltijden, zoals we die in ons Rijksmuseum zovelen afgebeeld zien — gezonde, klare, koene koppen. Die vergelijking heeft eveneens ingang gevonden bij het volk.

Het zijn alle voor hem ere-titels geworden. Vooral, omdat ze verworven werden in een periode van bestuur, welke alles behalve gemakkelijk was. Hij heeft Amsterdam geleid in een tijd, toen alles mogelijk was en in een tijd, toen niets kon; in een tijd van politieke rust en in een periode van grote politieke spanning; in een tijd van economischen opgang en in een tijd van diepe economische depressie. Nu staan wij in een overgangstijdperk. En ook thans geeft men hem van alle kanten de eer, welke hij in zo ruime mate verdient.

Voor wij evenwel de vraag behandelen, hoe de burgerij Burgemeester De Vlucht ziet, willen we trachten hem in zijn „groei” te schetsen.

Ontmoet het beoordelen van de betekenis van een Burgemeester voor een bepaald tijdperk der geschiedenis van een stad altijd moeilijkheden, zeker is dit het geval in een periode, waarin zich grote politieke wijzigingen voltrekken. Nimmer zal men uit het oog mogen verliezen, dat de Burgemeester nooit een stadsbestuurder is in den zin van een dictator of een city-manager. De Gemeentewet schrijft hem in dit opzicht duidelijk zijn taak en verplichtingen voor. Hij is vertegenwoordiger van de gemeente en heeft een raadgevende stem als voorzitter van den Gemeenteraad. Met de wethouders vormt hij het dagelijks bestuur, is hij de vertegenwoordiger van den Raad, die op zijn beurt weer krachtens zijn samenstelling de mening van de burgerij zal moeten uitdrukken. Zelf heeft Burgemeester De Vlucht in een vergadering van den Gemeenteraad het eens aldus gezegd:

„De Raad is de Staten-Generaal niet en het College van Burgemeester en Wethouders is niet te vergelijken met een kabinet. „De Raad is een besturend lichaam, dat zelf een aantal leden uit „zijn midden aanwijst om, onder meer, zijn besluiten voor te „bereiden en uit te voeren. Men maakt vaak de onderscheiding: „achter en vóór de groene tafel zitten. Doch men vergete niet, „dat elk lid vóór de groene tafel óók er achter zit! Geldt voor de „hoge Regering de eis der homogeniteit en steunt deze op de „meerderheid in de Volksvertegenwoordiging, van een College „van Burgemeester en Wethouders gold het stéeds als van goed „beleid te getuigen, de samenstelling in het algemeen op zulk een „wijze te doen, dat daarin een afspiegeling van den Raad wordt „teruggevonden.

„Homogeniteit is hier derhalve geen redelijke eis. Daarom juist „is er geen tegenstelling tussen het College van Burgemeester en

„Wethouders en den Raad, kan dus het College zich in het politieke debat — gesteld het is noodzakelijk — geen partij stellen, maar bepaalt dit debat zich en moet het zich bepalen tussen de verschillende groepen van den Raad onderling.”

Iemand, die het College van Burgemeester en Wethouders en den Gemeenteraad zijn wil oplegt, is een Burgemeester derhalve niet; hij is slechts representant, hoogstens kan hij trachten anderen te overtuigen van de onjuistheid van hun mening en hun gedachten in een andere richting te stuwten.

Een duidelijk inzicht in deze verhoudingen is nodig om zich een goed begrip te kunnen vormen van de positie, waarin Burgemeester De Vlucht als vertegenwoordiger van de hoofdstad heeft verkeerdt.

Het kan wellicht den schijn gehad hebben, dat vooral gedurende de eerste jaren van zijn ambtsperiode deze Burgemeester volgens tegenstanders der Sociaal-Democratische Arbeiderspartij teveel concessies aan deze politieke richting gedaan heeft, de werkelijkheid is anders geweest. Ten eerste had hij geen concessies te doen, doch slechts te zorgen voor de uitvoering der Raadsbesluiten. Ten tweede is hij wel degelijk als een rem opgetreden, daar waar zulks zijns inziens nodig en mogelijk was. En ten derde was hij de altijd gaarne geziene adviseur in het College, die tot geen enkelen prijs afstand zou gedaan hebben van zijn recht tot mede-besturen, gesteld dat er enige kans geweest was, dat het die richting zou zijn uitgegaan.

Het ligt voor de hand, dat een betekenisvolle figuur van een Wibaut een tijdlang dreigde den Burgemeester naar buiten te overschaduwen. Maar bekend is anderzijds, dat geen enkele voordracht van het College van Burgemeester en Wethouders den Raad bereikt heeft, of van onderdeel tot onderdeel was deze door den Burgemeester mede-voorbereid op een dusdanige wijze, dat de leiding van deze voorbereiding steeds bij hem berustte. Er is nimmer een Wethouder geweest, die niet in hoge mate

gewaardeerd heeft de wijze, waarop Burgemeester De Vlucht het zich steeds een plicht geacht heeft van alle portefeuilles zodanig op de hoogte te zijn, alsof hij ze zelf beheerde.

Typerend is zeker om in dit verband eraan te herinneren, dat in 1927 — toen de drie Sociaal-Democratische Wethouders Wibaut, Polak en De Miranda afscheid namen om voorlopig niet meer in het dagelijks bestuur terug te keren — het Wethouder Wibaut geweest is, die den Burgemeester verzocht de portefeuille voor de financiën van hem te willen overnemen, want, zo zeide hij: „U is de enige, die met mij de financiën van Amsterdam behartigd heeft en die er alles van af weet.”

Burgemeester De Vlucht heeft dit verzoek toen niet kunnen inwilligen. Had hij de zorg voor de belangen van dit departement werkelijk tot zich getrokken, dan had hij zich tijdens de Begrotingsdebatten ook in de politieke beschouwingen moeten mengen. En dit was zijns inziens onverenigbaar met de positie van een Burgemeester, die zich volkomen onafhankelijk van de politiek houden moet en zich *boven* de partijen plaatsen.

Het mag zeker hier gememoreerd, dat de samenwerking tussen Burgemeester De Vlucht en Wethouder Wibaut zich steeds gekenmerkt heeft door een cordialiteit, welke het besturen van een grote stad in een moeilijken tijd slechts ten goede komen kon. Wil men spreken van wrijving tussen den heer De Vlucht en den heer Wibaut, dan dient men terug te gaan naar den tijd, toen we nog spraken niet van den Burgemeester, maar van het Raads-lid en later van den Wethouder De Vlucht. Het is nodig ons in gedachten naar die jaren te verplaatsen, omdat ze ons het begin laten zien van de grote lijn, welke loopt door den gehelen arbeid van den heer De Vlucht: die van zijn ijveren voor Publieke Werken. Het was in het jaar 1917, dat het Raads-lid De Vlucht een grote rede hield — het was, indien we ons niet vergissen, een van zijn eerste grote redevoeringen —, die hij aldus begon: „Kan men al „dubiëren over de vraag wat wel het meest belangrijke punt is,

„dat bij de behandeling van de begroting naar voren werd gebracht, hierover zal men het in den Raad wel eens zijn, dat er „geen vraagstuk is, dat zich met zo grote onstuimigheid aan ons „opdringt, dat er geen probleem is, dat zo angstig om een oplossing vraagt, als het woningvraagstuk.”

Hij noemde den Gemeentelijken Woningbouw een drama in drie bedrijven. Het eerste bedrijf heette: de samenwerking tussen de verschillende diensten. Het tweede: de vertraging van den woningbouw in het algemeen. En het derde: de geschiedenis van den bouw van woningen van lichte constructie.

Hiermede roerde hij een punt aan, dat een belangrijke rol in Amsterdams politieke geschiedenis zou gaan spelen.

*

Om de situatie duidelijk te onderscheiden, dient men zich te herinneren, dat we leefden in de jaren van den Europeanen wereldbrand, welke zijn ernstigen weerslag vond ook in Nederlands hoofdstad. Amsterdam had een nijpend woning-tekort, er moest gebouwd worden. Er lag o.m. een plan Wolring om 2500 woningen te bouwen, waarover Burgemeester en Wethouders praeadvies zouden uitbrengen. Doch na anderhalf jaar lag het plan er nog gelijk het was ingediend. In de oorzaken hiervan behoeven we ons thans niet te verdiepen. Wel weet ieder nu nog te vertellen, dat er in die jaren altijd iets haperde aan de samenwerking tussen Volkshuisvesting en Publieke Werken.

Hiertegen had het Raadslid De Vlucht zich reeds gekeerd. Maar de strijd zou voortduren. Zodat hij later als Wethouder voor de Publieke Werken nog midden in de verwickelingen verkeerde. Eenheid was er geenszins in het College van Burgemeester en Wethouders.

Bij Volkshuisvesting en Woningdienst was Publieke Werken altijd de zondebok. Maar de Wethouder, die in 1919 deze portefeuille beheerde, was van andere makelij dan zijn voorgangers.

Steeds had hij zich opgemaakt om het belang van een goed functioneren van dezen tak van dienst te verdedigen, als aannemer in het particuliere leven, als Raadslid in den Gemeenteraad, hij zou dit ook als Wethouder doen. Want van den beginne af aan had hij duidelijk gezien hoe het met de ontwikkeling van Amsterdam in de toekomst zou moeten gaan — wanneer deze stad zou worden uitgelegd, ongeacht of zij nu een millioenenstad zou worden of niet, dan zou dit langs vooraf bepaalde lijnen van geleidelijkheid dienen te geschieden en Publieke Werken zou hierbij een niet te onderschatten functie moeten vervullen. Het Raadslid De Vlugt, dat in 1917 gevraagd had: „Laat de Wethouder voor de Publieke Werken niet te veel over zijn kant gaan?” en verzekerd had, dat deze Wethouder een negatie van zijn dienst niet langer mocht laten passeren, sprak in 1919, thans zelf Wethouder, in dit debat tot zijn ambtgenoot Wibaut:

„De heer Wibaut heeft met een enkel woord te kennen gegeven „wat zijn mening was over een juiste grondpolitiek in Amsterdam. Hij heeft het goed geacht om uit te spreken, dat in het „beheer der grondexploitatie bij den dienst van Publieke Werken, en ook bij mij, te veel voorzat de gedachte aan den handel „in grond en dat geheel onze gestie beheerst werd door financiële en commerciële overwegingen. Ik kom daartegen op. „Heusch, de dienst van Publieke Werken en zelfs de Wethouder „voor de Publieke Werken, alsmede degenen, die meer in het „bijzonder met die grondexploitatie belast zijn, zijn nog wel in „staat om zich tot die hoogte op te werken, dat zij in de grondpolitiek erkennen een breiden socialen kant. Maar daarom gaat „het toch niet! Als er steeds geroepen wordt: hoog toch op, „hoog toch op, komt als vanzelf bij ons en bij de afdeling „Grondexploitatie naar boven het verwijt: als gij zo veel behoefte hebt aan bouwterrein, ga dan in vredesnaam op het „klaargemaakte terrein bouwen. Wij beweren, en ik twijfel niet, „of ik kan de kaart daarvan geven, dat er op het ogenblik zijn

„zeker 50 ha. bouwrijp terrein. Ben ik daarin onjuist, dan ben ik verkeerd ingelicht, maar ik heb hier de stukken bij mij, waaruit blijkt, dat er op het ogenblik circa 52 ha. bouwrijp terrein zijn. Als men zegt: ga door met ophogen, dan doen we dit. Zoals aan U, mijnheer den voorzitter, en den heer Wibaut bekend is, en voor zover ik dat meer van nabij heb kunnen waarnemen, heeft de dienst van Publieke Werken in dit opzicht geen ogenblik verzuimd te doen wat hij kon doen, maar het maakt dan altijd een enigszins zonderlingen indruk op ons, dat de bouw van woningen — daar ging het in hoofdzaak om — zo slecht opschiet. Ik geef de verzekering, dat de dienst van Publieke Werken niet in gebreke zal blijven te doen, wat hij kan doen om te zorgen, dat er terrein is. Laat men aan den anderen kant dan ook zorgen, dat er gebouwd wordt en zich daartoe bepalen.”

Er werd terrein opgehoogd, er moest terrein bouwrijp gemaakt worden, à tors et à travers. Voor prijzen, waarvoor men later beefde. Het zou de moeite lonen een accountant eens een berekening te laten maken van de grote verliezen, welke op de debetzijde van deze projecten geboekt moeten worden.

In die jaren boterde het tussen de heren Wibaut en De Vlugt geenszins. Merkwaardig is zeker, dat Wethouder De Vlugt, tijdens afwezigheid van zijn ambtgenoot Wibaut, nimmer diens portefeuille mocht waarnemen, dat nam Burgemeester Tellegen voor zijn rekening. De strijd tussen Volkshuisvesting en Publieke Werken was een dure strijd in den dubbelen zin van het woord. Wethouder De Vlugt werd er een verwijt van gemaakt, dat hij te weinig sociaal voelde om de belangen van de volkshuisvesting te behartigen. Toch was hij het geweest, die het in 1917 als Raadslid reeds voor den volkswoningbouw opgenomen had. Tussen den *Burgemeester* De Vlugt en den Wethouder Wibaut heeft nadien evenwel de beste harmonie bestaan. Er was geen Wethouder, die altijd over alle belangrijke vraagstukken zozeer

den Burgemeester raadpleegde, als juist de heer Wibaut. De woorden, welke Burgemeester De Vlucht in 1927 bij het heengaan van de heren Wibaut, De Miranda en Polak als Wethouders sprak, waren oprecht, toen hij zeide:

„Ik richt mij daarbij in het bijzonder tot den vergrijsden heer
„Wibaut, die gedurende meer dan dertien jaren het ambt van
„Wethouder heeft vervuld, die Amsterdam gedurende zo'n groot
„aantal jaren, met al de krachten, waarover hij mag beschikken,
„heeft gediend en die bovendien in de moeilijke jaren van den
„oorlog op zo talentvolle wijze zijn aandeel in het Dagelijks
„Bestuur der Gemeente heeft vervuld. Met een kracht en ijver,
„die velen jaloers maken en een vitaliteit, die menigeen hem be-
„nijdt, heeft hij, met voorbijgaan van eigen belangen, Amster-
„dam op voortreffelijke wijze en met ere gediend. Wanneer ik
„hem voor dit alles dank breng, dan is dit geen phrase, maar
„uiting van een besliste overtuiging, die uit te spreken mij een
„behoefte is en dit nog te meer, waar ik ook persoonlijk den heer
„Wibaut groten dank verschuldigd ben.”

Wethouder Wibaut antwoordde hierop:

„Ik verklaar gaarne, dat deze woorden door ons gewaardeerd
„worden, omdat zij oprecht gemeend zijn. En dit is het kenteken,
„waarom ik en mijn beide partijgenoten daaraan waarde hechten
„en daarvoor dank zeggen.”

En toen Wibaut niet meer was, doordat hij in 1936 door den dood weggenomen werd, heeft Burgemeester De Vlucht o.m. gezegd:

„Voor wat mij persoonlijk aangaat, behoud ik aan de lange jaren
„van samenwerking niet dan de meest aangename herinneringen.
„De wijze, waarop Wibaut, staande voor de oplossing van be-
„langrijke problemen, bij herhaling met mij contact zocht, ten-
„einde in onderling overleg een oplossing voor te bereiden, gaf
„blijk van een persoonlijke waardering, die over en weer groeide
„en als regel tot een resultaat leidde, waardoor het gemeente-
„belang steeds werd gediend.



De huldiging van H.M. de Koningin in het Stadion op 9 September 1933 ter gelegenheid van H.M.'s 35-jarig Regeringsjubileum. Achter H.M. in ambtsgewaad Burgemeester Dr. W. de Vlucht

(Foto Vereen. Fotobureaux)



Niettegenstaande er een flinke storm stond, gebruikte Burgemeester Dr. W. de Vlucht op 30 April 1930 het lijntoestel van de K.L.M. om zich voor een officieel bezoek aan Londen naar Croydon te begeven. Van links naar rechts de heren G. C. de Vlucht, oudste zoon van den Burgemeester, N. Hymans, schoonzoon van den Burgemeester, H. Burger, schrijver van dit hoofdstuk, Burgemeester Dr. W. de Vlucht, piloot A. Tepas en W. Thomson, stationschef van Schiphol

(Foto Vereen. Fotobureaux)



De ambtswoning van Amsterdams Burgemeesters — door Burgemeester Dr. W. de Vlugt
het eerst bewoond

„Het is thans niet het ogenblik om de betekenis van een figuur, als Wibaut volledig te schetsen. Gedenken wij hem thans als een, magistraat van grootse allure, die in zijn rijke leven met al zijn, gaven en krachten de belangen onzer stad en haar bevolking, heeft gediend.”

Er zou nog veel meer te schrijven zijn over den strijd voor en rondom Publieke Werken. In dit verband behoren deze beschouwingen echter niet thuis. We wensten slechts de verhouding De Vlucht-Wibaut te belichten en menen derhalve met deze regels te mogen volstaan. Wel willen we, moeten we nog wijzen op het volgende.

*

Amsterdam stond in die jaren van politieke verwickelingen voor zijn belangrijke uitbreiding, waardoor de stad meer dan viermaal zo groot zou worden dan in de voor-oorlogse jaren. De dienst Stadsuitbreiding heeft hieraan het grootste aandeel gehad. Hij moge niet altijd even gemakkelijk gewerkt hebben en vooral in den beginne, onder nawerking van de strubbelingen tussen Woningdienst en Publieke Werken, nog wel eens niet voldoende begrepen zijn, alras heeft men toch het grote nut en de grote betekenis van dezen dienst ingezien. Zodat Amsterdam groeide en in het buitenland zelfs het „Mekka der architectuur” genoemd werd. Uit alle landen in Europa en van over den Oceaan kwam men naar Amsterdam om te zien wat hier tot stand gebracht werd. We wijzen op de uitbreidingen in West eerst, daarna in Zuid, in Oost en in Noord — de een gelukkiger dan de ander, doch alle sluitend in een systeem, dat getuigde in groter verband gezien te zijn. Achteraf blijken toen ook fouten gemaakt te zijn, maar ze zijn van minder betekenis dan die, welke men ongetwijfeld had moeten constateren, wanneer de dienst Stadsuitbreiding er niet geweest was.

We kunnen er niet aan denken een volledig overzicht te geven

van de wijzigingen, welke het stadsbeeld van Amsterdam sindsdien, in de periode welke samenvalt met de ambtsperiode van Burgemeester De Vlucht, heeft ondergaan. Ieder weet, dat de hoofdstad zich in de jaren na 1920 steeds meer tot metropool heeft ontwikkeld wat stadsarchitectuur betreft. We willen niet zeggen, dat we dit alles aan den Burgemeester te danken hebben, doch mogen toch wel neerschrijven, dat al deze veranderingen mede tot stand gekomen zijn door zijn krachtige actie en zijn helder inzicht. Door zijn verleden had hij er meer dan gewone belangstelling voor.

*

Geboren op de „Eilanden”, uit eenvoudige ouders, was hij opgegroeid als alle Kattenburgse en Wittenburgse jongens: na de school was het kantoor gekomen, in dit geval het kantoor van een bekende houtfirma. De jonge De Vlucht had een zeer behoorlijk stel hersens meegekregen. Hij had belangstelling voor alles wat het hoofd van jonge mensen op dezen leeftijd gewoonlijk bezig houdt, maar het bouwvak had toch wel zijn bijzondere interesse. Na enigen tijd bleek hij zich zo goed ontwikkeld te hebben, dat hij, nauwelijks 20 jaar oud, de aandacht trok van den architect Eduard Cuypers, die in hem een aanstaand „collega” zag en hem een plaats op zijn bureau aanbood. De redenen, welke tot zijn besluit geleid hebben, doen hier niet terzake, maar de jonge De Vlucht wees dit aanbod van de hand. Door den architect A. Salm G. Bzn. zag hij zich korten tijd daarna belast met de uitvoering van den bouw ener villa te Groningen.

Tijdens dit werk trad duidelijk aan het licht wat in hem stak — wanneer de opleiding van dezen jongen man gunstig geleid werd, zou er een architect zowel als een bouwer uit hem kunnen groeien. Voor verschillende werken werd het toezicht op den bouw aan hem toevertrouwd. Het moet slechts aan den loop der

omstandigheden toegeschreven worden, die maakten, dat hij geen architect, maar aannemer geworden is. De firma De Vlucht en Domhof kreeg alras een reputatie niet alleen in de hoofdstad, maar in het gehele land. Talrijke grote bouwwerken kwamen op haar naam te staan.

Niet uitsluitend het bouwvak had De Vlucht's hart, ook politiek „leefde” hij mede. Voortgekomen uit een gezin, dat Dr. A. Kuyper als een van God gezonden leider beschouwde, had hij de liefde voor de Anti-revolutionnaire beginselen van zijn ouders geërfd, van de Kiesvereniging der Anti-revolutionnaire Partij „Nederland en Oranje” werd hij een ijverig lid, dat alras een gezaghebbend woord kon spreken.

Zodat het geenszins verwondering behoeft te wekken, dat hij in 1915 bij de Gemeenteraadsverkiezingen voor deze partij candidaat werd gesteld en ook gekozen werd.

Toen begon een carrière, die van zo grote betekenis is geweest ook voor de ontwikkeling van onze stad. Zowel als Raadslid, zowel als Wethouder, zowel als Burgemeester heeft de heer De Vlucht zijn aanleg ten volle kunnen ontplooien. Dit was de grote lijn, waarvan we hierboven schreven — de grote lijn, welke loopt door het totale werk van den heer De Vlucht, die van het bouwen van een nieuwe stad in een nieuwen tijd.

*

Slechts enkele voorbeelden willen we aanhalen om te demonstren hoe de aanblik van 's Rijks hoofdstad in den loop der laatste jaren veranderde. Wanneer we bij het eerste jaar van het Burgemeesterschap van den heer De Vlucht aanvangen, dan zien we, dat in 1921 het reisbureau van de K.L.M. in het Kleine Gartmanplantsoen geopend werd — een daad van geringe betekenis schijnbaar, maar in werkelijkheid het begin van een eervolle periode voor onze nationale luchtvaart niet alleen, maar ook van de positie van Amsterdam in het internationaal vlieg-

verkeer. In hetzelfde jaar werden de bruggen in de Leidsestraat verbreed, symptoom van het toenemend snelverkeer in de binnenstad en herinnering aan de moeilijkheden, verbonden aan een directe oplossing van het nijpend verkeersprobleem in de city. Verschillende gemeentegebouwen ontvingen dit jaar centrale verwarming en in de Andreas Bonnstraat verrees een badhuis. Demonstreert dit laatste de zorg voor sociale voorzieningen, de nawerking van de pacificatie wordt duidelijk uit het openen van tien scholen. Elk jaar zien we het aantal onderwijsinstellingen groeien, dertien nieuwe scholen, 11, 22, 28, 16, 17, 30 scholen, enz. enz.

In 1922 verrijst aan de Nieuwe Achtergracht het modern ingerichte gebouw van den Gemeentelijken Geneeskundigen- en Gezondheidsdienst.

In 1923 krijgt de Overtoom een waardige afsluiting: aan de Nassaukade verschijnt het grote Administratiegebouw van de Gemeente Tram. En aan de Mauritskade wordt de oostelijke vleugel van het Koloniaal Instituut geopend. De N.Z. Voorburgwal ontvangt een moderne stoffage door het nieuwe gebouw van den Postdienst. Krijgt in dit jaar de Nieuwe Uilenburgerstraat haar badhuis, het volgend jaar is Kattenburg aan de beurt om een badhuis te ontvangen. Dan worden ook het nieuwe gebouw van de Verkeerspolitie aan den Overtoom, het Laboratorium voor electro-chemie aan den Hoogte Kadijk en de 4de Ambachtsschool aan de Kostverlorenvaart in gebruik genomen. Aan de overzijde van het Y vraagt de Ned. Herv. Kerk op het Zwanenplein onze aandacht en in de Pijnackerstraat een Rooms-Katholieke. De 2de Openbare Handelsschool aan de Jozef Israëlskade geeft cachet aan een stadsdeel, gelijk dit een jaar tevoren de H.B.S. met 3-jarigen cursus aan dezelfde kade reeds gedaan had.

1925 is het jaar van de opening van het Carlton Hotel in de Vijzelstraat, van het Spoorwegkantoor naast het Centraal Sta-

tion, van de Openluchtschool in de Frederikstraat en van 20 stadskiosken.

Het lijkt een dode opsomming, doch wie zich realiseert hoeveel oude romantiek door al deze vernieuwingen soms verdwenen is, hoeveel nieuws werd opgebouwd daar waar kort tevoren slechts weiland was, die weet hoe langzaam-aan een geheel nieuw Amsterdam geboren werd. Nu weten we al haast niet beter. We menen zelfs te mogen zeggen, dat velen bij het nagaan van deze data verbaasd zich zullen afvragen: „Is dit nog maar zoo kort geleden?”

In 1926 kwamen de voltooiing van het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis, het Koloniaal Instituut, de nieuwe vleugel van het Raadhuis en het gebouw van de Nederlandsche Handel Maatschappij aan de Vijzelstraat gereed.

In 1927 het nieuwe Stadion, de vergroting van het Scheepvaarthuis, de verbouwing van de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten en de hoofdremise van de Tram aan den Amsteldijk. Ten aanzien van het nieuwe Stadion willen we herinneren aan Burgemeester De Vlugt's speciale bemoeiingen met dezen bouw. De eerste plannen van het Olympisch Comité waren het oude Stadion te vergroten. De Burgemeester heeft evenwel aangeraaden een geheel nieuw Stadion te bouwen. „Maar waar dan?”, vroeg men. En toen wees de Burgemeester op de kaart een moerassig polderland aan. „Dit zal nog goedkoper blijken ook!” „Maar de grond zal over enige jaren zwiepen.” „Ik zal waarborg zijn, dat dit niet het geval is!”, aldus verlieden, kort weergegeven, de onderhandelingen in de Burgemeesterskamer. Er kwam een nieuw Stadion — de twee en een halve ton van de gemeente kwamen er dubbel en dwars door den woningbouw uit en de hoofdstad had een ruim sportpark met prachtig parkeerterrein en voorplein; een oude „sta-in-den-weg” was opgeruimd. Deze oplossing, waaraan niemand gedacht had, getuigde wel zeer van den vooruitzienden blik van Burgemeester De Vlugt.

Het gebouw van de Amsterdamse Maatschappij voor Jonge Mannen en het gebouw Atlanta wijzigen in 1928 het karakter van het Leidse Bosje en op 24 Juli neemt de Gemeenteraad op het gerestaureerde en verbouwde Prinsenhof zijn nieuwe vergaderzaal in gebruik.

Het jaar daarna komt het Frederiksplein open te liggen — in den nacht van 17 op 18 April gaat het oude Paleis voor Volksvlijt in vlammen op; een gebouw, waar muziek en cultuur en amusement jarenlang gediend waren en dat een plaats had in de harten van iederen Amsterdammer, omdat ieder er eigen herinneringen aan bewaarde, was met den grond gelijk gemaakt. In hetzelfde jaar verreezen de Rooms Katholieke Kerken op het Linnaeushof en aan de Rozengracht.

De N.Z. Voorburgwal zou in 1930 een tweede verandering ondergaan — Staal's droom van een krantengebouw vond in het gebouw van het dagblad „De Telegraaf” verwezenlijking. In het nieuwe Zuid stak het ranke spitsje van de Lutherkapel omhoog. En op de terreinen van het Wilhelmina Gasthuis werd eerste uitvoering gegeven aan het Raadsbesluit, waardoor dit Gasthuis tot Academisch Ziekenhuis zou worden uitgebouwd en voor welk onderdeel in 1925 een crediet van bijna 4 $\frac{1}{4}$ miljoen gulden was verstrekt: het Pathologisch Anatomisch Laboratorium, de Interne Kliniek en het laboratorium voor algemene Pathologie kwamen tot stand. De molen „De Gooyer” aan het Funen werd gerestaureerd, in het Oosterpark werd een openluchtschool met vloerverwarming geopend, de kassen van den Hortus Botanicus werden uitgebreid en aan de Euterpestraat verrees het fraaie gebouw van de H.B.S. voor meisjes.

We komen hoe langer hoe meer in den tijd van den nieuwbouw in modernen trant. In 1931 zien we op den N.Z. Voorburgwal het hoge kantoorgebouw Candida, op het Hekelveld de nieuwe kantoren van „De Arbeiderspers” en op het Daniël Willink-

plein het flatgebouw, in den volksmond „De Wolkenkrabber” genoemd. Op rekening van dit jaar mogen we voorts nog noteren het Laboratorium voor Pathologie, de Centrale Noord, de Willem de Zwijgerkerk aan den Stadionweg en het badhuis in de 1ste Sweelinckstraat.

In 1932 krijgt een belangrijke wijziging bij het Rembrandtsplein haar beslag: het gebouw van de Amsterdamse Bank aan de Herengracht en de Utrechtsestraat komt gereed. Op de Mauritskade zal voortaan de nieuwe Amstelbrouwerij het stadsbeeld beheersen. En architect A. Ingwersen bewijst met den gevel van het nieuwe Gereformeerd Gymnasium aan de Keizersgracht, dat voor architecten van deze eeuw het bouwen aan oude grachten geen onmogelijke opgave is. Aan den Zuidelijken Wandelweg komt een groot zwem- en openluchtbad en aan den Haarlemmerweg wordt het gebouw Electra omgebouwd tot Gemeentelijke Wasserij.

In 1933 komen tot stand de Rooms Katholieke kerk aan den Kamperfoelieweg, het Bungehuis aan de Spuistraat, het Vossiusgymnasium, het Girokantoor, het Remonstrantse kerkgebouw in de Diepenbrockstraat, het Wasbadhuis in de Valkenburgerstraat en de verbouwing van de 1ste H.B.S. met 5-jarigen cursus aan de Keizersgracht.

Het jaar 1934 vertoont eveneens belangrijke veranderingen. Ondanks crisis en teruggang in de bouwwereld zien we hier ingrijpende dingen tot stand komen. Het gebouw „De Bisschop” op den Dam verdwijnt en Gratama zet er een nieuw geldkantoor in ouden stijl voor in de plaats. De N.V. Vroom & Dreesmann in de Kalverstraat verbouwt haar winkelpercelen en zorgt voor een overdekte passage van Amsterdams hoofdstraat naar het Rokin. Heinekens Bierbrouwerij aan de Stadhouderskade ondergaat een grootscheepse uitbreiding. Op 15 October wordt de Centrale Markt in gebruik genomen, waardoor de groentenmarkt op de Marnixstraat buiten dienst kwam. Terwijl tenslotte de

Apollo-hal tot stand komt, waarmee Amsterdam niet alleen een ruime tennishal ontvangt, maar daarnaast een vergaderzaal, die duizenden en duizenden bergen kan.

Schoon naar het uiterlijk mogen de bouwwerken niet zijn, die in het jaar 1935 in de binnenstad tot stand komen, typisch voor den tijdgeest zijn ze ongetwijfeld: op den Weteringschans opent de firma Winter haar nieuwe winkels en in het Kleine Gartmanplantsoen zullen enorme reclameborden van het City-theater de aandacht der voorbijgangers trekken — volledigheidshalve zij hier vermeld, dat het interieur van de City-bioscoop een bijzonderheid in den ontwikkelingsgang der zaalarchitectuur betekende. Op den hoek van de Kalfjeslaan en den Amstelveensche-weg — sinds enige jaren Amsterdam — staat dit jaar de nieuwe Rooms-Katholieke Kerk, waarop vorenstaande opmerking evenwel niet van toepassing is.

De Waalkerk van de Gereformeerde Kerk in het nieuwe Zuid is er in 1936 om te bewijzen hoe sommige architecten andere wegen bewandelen voor den kerkbouw. De Bijenkorf aan het Damrak ondergaat een belangrijke uitbreiding naar de zijde van de Warmoesstraat.

De Franse Bazar in de Reguliersbreestraat wordt na de verbouwing in 1937 omgedoopt tot Galeries Modernes, het Rembrandttheater aan het Rembrandtsplein wordt geheel afgebroken en opnieuw opgebouwd. En tegenover de Apollohal begint het karkas van het nieuwe kantoorgebouw van de Rijksverzekeringsbank te verrijzen.

In 1938 wordt het tweede gedeelte van het Rokin gedempt en het nieuwe gebouw van „De Joodsche Invalide” aan de Nieuwe Achtergracht in gebruik genomen.

Aan elk van deze veranderingen is een geschiedenis verbonden. Ze liggen alle nog te vers in het geheugen, dat we er op behoeven in te gaan.

Één belangrijk feit hebben we evenwel overgeslagen, met opzet,

omdat het een afzonderlijke behandeling verdient. Het is de overdracht aan het Rijk van het Raadhuis op den Dam als Paleis voor Hare Majesteit de Koningin. In de onderhandelingen met de Regering heeft Burgemeester De Vlugt een zo belangrijk aandeel gehad, dat we deze niet zonder meer mogen passeren.

*

Weer treden we enige jaren in de geschiedenis terug. De heer De Vlugt is door den Raad tot Wethouder voor de Publieke Werken benoemd. En het is de chef van de afdeling, de heer Roovers, die hem toevoegt: „Mijnheer de Wethouder, het bouwen van een nieuw Raadhuis is een vraagstuk voor u om op te lossen. Tot nog toe heeft niemand vóór u het kunnen doen. Voor u moet het een kolfje naar uw hand zijn.”

Reeds enigen tijd tevoren was er op de tafel van Burgemeester en Wethouders een motie van het Raadslid Hendrix gedeponeerd — en stellig was deze niet zonder medeweten van den heer De Vlugt ingediend — om een nieuw Raadhuis op het IJsculpterrein te bouwen. Nadien verscheen het rapport-Bos over het terrein, dat zich als een „grondslag voor een Raadsvoordracht” kwam aandienen. De vraagstukken in verband met den bouw van een nieuw Raadhuis hebben Wethouder De Vlugt geen ogenblik losgelaten. Doch het begin van de behandeling dezer zeer moeilijke materie kon eerst goed ter hand genomen worden, toen hij het ambt van Wethouder voor dat van Burgemeester verwisseld had.

Als in 1929 het Paleis voor Volksvlucht afbrandt, wordt deze zaak actueler dan ooit. En dan wacht de Burgemeester geen ogenblik: hij bevordert den aankoop, die het terrein eigendom van de gemeente maakt. Dan is de weg gebaad voor onderhandelingen met het Rijk.

Er was intussen reeds een motie-v. d. Bergh om aan de Rege-

ring het bruikleen van het Raadhuis op den Dam als Paleis voor Hare Majesteit op te zeggen. Maar, aldus Burgemeester De Vlugt, om dit bruikleen te kunnen opzeggen, moet men er eerst zeker van zijn, dat men recht van eigendom heeft; zolang dit niet vaststaat, is het moeilijk verder te handelen. Gevolg: er werd een commissie benoemd, waarin talrijke hoogleraren zitting namen. Toen deze commissie tot de conclusie gekomen was, dat de gemeente als eigenaresse kon optreden, is Burgemeester De Vlugt met dit advies naar den toenmaligen Minister van Financiën, Minister De Geer, gegaan.

De Burgemeester, geen ogenblik zijn doelwit uit het oog verliezend, heeft den Minister de conclusie van dit rapport medegedeeld — niet de overwegingen, want wanneer het soms later met het Rijk tot een juridische procedure mocht komen, dan zou het niet raadzaam geweest zijn de tegenpartij het materiaal reeds tevoren in handen te geven. Burgemeester De Vlugt stelde den Minister in kennis van het voorstel-v. d. Bergh om het bruikleen van het Paleis op te zeggen. Het voorstel lag er — zaak was een oplossing te vinden. Zou er tussen Rijk en hoofdstad misschien een accoord te treffen zijn? Wellicht zou de Regering in overweging kunnen nemen een nieuw Paleis te bouwen. Op het Frederiksplein bijvoorbeeld?

Van den beginne af aan heeft Burgemeester De Vlugt sterk aangedrongen op een ruil. Want wanneer het voorstel-v. d. Bergh door den Raad mocht worden aangenomen, zou dit voor hem betekend hebben onmiddellijk Hare Majesteit de Koningin zijn ontslag aan te vragen — aanneming van dit voorstel in dezen vorm zou immers een belediging van het Staatshoofd geweest zijn.

Minister De Geer verklaarde zich in principe bereid een bedrag beschikbaar te stellen voor den bouw van een nieuw Raadhuis, zodat het Raadhuis op den Dam als Paleis in gebruik zou kunnen blijven. De vraag was echter een hoe groot bedrag hiermede gemeoid zou zijn.

Het voorstel werd in het College van Burgemeester en Wethouders besproken. De Burgemeester meende de kosten op ongeveer vijftien millioen gulden te moeten begroten. „Als u de helft krijgt, zal het mooi zijn!” voegde Wethouder Wibaut hem toe.

Opnieuw trok Burgemeester De Vlugt naar het Departement. — En Minister De Geer zegde een bedrag van vijftien millioen gulden in het vooruitzicht. Bij het vernemen van deze tijding gleed Wethouder Wibaut bijna van zijn stoel.

Deze oplossing was in alle opzichten verblijdend, niet alleen omdat hierdoor de motie-v. d. Bergh overbodig werd, maar vooral omdat door deze beslissing het gebruik van het Paleis als verblijf voor de Koninklijke Familie bestendigd bleef. Het was immers bekend, dat onze Vorstin niet gaarne het Paleis op den Dam verlaten zou. Onze Landsvrouw ziet in dit Paleis een traditie, van hieruit worden de Staatshoofden in de Nieuwe Kerk ingehuldigd. Waarbij komt, dat de bouw van een nieuw Paleis dit bijna onoverkomelijk bezwaar bood: van het Paleis op den Dam weet ieder hoe het is, doch wie zal zeggen hoe een nieuw Paleis wordt, een Paleis in modernen bouwtrant?

De heer v. d. Bergh was evenwel met het resultaat der onderhandelingen niet tevreden. Hij zeide evenzeer aan traditie gehecht te zijn en wilde het Paleis zo mogelijk als Raadhuis in gebruik genomen zien. Thans diende hij een voorstel in om te doen onderzoeken of het Paleis door ombouw soms toch nog voor Raadhuis dienstbaar gemaakt zou kunnen worden. Met een kleine meerderheid aanvaardde de Gemeenteraad deze gedachte.

Weg was het aanbod der Regering, weg ook de blijdschap van Wethouder Wibaut. Want dat met dezen ombouw millioenen en millioenen guldens opgeslokt zouden worden, lag voor de hand. Daarenboven herrezen de moeilijke problemen, welke door de besprekingen van Burgemeester De Vlugt met de Regering reeds waren opgelost, weer in al hun grootheid.

Een commissie ging aan het werk om de mogelijkheid van een eventuelen ombouw te onderzoeken. Halverwege haar arbeid klopte zij evenwel bij Burgemeester en Wethouders aan met het verzoek een belangrijk subsidie te mogen ontvangen voor een onderzoek naar de fundering van het Paleis. De Burgemeester wist deze aanvraag af te wimpelen. Immers, het ging allereerst over de bruikbaarheid van de vertrekken van het Paleis voor doeleinden, waarvoor gemeentelokaliteiten nu eenmaal dienen. Had de commissie hiernaar reeds een onderzoek ingesteld?

„Ja,” zei de commissie; en zij concludeerde, dat het Paleis toch nimmer als Raadhuis gebruikt zou kunnen worden.

„Dan zijn we er,” antwoordde de Burgemeester. „Waarom een onderzoek naar de fundering, als het Paleis toch voor Raadhuis ongeschikt is?”

Opnieuw reisde Burgemeester De Vlucht naar Den Haag, thans naar den nieuwen Minister van Financiën, Minister Oud. De gevolgen van de crisis lieten zich echter al sterker gevoelen en wat te vrezen was, geschiedde: Minister Oud kon geen vrijmoedigheid vinden om een zo belangrijk bedrag op de Rijksbegroting uit te trekken teneinde een oplossing te vinden in deze zowel voor Rijk als hoofdstad netelige kwestie. Daarenboven — Amsterdam had een bedrag van vijftien millioen over boord geworpen alsof het een peulschilletje was, het moest nu zelf de gevolgen ook maar dragen. Deze zaak is als afgedaan te beschouwen. Misschien later, veel later, als er eens betere tijden komen.

Met klem van argumenten heeft Burgemeester De Vlucht toen de rechten van Amsterdam verdedigd en haar moeilijkheden uiteengezet. De grote werkloosheid voerde hij aan en de dringende noodzakelijkheid van een nieuw Raadhuis. Het scheen een hopeloze pleitrede, de Minister wilde zich niet laten overtuigen, ook niet door de overweging, dat dan de kwestie van de opzegging van het bruikleen weer zou kunnen herleven.

Maar enige dagen daarna kwam toch het ministerieel schrijven . . . : „een mondelinge bespreking met den Burgemeester van Amsterdam bracht mij weer tot andere gedachten”.

Waren hiermede alle donkere wolken verdreven? Geenszins, want de Minister kon niet hoger gaan dan een bedrag van tien millioen gulden en deze moesten dan over verscheidene jaren verdeeld worden. Als de Raad dit eens zou weigeren en weer teruggrijpen naar de eenmaal toegezegde vijftien millioen? Als de Gemeenteraad het Paleis tóch nog zou willen doen ombouwen tot Raadhuis?

Zo heeft Burgemeester De Vlugt ook in de oplossing van de Paleis-Raadhuis-kwestie steeds op twee fronten moeten strijden. Het ene was de Gemeenteraad, het andere het Rijk. Wie iets van zijn moeilijken arbeid in deze zaak wil verstaan, zie naar zijn telkens herhaald pogen om Rijk en Gemeente tot overeenstemming te brengen. Soms schijnt het een nutteloos en wanhopig pogen. Want is hij met het Rijk iets gevorderd, dan steekt de Gemeenteraad een spaak in het wiel; en is hij met den Raad iets verder, dan antwoordt de Regering, dat zij haar aanbod niet meer kan handhaven.

Een groot succes had Burgemeester De Vlugt in den loop der jaren reeds in het college van Burgemeester en Wethouders mogen boeken. Had hij in het beginstadium bij de verdediging van zijn standpunt ten aanzien van deze materie vrijwel alleen gestaan, allengs kozen alle Wethouders zijn zijde. Maar zelf heeft hij de onderhandelingen met de Regering gevoerd. Konden bij andere grote projecten — waarvan wij noemen het Bosplan, de Coenhaven of het Gooireservaat — de Wethouders een belangrijk deel voor hun rekening nemen, in de Paleis-Raadhuis-kwestie is de Burgemeester het alleen geweest, die het contact tussen Regering en hoofdstad onderhield.

De moeilijkheden stapelden zich op. Het was in de dagen, dat in de Staten-Generaal de Grondwetsherziening aan de orde

zou komen. Burgemeester De Vlucht heeft ons, toen de beslissing reeds lang gevallen was, eens medegedeeld: „Zeer sterk kreeg ik toen den indruk, dat de Regering overwoog om, bij een eventuele weigering van Amsterdam om deze zaak tot een oplossing te brengen, voor Hare Majesteit de Koningin een nieuw Paleis te Den Haag te bouwen. Uit de Grondwet zouden dan hoogstwaarschijnlijk ook verdwenen zijn de woorden, dat de Koning of Koningin in Amsterdam ingehuldigd wordt, met andere woorden Amsterdam zou niet langer hoofdstad van Nederland zijn, doch deze eretitel aan de Residentie moeten afstaan.”

Grote belangen stonden op het spel, waarvan de burgerij niets geweten heeft.

Er werd geconfereerd en nog eens geconfereerd. Burgemeester De Vlucht liet niet los. Maar toen op 19 December 1935 — juist op den verjaardag van den Burgemeester — de Gemeenteraad bijeenkwam om een beslissing te nemen over de voordracht van Burgemeester en Wethouders om het Paleis op den Dam aan het Rijk af te staan en van het Rijk tien miljoen gulden te aanvaarden als bijdrage in de kosten voor den bouw van een nieuw Raadhuis, toen was er een feeststemming in den Raad — met algemene stemmen werd de voordracht aangenomen. De positie van Amsterdam als hoofdstad was geconsolideerd.

Na de Wethouders was thans ook de Raad overtuigd van het juist inzicht van den Burgemeester; onomwonden bracht men hem zijn hulde. Prof. Woltjer zeide:

„Het is de Voorzitter van het College geweest, die de Regering alsnog heeft weten te overtuigen van de noodzakelijkheid om haar aanvankelijke toezegging gestand te doen.”

Hij sprak er niet van, dat de Voorzitter van het College allen tot zijn overtuiging had bekeerd, alhoewel hij dit ongetwijfeld bedoelde.

Namens de Wethouders wenste Wethouder De Miranda den

Burgemeester geluk met deze woorden: „Beter dan wie ook wisten *wij* op welke wijze de Burgemeester zich beijverd heeft om voor Amsterdam de gunstigste beslissing te verkrijgen.”

Ook het oudste lid van den Raad sprak woorden van hartelijken dank.

En thans zijn de plannen voor een nieuw Raadhuis ingediend. Zodra de Gemeenteraad een beslissing genomen zal hebben, zal de dreun van de heimachine over het Frederiksplein klinken, dan zullen het geknars van den cementmolen en de klop van den timmerman van een nieuw leven zingen — een nieuw stuk van Amsterdams geschiedenis zal er door worden ingeluid. Burgemeester De Vlucht moge hoogstwaarschijnlijk als Burgemeester den bouw niet voltooid zien, de hoofdstad zal hem dank weten voor zijn doortastend en vooruitstrevend optreden.

*

Een ander facet van het prisma, hetwelk Amsterdams positie in de internationale cultuur laat zien, vraagt onze aandacht. We zagen hierboven, dat in het eerste jaar van het burgemeesterschap van Burgemeester De Vlucht in het Kleine Gartmanplantsoen het kantoortje van de Koninklijke Luchtvaart Maatschappij geopend werd. Het was een gevolg van hetgeen de *Wethouder* De Vlucht reeds gedaan had voor de behartiging van de belangen van de burgerluchtvaart, welke toen nog in haar kinderschoenen stond. Schiphol, de gemeentelijke vlieghaven, werd onder zijn wethouderschap geboren, nadat hij met den heer Plesman de plannen voor de Elta — de Eerste Luchtvaart Tentoonstelling Amsterdam — had voorbereid, voorzover daarbij gemeentelijke bemoeiingen nodig waren.

We leefden in een tijd, dat nog niet algemeen de betekenis van een goed functionnerend burgerluchtvaartverkeer werd ingezien, er moest nog veel pionierswerk verricht worden. Zelfs aan de Departementen heerste er ten opzichte van dit punt nog geen

volkomen eenstemmigheid. Tussen Defensie en Waterstaat bestond er zelfs onenigheid onder wie Schiphol eigenlijk ressorteerde, aan wie de terreinen behoorden. Met het, thans vermakelijk klinkende, gevolg, dat Amsterdam ze zes jaar lang gratis gebruikt heeft.

Intussen bevorderde de hoofdstad de belangen van de K.L.M., verbeterde de outillage van het vliegveld, terwijl . . . Rotterdam genoodzaakt was aan Waalhaven grote sommen gelds ten koste te leggen. De toen optredende Minister van Oorlog, minister J. J. C. van Dijk — de Departementen Oorlog en Marine waren nog niet saamgesmolten tot een Departement van Defensie — zeide echter op een goeden dag: „Jullie vindt blijkbaar wel goed, dat die ruzie voortduurt, doch ik maak er een eind aan!”, waarop de Burgemeester slechts kon antwoorden: „Wij hebben bij een oplossing van dit conflict geen belang, maar als u het uit den weg wilt ruimen: bravo!”

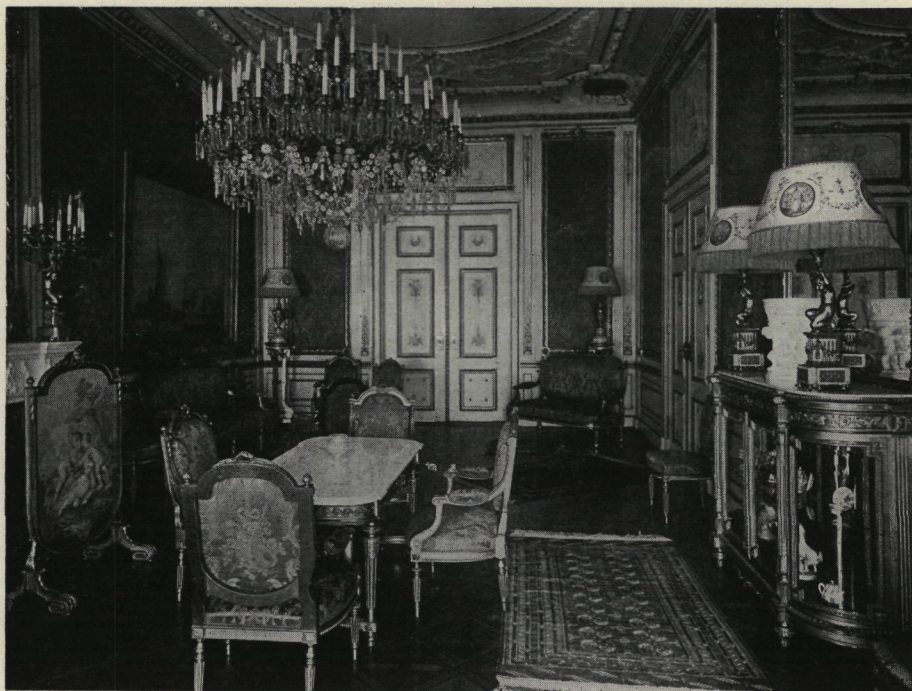
*

We behoeven hier niet in den brede uit te weiden over de belangrijke rol, welke Schiphol in het vliegwezen van Nederland en de haar omringende landen gespeeld heeft en nog speelt. Het oog van de wereld is er sinds vele jaren op gevestigd. Van hieruit onderhouden we het verkeer door de lucht met onze koloniën, van hieruit wordt een traditie voortgezet, welke eens op het water lag.

Steeds heeft de Gemeente hiervoor een open oog gehad.

Er is indertijd een verzoek geweest om aan een der vrije randen van het vliegveld een hotel te bouwen, zodat de landingsbanen dan aan twee zijden ingebouwd zouden zijn geweest — de Gemeente heeft geweigerd dezen bouw te helpen bevorderen, omdat het funest geweest zou zijn voor de veiligheid.

Zo zijn er talrijke voorbeelden aan te wijzen, waaruit blijken kan, dat de ontwikkeling van deze luchthaven gelijken tred ge-



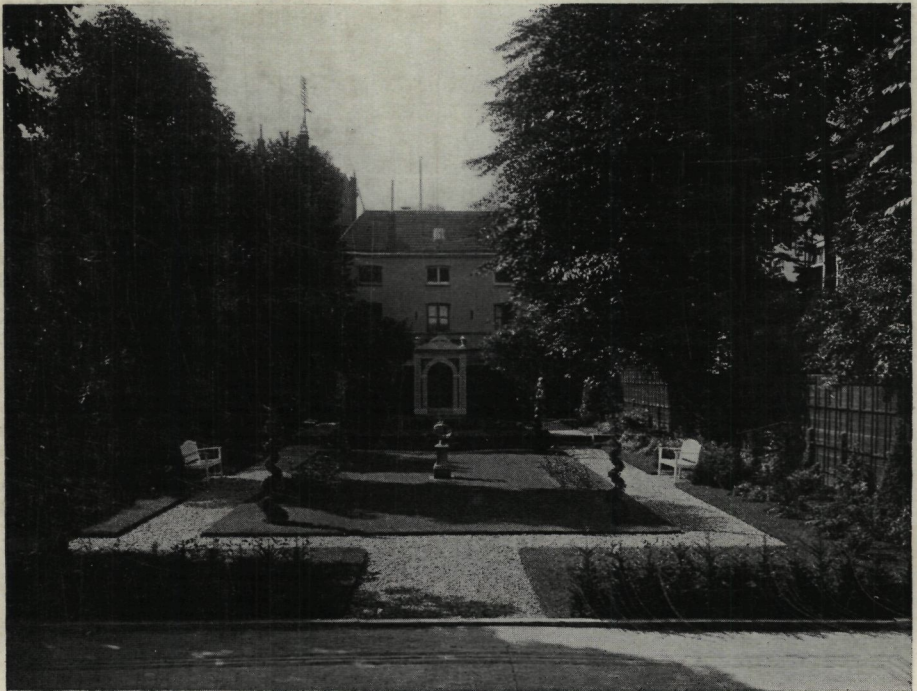
„De zaal” in de ambtswoning van Burgemeester Dr. W. de Vlugt



De damessalon in de ambtswoning van Burgemeester Dr. W. de Vlugt



Achterzijde van de ambtswoning aan de Heerengracht



Achter de ambtswoning aan de Heerengracht strekt zich tot de achterzijde van de huizen aan de Keizersgracht een fraaie tuin uit

houden heeft met de ontwikkeling van het luchtverkeer, maar ook dat het beheer en de outillage van Schiphol op dusdanig peil staan, dat zij op eigen wieken drijven kunnen.

Ook dat Amsterdam voor het behoud en de verdere ontplooiing van zijn vlieghaven alles over heeft. Toen deskundigen in gebreke gebleven waren de gemeente te waarschuwen, dat volgens de wet militaire luchtafweer zich niet binnen een straal van 30 km. nabij een burgerluchtvaarthaven bevinden mag, heeft Amsterdam dit zelf geconstateerd en direct afgezien van haar pogen om een regiment luchtdoelartillerie in de hoofdstad in garnizoen te krijgen, niettegenstaande zij eerst den wensch te kennen gegeven had zulk een regiment te willen herbergen — ten gunste van de luchthaven werd hier een belangrijk offer gebracht.

*

„Groeï der waardering” schreven we als opschrift boven het hoofdstuk in dit boek over Burgemeester De Vlucht. Ook: „Groeï naar nieuwe tijden”. Amsterdam werd groter en groter. En hoe lang nog zich dit proces zal voortzetten? Waarheen het groeien zal? Niemand kan het zeggen.

Moeilijke jaren waren het, waarbij Burgemeester De Vlucht echter zijn vollen persoon heeft ingezet. Moeilijk in politiek opzicht waren zij vooral.

Er is een tijd geweest, dat een der vrouwelijke Raadsleden met een etenspannetje de Raadzaal binnentrad en een interpellatie aanvroeg over het „slechte eten”, dat haars inziens den werklozen verstrekt werd; dat middag en avond de openbare tribune van de Raadzaal moest worden ontruimd, aangezien „meevergaderen” of protesteren door het publiek door de Gemeentewet nu eenmaal niet wordt toegestaan. Dit zijn sombere bladzijden uit Amsterdams geschiedenis, even triest als die, waarop de ongeregelde heden in den Jordaan beschreven staan. Men heeft Amsterdam dikwijls verweten een „broeinest” van

het Communisme te zijn. Ontkend kan niet worden, dat de Gemeenteraad wees en nog wijst op een sterk „rood” element in de burgerij. Betekent een dergelijke samenstelling van den Gemeenteraad evenwel, dat de kiezers, die achter Socialisten en Communisten staan, revolutionnair van aard zijn?

Burgemeester De Vlucht heeft dit nimmer zo beschouwd. Hij zag het niet dan een gevolg van het feit, dat deze beide groepen de gemeentepolitiek intensief beoefenen; en het uitzicht, dat zij openen op bevordering van een direct materieel belang hunner kiezers, is van betekenis voor het resultaat der stembus. Revolutionnair in den gangbaren zin van het woord achtte hij het merendeel dier kiezers zeker niet, veel moet zijns inziens anderszijds geschreven worden op rekening van het sterk ontwikkeld onafhankelijkheidsgevoel van den Amsterdammer, die graag pruttelt en critiek oefent en „eigen baas” is.

Als het nodig was heeft Burgemeester De Vlucht een strenge houding aangenomen, zodra er op enige wijze van revolutionnair geweld gesproken kon worden. Hij had dit reeds als Raads-lid gedaan. Toen in 1917 in de Rietlanden en op Kattenburg ongeregeldeheden voorkwamen, waarbij 9 doden en 127 gewonden te betreuren vielen en waarbij winkels, pakhuizen, wagens en treinen geplunderd werden, was hij het, die een interpellatie aanvraagde. Kenmerkend zijn de redevoeringen, welke de heer De Vlucht in die woelige dagen gehouden heeft; vooral, omdat zij zo duidelijk het standpunt weergeven, waarop hij zich later als Burgemeester, hoofd der politie, plaatsen zou.

Slachtoffers worden er door de politie nooit gemaakt, zo zei hij ongeveer; slachtoffers vallen er pas, wanneer de hulp van de militaire macht wordt ingeroepen, m.a.w.: laat deze laatste er zo lang mogelijk buiten. „De politie moet energisch optreden, doch niet als kozakken”. De sabel, de revolver of het geweer behoeven niet direct gebruikt te worden. Er bestaat tussen bruto en zwak optreden groot verschil.

Als het er om ging revolutionaire uitingen het hoofd te bieden, dan reageerde hij aanstonds. Toen in 1923 den Raad voorgesteld werd een belangrijk crediet beschikbaar te stellen voor de viering van het 25-jarig Regeringsjubileum van Hare Majesteit de Koningin, was het de heer Wijnkoop, die hiertegen zijn stem verhief, maar direct werd hij door den Burgemeester aldus van repliek gediend:

„De onjuistheid van voorstellen toont men niet aan door er op „pathetische wijze over te spreken, zoals de heer Wijnkoop deed „en allermint door zijn betoog te vullen met phrasen als: „wij, „het Amsterdamse volk”, „wij, de werkelijk fiere mensen van „het proletariaat, die aan het jubileum niet zullen meedoen” „enz. enz. en door dan nog eenige keren de vraag tot Burge- „meester en Wethouders te richten: Hoe durft Ge?

„De meerderheid van Burgemeester en Wethouders is zich „niet bewust met het indienen dezer voorstellen een daad te „hebben gedaan, die van groten moed getuigt. Er is trouwens „geen moed voor nodig, wanneer men overtuigd is, dat het „volstrekt niet mag worden nagelaten. Als er van moed sprake „is, kan alleen verwondering wekken de overmoed, waarmede „de heer Wijnkoop een betoog heeft gehouden als hij van- „middag deed.”

Het is een van de wijzen, waarop de Voorzitter van den Raad met de Communisten afrekende, zo het nodig mocht zijn. Nog èèn voorbeeld willen we hier memoreren.

Het is een van die talloos trieste winterdagen, dat de straten en grachten van de hoofdstad iets hebben van een décor — een flitsend achterdoek van schelle en flakkerende lichten over donker water. De stad is dan als een krimpende en weer ontspannende tijgerhuid vol gouden vlekken, een woelige zee vol scheurende geluiden en daartussen door de diepe kolken van stilte — grachten onder het kwijnend licht der lantaarns, straten van een vreemde onbeweeglijkheid onder het spokige schijnsel der

lampen. Het zijn dagen, die in onze herinnering achterblijven als een verwarrend en vlekkerig visioen, soms grijnzend, maar altijd somber.

We schrijven 1928 ongeveer. De Amsterdamse Gemeenteraad zit midden in het Begrotingsdebat — het hoofdstuk Politie is aan de orde. Traag zijn de speeches over de hoofden der Raadsleden gekomen, er hangt verveling in de zaal, een saaie stemming, zoals die zelfs komen kan op een bruiloft, welke te lang duurt. Er is lusteloosheid ook bij hen, die anders tot het laatst geïnteresseerd de beraadslagingen plegen te volgen.

Notenbruin zijn de wanden en beelden in de zaal, de fletse schilderijen achter de tafel van het College van Burgemeester en Wethouders schijnen zelfs te moe om voldoende kleur te geven.

„Verlangt nog iemand het woord?” vraagt de Voorzitter.

Plotseling schiet, zo fel als een dolk, de baard van Wijnkoop naar voren:

„Ja, mijnheer de Voorzitter!”

En dan begint de Communist, toen nog in zijn zeer opstandige jaren, een zijner heftigste philippica's tegen het hoofd van de politie, den Burgemeester, wiens „rabauwen” weer een of andere schanddaad zouden uitgehaald hebben tegenover een man, die zich kalm op straat voortbewoog, weliswaar demonstreerde, maar toch de politie geen duimbreed in den weg legde. De vorige maal heeft de Burgemeester „den Raad ook al met een kluitje in het riet gestuurd, een verhaal opgedist, dat op onwaarheid berustte....”.

„Mag ik het geachte Raadslid even onder de aandacht brengen, „dat ik het te druk heb om onwaarheid te spreken! Als iemand „onwaarheid spreekt, moet hij zijn woorden heel goed onthouden, anders brengt hij zichzelf in moeilijkheden. Om dat allemaal te kunnen onthouden, daarvoor heeft een Burgemeester „van Amsterdam het te druk.... Vandaar, dat ik altijd maar „waarheid spreek, dat is eenvoudiger en gemakkelijker....”.

De Gemeenteraad heeft plezier en de Communist retireert, de kracht van zijn aanval is gebroken.

We halen dit voorbeeld uit het verleden aan — in 1938 heeft Burgemeester De Vlugt deze woorden nog eens herhaald — om een indruk te geven van de wijze, waarop Burgemeester De Vlugt de zittingen van den Amsterdamsen Gemeenteraad presideert — rustig, objectief en met een bonhomie, die aanstekelijk werkt en zich volkomen aansluit aan den typisch Amsterdamsen geest. Hij heeft er zelfs de sympathie der Communisten door gewonnen. Toen de heer De Vlugt nog slechts kort Burgemeester was, heeft een der Communisten hem weinig smaakvol aangezegd: „We zullen zorgen, dat u denzelfden weg opgaat als Burgemeester Tellegen”. De heer De Vlugt heeft er zich niet door laten beïnvloeden, doch heeft steeds zijn eigen koers gevolgd, er veeleer op bedacht zijnde ook de Communisten aan hun verantwoordelijkheid als Raadslid te helpen herinneren.

Wanneer we hier neerschrijven, dat ook de Communisten sinds enige jaren hun standpunt verlaten hebben om niet in de commissies van bijstand zitting te nemen, dan wijst dit op een samenwerking, welke langzaam-aan ook met de Communisten tot stand kwam. En . . . in deze commissies kunnen zij zelfs ten voorbeeld gesteld worden aan menig ander Raadslid. Er is wel veel veranderd de laatste tien jaren!

Er waren klachten over het ingrijpen door de politie in een zedendelict. De Communisten meenden zich met de houding van de politie-autoriteit in dezen niet te kunnen verenigen, raadpleegden er den Burgemeester over, kregen inzage van een vertrouwelijk rapport en . . . verklaarden zich daarna gaarne homogeen met het oordeel en de houding van het hoofd der politie. Zo wordt een sfeer van vertrouwelijkheid geschapen, welke slechts bevorderlijk kan zijn voor het besturen van een stad.

Burgemeester De Vlugt heeft als zijn taak in het College van Burgemeester en Wethouders steeds gezien het zoeken van den

grootst gemenen deler van de meningen der leden, het vinden van een compromis. Hij mocht noch wilde partijen tegenover partijen in het strijdperk brengen en bleef altijd buiten de politiek, tenzij deze zich ontwikkelde in een richting, dat zij zich keerde tegen het gezag of niet was in het belang der stad.

Een enkele maal kon nochtans, n'en déplaie dit principe, ingrijpen noodzakelijk blijken. Het is geschied in de dagen van den „Melkoorlog”, dat Burgemeester De Vlugt wèl zijn invloed geoefend heeft op de samenstelling van het College van Burgemeester en Wethouders. Op zijn verzoek heeft toen de heer Von Frijtag Drabbe de Wethoudersplaats van den heer Wierdels ingenomen, aangezien zijns inziens de omstandigheden zo waren, dat men moest weten van hoedanige politieke samenstelling het College was. Later is den Burgemeester dit optreden kwalijk genomen, onder anderen door den heer Romme, doch zo stellig was de overtuiging van den Burgemeester juist gehandeld te hebben, dat hij nadien te kennen gegeven heeft nogmaals op deze wijze te zullen ingrijpen, wanneer dit in het belang van de stad nodig mocht blijken. Het wel en wee van Amsterdam ging hem wel zo zeer ter harte, dat hij dit optreden verantwoord achtte. „Ongevoeligheid is een eigenschap die mij vreemd is, tenzij dan voor critiek,” zei hij bij een andere gelegenheid.

*

Tot dusver hebben wij ons hoofdzakelijk bezig gehouden met het optreden van Burgemeester De Vlugt in het College van Burgemeester en Wethouders en in den Gemeenteraad. Het kan moeilijk anders, wanneer men den persoon van den eersten magistraat ener grote stad, waar de hartader van het soms fel bewogen politieke leven klopt, bespreekt. Maar aan één gevaar ontkomt men hierdoor niet, namelijk dat men daarbij zou vergeten het werk, hetwelk verricht werd door den president-curator van de Gemeente Universiteit. Weliswaar springt deze

arbeid steeds uit „de stukken” naar voren, doch een buitenstaander, die deze voordrachten van den Raad en deze verslagen niet kent, krijgt toch moeilijk een indruk van de omvangrijkheid hiervan.

Hoe groot de waardering van de wetenschap voor dit onvermoeid ijveren is, moge blijken uit het feit, dat Burgemeester De Vlucht bij het 300-jarig bestaan dezer Universiteit een doctoraat *honoris causa* werd verleend. En van hoe groten omvang deze arbeid is, moge demonstren de mededeling, dat Rijksuniversiteiten, welke van dezelfde grootte als de Amsterdamse Universiteit zijn, voor deze functie een afzonderlijken dignitaris bezitten, wiens gehele dagtaak door dit werk in beslag genomen wordt.

Niet alleen een ijveraar voor den uitleg van Amsterdam is Burgemeester De Vlucht geweest, hij is ook cultuurdrager en bevorderaar van de wetenschap.

*

Het behoort niet tot onze taak een volledig overzicht te geven van de werkzaamheden van den Burgemeester der hoofdstad. We zouden moeten wijzen op zijn veelomvattende representatie-plichten, die wel een zeer groten omvang hadden aangenomen bij de Olympische spelen — zijn onvermoeid deelnemen aan de regeling der talrijke werkzaamheden voor deze sportfeesten hadden tot gevolg, dat deze manifestatie zo goed slaagde, dat het buitenland slechts één woord van lof voor de organisatie had. We zouden moeten wijzen op zijn talrijke reizen naar het buitenland om de relaties met zustersteden te onderhouden of aan te knopen. We herinneren in dit verband aan de reizen van Burgemeester De Vlucht naar Parijs, Londen, Praag, Weenen, Boedapest en Liverpool. Als zijn medicus hem voor zijn gezondheid een zeereis voorschrijft, gaat hij naar Indië, om deze gelegenheid tevens te gebruiken zich in onze

koloniën op de hoogte te stellen van nieuwe mogelijkheden voor de Amsterdamse haven. We vestigen ook de aandacht op zijn zakenreis naar Rusland om te trachten scheepsbouworders in Amsterdam geplaatst te krijgen.

Dit laatste vooral wijst op een typischen nieuwen tak van bemoeiing, welke aan het Burgemeesterschap van de hoofdstad in moeitevolle tijden van economische depressie verbonden is. Amsterdam is een handelsstad, ook de belangen van de haven moeten gediend — we memoreren hier de talloze conferenties, welke Burgemeester De Vlucht heeft moeten voeren om de verbinding van Amsterdam met den Boven-Rijn tot een gelukkige oplossing te brengen —, maar daarnaast vragen aandacht al die bankinstellingen en ook al die takken van nijverheid, handel en industrie, waaraan de hoofdstad haar bloei te danken heeft.

We leefden onder kommervolle omstandigheden soms. Uit een der Nieuwjaarsredevoeringen, waarmede Burgemeester De Vlucht vroeger de zittingen van den Gemeenteraad in het nieuwe jaar placht te openen, doen wij een willekeurigen greep.

„Verhelen mag ik niet,” zo zeide hij, „dat Amsterdam zelden „een zo zorgvolle jaarswisseling als thans heeft medegemaakt. „Ongetwijfeld waren de jaren, welke kort achter ons liggen, mede „verre van gunstig. Weliswaar bleef ons de oorlogsjammer in „vollen omvang gespaard, maar op schier elk gebied was er stof „tot klacht en leefde dan ook in ons aller hart de begeerte naar „den gunstiger tijd, welken de vrede brengen zou.

„Intussen ging deze wens niet in vervulling. Mede als gevolg van „een vrede, die geen vrede bleek, maar meer had van een voort- „duur van den oorlog, waarin slechts van wapenen werd ver- „wisseld, ontstond vrij plotseling een crisis, die in geweldigen „omvang elke verwachting overtrof.

„Handel, Industrie en Scheepvaart, onze bronnen van bestaan „en van welvaart, liggen neergeslagen en onze haven, met zijn „groeïend aantal „opgelegde” stomers, biedt een troosteloos

„aspect. Met — als direct gevolg — onrustbarende toename van „de werkloosheid, die, met name van de Diamantnijverheid en „Sigarenindustrie, toch al van zo ernstige betekenis was. Inderdaad — voor menigeen een zorgvolle jaarswisseling, die van „1922!

„Met dit al, voor het bestuur van een grote stad past het niet zich „door deze feiten te laten ontmoedigen. Is er al geen plaats voor „optimisme in het constateren van de omstandigheden, waarin „wij ons bevinden, pessimisme ware de dood in den pot en mag „ons evenmin beheersen.

„Op ons, ook als Gemeentebestuur, rust de plicht met moed en „vertrouwen vooruit te zien en voorwaarts te gaan. Te doen, wat „onze hand te doen vindt, om de ons toevertrouwde belangen „met groten ernst te behartigen en overal waar het kan, te bevorderen.

„Moge het u en mij daarbij aan opgewektheid niet ontbreken „en moge het ons tezamen, onder Gods zegen, gegeven worden „Amsterdam veilig door deze economische branding te leiden.”

Deze woorden laten ons een Burgemeester met grote economische belangstelling zien. Het woord „vertsagen” kent hij niet. Nooit zinkt hem de moed in de schoenen. Hij weet van aanpakken. Geen moeite is hem te veel, zodra het gaat om den bloei van zijn Amstelstad. Als het nodig is, trekt hij naar het buitenland om te zien hoe hier de belangen van 's Rijks hoofdstad gediend kunnen worden.

Hij heeft in dit opzicht een geheel eigen stijl. Ook in het voeren van onderhandelingen met de Regering, gelijk ons hierboven reeds bleek. „Indien Burgemeester en Wethouders van Amsterdam een eigen stijl en methode hebben om met de Regering te onderhandelen, dan dienen zij die niet te étaleren. Het gevaar zou ontstaan, dat men er dan geen effect meer van zou kunnen boeken. Daarover spreekt men nu eenmaal niet,” zeide hij in 1937 in den Gemeenteraad.

En dat deze onderhandelingen de laatste jaren steeds moeilijker werden, laat zich verstaan. Had Amsterdam vroeger van doen met een College van Gedeputeerde Staten, dat veel accepteerde, zo niet alles, sinds dit lichaam door de Regering op de vingers getikt werd, kwam hierin belangrijke wijziging. Is er zelfs niet een tijd geweest, dat het woord „Regeringscommissaris” als een spook boven de Raadsdebatten zweefde? Nimmer evenwel heeft de Burgemeester zich bij alle onderhandelingen laten leiden door overwegingen van persoonlijke eer; het was bij hem: als de zaak, dit is de stad, maar gediend wordt. En dan slaagt men altijd.

Het geheim van zijn kracht ligt naast zijn Godsvertrouwen hierin, dat hij in de gelukkige omstandigheden verkeert gezegend te zijn met een vitaal lichaam, zodat hij heel veel werk verzetten kan, kalm blijvend onder den spoed, welke veelal betracht moet worden, en met een rustigen, ordelijken geest, die niet de zaken laat traineren, noch ze overhaast.

De Amsterdammers weten allen, dat hij een eenvoudig man is, een der hunnen, maar een man van onwankelbare beginselen en een groot gezag, dat hij weet uit te oefenen zonder hakkengeklak of commandotoon. Hij bestuurt zijn stad door redelijkheid en tact. Dit gevoegd bij zijn ruimhartigheid, die ieder zijn plaats onder de zon gunt en zijn vermogen om de dingen cum grano salis te nemen, heeft hem in het bestuur van Amsterdam gemaakt tot een personificatie van verdraagzaamheid, van waakzame verdraagzaamheid echter, die uit innerlijke kracht voortkomt. Hij beschouwt het als zijn voornaamste taak de partijen, die zich in zijn ambtsperiode zo vaak dreigden te verschansen achter hun bolwerken van onoverkomelijke bezwaren, tot het inzicht te brengen, dat zij slechts door samenwerking een stad kunnen besturen. En nooit was een dergelijke wilskrachtige, hardwerkende en stuwende figuur in het stadsbestuur meer nodig dan in de zware jaren, die de hoofdstad gedurende de crisis doormaakte. De consuls hebben hem eens „the man with



Een tekening van Raaymakers in „De Telegraaf” ter gelegenheid van de benoeming van
Burgemeester W. de Vlugt tot doctor honoris causa



Was de oudst bekende kaart van Amsterdam een afbeelding in vogelvlicht, waarbij dus de fantasie den vervaardiger, Cornelis Antonisz., bij zijn nauwkeurige topografische kennis te hulp moest komen, dit Amsterdam, gezien van 5000 m hoogte, vraagt geen verbeeldingskracht meer, maar kan dagelijks door mensenoog worden waargenomen. Het is het grote Amsterdam, dat op het laatst der vorige eeuw en in onzen tijd vooral groeide rondom de halvemaa nvormige stad der 17e, 18e en nog het grootste deel der 19e eeuw, welke op haar beurt de middeleeuwse kern duidelijk houdt omvat

the clean desk" genoemd — nooit is er een chaos van stukken op zijn bureau, hij houdt van een schone lessenaar, van afwerken. Enorme eisen worden van zijn fysieke gesteldheid gevergd. Maar hij vermag ze te doorstaan. En ongeschonden wenst hij het Burgemeestersambt aan zijn opvolger te kunnen overdragen.

Om een voorbeeld te geven van de werkkraft van den Burgemeester moge hier een „herinnering" volgen aan het begin van zijn bestuursperiode — het is een voorval, dat zich ook in dit jaar van zijn Burgemeesterschap had kunnen afspelen.

*

„Hallo, mevrouw, u spreekt met bode Schoemaker, mevrouw, de oudste bode van het Stadhuis. Spreek ik met mevrouw De Vlucht?"

„Ja, bode, daar spreekt u mee. Heeft de Burgemeester u een boodschap voor mij gegeven?"

„Nee, mevrouw, de Burgemeester heeft mij geen boodschap voor u gegeven; de Burgemeester weet ook niet, dat ik u opbel. U neemt mij m'n vrijpostigheid, hoop ik, niet kwalijk? Maar *ik* heb een boodschap voor u.... ik zou u wel eens graag willen spreken.... over den Burgemeester."

Verwondering bij mevrouw De Vlucht.

„Dat kan, bode; kunnen wij dit onderhoud telefonisch hebben?"

„Graag, mevrouw.... Ik wilde u eigenlijk alleen maar zeggen, dat het zo niet gaat, mevrouw! Een half jaar is mijnheer nu Burgemeester.... maar hij werkt in een tempo, dat niet bij te houden is.... zo iets heb ik nog nooit meegemaakt.... Het gaat mij niet aan, natuurlijk.... Maar u moet het weten.... Ik gevoelde mij verplicht u te waarschuwen."

„Werkt de Burgemeester zó hard?"

„Och, het is verschrikkelijk, mevrouw. Ik heb nu al heel wat Burgemeesters hier op het Prinsenhof versleten, maar geen die

zo aanpakte als hij.... U moet op zijn gezondheid letten.... dàt kan geen mens uithouden.... Voor het te laat is, wilde ik u dit zeggen....”

„k Zal er op letten, bode.... ik beloof het u.”

„U neemt me niet kwalijk, hoop ik?... En spreekt u er vooral niet met den Burgemeester over, dat ik u getelefoneerd heb?... Ik meende u te moeten inlichten!”

„k Neem het u in het minst niet kwalijk, bode. Ik ben veeleer blij, dat mijn man ook op het Stadhuis iemand heeft, die zo voor zijn gezondheid waakt.”

Hiermede was het telefoongesprek, dat een gemoedelijke bode aan het eind van het jaar 1921 met de echtgenote van zijn directen chef voerde, geëindigd.

Aan den enen kant van de lijn glimlachte een begrijpende Burgemeestersvrouw — aan de andere zijde zette een geagiteerde gemeentebode zijn lorgnet weer recht op den neus.... het belletje uit de Burgemeesterskamer had gerinkeld.... er moesten nieuwe portefeuilles en dossiers binnengebracht worden.... de stukken waren getekend.

Mevrouw De Vlucht hééft den Burgemeester over dit onderhoud niet gesproken.... het was de brave Schoemaker zelf, die het niet onder zich houden kon. Wanneer hij in zijn glazen hokje achterin de marmeren hall — nimmer heeft hij het verbouwde Prinsenhof mogen zien, daar de dood hem voordien wegnam — op zijn gemak zijn pijpje stopte en hij vertelde zijn grappen uit de oude doos, nieuw echter uit zijn mond vanwege de vele onverwachte variaties, dan kwam ook bovenstaand verhaal. Dan sloeg hij zich op de dijen en maakte een raren kuitenflicker, waarbij de pandjes van zijn jas jolig achter hem aanzwierden. „Hoe heb ik dat gedaan....?”

„Een humane baas is 't.... nooit kijkt-ie zwart.... altijd in z'n humeurnet als ik.... maar werken doet-ie veel te hard.... Moet je zien, wie er nu weer allemaal op m'n lijstje

staan om binnen te komen vandaag veel te veel veel te veel Dat kan zo niet."

Een bode van den Burgemeester behoort tot een apart slag mensen. Hij is van een bijzonder hout gesneden, moet vriendelijk zijn en voorkomend en toch even onverbiddelijk als een Cerberus. Hij heeft slechts hen aan te dienen, van wie hij weet, dat zij gewacht kunnen worden en moet tegelijkertijd aan het gezicht van zijn chef kunnen zien wat hij verlangt en wat niet. De bode van den Burgemeester van de hoofdstad moet een mensenkenner zijn, een psycholoog, zonder nochtans een college aan de Universiteit doorlopen te hebben. Hij moge een der kleinste raderen zijn in het grote samenstel van machinerieën, dat de moderne gemeentehuishouding vormt, onmisbaar is hij stellig. In een plattelandsgemeente kan men den Burgemeester dagelijks — wanneer het althans niet regent of al te koud is — met een wandelstok zijn inspectietocht door de „plaatse zijner inwoning" zien maken; de bevolking beschouwt hem zo ongeveer als de contrôleur van den veldwachter en de opzichter van openbare werken; op den landweg raadpleegt men hem over een defecte gaslantaarn en vraagt hij op zijn beurt den boer naar het weer. In de grootstad ziet men den Burgemeester zelden of nooit, omdat hij zich gewoonlijk per auto van het ene punt naar het andere beweegt. Op het Stadhuis, met zijn warnet van gangen en portalen, met zijn vele kamers en lokalen, is hij de spil, waarom alle diensten en bedrijven draaien, het middelpunt van een zeer ingewikkeld mechanisme, dat gemeente-administratie heet en dat tevens dient tot de uitvoering van Rijkswetten en provinciale en gemeentelijke besluiten. Meer dan tienduizend besluiten vallen jaarlijks alleen in de vergaderingen van het College van Burgemeester en Wethouders van Amsterdam.

Een stad met bijna een millioen inwoners vraagt aan het hoofd iemand, die weet wat efficiency is, die kent de eisen, welke de moderne tijd stelt. Als in een groot wereldconcern zijn er de

dagelijkse conferenties — besprekingen met Wethouders, bedrijfsdirecteuren, hoofden van dienst, hoofdamttenaren, curatoren en hoogleraren van de Universiteit, directeuren van grote bankinstellingen, handelsondernemingen, enz. enz. In de ambtsperiode van Burgemeester De Vlugt vallen onder meer de oplossing van de vraagstukken, welke samenhangen met: de mechanisering van de uitrusting der politie — wordt de Amsterdamse Verkeerspolitie met name niet ten voorbeeld gesteld zowel in binnen- als buitenland? — het ventersvraagstuk, het stationnerend taxi-bedrijf, het verlenen van hypothecaire geldleningen aan in moeilijkheden verkerende voor de stad vitale, grote bedrijven, aflossingen van leningen, de samenvoeging van het kantoor van den gemeente-ontvanger met het Giro-kantoor, enz. enz. En daartussen-in komen dan de vermoeiende, talrijke representatie-plichten en de bezoeken van particulieren, die, na welwillende beschikking op hun schriftelijk verzoek, tot de Burgemeesterskamer worden toegelaten — lang antichambreren behoeven zij nimmer, want de Burgemeester is een man van de klok, die zijn dag in kwartieren verdeelt.

Bij dit laatste vervult de bode een belangrijke rol. Kan men begrijpen, dat een oude gemeente-ambtenaar, die dit tempo niet gewoon was, die in een andere, in een rustiger periode zijn leerschool doorlopen had, dit nieuwe rythme niet bijhouden kon en zijn angst voor den gezondheidstoestand van den „kersversen” Burgemeester afreageerde in een telefonische boodschap naar het Burgemeestershuis?

*

We spraken reeds eerder van de representatie-plichten. Steeds heeft Burgemeester De Vlugt er prijs op gesteld persoonlijk tegenwoordig te zijn bij belangrijke gebeurtenissen in de gemeente; en deze zijn er talloos in een grote stad. Geen veertien dagen gaan voorbij of in zijn ambtswoning aan de Herengracht ontvangt hij een buitenlandsen gast.

Bij de jaarlijkse bezoeken van Hare Majesteit de Koningin aan Amsterdam zouden zijn verplichtingen dubbel zwaar wegen, wanneer het hem niet altijd weer een genoegen is onze Vorstin door onze stad rond te leiden om Haar deze in haar schoonsten tooi te laten zien.

We komen nog eenmaal terug op het 25-jarig Regeringsjubileum van Hare Majesteit de Koningin — een feestweek vol geestdrift en vreugde. Burgemeester De Vlucht had bemerkt, dat ook Koning Willem III in de hoofdstad zijn 25-jarig Regeringsjubileum gevierd had. In het ere-comité hadden toen zitting de Burgemeesters van de hoofdsteden van onze elf provinciën. Bij den Burgemeester rijpte het plan in 1923 eveneens feesten te arrangeren en hij vroeg zijn collega's uit de elf provinciale hoofdsteden wederom in een comité zitting te nemen. Zij maakten evenwel bezwaren . . . zo vlak na de onrust van 1918, nietwaar, ze achtten het een daad, getuigend van een roekeloos optimisme. Het plan gaf, zo meenden zij, blijk van een jeugdig enthousiasme — de heer De Vlucht was immers nog maar zo kort Burgemeester! —, dat niet door de feiten gerechtvaardigd werd. Burgemeester De Vlucht, deze mentaliteit van een vorige periode wel kennende, constateerde het met leedwezen, doch . . . in zijn voornemen bracht het geen verandering — dan zou de huldiging van Hare Majesteit de Koningin plaats hebben zónder de andere Burgemeesters. En het is een éclatant feest geworden!

Op 9 September 1933 werd Koningin Wilhelmina bij haar 35-jarig Regeringsjubileum uren achtereen in het Stadion toegejuicht. En over de viering van het 40-jarig Regeringsfeest behoeven we niet te schrijven; dit ligt nog te fris in ons geheugen.

Onder het bestuur van Burgemeester De Vlucht is Amsterdams liefde voor het Oranjehuis weer openlijk naar buiten gebleken. Een totale ommekeer viel waar te nemen. Een tijdlang scheen

het, of het liefdevuur slechts smeulde of zelfs geheel gedoofd was, doch door dezen Burgemeester is het wederom aangeblazen en in volle, brede vlam uitgeslagen. Had Hare Majesteit enige jaren geleden van haar traditionelen tocht door den Jordaan moeten afzien, doordat een aantal malcontente elementen dezen op ergerlijke wijze verstoorden, mede aan zijn medewerking is het te danken, dat deze gewoonte weer in ere werd hersteld. En hoe verrassend waren de resultaten! Amsterdam is opnieuw gebleken een Oranjestad bij uitnemendheid te zijn!

Tal van bezoeken van Vorstelijke personen heeft Burgemeester De Vlucht voorbereid en geleid. De Koningen van Zweden en Noorwegen en België en de Hertog van Kent kwamen hier tijdens zijn ambtsperiode. Oosterse prinsen en hoogwaardigheidsbekleders waren gasten in zijn woning.

Bekend is ook de vriendschap, welke Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Hendrik jegens Burgemeester De Vlucht koesterde. Eenmaal brachten Prins en Burgemeester een veertiendaagse vakantie in Ragaz door, waarvan we ons veroorloven hier een anecdote mede te delen.

Het was in de jaren, dat de Prins en de Burgemeester uiterlijk enige gelijkenis vertoonden — meermalen is trouwens Prins Hendrik tijdens zijn bezoeken aan Amsterdam voor Burgemeester De Vlucht aangezien. Op een avond maakte de Burgemeester in het Zwitserse dorpje een wandeling naar een in de buurt gelegen Weinstube, bekend om zijn beroemde landwijnen. De waard meende den Prins der Nederlanden voor zich te zien. Of de Burgemeester al het tegendeel beweerde, hij wilde zich niet laten overtuigen; de waard begreep alles.... Zijne Hoogheid reisde immers incognito. Tot slot werd den Burgemeester den inhoud van een zwaar bestoven fles aangeboden. Dit moest „Zijne Hoogheid” eens keuren.

Den volgenden morgen vertelde de Burgemeester den Prins het gebeurde. Prins Hendrik had hierover zoveel plezier, dat hij

voorstelde 's avonds weer te gaan, doch dan op deze voorwaarde, dat de Burgemeester Prins zou „zijn” en de Prins Burgemeester; de secretaris van Zijne Koninklijke Hoogheid zou beiden vergezellen. Het voorstel werd geaccepteerd. En tot grote vreugde van den waard verscheen „de Prins” opnieuw, nu in gezelschap van „den Burgemeester”. Enige extra stoffige flessen verschenen ter tafel, het werd een genoeglijke avond, waarop de waard zich zeer uitsloofde. Prins Hendrik, voor één avond Burgemeester, amuseerde zich buitenmate over de persoonsverwisseling. Tot het uur van afrekenen kwam.

Toen verzocht „de Prins” zijn secretaris te betalen.

„Daar zijn we ingelopen!”, lachte Prins Hendrik smakelijk.

Toen enige jaren daarna Burgemeester De Vlucht zijn 12½-jarig ambtsjubileum vierde, kwam ook Prins Hendrik ter receptie persoonlijk zijn gelukwensen aanbieden. Hij bracht een geschenk mee een foto in zilveren lijst, een kiek van het verblijf te Ragaz. „Jeugdherinneringen aan Ragaz” luidde het onderschrift.

*

Zou er in de geschiedenis van Amsterdam een Burgemeester zijn aan te wijzen, die in zo moeilijke tijden regeerde en die zich door persoon en arbeid bij de ganse burgerij in een zo grote achting verheugen mag? In een zo bijzondere waardering van alle partijen en politieke richtingen? Dat Burgemeester De Vlucht in de hoofdstad een zo grote mate van populariteit geniet, is kenmerkend voor een stad, waar de schakeringen, van welken aard ook, zover uiteenliggen. En zeker typerend is de aandrang, welke van alle kanten op hem werd uitgeoefend, zijn eervol-ontslag-aanvraag als Burgemeester te willen intrekken, toen aan het eind van het vorige jaar bekend werd, dat Amsterdam hem weldra zou moeten missen.

Er is zowel in het College van Burgemeester en Wethouders en

in den Raad als onder de burgerij voor hem in den loop der jaren een stille genegenheid gegroeid, die hoe langer hoe meer naar voren kwam. Er is in de Colleges niet alleen het vertrouwen in zijn strikte onpartijdigheid bij de leiding der besprekingen binnenskamers en der vergaderingen in het openbaar. Er is mèèr: respect en vriendschap, die echt-menselijke gevoelens, welke ontstaan en gegroeid zijn uit de wetenschap, dat in dien voorzittersstoel in den Raad, waarin de woorden „Legi Gregi” zijn geborduurd, de verpersoonlijking van Amsterdam zetelt, van de gemeente, maar ook van het volk, van de burgerij. Over de betekenis van den heer De Vlucht als Burgemeester van Amsterdam bestaat geen verschil van mening; achttien jaren evenwichtige arbeid op dezen post hebben hem een vaste plaats verzekerd in het hart der burgerij.

De Vlucht ziet scherp, schone schijn of omhaal van woorden liggen hem niet, hij handelt direct en gaat altijd op het hart der dingen in. Slechts één hartstocht kent hij: zijn stad te dienen, die hem op haast romantische wijze lief is — lief om haar historie en traditie en om haar schoon aspect.

Toen de Raad in 1926 afscheid nam van de oude Raadzaal om tijdelijk zijn intrek te nemen in de Militiezaal, sprak hij er van met gemengde gevoelens de laatste zitting in deze zaal gepresideerd te hebben.

„Want binnen de muren van deze zaal,” zo zeide hij, „hangt „iets van de historie van Amsterdam, gedurende de laatste vijftig „jaren, van de periode, die merkwaardig samenvalt met het be- „staan van ons Noordzee-kanaal. Geen periode van vijftig jaar „valt aan te wijzen, die èn in geestelijk èn in stoffelijk èn in maat- „schappelijk èn in politiek opzicht haar in betekenis overtreft. „In deze zaal hebben tal van mannen, die ook elders op het leven „van ons volk, ieder op zijn beurt en ieder op zijn wijze, invloed „hebben geoefend, het pleit gevoerd voor de belangen van burgerij „en stad, medegewerkt aan haar bestaan, aan de ontwikkeling en

„den bloei van Amsterdam, de stad, die zij liefhadden. Bij het „afscheid nemen van de ruimte, waar de Raad een halve eeuw „vergaderde, mocht een woord van hartelijke waardering voor wat „hier, door burgerzin gedreven, in het belang der gemeenschap „werd verricht, naar mijn mening niet ontbreken.”

Deze woorden zouden we *mutatis mutandis* op hem van toepassing willen brengen. Straks zal de ambtsperiode van Burge-meester De Vlucht afgesloten zijn. — Wanneer dit zal zijn, weten we op dit ogenblik nog niet; we hopen slechts, dat het afscheid in een ver verschiet zal liggen. Maar dat zij een zegenrijke is geweest, is zeker. Gode den dank, dat Hij hem als instrument heeft willen gebruiken.

Januari 1939.